

Jaarboek 2008

Draaiende wieken, stappende paarden

Molens op het Eiland van Dordrecht

Historische Vereniging Oud-Dordrecht

Draaiende wieken, stappende paarden

Jaarboek 2008

Draaiende wieken, stappende paarden

Molens op het Eiland van Dordrecht

C.J.P. Grol, ec.drs
J. Zondervan-van Heck

Redactie
Herman A. van Duinen
Cees Esseboom

Historische Vereniging Oud-Dordrecht

Afbeelding omslag: *Riviergezicht met veer* (detail), A. van Wanum, 1764.

Dit boek kwam mede tot stand door de financiële steun van

BLOEMENDAL
CONSULTS BV

VAN PELT
COIFFURE BEAUTÉ

Reppel
Vastgoed bv
Uw partner voor
bedrijfs-onroerend goed

ISBN 978-90-812135-4-7 / NUR 693

Uitgeverij: Oud-Dordrecht

Vormgeving: Herman A. van Duinen
Druk: RAD - Dordrecht
Brochage: Binderij Van Strien - Dordrecht

© Uitgeverij Oud-Dordrecht + auteurs

De uitgeefster heeft getracht alle rechthebbenden van de afbeeldingen te benaderen. Personen die menen ten onrechte niet te zijn benaderd, worden verzocht contact op te nemen met de uitgeefster: Postbus 1124 - 3300 BC Dordrecht.

Niets uit deze publicatie mag worden gereproduceerd in welke vorm ook zonder schriftelijke toestemming van de uitgeefster.

No part of this publication may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Woord vooraf 9

Ten geleide 10

1. De molentypen

- 1.1 Typen 13
- 1.2 Bovenkruier 13
- 1.3 Getijdenmolen 14
- 1.4 Grondzeiler 14
- 1.5 Onderkruier of paltrok 15
- 1.6 Rosmolen 16
- 1.7 Standerdmolen 17
- 1.8 Stellingmolen 18
- 1.9 Wipmolen 19

2. De molenfuncties

- 2.1 Molenfunctie 21
- 2.2 Blauwselmolen 21
- 2.3 Braziliemolen 22
- 2.4 Buskruitmolen 22
- 2.5 Cacaomolen 24
- 2.6 Grutmolen 25
- 2.7 Houtzaagmolen 26
- 2.8 Kalandermolen 28
- 2.9 Kopermolen 29
- 2.10 Koren- en moutmolen 30
- 2.11 Mosterdmolen 31
- 2.12 Oliemolen 31

- 2.13 Papiermolen 32
- 2.14 Pelmolen 33
- 2.15 Runmolen 34
- 2.16 Trasmolen 34
- 2.17 Twijnmolen 36
- 2.18 Verfmolen 37
- 2.19 Volmolen 38

3. Molens op het Eiland van Dordrecht

- 3.1 Aantal molens en hun ligging 41
- 3.2 Bouw en afbraak 42
- 3.3 De naamgeving van molens 46
- 3.4 Molenrijmpjes en gevelstenen 48
- 3.5 Eigendomsverhoudingen 51
- 3.6 Keuren 52
- 3.7 Belastingen 53
- 3.8 Licht ontvlambaar volk 55
- 3.9 Molenaars elkaars concurrenten, of toch niet? 57

4. Poldermolens op het Eiland van Dordrecht

- 4.1 Polder Oud-Dubbeldam 63
- 4.2 Noord- of Merwedepolder 64
- 4.3 Zuidpolder 64
- 4.4 Alloysen- of Bovenpolder 65
- 4.5 De Vierpolders 65
- 4.6 Polder Wieldrecht 67
- 4.7 De stoombemaling doet haar intrede 68
- 4.8 Stadspolder 70
- 4.9 Cannemanspolder 72
- 4.10 Oude en Nieuwe Beerpolder 72

- 4.11 Oudendijkse polder 72
- 4.12 West-Merwedepolder 73
- 4.13 Merwedepolder 74
- 4.14 Oost-Merwedepolder 74
- 4.15 Grenspolder 75
- 4.16 Otterpolder 76
- 4.17 Zuilespolder 76
- 4.18 Engelbrechtsplekske 77
- 4.19 Aert Eloyenbosch 77
- 4.20 Het Vervolg 77
- 4.21 Slot 80

5. Beschrijving van de molens op het Eiland van Dordrecht 85

Bronvermelding 238

Molen aan de 's-Gravendeelsedijk; schilder onbekend. Origineel in Canada (foto: R.F. Bos).

Molen Kijk over den Dijk (foto: H. A. van Duinen).

Woord vooraf

In 2007 verscheen *Molenrijk Zuid-Holland, 224 molens in beeld*. Dit boek was daarmee de opvolger van het Zuid-Hollandse molenboek uit 1980. Gezien de doelstelling van het boek uit 2007, bleef het bij een inventarisatie van alle molens in Zuid-Holland. Daardoor vindt de lezer slechts gegevens over de enige molen die Dordrecht nog rijk is. Het jaar 2007 werd uitgeroepen tot het nationale molenjaar, maar de kennis van de molengebieden die Dordrecht in het verleden rijk was, bleef beperkt tot vermeldingen van molens in historische overzichten van de stad. Een gedetailleerde studie naar de molens en hun betekenis bleef achterwege. Het onderzoek naar de voormalige molens in het Lijnbaangebied en aan de Noordendijk - in het jaarboek 2001 van Oud-Dordrecht - was een aanzet voor het verkrijgen van kennis en inzicht met betrekking tot de economische betekenis van de molens voor Dordrecht en de regio. Er was echter dringend behoefte aan uitgebreider onderzoek dat enerzijds steunde op kadastrale gegevens en anderzijds op data uit archieven, waarbij met name het Dordtse stadsarchief een belangrijke rol zou dienen te spelen. Dat onderzoek kwam er.

Hoewel het onderzoek naar de tientallen molens en hun eigenaars een periode van ongeveer zeven jaren heeft omvat, pretenderen de auteurs zeker niet alle gegevens over de molens op het Eiland van Dordrecht voor het voetlicht te hebben gebracht. Zeker is wel, dat met het voorliggende jaarboek een belangrijke stap voorwaarts is gezet bij het in kaart en in beeld brengen van de Dordtse molens, die van Dubbeldam, de Mijl en de watermolens in het poldergebied.

De veelheid van verzamelde gegevens over de molens, hun eigenaars met de onderlinge betrekkingen, gegevens over stedelijke ordonnanties et cetera was dermate groot, dat niet alles in boekvorm kon worden gepresenteerd. De oplossing werd gevonden door op een bijgeleverde CD het molenboek + aanvullende gegevens te registreren.

De redactie prijst zich gelukkig met het gegeven dat het bestuur van Oud-Dordrecht begin 2008 een zogenaamde 'begeleidingscommissie jaarboeken' instelde. De werkzaamheden van de redactie voor het produceren van een jaarboek werden er aanzienlijk door verlicht. De begeleidingscommissie begeleidt en adviseert de auteur(s) van een jaarboek en beoordeelt als eerste de aangeleverde conceptteksten en afbeeldingen. Tevens probeert deze commissie het tijdpad voor het schrijven en produceren van een jaarboek te bewaken.

Hoewel deze keer de tijd voor de productie van het jaarboek uiterst krap was, is het de redactie, met extra inzet van de begeleidingscommissie, toch gelukt het jaarboek 2008 tijdig bij de leden en in de boekhandel te krijgen.

Dordrecht, maart 2009

De redactie van Oud-Dordrecht
H.A. van Duinen
C. Esseboom

Ten geleide

Het Eiland van Dordrecht heeft in de loop van de eeuwen een groot aantal molens gekend. Eerder werd in het jaarboek 2001 van de Vereniging Oud-Dordrecht *Buyten de Sluyspoort op Merwedegrond buytendyks* een hoofdstuk gewijd aan de molens aan de Noordendijk en de Lijnbaan. Het voorliggende jaarboek geeft een uitbreiding aan de toen geproduceerde gegevens over Dordtse molens.

De afgelopen zeven jaar hebben wij een groot aantal documenten doorgenomen uit onder meer resolutie-, klep-, keur-, ordonnantie- en rekestboeken en bovendien stadsrekeningen, notariële akten, oud-rechterlijke stukken en kadastrale akten. Uit al die stukken hebben we getracht de stichting en de sloop, de standplaats, de eigenaren en andere wetenswaardigheden van een molen te achterhalen, waardoor een grote hoeveelheid gegevens werd verzameld. In dit jaarboek zijn de gegevens per molen beperkt tot de belangrijkste wetenswaardigheden. De lezer die echter meer informatie wenst, kan de bij het jaarboek gevoegde CD raadplegen.

Het onderzoek was een tijdrovende, soms moeilijke, maar heel boeiende bezigheid. Er werden nieuwe feiten ontdekt, zoals een vermelding van het omwaaien van de eerste *Kijck over den Dijck*, een voorloper of een mogelijk eerdere versie van volmolen *De Beer* en de locatie waarop deze later voor de ‘derde’ keer als *De Beer* - dan aan de Noordendijk - werd opgebouwd. We vonden de molenruil tussen de eigenaars van de korenmolens *De Backerinne* en *De Wip*. Er ontstonden nieuwe inzichten met betrekking tot de korenmolens aan de Spuiweg en over de houtzaagmolens *De Voetboog*, *De Nieuwe Eendracht* en *De Oude Zager*, alle drie in het Wilgenbos. Voorts werd de exacte stichtingsdatum van een aantal molens bekend. Ook werden in de bronnen enkele molens aangetroffen die in bestaande publicaties niet worden genoemd en werden afbeeldingen gevonden die niet eerder werden gepubliceerd.

Vaak is over de Dordtse molens gepubliceerd, waarbij niet altijd de bronnen goed of volledig werden vermeld. Daardoor zijn datum van stichting en sloop, type of ligging van een molen niet altijd duidelijk. Een voorbeeld is molen *De Kraker* aan de Noordendijk. De sloopdatum verschilt een eeuw in sommige publicaties. Molen *De Mastboom* staat in verscheidene publicaties als een bovenkruierzaagmolen te boek. Uit kadastraal onderzoek bleek echter dat deze vanaf zijn stichting een stoomzaagmolen was.

Wij hebben getracht de bronnen waaruit wij hebben geput, nauwkeurig te vermelden. Soms stuitte we op tegenstrijdigheden in de akten en ook is er nog geen volledig betrouwbare aansluiting gevonden tussen de molens die in de 15e eeuw in Dordrecht stonden en die we nog aantreffen in de 16e eeuw. Er blijven dus nog vragen over. Het is zeker dat ook wij niet alles hebben gezien.

Bij het verzamelen van de gegevens en de afbeeldingen ondervonden we de hulp van vele personen die ons met adviezen, toelichtingen en afbeeldingen ter zijde stonden, niet alleen van medewerkers in de archiefinstellingen en kadaster, maar ook van de kant van geïnteresseerde archiefbezoekers.

Onze hartelijke dank gaat uit naar de dames A. Balm-Kok, M.J. Platt-de Kiewit, H.D. de Prieëlle-Bunk, V. Riekaart en J.I. Zondervan. Bovendien bedanken we de heren

R.F. Bos, W. van Bruggen, R. de Bruijn, W. Entrop, B. den Hartog, Jac. Hogeweg, E. van Kammen, W. Kooijmans, J. van der Neut, L.A. van Prooije, D. Smeulers, H. Tempelaar, J. Voortman en J.M.A. van Wageningen. Een speciaal woord van dank gaat uit naar de heer M. Zondervan voor zijn inzet en assistentie bij het realiseren van de conceptteksten.

Daarnaast bedanken wij de begeleidingscommissie van Oud-Dordrecht, bestaande uit de dames I. Dewald, M. Brand-van der Zijden en de heer S. de Meer voor hun hulp in het afgelopen jaar bij het ordenen van de verzamelde gegevens en het doen volgen van het uitgezette productietijdpad. Speciale dank aan hen voor hun werkzaamheden bij het splitsen van de door ons aangeleverde teksten in een boekversie en een CD-versie.

C.J.P. Grol
J.Zondervan-van Heck

Sint-Viktor († circa 303), patroon van de molenaars, werd als christen ter dood veroordeeld door middel van verbrijzeling tussen twee molenstenen in een rosmolen. Afbeelding op de zuiderkoorbank (1540) van de Grote Kerk - Dordrecht.

Rosmolen in het Openluchtmuseum te Arnhem (foto H. A. van Duinen).

1. De molentypen

1.1 Typen

Met molentypen worden de verschijningsvormen, constructie en uiterlijk van een molen bedoeld. Zoals de nagenoeg vierkante standermolen en de wipmolen, die net als een paltrok geheel om een spil kan draaien, het zogenaamde kruien. Daar waar de wind vrij spel had, werden de molens meestal zo gebouwd dat ze vanaf de grond te bedienen waren, zoals bij de veelkante grondzeilers. Was dit niet mogelijk, dan werd er een stellingmolen gebouwd, een molen waar ongeveer halverwege een rondgang gemaakt werd, waar het kruirad van de molen om de molenkap te draaien bediend kon worden. Daarnaast zijn er de hoge ronde stenen molens, meestal in gebruik als korenmolen. Er waren ook gebouwen zonder wieken, waarin een rosmolen was gevestigd of waaraan een in het water hangend schoepenrad was bevestigd. Dit schoepenrad deed dienst bij eb en vloed als aandrijving voor een getijdenmolen.

1.2 Bovenkruier

Een bovenkruier is meestal uitgevoerd in hout of steen en heeft een taps toelopende ronde vorm of een zes-, acht- of tienkante vorm. De bovenkruier dankt zijn naam aan de kruibare kap. Alleen dat onderdeel kan op de wind worden gezet. Bovenkruiers worden onderverdeeld in binnen- en buitenkruiers. Binnenkruiers worden van binnenuit gekruid. De meeste molens zijn echter buitenkruiers. Buiten de molen bevindt zich een constructie van hout, de *staart*, die vast zit aan de kap. Aan deze staart is een kruirad of kruihaspel bevestigd waarmee een kruiketting wordt opgewonden. Als de staart aan één kant met de ketting wordt vastgezet aan een kruipaal en de kruiketting wordt opgewonden, draait de kap van de molen. Wanneer deze goed op de wind staat, wordt er een bezetketting aan de andere kant van de staart aan de kruipaal vastgemaakt. De molen kan dan niet uit zichzelf gaan kruien.¹ Dit type molen kwam veel voor in Dordrecht.

Op de stelling van een molen bevindt zich het kruirad of kruihaspel. Voor de molenaar de molen kan kruien, zet hij aan de ene kant de zogenaamde staart, waaraan het kruirad zit, vast met een kruiketting. Daarna kan hij deze

opwinden door aan de zwengel te draaien. Daardoor draait de kap van de molen (foto: olie- en pelmolen Ter Horst te Rijssen, Overijssel, J. Zondervan-van Heck).

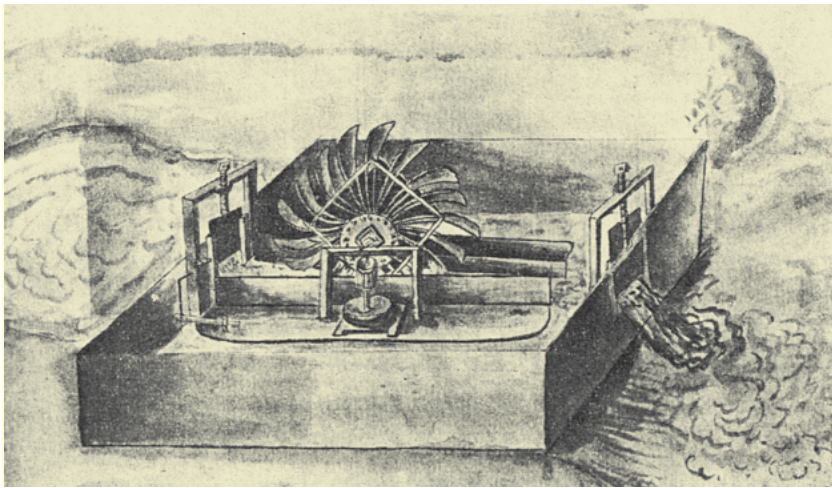
¹ Stokhuyzen, p. 31-33.

1.3 Getijdenmolen

Een getijdenmolen is een type watermolen waarbij het scheprad van de molen wordt aangedreven door water uit een bassin of boezem. Het water wordt daarin opgeslagen tijdens de vloedperiode van het getij. Op het hoogtepunt van de vloed wordt de instroomsluis gesloten, vervolgens loopt het water weer weg door een smalle uitlaatgoot waarin het scheprad van de molen is geplaatst. Als de boezem of haven die voor wateropslag gebruikt wordt groot genoeg is, kan de molen gedurende de gehele ebperiode draaien en is het rendement maximaal.

Aangezien het water tijdens het uitstromen bij eb zakt van hoogwater naar laagwater waren de schepraderen veelal op een drijvend plateau gemonteerd, zodat deze met de bewegingen van het water mee konden gaan.

In Dordrecht hebben wij drie getijdenmolens gevonden. Een getijden-volmolen, een getijdenvol-korenmolen en een getijden-kopermolen.

Tekening bij de aanvraag voor een octrooi op een getijdenmolen door IJsbrant Jansz, scheepmaecker en burger tot Schiedam, in 1598. Het rad staat op een houten goot ter breedte van de inlaatsluis in de molen. De maalstenen staan op een plateau, bevestigd aan de beweegbare goot. Het geheel kan dus met de stand van het water mee op en neer. De opbouw van het gebouw waarin de molen is opgesteld, is niet afgebeeld (Foto Nationaal Archief 's-Gravenhage).

1.4 Grondzeiler

Grondzeilers worden meestal gebouwd van hout en afgedekt met riet. Stenen exemplaren komen ook voor. Bij de grondzeilers reiken de wieken tot de grond. Als er gewerkt wordt met de zeilen of bij het kruien op de wind, doet de molenaar dat vanaf de grond.

Dit type molen is dus een buitenkruier. Er zijn altijd twee deuren tegenover elkaar. Aan de kant waar op dat moment de wieken draaien, is de deur afgesloten. Er wordt dan gebruikgemaakt van de andere deur, zodat iemand die naar buiten komt geen klap van een molenwiek kan krijgen. In Dordrecht stond de met riet gedekte grondzeiler *De Beer* aan het molenhoofd tegenover de Riedijkspoort.

Een achtkante grondzeiler, met riet gedekt.

1.5 Onderkruier of paltrok

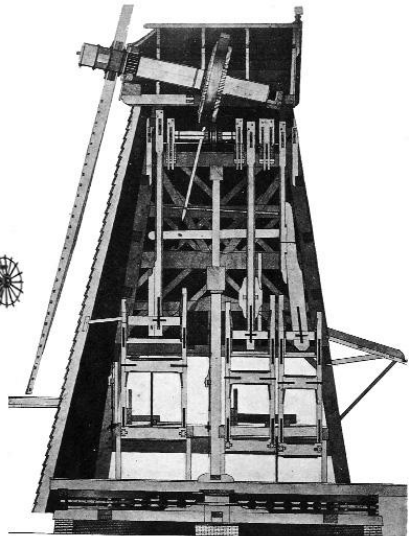
De paltrok is omstreeks 1600 ontwikkeld en staat meestal op een schiereiland.² Het omliggende water wordt gebruikt voor de aanvoer van stammen en de afvoer van het gezaagde hout. Een paltrokmolen is altijd een houtzaagmolen. Waarschijnlijk dankt hij zijn naam aan de vorm, die met overkappingen en luifels wat weg heeft van een breed uitlopende jas of rok. De molen kan voor een optimale windvang ongeveer in het midden geheel gedraaid worden. Het zaaggedeelte zit daarboven.

Aan het Papengat bij de Weeskinderendijk, de 's-Gravendeelsdijk en aan de Noordendijk stonden veel paltrokmolens.

Een paltrokhoutzaagmolen. Onderin de molen en onder het afdak aan beide zijden van de molen bevinden zich de zaagramen.

Een paltrokhoutzaagmolen in doorsnede. Goed zichtbaar zijn de zaagramen (Visser, naar een constructietekening uit het Zaanse Molenmuseum in Koog aan de Zaan).

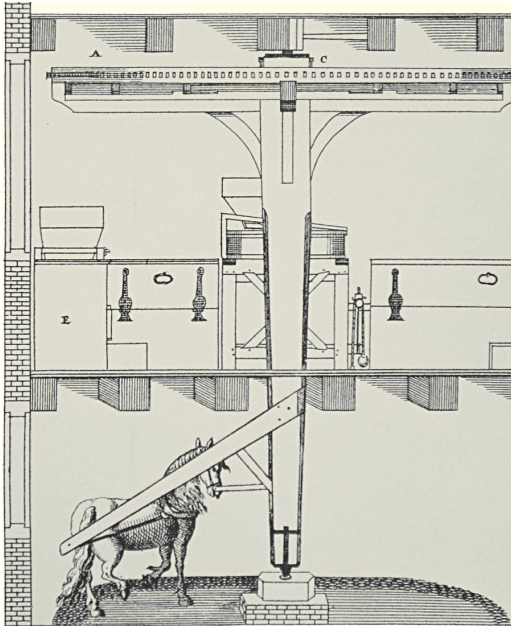
² Stokhuyzen, p. 55.

1.6 Rosmolen

Dit type molen is een molen zonder wieken en wordt aangedreven door één of meer soms geblinddoekte paarden, die al rondjes lopend het mechanisme in werking stellen, waarmee bijvoorbeeld graan gemalen of olie uit zaad gestampt wordt. Het paard kreeg soms deze blinddoek om niet dol en daardoor onbruikbaar te worden vanwege het saaie zware werk en liep dan rustig zijn rondjes.

Bij een standerkorenmolen werd vaak een rosmolen gebouwd, zodat er bij weinig wind toch gemalen kon worden. Bij een suikerraffinaderij werden rosmolens gebruikt om suikerbroden (dit zijn kegelvormige stukken suiker) tot poeder te stampen of om suikerbieten te snijden. Tevens werden rosmolens gebruikt als olie-, houtzaag-, cement-, mosterd- of kopermolen en om buskruit te malen.³

In Dordrecht hebben tientallen rosmolens gestaan. Zo stonden er in 1558 rosmolens aan de Lindengracht bij de Vest en het Bagijnhof.⁴ In de Steegoversloot stond er één in 1611⁵, in 1612-1614 vinden we er één in de Mariënbornstraat ⁶, in 1628 werd een molen in de Oude Breestraat (nu Lange Breestraat) verkocht ⁷ en in 1663 stond er een rosmolen, die graan maalde, in de Vriesestraat.⁸

Een rosmolen in doorsnede. Een paard zorgt door het lopen van rondjes voor de aandrijving van een mechanisme om bijvoorbeeld graan te malen (Besselaar).

³ Stokhuysen, p. 13, 160-161.

⁴ N.A. 3.1.29-929.

⁵ SAD 9-752, p. 148v, namelijk de roskorenmolen van Willem Bastiaenz.

⁶ SAD 3-15, p. 49, 76. In 1612 bekendmaking verkoop rosmolen van Adriaen Pietersz; in 1614 was de molen in handen van Aelbert Fransz.

⁷ SAD 3-16, 24-11-1628 verkoop van een rosmolen aan Jan Cornelisz, sledenaar van beroep, uit de insolvente (failliete) boedel van Gijsbert Bastiaenz.

⁸ SAD 20-228, p. 18. Molen van Leendert Jacobsz van Dijk die jarenlang eigenaar van deze molen was.

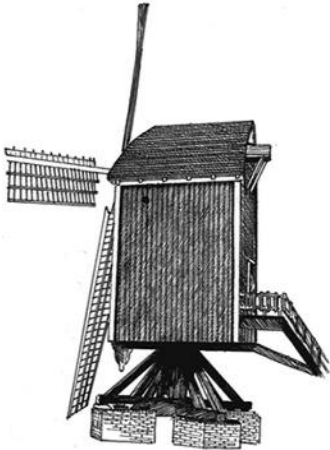
1.7 Standerdmolen

De standerdmolen is de oudste vorm van een windmolen en kwam in de 13e eeuw al voor. Dit molentype werd vanwege de windvang meestal op de stadsmuren gebouwd. De molen ontleent zijn naam aan de zware verticale houten spil, de *standerd* of standaard geheten. Daarop rust een rechthoekig molenhuis, ook wel kast genoemd. Met behulp van de kruisehaspel kan deze om de standerd worden gedraaid, het zogenaamde kruise. Dit is nodig voor een betere windvang.

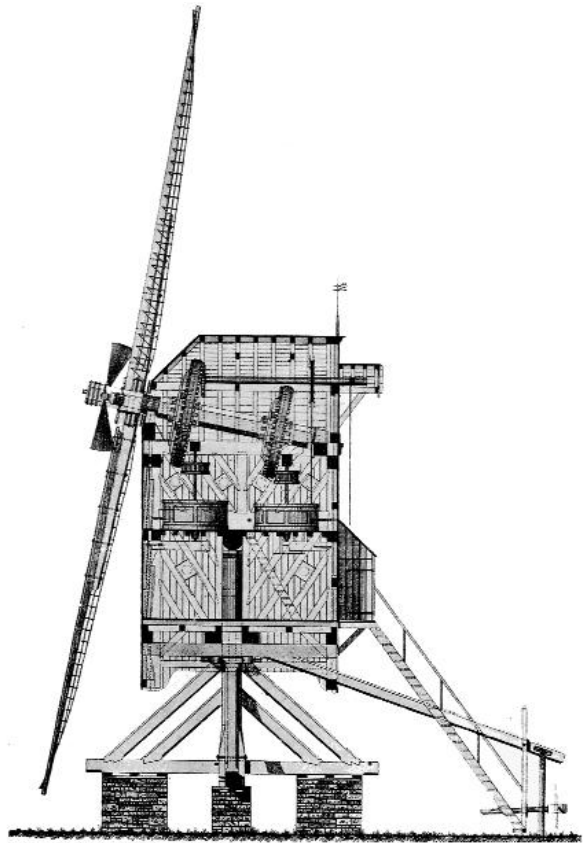
Aan de ene kant van de molen bevindt zich de staart, de kruisehaspel en de trap waarmee de molenaar de molen binnenkomt.

Aan de andere kant van de molen is het wiekenkruis. In de kast bevinden zich de molenstenen en de houten wielen waarmee graan gemalen wordt. De onderkant van de standerd is open en wordt gestut door schuine houten steunbalken; later werden deze om meer opslagruimte te krijgen, dichtgemaakt.

De werkruimte in dit type molen is beperkt en doordat de molen geheel van hout is, heeft hij een kortere levensduur dan stenen molens. Dit type molen is op den duur verdrongen door bovenkruiers.

Standerdmolen. De onderkant van de molen is open.

Standerdmolen in doorsnede (Visser).

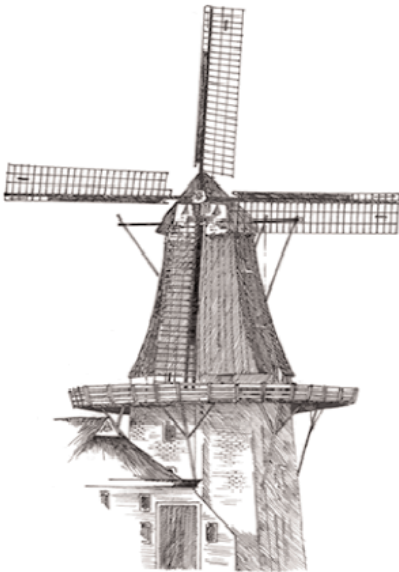
⁹ L. Endedijk, p. 13.

1.8 Stellingmolen

Aan het begin van de 17e eeuw ging men over tot de bouw van molens met een hoog opgebouwde romp. Daardoor werd een betere windvang verkregen. De molen ontleent zijn naam aan de stelling, een omloop of galerij die halverwege rondom de molen is aangebracht.

De molenaar kan vanaf de stelling de molen kruien op de wind en de wieken bedienen. Stellingmolens komen voor als zes- of achtkante houten molens en als ronde stenen molens. De zes- en achtkante molens werden gebruikt als industriemolens, bijvoorbeeld als olie- of zaagmolen. De ronde stenen molens met diverse verdiepingen - zolders - leenden zich uitermate voor korenmolens.

In de loop van de tijd gingen molenaars over tot het zelf inkopen van graan, dat zij dan in de molen op de graanzolder opsloegen en op een andere zolder maalden.¹⁰ De korenmolen *Kijck over den Dijck*, de enige nog bestaande Dordtse molen, is een ronde stenen stellingmolen.

De achtkante stellingmolen werd onder andere gebruikt als olie-, en houtzaagmolen.

Een ronde stenen stellingmolen was doorgaans een korenmolen.

¹⁰ Stokhuyzen, p. 38-39.

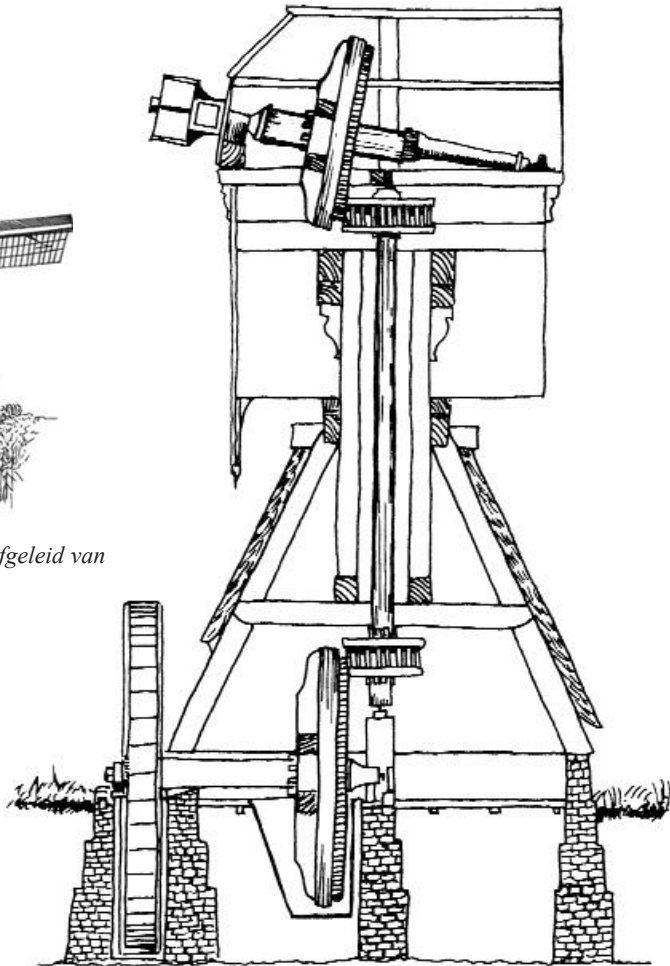
1.9 Wipmolen

De wipmolen is afgeleid van de standermolen. Over het algemeen zijn wipmolens poldermolens, gebruikt om een polder te bemalen. Soms werden ze ook gebruikt voor het malen van graan of het zagen van hout.¹¹ De meeste wippoldermolens hebben aan de buitenkant een scheprad of soms een vijzel, waarmee het polderwater met een licht schokkende beweging van het bovenhuis wordt 'op- of uitgewipt'. Vermoedelijk dankt dit molentype hieraan zijn naam.

Het molenhuis van de wipmolen is veel kleiner dan dat van de standermolen, want er hoeven geen molenstenen in. Daarentegen is de onderkant van de wipmolen veel groter dan bij de standermolen, aangezien zich daar het wateropvoerwerkzeug bevindt.¹²

De wipmolen. Zijn vorm is afgeleid van de standermolen.

Een wipmolen in doorsnede.

¹¹ Stokhuyzen, p. 51-52.

¹² Endedijk, p. 15.

Korenmolen De Oranjeboom aan de Spuiweg omstreeks 1850 (tekening, detail, Frans Lebret).

2. De molenfuncties

2.1 *Molenfunctie*

Molens kunnen behalve naar type ook worden ingedeeld naar hun functie of taak. De molen is een werktuig dat onder meer werd gebruikt bij het bewerken van grondstoffen tot een halffabricaat of een eindproduct. Het product vond daarna een toepassing door een verdere verwerking in industrie en nijverheid.

Daarnaast mogen we vanzelfsprekend niet uit het oog verliezen dat de watermolens een belangrijke taak hebben vervuld in het verleden en dat deels nog doen waar zij niet door elektrische- of dieselgemalen werden vervangen. In het algemeen hebben molens een belangrijke bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van Nederland, zowel op waterstaatkundig gebied als op het terrein van de industrie en nijverheid.

Dit hoofdstuk staat stil bij de soorten molens die in Dordrecht en op het Eiland van Dordrecht een functie hebben vervuld, een functie die langzamerhand werd overgenomen door industriële ondernemingen.

2.2 *Blaauwselfmolens*

Een blaauwselfmolen maakt blaauwselfpoeder dat als verfstof werd gebruikt en om de witte was te bleken. In de literatuur over Dordrecht worden enkele blaauwselfmolens genoemd. Zo wordt een blaauwselfmolen buiten de Sluispoort genoemd¹ en wordt in 1811 het bestaan van twee van dergelijke molens vermeld.² Nadere informatie over deze molens hebben we in de akten niet kunnen vinden. Waarschijnlijk maakten de molens die in 1811 worden genoemd deel uit van een blaauwselfabriek. Zo stond op de Voorstraat de blaauwselfabriek van Dooremans. Deze bestond zeker al vanaf 1818 en mogelijk eerder al daarvoor.³ In 1883 was een blaauwselfabriek gevestigd aan de Dolhuisstraat.⁴ Deze bestond echter al veel langer.

¹ J.H.J. Willems, p. 27; hij vermoedt dat dit een trasmolen was.

² G.J. van Oostveen, p. 51.

³ Leonard Dooremans was lakmoes- en blaauwselfabrikant en komt als zodanig voor in de Dordtse adresboeken vanaf 1855 met een bedrijf aan de Voorstraat. Vanaf 1860 tot 1883 wordt hij vermeld als Firma L. Dooremans en Zn. met de lakmoes- en blaauwselfabriek op de Voorstraat 528-530. Vanaf 1885 wordt firma L.F. Dooremans & Zn. op de Voorstraat 58-60 vermeld. Rond 1887 - na het overlijden van zijn vader - had Pierre Henri Dooremans een lakmoes- en blaauwselfabriek op nummer 60-62. Rond 1889 werkten er zes man personeel. In 1893 vroeg Dooremans toestemming een gasmotor in zijn blaauwselfabriek te plaatsen. Nadat protesten van omwonenden ongegrond waren verklaard, kreeg hij toestemming. In het dossier is vermeld dat dit bedrijf in 1818 al bestond, SAD 6-11696.

⁴ SAD 489, nr. 25316. Koopmans, p. 203-206. Dit was de blaauwselfabriek van Hordijk die verenigd was met een loodwitfabriek. Er werd met een paardenmolen gewerkt.

2.3 Braziliemolen

De braziliemolen sneed verfhout, met name braziliehout, in stukken en maalde de spaanders. Het product dat daarna resteerde, werd gebruikt om verf van te maken. In het verleden werd uitsluitend verfpoeder geleverd, want verf op oliebasis werd niet gemaakt.⁵

De vroegste Dordtse vermelding van een braziliemolen dateert uit 1599. In dat jaar richtte Guidi Baron, molenaar uit Antwerpen, zich tot het Dordtse stadsbestuur met het verzoek een braziliemolen te mogen bouwen. Hij schroomde niet te wijzen op zijn armlastige gezinssituatie:

*zijnde een schamel geselle belast met thyen levendige kinderen ende geen
middel daer toe hebbende dan alleenlyk den arbeyt zijnder handen ende weten-
schap vande malen t' welck hij nu lange jaeren binnen dese stede in groote
armoede gedaen heeft, van meninge is hem nu doer mancement helpe ende
faveur van zeeckere coopluysden van apparende als reeders te begeve op eene
Brezilie moelen die men hier binnen deser stede bij toelatinge van uwe edele
gaerne soude stellen. Waer bij nyet alleenlyk hij suppliant met sijne voorschre-
ven thyen kinderen geholpen en zoude worden uyt zijne groote armoede maer,
dat meer is zonder ongetwifelt dese uwer ed. Stede.*

Hij wees in zijn verzoekschrift op het voordeel dat de stad van een braziliemolen zou hebben, want Baron meende dat het de handel zou bevorderen. Guido Baron vond Dordrecht een ideale vestigingsplaats en gaf drie mogelijke locaties aan voor het bouwen van zijn braziliemolen: buiten de Spuiport, bij de Vuilport of bij het rondeel op de Riedijk.

Baron mocht de molen uiteindelijk bouwen buiten de Spuiport, mits hij de molen alleen gebruikte voor het breken van braziliehout. Jaarlijks betaalde hij *f* 12 als recognitie aan de stad en *f* 8 voor de grond.⁶

In 1604 had er blijkbaar een wisseling van eigenaar plaatsgevonden. Van Dalen meldt dat is *ontfangen van Cornelis Adriaensz van dat hij op het Bolwerck buiten de Spuyport een molen om Bresiliehout te malen gestelt heeft*.⁷

2.4 Buskruitmolen

Een geheel ander soort molen was de buskruitmolen die buskruit maakte. Voor het maken van buskruit moet een aantal productieprocessen worden gevolgd, zoals het raffineren van salpeter, het mengen van salpeter, houtskool en zwavel, het pletten van het mengsel, het korrelen van kruit, het drogen van kruitkorrels en het opslaan van kruit.⁸ Een buskruitmolen werd waarschijnlijk door paardenkracht aangedreven.

⁵ J. Th. Balk, p. 85.

⁶ SAD 3-944, p. 19.

⁷ Van Dalen, p. 69. Waarschijnlijk vond Van Dalen dit in een stadsrekening.

⁸ http://www.ethesis.net/buskruit/buskruit_inhoud.htm

⁹ Ook vermeld als de Canjoncle en Caroncle.

Vóór 1628 moet er buiten de Vuilpoort een buskruitmolen hebben gestaan. In dat jaar leende Jacques de Cangnioncle ⁹ op 22 februari namelijk een geldbedrag van f 1.672 van Jan Jarden. Afsproken werd, dat hij een vierde gedeelte daarvan zou terugbetalen op 14 of 15 mei, nog een vierde deel daarvan zes maanden later en zo elke zes maanden totdat het gehele bedrag was afgelost. Hij stelde daarbij als onderpand zijn *Cruytmolen* staande buiten de Vuilpoort. Ingeval De Cangnioncle de eerste termijn niet of niet op tijd betaalde, had Jarden het recht om de dan als *Boscruytmolen* aangeduide molen *buyten de Vuylpoort met alle gevolgen apendentien ende dependentien van dien in eygendom aen te nemen als zijnen eygen propre goederen voor f 1.425 sonder tegenseggen van imanden*.¹⁰

Een buskruitmaker, uit: Buscruytmaeckers, Amsterdam 1952.

Een aantal jaren later, op 8 oktober 1632, komen we de buskruitmolen weer tegen. Er wordt dan door het gerecht van Dordrecht met *openbaeren clock geslach aangekondigd* dat een ieder die iets te vorderen heeft met betrekking tot de *buyscruytmolen metten aencleven van dien staende ende gelegen buyten de Vuylpoort deser stede ontrent het Willigenbosch, toebehoorende Jaecques de Canjoncle, geëxecuteerde* dit bij de secretarie vóór 1 november aan te laten tekenen. Als deze termijn verstreken zou zijn, kon niets meer van de failliete De Cangnioncle worden gevorderd.

Op 15 november van dat jaar werd bekendgemaakt, dat iedereen die belangstelling had deze molen te kopen, die middag om twee uur naar de molen moest komen, alwaar die zou worden verkocht. Blijkbaar werd de openbare verkoop toch niet doorgezet, want in 1634 herhaalde zich de oproep aan de schuldeisers van De Cangnioncle en zou de *cruytmolen, aerde ende anders staende ende gelegen sijn op seecker erft aenden Dorrenboom buyten de Vuylpoort* alsnog openbaar worden verkocht.¹¹

Er heeft nog een tweede kruitmolen in Dordrecht gestaan. Op 19 januari 1672 kwam bij het stadsbestuur een verzoek binnen van Johannes Rallee. Deze vroeg toestemming een gedeelte van het Bolwerk tussen de Riedijk en het Hoefijzerpoortje te mogen gebruiken om daar een kruitmolen en een loods voor opslag van kruit te bouwen. Hij kreeg toestemming, mits hij met de hoogte van de loods beneden de stadsmuur bleef en dat hij in de vensters van het huisje aan de zijde van de rivier zware ijzeren spijlen zou aanbrengen.¹² Hij moest jaarlijks een recognitie betalen van f 6.¹³

¹⁰ SAD 20-56, p. 333.

¹¹ SAD 3-16, p. 115, 121v.

¹² Kruit was gevaarlijk. In Dordrecht stonden op diverse plaatsen kruittorens waarin het voor de stadsverdediging benodigde buskruit werd opgeslagen.

¹³ SAD 3-946, p. 198.

2.5 Cacaomolen

In een cacaomolen werden cacaobonen vermalen tot poeder. Behalve de molen Pauwestein, waarover later meer, stond op de Voorstraat bij de Botgensstraat een cacao-molen. Deze *huis- en handchocolademolen* (een molen uitgerust met een maalwerk-tuig ongeveer zoals bij een grutmolen, maar met de hand aangedreven) behoorde vol-gens de kadastrale gegevens omstreeks 1832 toe aan Anna van der Werf, weduwe van Pieter Meertens. Haar beroep was winkelierster, wellicht verkocht zij de chocolade-poeder in haar winkel. Deze molen die mogelijk *De Gekroonde Gaper* heette, ver-kocht zij aan jonkheer mr. Pieter Hendrik van der Wal, rechter van de arrondis-sementsrechtbank in Dordrecht. Hij liet de molen vervolgens in 1847 slopen en er een huis bouwen.¹⁴

1.	2. Wijk of Plaatselijke Benaming.	3. de Inhouds- maat.		4. de algemeen- rekening der hypotheek.		5. Soort der Eigendommen.	6. Volume der gebouwde eigendommen.	7. Grootte van Ieder Perceel.	8. Klaar- ing.	9. Inkom- en van ieder perceel, zonder afzet der polder- en dijk- lasten.		10. van den afzet afge- set- ten polder- en dijk- lasten.		11. Inkom- en van Ieder Perceel.		12. Plaats			
		13. Sectie.	14. No. der perceelen.	15. Deel.	16. Nummer.					17. Ongeboord.	18. Gebouwd.	19. f. c.	20. f. c.						
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1.	2042 No	3.	4.	5.															

Op een kadastrale legger staan onder meer: het wijknummer, de kadastrale sectie met nummer, het soort eigendom, de afmeting, de eigenaar en eventuele veranderingen aan een eigendom vermeld. Op deze legger staat Anna van der Werf, weduwe van Pieter Meertens, vermeld als eigenaar op nummer 12 in wijk D 417 kadastrale sectie E 389 met een huis- en handchocolademolen.

¹⁴ K.R.Do. legger art. nr. 1732, art. nr. 3095.

2.6 Grutmolen

Het bedrijf of de grutterij van een grutmolenaar bestond uit een gebouw met een grutmolen erin, een woonhuis en soms een winkel. In een grutmolen bevond zich een rond maalwerktuig met molenstenen die kleiner waren dan die van een korenmolens. Een paard of hond dreef het maalwerk aan.

Grut werd gemaakt door boekweit, haver of gerst te breken. Daarna werden doppen, grutten en kaf van elkaar gescheiden in een zogenaamde breekzeef, die uit negen onder elkaar hangende zeven bestond. Zo nodig werden op een ander koppel molenstenen de grutten verder vermalen tot boekweitmeel. De grutten werden gebruikt voor het bereiden van pap. Van boekweitmeel worden onder meer boekweitpap, balkenbrij en pannenkoecken gemaakt.¹⁵

In een grutmolen of grutterij zorgde een paard voor de aandrijving van kleine molenstenen die onder andere boekweit bewerkten tot grut (489-31.783).

In Dordrecht hebben in de hele binnenstad grutmolens gestaan. Een greep uit de vele akten: in de Heer Heymanssuysstraat stond in 1689 het *Keunincxhoff* waar de grutterij *Den Deen* zich bevond.¹⁶ In 1703 was er een grutmolen in de Dolhuisstraat.¹⁷ In de Oude Manhuisstraat bij de Schuitemakersstraat stond in hetzelfde jaar een pakhuys dat in gebruik was als grutmolen.¹⁸ In de Raamstraat verkocht in 1702 de failliete grutter Willem van Doorn zijn grutmolen. Op de Voorstraat bij de Kleine Spuistraat bevond zich in 1701 een grutterij *van outs* genaamt *Den Ancker*, gelegen naast brouwerij *De Bel*.¹⁹

¹⁵ Stokhuyzen, p. 13, 159-160.

¹⁶ SAD 9-796, p. 43v, 44v, 117v; SAD 9-799, p. 30v, 34v. Geertruyt Sanders Keyser, weduwe van Otto de Bruyn, verkoopt in 1689 aan Jacobus van Trigt, ook Van Tricht genoemd, een *seecker huysinge sijnde een grutmeulen* voor f 800. In 1695 ging Van Trigt failliet en werd zijn eigendom in het openbaar verkocht.

¹⁷ SAD 9-804, p. 14v. Adriaan Struijck, eigenaar van een grutmolen in de Dolhuisstraat, stelt deze als onderpand bij een lening.

¹⁸ SAD 9-804, p. 39v, 122v.

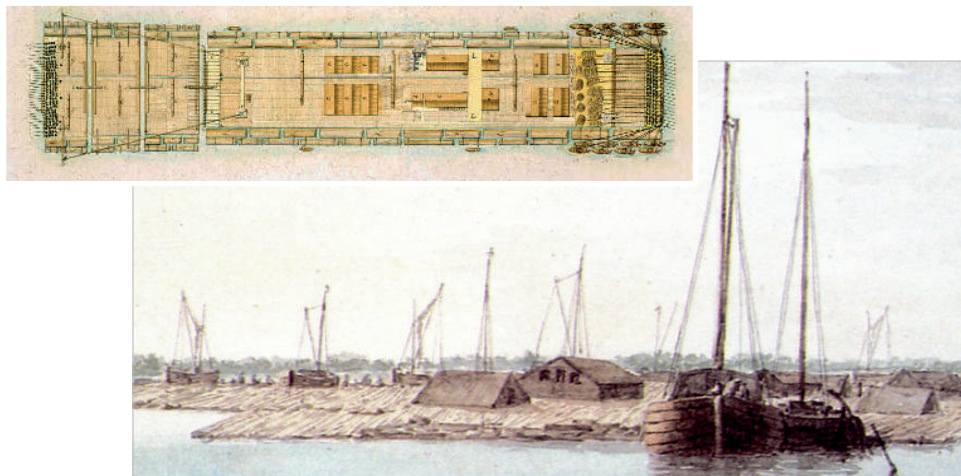
¹⁹ SAD 9-803, p. 86, SAD 3-22, p. 108v. In 1708 werd deze verkocht.

In 1757 werd in de Suikerstraat / hoek Voorstraat, schuin tegenover de Leuvenbrug, de grutterij van Maria van Nispen, weduwe van Cornelis van Asperen, aan Pieter de Haan de jonge verkocht.²⁰ Aan de Riedijk werd in 1766 door Anthonij den Rooije en zijn gehuwde zus Anna een grutterij met grutmolen verkocht aan Jacobus Logger, voor f 7.000.²¹

Het zijn slechts enkele voorbeelden; de bijgevoegde CD bevat aanzienlijk meer informatie over Dordtse grutmolens.

2.7 Houtzaagmolen

De houthandel heeft in vroeger tijden een grote rol gespeeld voor de Dordtse economie. Bij de bouw van huizen en schepen werd veel hout gebruikt. De benodigde boomstammen moesten worden ingevoerd doordat er te weinig bossen in Nederland waren. Dordrecht ontwikkelde zich tot een belangrijk houtcentrum. Ongezaagd hout, dat in grote houtvloten over de Rijn uit Duitsland kwam, werd opgeslagen in uitgestrekte houthavens, de zogenaamde balkengaten. De houtzaagmolens stonden bij deze balkgaten, zoals die aan de Noordendijk, de Lijnbaan, in het Papengat aan de Weeskinderendijk en aan de 's-Gravendeelsdijk te vinden waren.

Linksboven: bovenaanzicht van een houtvlot.

A. van Wanum tekende omstreeks 1775 een houtvlot dat zijn bestemming, Dordrecht, bijna had bereikt. Een gemiddeld vlot, opgebouwd uit drie of meer lagen boomstammen, was circa 200 meter lang en 35 meter breed (DI 35071).

Bij de houtzaagmolen worden de boomstammen vanuit het eigen balkgat de zaagruimte van de molen ingetrokken en gezaagd. Er zijn twee soorten zaagmolens, namelijk de paltrokzaagmolen en de bovenkruierzaagmolen, meestal een zes- of acht-kante stellingmolen.

²⁰ SAD 3-1137; 3-1145; 9-843, p. 72.

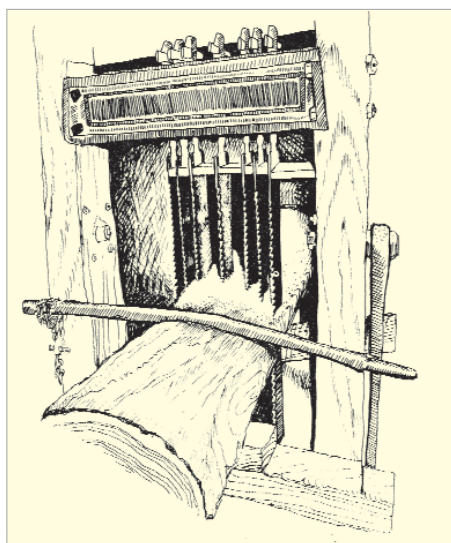
²¹ SAD 3-1148.

Het zaaggedeelte van de paltrokmolens bestaat uit twee brede zaagramen, waar het hout langs de zagen gehaald wordt. Deze molen kan alleen kleine balken zagen om daar wagenschot uit te fabriceren, dunne eikenhouten planken gebruikt voor betimmeringen in schepen en woonhuizen. De veel zwaarder gebouwde bovenkruierzaagmolen heeft één grote en twee smallere zaagramen. Hierdoor heeft deze molen meer capaciteit en kan grote stammen zagen.

Zaagmolens stonden vaak in de buurt van een scheepswerf, zodat deze snel over het benodigde hout kon beschikken en de vervoerskosten van het hout beperkt bleven. De werkdag van een houtzaagmolenaar begon om vijf uur 's morgens en duurde tot 's avonds acht uur. Afhankelijk van de hoeveelheid werk en wind werd er meer of minder gewerkt, soms echter ook 's nachts en op zondag.

Het werk bestond naast het zagen van het hout, onder andere uit het aan de haak slaan van nieuwe boomstammen, het zogenaamde *houthaken*, gezaagd hout opstapelen of wegbrengen en het plegen van onderhoud in en aan de molen.

Het loon van een zaagmolenaarsknecht bedroeg rond 1873 zo'n twee tot zeven gulden per week. Op een in een stoomzaagmolen veranderde molen werd per week tussen vijf en negen gulden verdiend. Op een paltrok werd doorgaans met drie en op een bovenkruierzaagmolen met vijf man gewerkt.²²

Het zagen van een boomstam gebeurde door deze door een zaagraam te halen (Endedijk).

De eerste houtzaagmolen uitgevonden in 1592 door Cornelis Cornelisz. van Uytgeest en gezet te Zaandam (Besselaar).

*DE EERSTE HOUTZAAG-MOLEN,
uitgevonden in 1592 te Uytgeest, door
Cornelis Cornelisz van Uytgeest,
8. jor. te
SAARDAM.*

²² Gemeenteverslagen Dordrecht, 1873.

Aan de 's-Gravendeelsedijk bij de mond van het Papengat heeft een ros- of paardenmolen als zaagmolen gestaan. In 1787 kreeg Bastiaan van de Res toestemming op die plaats een *paardenzaagmolen* te stellen.²³ Van de Res mocht de gebouwen niet hoger maken dan de gaanderijen van de twee naastgelegen windmolens. Tevens mocht hij geen hout of anderszins in de monding van het Papengat leggen en was hij verplicht de houten kade en de beschoeiing van de daar gelegen brug te onderhouden. Als hij een balkengat nodig zou hebben, diende hij daar toestemming voor te vragen.²⁴ Waarschijnlijk heeft deze molen er niet lang gestaan, omdat verdere gegevens over deze molen niet werden gevonden.

2.8 Kalandermolen

Een kalandermolen is een molen zonder wieken die waarschijnlijk werd aangedreven door een paard. Een kalanders is een mangel of pers om katoen, wol of linnen te glanzen of te satineren.

Een kalandermolen, ook wel *lakenrolmolen* genoemd, is eigenlijk niets anders dan een glanswerkplaats. Zo'n mangel of pers bestaat uit een op rollen geplaatste, met stenen beladen bak. De bak wordt verhit en door over raderen lopende touwen heen en weer geschoven. Door de stof tussen deze *heete persen* door te halen, ontstaat de glans. Met name de lakennijverheid maakte gebruik van de kalandermolen.²⁵ In Dordrecht werd in 1622 voor het eerst een kalandermolen genoemd. Deze bevond zich in de Heer Matthijs- of Kolfstraat.²⁶

Van Dalen noemt een kalandermolen, gesticht in 1641 door Gillis van den Bosch die het octrooi voor 15 jaar had verkregen.²⁷ Zijn opvolger Cornelis Willemsz (van Breevoort),²⁸ eigenaar van het huis van Van den Bosch, verkreeg op 1 maart 1644 de voortzetting van dit octrooi.²⁹ Hij kocht eerder op 8 oktober 1642 van Abraham van den Bosche, die handelde voor zijn moeder Anna Nollet, weduwe van Gillis van den Bosche, *een geheel huys en erve met sijnen toebehooren, mitsgaders den kalandermolen, heete persen ende andere gereetschappen staende ende gelegen in de Heer Mathijssstraet*.³⁰

In 1646 bouwde Van Breevoort een grotere kalandermolen aan de Kolfstraat langs de Lindengracht, nu Museumstraat. Na de dood van Cornelis Willemsz Breevoort in 1654 ging de kalandermolen over op zijn weduwe en na haar overlijden in 1657 naar

²³ Van de Res had eerder een paardenzaagmolen aan de Varkenmarkt. Die was echter te klein en werkte daardoor niet goed, SAD 3-871, p. 72.

²⁴ SAD 3-869, p. 72.

²⁵ Stokhuyzen, p. 152. Ook in papiermolens werd gebruikgemaakt van een kalanders.

²⁶ Lips p. 469-470. Deze molen werd in dat jaar gesticht door Josua Offermans. Lips, p. 469-470, maakt ook melding in 1627 van de oprichting van een lakenrolmolen en het maken van lakenramen om het laken op te drogen.

²⁷ Van Dalen, p. 399.

²⁸ A.B. den Haan publiceerde in het tijdschrift Oud-Dordrecht 2005-1 een artikel over de handel en wandel van Cornelis Willemsz Breevoort.

²⁹ SAD 9-36-2.

³⁰ SAD 9-773, p. 100.

de kinderen van haar overleden zoon Willem. Het gebouw verkeerde in een slechte staat en werd verhuurd.³¹ In 1669 werd de kalandermolen voor drie jaar verhuurd aan Wouter Daelman, twijnder van beroep, tegen een huur van *f* 30 per kwartaal. De molen werd toen als twijnmolen gebruikt.³²

Links is net zichtbaar de toegangspoort tot het Arend Maartenshof. Het hoge gebouw rechts bij de brug was de Kalandermolen (J. Rutten, 1880).

Doordat het eind 17e eeuw slecht ging in de lakennijverheid, verdween de kalandermolen en werd het pand voor bewoning gebruikt. Het werd nog een aantal keren geheel (o.a. in 1785) of gedeeltelijk (o.a. in 1795) verkocht en diende daarna als soort doorgangshuis voor vaak armlastige personen.

Rond 1900 werd het pand afgebroken.³³ Nu staat op deze plaats tegenover de Arend Maartenshof het schoolgebouw, waar de dr. H. Bavinckschool haar dependance heeft. De naam kalandermolen leeft nog voort in de gevelsteen van de molen. Deze steen is ingemetseld in de gevel van het op de hoek van het Statenplein gevestigde café-restaurant *Inde Klander Muelen*.

2.9 Kopermolen

Het principe van de kopermolen is dat door middel van nokken, gemonteerd aan de horizontaal draaiende as van de molen, die hetzij door wieken, hetzij door een schep-rad of door een paard in beweging is gebracht, hamers opgetild worden en dan weer naar beneden vallen. Op die manier kunnen dunne koperen platen in een gewenste vorm geslagen worden, bijvoorbeeld koperen kommen, pannen en schalen.

Er zijn geen aanwijzingen gevonden dat dunne koperen platen in Dordrecht werden gewalst. Die werden ingekocht, mogelijk uit de omgeving van Aken en/of Luik. Bij een kopermolen hoorde ook dikwijls een *giethuys*, waar kopererts werd gesmolten en waar dan koperen gereedschappen van werden gegoten, maar dit gebeurde buiten de molen in een apart gebouw.

In Dordrecht is een roskopermolen geweest van circa 1614 tot circa 1657 op het Nieuwe Werk en een getijdenkopermolen aan de Vest bij de Riedijkshaven, gesticht in 1613. Wanneer de kopermolens zijn gesloopt, is ons niet bekend.

³¹ SAD 9-66, p. 183.

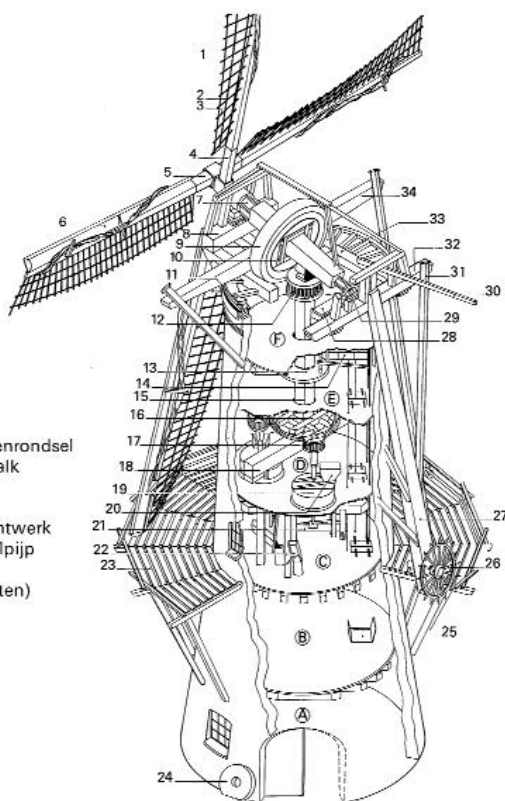
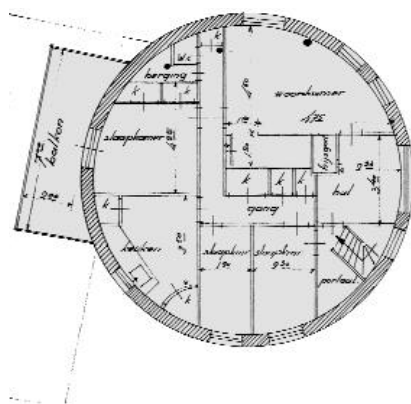
³² SAD 20-316, p. 281.

³³ SAD 9-838, p. 30 en 9-841, p. 212; E. Havers 1997.

2.10 Koren - en moutmolens

De eerste korenmolens in Dordrecht waren houten standerdmolens, later werden ronde stenen of houten achtkante stellingmolens gebouwd en verdwenen de standerdmolens. In een korenmolen werd graan zoals tarwe en rogge tot meel gemalen. De plaatselijke bakkers verwerkten dit meel tot brood. Een deel van het graan werd verwerkt tot veevoer.

Sommige korenmolens maalden mout dat de bierbrouwers als grondstof voor hun bier gebruikten, tot ver in de 19e eeuw de volksdrank bij uitstek. De aan de Noordendijk gelegen molen *Kijck over den Dijk* was afwisselend een periode moutmolen en korenmolen. Een korenmolen had soms wel zes of zeven zolders, waaronder de graanzolder.³⁴ Soms woonde een korenmolenaar met zijn gezin in de onderste verdiepingen van de molen.

A. Invaart	15. Koningsspil
B. Graanzolder	16. Spoorwiel
C. Maalzolder	17. Steenspil met steenrondsel
D. Steenzolder	18. Spil- of koningsbalk
E. Lui- en/of stortzolder	19. Maalkoppel
F. Kapzolder	20. Kaar
1. Molenzail	21. Het paard met lichtwerk
2. Hekzoomlat	22. Maalbak met meelpijp
3. Hekkeschede	23. Stelling of balie
4. Binnenroede	24. Maalsteen (versleten)
5. Buitenroede	25. Luilukon
6. Windborden	26. Kruirad
7. Bovenas (Wiekenas)	27. Staartbalk
8. Windpeluw	28. Penbalk
9. Vanghout	29. Penlager
10. Bovenwiel	30. Wip- of vangstok
11. Kruiwark	31. Schoorbalken
12. Bovenschijfloop	32. Korte spruitbalk
13. Luitafel	33. Voeghout
14. Luiwerk	34. Lange spruitbalk

Linksboven: de bouwtekening laat de woning zien op de eerste verdieping van molen *Kijck over den Dijk* waarin Jacobus Mouthaan, sinds 1902 eigenaar van de molen, tot 1945 met zijn gezin woonde. Daarna werd in 1955 deze woning weer ingericht tot bedrijfsruimte (SAD 8a-1970-2809).
 Rechts: doorsnede van een stellingmolen.

³⁴ Stokhuysen, p. 131.

2.11 Mostermolen

De mostermolen maalt mosterdzaadjes. In de Dordtse bronnen komen we één keer een mostermolen tegen, namelijk in een testament uit 1647, opgemaakt bij notaris Daniël Eelbo.³⁵ Jan Cornelisz legateert dan aan Willem Franssen en zijn vrouw Burchgen Theunisdre of aan de langstlevende van hen beiden de *Mostaertmolen ende gereetschap daertoe gehoorende met noch daerenboven een sack mostaert saet*. Verder legateert hij aan zijn familieleden Mayken Theunisdre, Stijntgen Jansdr en haar man Jan Theunisz, zijn bed en toebehoren, een *coper pronckbeckentgen, twee coperboutijzers, een silveren beecker, zijns testateurs roumantel* en geld. De akte vermeldt helaas niet waar de mostermolen stond en evenmin werden nadere gegevens over deze molen gevonden.

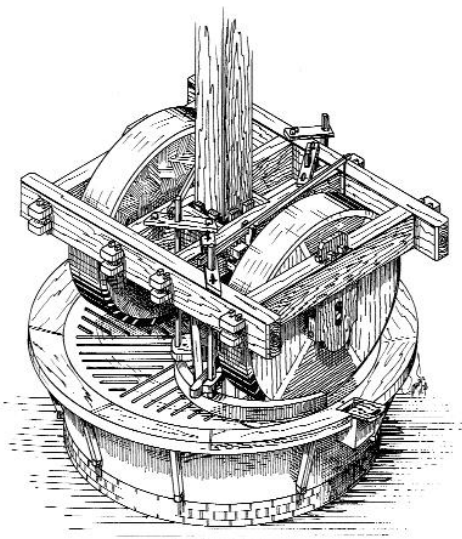
2.12 Oliemolen

Aanvankelijk was een oliemolen een rosmolen. In Dordrecht hebben tientallen rosoliemolens gestaan. De vroegste vermelding van een rosoliemolen dateert uit 1525. Deze stond aan de Riedijk; ook later wordt hier een rosoliemolen genoemd, wellicht dezelfde.³⁶ In 1558 worden in het kohier van de tiende penning 22 rosmolens genoemd; zestien daarvan waren oliemolens.

Er was sprake van rosmolens bij de Vuilpoort, de Voorstraat tussen de Dolhuis- en de Ruitenstraat, in de Dolhuis- en de Suikerstraat, op de Voorstraat tussen de Pelsers- en de Botgensstraat, de Vest, in de Vriese-straat bij de Lindengracht, op de Riedijk bij de Nieuwkerkstraat en in de Toren-straat.³⁷

Later werd de rosoliemolen vervangen door een windoliemolen. De meeste windoliemolens op het Eiland van Dordrecht stonden aan de 's-Gravendeelsedijk. Het waren veelal achtkante stellingmolens met aparte gebouwen voor de opslag van olie en zaad.

In een oliemolen worden oliehoudende zaden zoals kool-, lijn-, hennep- en raapzaad gekneusd en geplet. Daartoe rollen twee verticaal geplaatste kantstenen over een horizontale molensteen: de *kolder-* of *kollergang* (afbeelding rechts).

³⁵ SAD 20-62, p. 224.

³⁶ SAD 32-199; SAD 9-743, p. 180. Cornelis Willemsz de Wit verkoopt in 1594 'een huis, erf en oliemolen aan de Riedijk genoemd *Het Gulden Houffijzer*' aan Simon Cornelisz Buys. SAD 9-748, p. 177v: Willem Jaspers Hels wordt in 1606 eigenaar van een huis en erf aan de Riedijk met daarachter een oliemolen met toebehoren soo van *cuypen, ketels, tonnen, backen ende anders daer toe dienende*. De koper had deze molen al in gebruik als huurder met gebruik van de twee paarden, het hooi en het turf. Ook in 1616 en 1618 werd deze oliemolen in akten vermeld.

³⁷ N.A. 3.1.29-929.

Daarna wordt het geplette zaad, inmiddels meel genoemd, opgevangen in de *voorslag-meelbak* en van daaruit op de *vuister* geschept, een soort fornuis, een met vuurvaste stenen beklede stookplaats. Door het meel te verhitten is het gemakkelijker olie uit het meel te halen. Onder de vuister hangen twee wollen zakken, *bulen* geheten, die het verwarmde meel opvangen. De buul gaat daarna tussen met leer beklede houten planken, het *haar*, dat dubbel geslagen wordt. Deze dubbel geslagen planken worden dan in een *voorslagblok* of *pers* geplaatst. Dit is een zwaar houten werktuig waarin de genoemde planken in staanders geklemd worden. In dat werktuig zijn ook een *slag-en losbeitel* en een *los-* en een *slaghei* aangebracht. De slagbeitel drijft door slagen van de slaghei de gaanders naar buiten, waardoor de olie uit het meel wordt geperst. Hoe dieper de beitel geslagen wordt, hoe meer olie eruit geperst wordt. Deze olie wordt opgevangen in bakken. De meelbrij die overblijft, wordt gestampt om het restant van de achtergebleven olie eruit te halen. Daarna wordt het meel op een *naslagvuister* gebracht en bewerkt. Het restant meel wordt gebruikt voor het maken van veekoeken. De olie wordt gezeefd en opgeslagen in oliekelders. De olie wordt toegepast als bak-olie en als brandstof voor olielampen. De lijnolie vindt een toepassing in de verfindustrie.³⁸ Tegenwoordig wordt de olie extra gezeefd en kan vanwege het hoge linoleen- en linolzuurgehalte bijdragen aan de bevordering van gezonde bloedvaten.³⁹ Er zijn windoliemolens met enkel- en met dubbelwerk. Een dubbelwerk-oliemolen had meer capaciteit dan een enkelwerk-oliemolen. De laatstgenoemde had naast een kollergang een voorslagpers en twee stampers. Een dubbelwerk-oliemolen had naast de kollergang en voorslagpers, meer stampers, namelijk zes stuks.⁴⁰ Al dat gestamp en gedreun in de molen gaf een hoop lawaai. Dat leverde voor molenaar en knechts nog al eens gehoorproblemen op. Een oliemolenaar of olieslager maakte lange dagen, bij veel wind wel 18 uur per dag. Meestal werd er met vier tot zeven werklieden in ploegendienst 24 uur per etmaal gewerkt; overdag met vier man en 's nachts met drie. De knechts werkten op stukloon, maar bij weinig wind werd er nauwelijks gemalen en daardoor weinig verdiend. Aan het begin van de tweede helft van de 19e eeuw stegen de grondstofprijzen, terwijl de olie en de oliekoeken minder opbrachten, waardoor de Dordtse oliemolens slechte resultaten behaalden.⁴¹ Sommige oliemolenaars zochten een uitweg om meer inkomen te realiseren en rustten hun molen ook uit als pelmolen of om tras te malen.

2.13 Papiermolen

De werking van de papiermolen: door middel van nokken, gemonteerd aan de horizontaal draaiende as van de molen, in beweging gebracht door wicken of door een scheprad of door een paard, worden hamers, waar aan de onderzijde messen zijn gemonteerd, opgetild. Deze vallen naar beneden in een ronddraaiende kuip gevuld met lompen en water. Een proces dat uren kan duren. Tenslotte is een vezelpap ontstaan, die na enige verfijning gereed is om handmatig met een schepraam tot vellen papier te worden gezeefd.

³⁸ Uitleg van molenaar J. Voortman van de olie- en pelmolen *Ter Horst* in Rijssen.

³⁹ Gegevens J. Voortman, Rijssen.

⁴⁰ Stokhuyzen, p. 139-40; Balk, p. 84.

⁴¹ Gemeenteverslagen Dordrecht 1851, 1858.

Het maken van de vellen papier uit de vezelpap gebeurde meestal in een afzonderlijke ruimte in verband met de gevoeligheid voor verontreiniging in het papier. Ook het droger persen van het papier en het daarna hangend geheel droog te laten worden, gebeurde meestal afgescheiden van het maken van de vezelpap in de molen.

In Dordrecht is één papiermolen geweest van 1588 tot circa 1614, namelijk op het Nieuwe Werk.

De papiermaker. Rechts achterin is het scheprad zichtbaar dat hamers met aan de onderzijde bevestigde messen optilt en laat vallen in een met lompen gevulde kuip (J. Luiken, 1694).

2.14 Pelmolen

Een pelmolen moet gerst pellen, dan ontstaat gort, een vroeger veel gebruikt voedingsmiddel, waar pap van gemaakt werd. Later, in het begin van de 19e eeuw, kwam daar het pellen van rijst bij. Voor het pellen van gerst en rijst worden *pelstenen* gebruikt in plaats van de in korenmolens gebruikte *maalstenen*. De gerst en de rijst worden van het buitenste vlies - de pel - ontdaan door ze niet tussen de stenen te malen, maar naar de zijkant te duwen. De pelstenen, met hun speciaal gevormde loopvlakken, liggen in een, met geperforeerd blik beklede, houten kuip. Zij doen dienst als een soort rasp die de schil van de gerst- of rijstkorrels raspen. Als de gerst is gepeld, wordt die gezeefd en worden de hulsjes eruit gehaald. Daarna wordt de gort nog een aantal keren gepeld.

In deze schuin geplaatste zeef worden door schuddende bewegingen de gepelde gerst en de hulsjes van elkaar gescheiden. Olie- en Pelmolen Ter Horst te Rijssen (foto: J. Zondervan-van Heck).

Het vrijgekomen meel wordt als varkensvoer verkocht. Pelstenen draaien sneller dan maalstenen en er is veel kracht voor nodig. Rondom de pelkuip zijn daarom voor meer stevigheid zware balken aangebracht. Pelmolens waren meestal stevige ronde stenen of achtkante bovenkruisers. Net als op een oliemolen werden er lange werkdagen gemaakt. Bovendien was het ongezond en stoffig werk.⁴²

Dordrecht kende een pelmolen, *De Pelikaan*, op de hoek van de Weeskinderendijk en de 's-Gravendeelsedijk.

2.15 Runmolen

Een run-, eek- of schorsmolen maalde gedroogde eikenschors, ook wel run of eek genoemd. In mei, juni en juli klopten zogenaamde eekschillers de schors van het eikenhout. De schors werd gedroogd en in spaanders van drie of vier centimeter gehakt. Op speciale stenen werd de schors gemalen en het eindproduct werd in leerlooierijen gebruikt. Door het mengen van water en run ontstond looizuur, waarmee dierenhuiden werden geloid.

De gemalen run werd tevens gebruikt voor het tanen van touwwerk, netten, scheeps- en molenzeilen. De stukken eikentak die niet werden vermalen, werden gebruikt bij palingrokerijen of verkocht als brandstof voor andere doeleinden.

Het werken in een runmolen was ongezond. Bij het malen kwam veel stof en poeder vrij die longen en huid aantastten. De molenaar en zijn knecht kregen van het stof een bruine huid.

Als de eikenschors geoogst moest worden, hielp het hele gezin van de eekschiller mee. Dit werk leverde binnen de kortste keren kloven en blaren aan de handen op.⁴³ In Dordrecht stond in de 17e eeuw onder meer een runmolen in de Bakstraat.

2.16 Trasmolen

Een trasmolen stampet het vulkanische duif- of tufsteen tot tras. Daarbij worden zware ijzeren stampers in een stampblok gebruikt. Aan de voorkant laat een zeef het fijngestampte materiaal door, dat opgevangen wordt in een grote bak. Daarna wordt er nog gemalen met behulp van een kollergang, zoals ook bij oliemolens gebeurde. De tras wordt vermengd met gebrande schelpen, kalk en water en dan gebruikt als metselspecie. Deze metselspecie bleef ook hard wanneer deze onder water verwerkt werd. Daarom werd tras veelvuldig gebruikt voor bouwkundige projecten in en bij water. Dordrecht heeft lange tijd een monopoliepositie bekleed door gunstige overeenkomsten te sluiten met Duitse steengroeven in de Eifel, waar de grondstof voor tras vandaan kwam. Dordtse tras was van goede kwaliteit en werd de beste van Nederland genoemd.⁴⁴

Het stadsbestuur bewaakte de kwaliteit van de tras. Zo werd in 1696 verordonneerd dat er niet met 'Lemmerdaelse' aarde, maar alleen met zuivere aarde gemalen mocht worden. Alleen zuivere tras mocht worden verhandeld om te voorkomen *dat door baatsugtige mensen alhier den tras wordt gemengt met Lemmerdaelse of andere*

⁴² Catalogus Meesters en molens: van Rembrandt tot Mondriaan, Noord Brabants Museum 2007, Stokhuyzen, p. 131, 133; Balk, p. 83-84.

⁴³ Balk, p. 86.

⁴⁴ Atlas van Dordrecht, p. 16.

aerde alderhande gruys, zand en andere vuyligheyd geensints bequaem omme met den tras gemengt, noch eenige eygenschap hebbende omme daervan goede of digte wercken gemaekt te konnen worden. Of ook tras zo gemengd van buyten de stad comende te coopen en in te slaen. Waerdoor de goede luyden ten alder op eersten in haere wercken en gebouwen worden benadeeld ende bedrogen ende de eerlijke trasmaelders ende trascopers, fabriicken, metselaersbasen ende anderen met tras nerende ende haer goede name ende fame beledigt.

Rechts naast de Grote Kerk is de run- en trasmolen De Eikenboom op de Kalkhaven bij de Draai zichtbaar (tekening, detail, Abr: van Strij, circa 1800).

Er mocht geen Lemmerdaelse aarde opgeslagen worden op het terrein of in de molen. Op overtredingen stond een boete, de eerste keer *f* 25, de tweede keer *f* 50 en bij een derde overtreding volgde zelfs een verbod op de nering en het verbeuren van de tras. Er werden in dat jaar twee metselaars als keurmeester aangesteld en twee beëdigde trasmeters. Deze moesten in de zomer van 1 maart tot 31 oktober om de acht dagen en in de winter van oktober tot maart elke 14 dagen, of zo vaak als ze nodig vonden, alle trasmolens van binnen en buiten visiteren om te zien of alles zuiver en volgens de regels ging. Niet alleen de trasmolen moest worden gecontroleerd, maar ook de bijbehorende huizen, loodsen, alle open en gesloten plaatsen en alle schepen en schuiten waar tras in zou kunnen liggen. Dit werk moest tenminste met twee personen gedaan worden.

Keurmeesters en trasmeters moesten bij hun aanstelling een eed afleggen waarin zij beloofden zich aan de voorschriften te zullen houden. Zo mochten zij vóór, tijdens of na hun inspectie geen voedsel of iets anders aannemen van de betrokken trasmolenaars. De trasmalers, trasverkopers, trasmolenaars en hun knechten moesten eveneens een eed afleggen en beloven alle voorschriften *oprechtelijk* na te komen.⁴⁵

Na 1850 kwam de klad in de trashandel. De invoerrechten op tras uit Duitsland werden verlaagd en er ontstond, door de lagere prijzen, tras van een mindere kwaliteit. De Duitsers zagen dit ook en namen de positie van Dordrecht in de trashandel over.

Molens die tras maalden, combineerden hun werk ook wel door daarnaast run te malen. Trasmolens, meestal achtkante bovenkruiers, werden soms omgebouwd tot korenmolens zoals de run- en trasmolen *De Eikenboom*, aan de Kalkhaven.

2.17 Twijnmolen

Een twijnmolen is een met de hand aangedreven werktuig om draden garen of zijde ineen te drillen of te draaien, *twijnen* genoemd. Dit gebeurde ten behoeve van de textielnijverheid. De twijnder werkte in een gebouw zonder wiken, dat als molen werd aangeduid.

In verscheidene bronnen worden twijnmolens genoemd, maar over hun standplaats is weinig bekend. In 1602 moet er een twijnmolen in de Kolfstraat hebben gestaan.⁴⁶

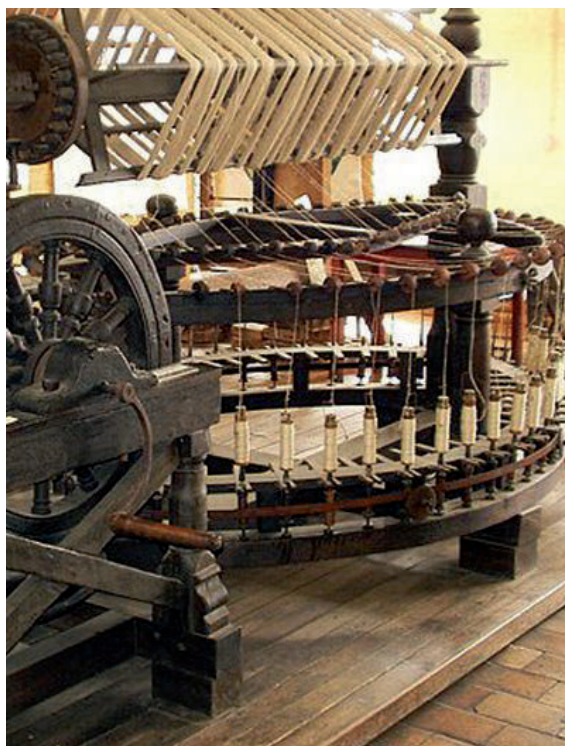
Op de Voorstraat was in 1731, zo meldde het kohier van verponding uit dat jaar, een twijnderijhuisje ingericht als werkhuis voor twijnmolens. De Kamer van Koophandel meldde in 1811 dat er op dat moment 15 of 16 molens in Dordrecht aanwezig waren om garen te twijnen.

Zeer waarschijnlijk leverde het beroep van twijnder niet veel op. Aan de regeerders van de stad gaf Joris Jansz, van beroep twijnder, ootmoedig aan dat hij met zijn vrouw en drie kinderen met zijn beroep in grote armoede was vervallen en niet goed voor zijn gezin kon zorgen. Graag zou hij dan ook de functie van de overleden nachtwaker Gerrit Nevelingh overnemen, zodat hij op die manier de kost kon verdienen en niet tot last van het stadsbestuur zou komen. Hij kreeg de functie maar moest de weduwe van zijn voorganger wekelijks haar leven lang 10 stuivers van zijn traktement uitkeren.⁴⁷

⁴⁵ SAD 134-7, p. 182.

⁴⁶ SAD 9-746, p. 150v.

⁴⁷ SAD 9-66, p. 117.

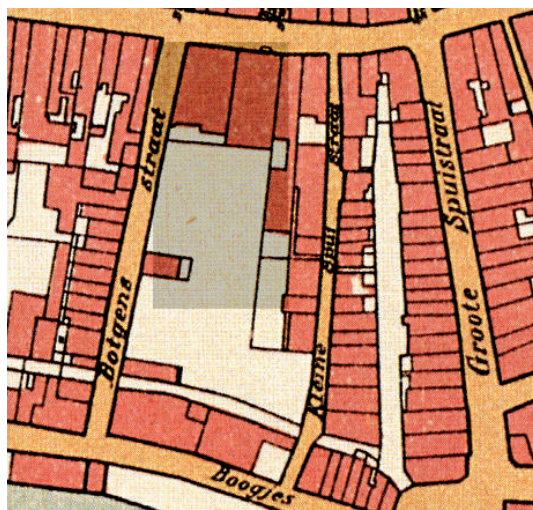
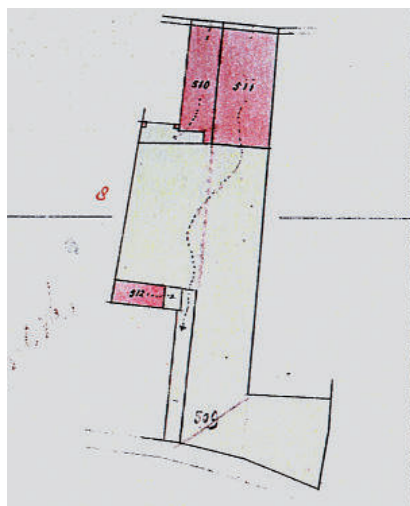
Twijnmolen, Museum voor Industriële Archeologie en Textiel, Gent.

2.18 Verfmolen

De voorraad tonnen met daarin verfpoeder in verschillende kleuren om verf van te maken. Verfmolen De Kat in de Zaanse Schans (foto: J. Zondervan-van Heck).

Net als bij een braziliemolen produceert een verfmolen poeder dat gebruikt wordt als kleurstof. Alleen verloopt de productie op een andere manier. Door stenen of brokken krijt tussen molenstenen te verpulveren, ontstaat het poeder. Op de Voorstraat, bij de Botgensstraat, stond een verfmolen. Deze maakte deel uit van drie gebouwen naast elkaar die eigendom waren van de winkelierster Anna van der Werf. Behalve de al genoemde cacao-molen, bevonden zich in het complex een oliehuis en een verfmolen.⁴⁸ Anna van der Werf liet daar het verfpoeder voor haar klanten maken.

Links: De kadastrale tekening uit 1847 geeft in de gekleurde vlakken de eigendommen weer van Anna van der Werf, weduwe van Pieter Meertens. Het oude nummer E 389 werd vernummerd in 510 Chocolademolen, E 390 werd 511 pakhuis en verfmolen en het oliehuis E 392 werd nummer 512.

Rechts: Op deze uitsnede van de plattegrond van Dordrecht uit 1923 zijn tussen de Botgensstraat, Voorstraat, Kleine Spuistraat en Boogjes nog duidelijk de percelen te zien waar tot in 1847 de chocolademolen, verfmolen en het oliehuis van Anna van der Werf, weduwe van Pieter Meertens, gevestigd waren.

2.19 Volmolen

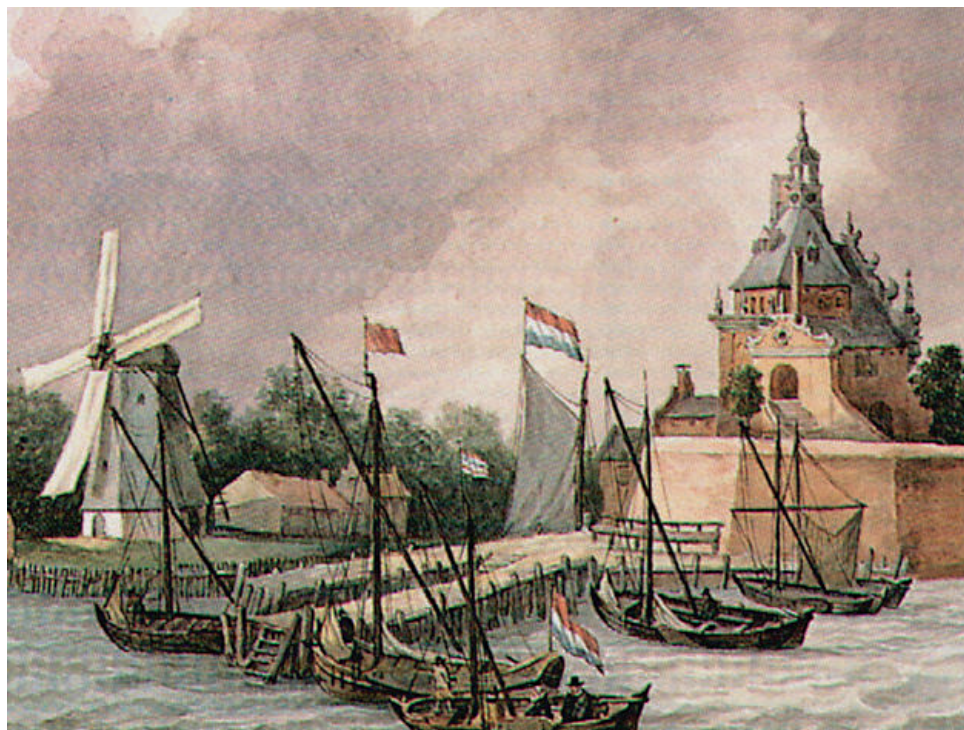
Een volmolen heeft tot taak het vollen van gewezen stoffen. Vollen is het verviltten van een weefsel van wolharen. Houten stampers worden in beweging gebracht door een wentel-as waarvan de nokken de stampers optillen. Deze vallen op het weefsel, waardoor het laken gevuld wordt. Het weefsel bevindt zich in volkomen die gevuld zijn met vollersaarde (vettige klei), reuzel of andere vetten, gerotte urine en water. De benodigde urine werd verkregen doordat volmolenaars tonnen uitdeelden aan bij voorkeur grote gezinnen, om daarin urine te verzamelen. Het gezin ontving er een kleine vergoeding voor.

⁴⁸ K.R.Do. legger, art. nr. 1732, art. nr. 3095.

De inwendige vorm van de eikenhouten volkommen komt overeen met de stampers. Deze komen niet tegelijkertijd op het weefsel neer, waardoor het weefsel voortdurend wordt omgewenteld en er een dichte viltachtige stof ontstaat. Na het vollen wordt de stof gestampt in waskommen met zeep en schoon water. Deze waskommen hebben dezelfde vorm als de volkommen. Nadat de stof schoon is, wordt het te drogen gehangen op rekken, zogenaamde *ramen*, de Raamstraat dankt haar naam eraan.

In de vroegste volmolens werd er gevold door het weefsel in volkommen met de voeten te betrappen. Later werden volmolens aangedreven door paarden of door water of wind.

Volmolens werden vanwege hun stank ook wel stinkmolens genoemd en werden dan ook buiten de stad gebouwd. De volmolen verrichtte zijn werk ten behoeve van de lakennijverheid, ook wel *draperie* genoemd. Laken was eeuwenlang een belangrijke stof waar kleding van werd gemaakt. In de loop van de 17e eeuw ging de lakenhandel achteruit en kwam aan het einde van die eeuw bijna geheel tot stilstand. Volmolens werden daarom afgebroken of omgebouwd tot zaag-, pel-, olie- en vooral papiermolens.⁴⁹ Het onderzoek leverde tussen circa 1599 en 1780 een uitkomst op van zes volmolens op het Eiland van Dordrecht.

Adam Willaerts maakte in 1629 een schilderij waarop de volmolen De Beer aan het molenhoofd (later Noorderstraat) tegenover de Riedijkspoort staat afgebeeld (detail aquarel J. Rutten).

⁴⁹ H.A. Visser, p. 118.

De achtkante bovenkruier De Zeelt aan de 's-Gravendeelsedijk (detail van een aquarel door J. van Strij, 1801).

Er is nog een ander gegeven waardoor het tellen van het aantal molens wordt bemoeilijkt. Een molen kreeg soms wel vijf keer een andere naam of een molen brandde af en werd onder dezelfde naam herbouwd. Een andere verstorende factor is het feit dat de molens in Zwijndrecht en Papendrecht in officiële Dordtse gemeenteverslagen vaak tot Dordtse molens worden gerekend, omdat die molens behoorden tot het belastinggebied *de drie omliggende eilanden* waarover Dordrecht de administratie voerde. Het is dus om diverse redenen een speculatieve bezigheid het aantal molens te noemen dat op een bepaald moment of in totaal op het Eiland van Dordrecht aanwezig was.

Molens met wieken werden voor een goede windvang doorgaans buiten de stad in het open veld, in de stad op de stadsmuur of aan de rivier gebouwd. Dordrecht kende drie belangrijke molengebieden:

- aan de Noordendijk en de Lijnbaan grenzend aan de oever van het Wantij, vroeger Biesbosch genoemd;
- in het oude centrum van de stad op of bij de stadsmuur of aan de stadsgracht;
- het gebied rond de Kalkhaven, het Wilgenbos, de Weeskinderendijk, het Papengat en de 's-Gravendeelsedijk gelegen langs de Oude Maas en het Mallegat.

Molens met een bepaalde functie stonden vaak bij elkaar. Een aantal korenmolens stond aan de Vest, de Sluisweg en de Spuiweg. Aan de Noordendijk, de Lijnbaan en het Papengat stonden vooral houtzaagmolens. Aan de 's-Gravendeelsedijk stonden naar verhouding meer oliemolens.

Gezicht op de molens aan de Noordendijk en de Lijnbaan in 1764 door A. van Wanum getekend (GPV 551-35071).

3.2 Bouw en afbraak

Om een beeld te krijgen wanneer de molens op het Eiland van Dordrecht werden gebouwd, is het noodzakelijk hun stichtingsjaar te achterhalen. Van een redelijk aantal molens is dat gelukt. Op oude plattegronden van Dordrecht staat altijd wel een aan-

tal molens, zoals de kaart van Jacob van Deventer van circa 1575 die vijf windmolens laat zien. Niet zichtbaar zijn de rosmolens, waarvan het kohier van de 10e penning van 1558 er 22 noemt.¹

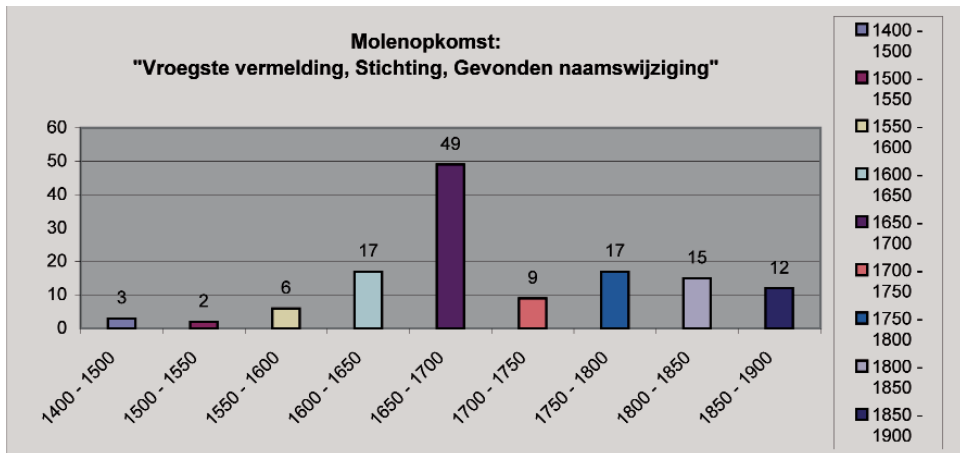
Bij vergelijking van kaarten van Dordrecht in verschillende periodes, valt het op dat er steeds meer molens werden ingetekend. Kaarten zijn echter niet altijd betrouwbaar en daarom mag daar niet het aantal toen aanwezige molens uit worden afgeleid. Zo toont de kaart van Mattheus Van Nispen uit 1688, die overigens verder nauwkeurig is, een molen die in werkelijkheid net buiten het gebied van de kaart viel. Wél betrouwbaar is de kaart van de stadsuitleg (stadsuitbreiding) van 1655, vervaardigd met het oog op de heffing van de grondbelasting. Deze kaart geeft twee gedeelten van de stadsuitbreiding weer: het gebied Lijnbaan-Noordendijk en het gebied Vrieseweg, Spuiweg en Sluisweg. Daarop staat het juiste aantal molens ingetekend en de hoeveelheid grond waarover de moleneigenaren belasting moesten betalen.

Plattegrond van de stadsuitleg uit 1655. Het weergegeven gedeelte is de uitbreiding tussen de Stadsgracht (Spuihaven) en de Boerenkil. De molen links is de volmolen van Hans Ruwel gelegen buiten de Vriesepoort. In het midden is de Spuiweg zichtbaar met aan de onderkant molen Het Kalf, midden boven links De Grote Wip, midden boven rechts De Kleine Wip, daaronder De Koe en daaronder De Stier. Rechts onder op de kaart staat De Buyserinne en daarboven is De Backerinne afgebeeld (GPV-ZG 42).

De periode van 1650 tot 1700 viel op door het grote aantal nieuwe molens, namelijk 49; alleen al in 1699 werden zes molens gebouwd. Wanneer de uitkomsten van het archiefonderzoek per periode van ongeveer een halve eeuw worden gerangschikt, blijkt dat het aantal nieuwe molens per periode sterk verschilde. In de bijgaande grafiek is het een en ander in beeld gebracht.

¹ N.A. 3.1.29-929.

De periode 1400-1500 leverde drie vermeldingen op; tussen 1500-1550 twee; in de periode 1550-1600 zes en de jaren 1600-1650 springen er uit met 17 nieuwe molens. Tussen 1700-1750 werden negen molens gebouwd, hernoemd of met hun vroegste vermelding gevonden. Tussen 1750-1800 was dit aantal 17; voor 1800-1850 was dat 15 en tussen 1850 tot 1900 werden 12 molens gebouwd, waarvan zes stoommolens tussen 1853 en 1880.

Er zijn diverse oorzaken aan te wijzen voor het verdwijnen van een molen. Soms voldeed een molen niet meer aan de eisen van de tijd en werd hij gesloopt. Sommige molens waaiden om of brandden af. Het brandgevaar was groot door het vele hout en riet in en aan de molen. De bliksem kon inslaan en tijdens zware storm bestond de kans dat de wieken op hol sloegen. Door de wrijving tussen de houten onderdelen kon daardoor een grote hitte onder de kap ontstaan, waardoor de molen vlam vatte.

Houtzaagmolens werden gaandeweg van minder belang. Voordeliger geïmporteerd en op maat gezaagd hout uit Amerika zorgde in de tweede helft van de 19e eeuw voor verval van de plaatselijke houthandel. Brandde in deze periode een houtzaagmolen af, dan werd deze niet herbouwd. Rond 1896 volgde nog een opleving voor houtzaagmolens en was er voor *de houtzagerijen zeer voldoende bezigheid*. Dat was niet blijvend, want in de jaren erna liep de houten scheepsbouw aanzienlijk terug en daarmee onder meer de vraag naar hout.²

Het aantal korenmolens verminderde na de eeuwwisseling van de 17e naar de 18e eeuw, soms door een natuurlijke oorzaak. Tijdens een zware storm op zaterdag 8 december 1703³ waaiden de korenmolens *Het Raephout* en *De Koe*, respectievelijk aan de Vest en de Spuiweg, om en werden niet herbouwd. De terreinen werden opgekocht door de andere molenaars onder de conditie dat de eigenaars van de omgewaaide molens op deze plaats of elders in of buiten deze stad geen korenmolen zouden bouwen.⁴ Het was een gezamenlijke actie van de andere molenaars om de concurrentie te beperken.

² Gemeenteverlagen Dordrecht, 1891 en 1896.

³ J. Buisman, p. 295-297.

⁴ SAD 20-439, p. 1, 5.

Een dergelijke handelwijze bleek een halve eeuw later niet overbodig te zijn, want de geschiedenis herhaalde zich in 1757. *De Rode Leeuw* aan de Sluisweg en *De Stier* aan de Spuiweg werden door de andere korenmolenaars gekocht en daarna gesloopt.⁵ Het was opnieuw een poging tot zelfbehoud.

Gaandeweg werd het voor de korenmolenaar moeilijker het hoofd boven water te houden en op één na verdwenen alle Dordtse korenmolens. De belangrijkste oorzaken waren de concurrentie van goedkoper buitenlands meel en vooral, in de 19e eeuw, de opkomst van de stoommachine en stoommeelfabrieken.

Bij een stoommolen was de molenaar niet meer van de wind afhankelijk en kon er altijd worden gewerkt. Een stoommolen die nieuw gesticht werd, bestond doorgaans uit een gebouw met losse bijgebouwtjes. Bij het verstomen van een bestaande molen werd deze gedeeltelijk gesloopt of verbouwd en uitgerust met een stoommachine. De eerste stoommolen was *De Nijverheid* aan de Vest, dichtbij het Bagijnhof, gebouwd in 1853.⁶ In 1852 werd voor het eerst een bestaande molen verstoomd. Het betrof oliemolen *De Arend* aan de 's-Gravendeelsedijk. *De Oude Ruiter* aan de Zuidendijk werd in 1862 vervangen door stoomoliemolen *De Haas*. *De Leeuw* aan de Weeskinderendijk werd in 1868 verstoomd, *De Reus Goliath* in de Lijnbaan in 1874 en *De Duinen* aan de Noordendijk in 1928.⁷

Later, door de komst van dieselmotoren en elektriciteit, kwamen de windmolens geheel op non-actief te staan. Een molen die niet werkte, raakte onherroepelijk in verval. Soms werd een gedeelte van de molen gesloopt, meestal van zijn wieken ontdaan. Later volgde de rest van de sloopwerkzaamheden.

Het gebied Weeskinderendijk-Papengat veranderde ingrijpend rond 1865 in verband met de plannen voor de aanleg van een spoorverbinding Rotterdam-Dordrecht. In de daaropvolgende jaren werden moleneigenaars in dat gebied onteigend en hun molens gesloopt. Dit gebied was nodig om de geplande spoorwegverbinding en een spoorweghaven aan te leggen. In 1872 was dit project uitgevoerd en had Dordrecht zijn treinverbinding en een aantal molens minder.

Gezicht op Dordrecht. In 1866 werd de fundering voor de spoorbrug gemaakt (GPV 551-55045).

⁵ SAD 3-1137.

⁶ Gemeenteverslag Dordrecht, 1853.

⁷ K.R.Do. leggers art. nr. 112, 757, 922, 4789, 9965.

Een andere oorzaak van het verdwijnen van molens was een stadsuitbreiding en het zich vestigen van bedrijven. Een molen die daarbij in de weg stond, werd onteigend en gesloopt. Voorbeelden daarvan waren onder meer te vinden in het Lijnbaangebied. *De Eendracht* maakte daar plaats voor scheepswerf Hoebée en op de plaats van *De Reus Goliath* en *De Haas* werden onder andere Van Dorsser & Terhorst en de Meterfabriek gevestigd. Op de Noordendijk, waar oorspronkelijk veel molens stonden, kwamen woonhuizen.

Het verbreden van het Mallegat veroorzaakte de ondergang van de op het Krabb-eiland staande molens *De Reiger* en *Het Fortuin*; deze werden in 1878 en 1879 gesloopt. Er werden huizen gebouwd tussen en in de buurt van molens, waardoor de

windvang steeds minder werd en sloop van de molen noodzakelijkerwijs volgde. Een voorbeeld hiervan is de korenmolen *Willem II* aan de Krommedijk, tegenover de huidige Vorensaterstraat, waar de stadswijk ‘het Land van Valk’ werd gebouwd. De enige nog bestaande molen met wieken op het Eiland van Dordrecht is de *Kijck over den Dijk* aan de Noordendijk.

Korenmolen Willem de Tweede aan de Krommedijk, gesloopt in 1934.

3.3 De naamgeving van molens

Lang niet altijd worden in de archiefstukken de namen van de molens genoemd. In de stadsrekeningen van Dordrecht uit de periode 1610-1760 bijvoorbeeld worden molens wel met hun eigenaar vermeld, maar niet met hun naam. Als het een korenmolen betrof, werd in het algemeen in de notariële akten uit de 17e en 18e eeuw de naam van de molen wel vermeld.

Tussen de 15e en de 17e eeuw werd een molen soms aangeduid met zijn ligging, zoals *bij de volmolen staende op de Cockendijck* of *coornwintmoolen buyten de Spuypoort* of *op deser stede walle achter het Bagijnhoff*.

Doordat vaak wel de naam van de eigenaar of de namen van de burens van de molen in een akte worden genoemd, kan door het vergelijken van akten veelal achterhaald worden om welke molen het gaat.

Sommige molennamen of bijnamen verwijzen naar de functie van de molen, zoals bij de volmolens, die stonken als een *Beer* of als een *Varken*. Weer andere kregen om onduidelijke reden een bijnaam; zo wordt oliemolen *De Waker* ook vermeld met zijn bijnaam *Karnton*. De reden voor de bijnaam *Dura's molen* van zaagmolen *De Reus Goliath* is wel duidelijk, deze werd genoemd naar eigenaar Dura. Andere hadden een familienaam, zoals we zien bij de molen *De Duinen*, eigendom van de familie

Van Duinen, of *De Lindentak* en *De Lindenboom*, eigendom van de familie Van der Linden. Dierennamen kwamen veel voor zoals *De Reiger*, *De Valk*, *De Kat*, *De Haan*, *De Stier*, *De Koe*, en *De Leeuw*. Bovendien werden molens genoemd naar de plaats van herkomst van de eigenaar, zoals het geval was bij *De Clundert* van Adriaen van Sprangh uit Klundert en *De Middelburg* I ook wel *Stad Middelburg* genoemd, waarvan de eigenaar uit de Zeeuwse hoofdstad kwam. Ook werden namen gegeven waaruit de hoop op succes bleek, zoals bij de molens *De Hoop*, *Het Fortuin* en *De Goede Verwachting*.

Namen van molens werden soms gewijzigd. Wanneer een molen was afgebrand, kreeg deze in enkele gevallen een andere naam. Soms kwam er een naamswijziging bij de verkoop van een molen, waarbij de nieuwe eigenaar de voorkeur gaf aan een andere benaming van de molen. Dat werd dan in de verkoopakte vermeld: van ouds genaamd *Den Houtklover* nu *Den Ooievaar*.⁸ Deze molen veranderde overigens wel vijf keer van naam. Het is opvallend dat de molens aan de 's-Gravendeelsedijk vaker van naam veranderden dan de molens op de Noordendijk en de Lijnbaan.

Molennamen kunnen ook verwarring stichten. Een periode lang zijn er vier molens geweest die alle *De Hoop* heetten. Zo waren er oliemolen *De Hoop* in de Bakstraat en korenmolens *De Hoop* aan de Spuiweg. Een andere naamgenoot was de paltrokhoutzaagmolen aan de 's-Gravendeelsedijk die ook wel *Goede Hoop* werd genoemd. Eveneens bestond de achtkante zaagmolen *De Hoop*, later genaamd *De Blauwe Molen* aan de Noordendijk. Andere molens die tegelijkertijd met eenzelfde naam voorkwamen, zijn *De Valk*, *Het Fortuin*, *De Ooievaar*, *De Oranjeboom*, *De Arend*, *De Haas* en *De Windhond*. Zij zijn van elkaar te onderscheiden door hun activiteit (olie-, koren-, of zaagmolen), hun locatie, de namen van hun burens en vanaf de kadastrale tijd door hun kadastrale nummer.⁹

In Dordrecht zijn in het Lijnbaangebied nog molennamen als straatnaam in gebruik, waardoor de herinnering aan een belangrijk Dordts molengebied blijvend werd.

In het Lijnbaangebied zijn als herinnering aan de molens die hier stonden molennamen in gebruik als straatnaam.

⁸ SAD 405-4, in 1793.

⁹ Bij grote veranderingen aan een molen of vanwege grenswijzigingen tussen de gemeenten op het Eiland van Dordrecht veranderden de sectieletter en het kadastrale nummer.

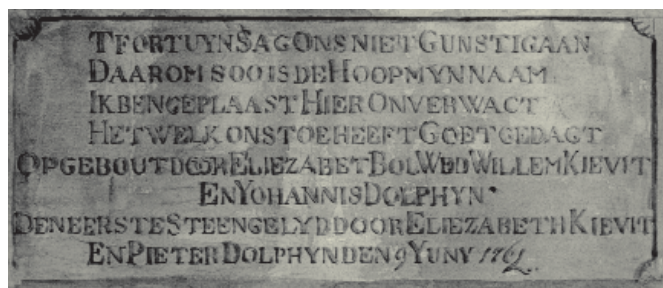
3.4 Molenrijmpjes en gevelstenen

In het verleden ontstonden in Dordrecht versjes om molennamen of bijnamen van molens te onthouden. Dit verschijnsel deed zich ook in andere delen van Nederland voor. Versjes met molennamen erin waren ook, om vergissingen te voorkomen, noodzakelijk bij de registratie van een molen. Zo gelastte in 1693 de rekenkamer der Domeinen aan schout en schepenen van een aantal plaatsen in de Zaanstreek dat alle molens namen moesten dragen¹⁰, zo ook op het Eiland van Dordrecht. Diverse rijmpjes zijn bekend, zoals het rijmpje over de molens aan de Noordendijk:

*De Jager ging op jacht met De Windhond door De Duinen, hij schiet uit de schuine op Het Hert, De Nachtegaal en De Zwaan en Hoop(t) en Kijck(t) of Het Fortuin hem bij zal staan.*¹¹

Over de molens aan de 's-Gravendeelsdijk:

*Het Klaverblad dat maalt zo snel,
De Karnton die weet het wel,
Het Seimpje met zijn kloek verstand,
Dat maalt zijn zaadjes kort en kant,
De Lelie is een mooie blom,
De Waker lacht daar echter om,
De Reiger staat nogal in 't riet,
Waar de Kat zeer fel op ziet,
De Oude Ruiter ruitert snel,
De Haan die kraait des morgens wel,
De Uil staat reeds voor de ploeg,
Als de Sprokkelaar zijn dingen doet.
De Weaver weeft zijn garen fijn,
De Zeelt die wil gevangen zijn,
De Bakker bakt zijn brood te licht,
De Poortklok heeft dit lied gedicht.*¹²

Gevelsteen van molen De Hoop.

¹⁰ H. Besselaar, p. 14.

¹¹ Dordt in de kaart gekeken, p. 103. Molen De Duinen stond schuin tegenover molen Het Hert.

¹² A. Bicker Caarten, p. 89. Met De Bakker wordt waarschijnlijk De Backerinne bedoeld.

Een aantal molens van Dordrecht was voorzien van een gevelsteen met daarop de datum van de eerste steenlegging. Van de gevelsteen van korenmolen *De Hoop* aan de Spuiweg bestaat alleen een tekening die Jan Rutten maakte en welke bewaard wordt in het Dordtse stadsarchief. De tekst op de steen luidde:

'T Fortuyn sag ons niet gunstig aan. Daarom soo is De Hoop myn naam. Ik ben geplaatst hier onverwagt. Hetwelk ons toe heeft goet gedagt. Opgebout door Eliezabet Bol wed. Willem Kievit en Yohannis Dolphyn. Den eerste steen gelyd door Elieizabeth Kievit en Pieter Dolphyn den 9 juny 1761 (zie afb. pagina 48).

Een aantal andere gevelstenen is bewaard gebleven, zoals de gevelsteen van de kalandermolen. Deze is ingemetseld in de gevel van het café-restaurant taveerne *Inde Klander Muelen* aan het Statenplein.

De gevelsteen van stoomolie-molen *De Hazewind* is nog aan het Achterhakkers zichtbaar op de plaats waar later de N.V. Eerste Nederlandsche Dogcake Fabriek v/h P. Lammens en Zonen, later genaamd N.V. Flora Hondenbroodfabriek was gevestigd. De gevelsteen van *De Maagd* werd geplaatst in de gevel van het gebouw op de voormalige molenstandplaats aan de Cornelis de Wittstraat, tegenover de Blekersdijk, en draagt de tekst:

Den stigter is Yan Bax. Den eersten steen gelegen door Cornelis Bax den 15 maart 1762. Vanouts genaamt Den Hoogmoet Maar nu de Dortse Maagd (foto: J. Zondervan-Van Heck).

Als laatste de gevelsteen boven de deur van de in 1713 herbouwde korenmolen *Kijck over den Dijk* die als tekst heeft:

1713 den 31 maert aen dese molen heeft Jacobus Leendertsen Kivit en Adriaen Melsen van der Schep de eerste steen geleydt en de stichters syn Leendert Willemsen Kivit en Mels Adriansen van der Schep. Dese molen is van outs genant Kyck over den Dyck.

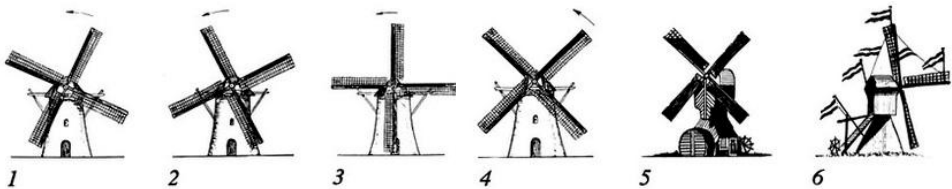
Molentaal

Met de stand van de wieken kon een molenaar een boodschap doorgeven of uiting geven aan zijn gemoedstoestand. Een molen kan in de *vreugdestand* staan, of, zoals op bovenstaande afbeelding, in *feeststand*. Op molen *De Zeelt* (afbeelding links) was

het in 1904 feest vanwege het koperen huwelijk van de eigenaar. Tussen de wieken zijn slingers van vlaggetjes te zien en door de wieken heen zijn versiersels aangebracht, het zogenaamde *mooimakersgoed*. Bij vreugde of feest staat de bovenste wiek, draaiende van rechts naar links, dan net voor het hoogste punt. Dit is de *komende stand*. Wanneer de bovenste wiek net voorbij de hoogste stand is gezet, wordt dit *gaande stand* genoemd. Er heerst dan rouw op de molen.

Als de molen korte tijd niet werkt, staan de onderste en bovenste wiek in een rechte lijn, de zogenaamde *korte rust*. Bij een lange ruststand staan ook de onderste wieken schuin en vrij van de grond, zoals bij een X-teken.¹³

Wiekenstand 1 geeft de komende stand aan bij vreugde of feest. Wiekstand 2 is de gaande stand en betekent rouw, 3 is korte rust, 4 is lange rust, 5 het verzoek om met spoed naar de molen te komen en bij nummer 6 is de feeststand bij een bruiloft met 'mooimakersgoed' (Besselaar).

¹³ H.B.E. Warnars e.a., p. 34-35. Frederik Stokhuyzen, e.a. (2007), p. 191-196.

3.5 Eigendomsverhoudingen

Veel molenaars waren geheel of gedeeltelijk eigenaar van hun molen. Vaak maakte een molen deel uit van een complex, waar behalve de molen één of meer molenaars- of knechtenwoningen, loodsen en schuren bijhoorden, soms aangevuld met een tuin, moestuin en boomgaard. Als het een houtzaagmolen betrof, was er ook een balkengat.

Soms was de eigenaar geen molenaar, maar had die een heel ander beroep. Zo was Johannes Heuts van *De Goudvink* bijvoorbeeld kapitein van 's lands leger ponten ten dienste van het land (de pontonniers). Ook waren er kooplieden die een functie in het stadsbestuur hadden en die een molen bezaten, zoals Anthonij den Bandt van *De Zeelt*, Rudolf Broemken, die twee molens op het Krabbe-eiland in eigendom had en Cornelis van Helmont en Paulus Knogh, beiden eigenaar van molen *De Eendracht*. Weer anderen waren pondgaarder of houthandelaar, zoals de families Rees en Van Wesel, met enkele molens in eigendom. Sommigen waren scheepsbouwer, zoals Jan van Dorsser van *De Haas* en Jan Schouten, eigenaar van de zaagmolens *De Nieuwe Eendracht* en *De Oude Zager*.

Het kwam regelmatig voor dat een eigenaar zijn molen aan een molenaar verhuurde voor één of meer jaren, soms met de mogelijkheid voor de huurder na afloop van deze periode de molen geheel of gedeeltelijk te kopen.

In de kring van moleneigenaars vallen de onderlinge huwelijken op. De belangen werden daardoor versterkt, het bezit en aanzien vergroot. Zo kwam het voor dat families door huwelijk en vererving, geheel of gedeeltelijk, eigenaar waren van diverse molens die generaties lang in eigendom van deze families bleven. Dit was onder andere het geval bij de families Rees, Van Wesel, 't Hooft, Van der Koogh, Van Hoorn, Van der Linden en in de 19e eeuw de familie De Groot.

Rijke moleneigenaars woonden meestal in de stad en waren wel of niet in het bezit van een buitenverblijf met een theekoepel bij hun molen, waar ze in de zomer verbleven om de onfrisse lucht in de stad te ontvluchten. Onder andere bij de molens *De Zeelt*, *De Reus Goliath*, *De Eendracht* en *De Kalkoor* hebben zulke koepels gestaan.

Ook bij oliemolen *Het Spinhuis*, gelegen op het Krabbe-eiland, stond een koepel (tekening omstreeks 1775). Later heette deze molen *De Reiger* (GPV 551-36138).

3.6 Keuren

De molenaars dienden zich aan tal van regels te houden. De molenaars van de oliemolens waren georganiseerd in een confraterie, een broederschap van de olieslaggers. Het bestuur van de confraterie controleerde de zaken betreffende de oliemolens. Dit bestuur bestond uit een overman, boekhouder en deken, die elkaar opvolgden: de boekhouder werd overman, de deken boekhouder, de overman trad af en er werd een nieuwe deken benoemd. De deken was altijd een moleneigenaar. Het werk van de overman bestond uit het minimaal twee keer per jaar bezoeken en controleren van de molens. Er werd nagegaan of boven in de kap van de molen een bak water en twee brandemmers met twee kwasten aanwezig waren. Blusmateriaal moest namelijk altijd beschikbaar zijn om bij brand direct handelend te kunnen optreden. Ook zag de deken erop toe dat jaarlijks de oliematen *sesters*, *kitten*, *mengelen* en *pinten* geijkt werden. De confraterie kon een olieslager ter verantwoording roepen. Wordt een klacht over een oliemolenaar gegrond verklaard, dan werd een boete opgelegd tot wel f 500 die binnen 48 uur moest worden betaald, zo blijkt uit een ordonnantie van 1699.¹⁴ Er mocht anders niet meer worden gewerkt. Als er na nog eens 48 uur niet betaald was, volgde inbeslagname, de zogenaamde *pant-halinge*.

Controle was er ook op het gewicht van de oliekoeken en op het verbod olie of droes (bezinksel) te vermengen met olie of droes van een andere soort. Raapolie moest bij raapolie en lijnolie bij lijnolie. Olieslaggers mochten geen olie kopen van een andere oliemolen buiten Dordrecht, opdat de stedelijke belastingen niet werden ontdoken. Knechten mochten alleen worden aangenomen, als deze een ontslagbewijs hadden van hun vorige werkgever. Op iedere overtreding volgde een boete.¹⁵

Ook korenmolenaars stonden onder strenge controle, de dekens en achtmannen controleerden de regels. Korenmolens waren *dwangmolens*; dat hield in dat een Dordtse korenmolenaar verplicht was bij de Dordtse bakkers het graan af te halen. De bakkers, die het graan van de landbouwers afnamen, waren verplicht het graan bij Dordtse korenmolens te laten malen. De bakker betaalde de molenaar een door het stadsbestuur vastgesteld maalloon en de molenaar betaalde voor de geleverde zakken graan de zogenaamde impost of belasting op het gemaal. Nadat het graan binnen 24 uur tot meel gemalen was, moest de molenaar de zakken meel weer terugbrengen naar de bakker.

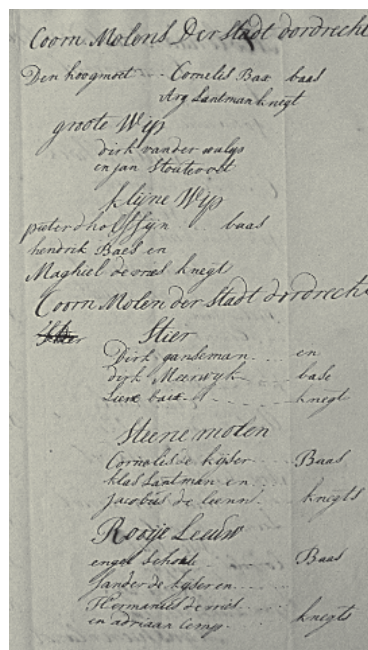
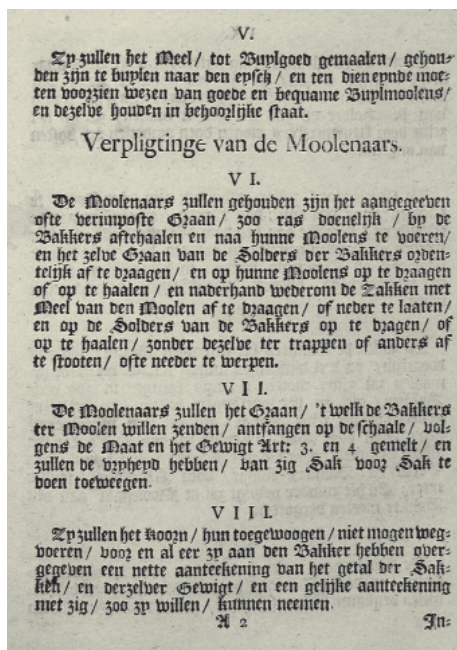
De door de stadsbestuurders opgelegde regels werden met grote regelmaat overtreden. Zo berekenden de molenaars de bakkers regelmatig te veel maalloon, dat zij, wanneer zij werden betrapt, met tussenkomst van de *Edele Grootachtbare Heeren van de gerechte der stad Dordrecht* aan de bakkers moesten terugbetalen. Vaste regels werden gegeven voor het aangeven en maken van graan voor het mesten van vee en voor hondenbrood. Het graan werd wel eens gemengd met een boven de toegestane hoeveelheid zand of aarde. Bij ontdekking daarvan of bij andere overtredingen volgde een boete.¹⁶

¹⁴ Om enig idee te krijgen van de grootte van een dergelijke boete: het jaarsalaris van de rector van de Dordtse Latijnse school bedroeg in dat jaar f 800.

¹⁵ SAD 134-7, 15, p. 177 in 1699; SAD 134-15, p. 12 in 1697.

¹⁶ SAD 134-14, p. 113 in 1785; SAD 134-17, p. 486 in 1754.

Het was de molenaar, zijn knecht of iemand van de familie verboden iets te ondernemen *om elkaars klanten te onderkruipen of af te troggelen*. Molenaars mochten het koren of graan niet voor minder loon malen dan door het stadsbestuur was vastgesteld. In geval van welke overtreding dan ook door een knecht, was zijn baas altijd aansprakelijk.¹⁷ Elk jaar moesten de korenmolenaars en hun knechten een eed afleggen en verklaren *voor eigen baat en schade te hebben gemalen*.¹⁸

Korenmolenaars van Dordrecht dienden zich aan allerlei keuren en verordeningen te houden (afbeelding links) en dienden daarvoor jaarlijks een eed af te leggen. Zo ook op 9 augustus 1737 toen de korenmolenaars van de korenmolens De Hoogmoet, De Grote Wip, De Kleine Wip, De Stier, De Steenen molen (Korenbloem) en De Rode Leeuw met hun knechten de eed aflegden (afb. rechts).

3.7 Belastingen

De molenaars hadden niet alleen met de hierboven genoemde impost op het malen te maken. De stedelijke belastingen waren talrijk en de molenaars kregen met een groot aantal belastingmaatregelen van doen. Als een eigenaar/molenaar een molen wilde laten bouwen, moest dat worden aangevraagd bij het stadsbestuur, of als de te bouwen molen buiten de stadsgrenzen van Dordrecht - buiten de jurisdictie van Dordrecht - lag, bij de eigenaar van de ambachtsheerlijkheid van bijvoorbeeld de Mijl.

¹⁷ SAD 16-1101, p. 564.

¹⁸ SAD 9-154, 134-14, p 112.

Nadat toestemming was verleend, werd een tarief per roede vastgesteld voor het gebruik van de grond, het zogenaamde *schaftgeld*, een vergoeding voor de grondeigenaar, vergelijkbaar met een erfpachtcanon. Bovendien bleek uit een windbrief dat de molenaar ook een zogenaamd windgeld diende te betalen. Deze belastingen werden jaarlijks opgelegd. De eerste eigenaar/molenaar in 1612 van de korenmolen *Kijck over den Dijck* betaalde *f* 15 voor de grond en de wind.¹⁹ In 1717 gaven Gijsbert de Lengh en Roelant de Kuyter aan een zaagmolen te willen bouwen aan het Kromhout en na de toestemming moesten zij jaarlijks *f* 54 betalen voor de grond en *f* 6 voor windgeld.²⁰

Een zaagmolenaar betaalde tevens een jaarlijkse heffing over de houtopslag bij zijn molen. Voor 33 roeden *houtbergenis* aan de Noordendijk (zijn balkgat) betaalde François Dura van *De Reus Goliath* drie guldens en 6 stuivers per jaar.²¹

In 1731 werden alle Dordtse molens, huizen en andere gebouwen genoemd in het kohier der verponding.²² Uit dit kohier blijkt dat op het Eiland van Dordrecht in dat jaar 55 molens stonden: 16 oliemolens, 6 korenmolens, 1 tras-, 1 run- en 1 moutmolen. Bovendien waren er nog 2 volmolens en 28 houtzaagmolens waaronder 13 paltrokken. In dit kohier staan de ligging, de soort molen, eigenaar of huurder, de getaxeerde huurwaarde en de grootte van de aanslag van de verponding (onroerendzaakbelasting) vermeld. De huurwaarde was gebaseerd op de waarde van het onroerende goed en de eigenaar werd voor een daarmee samenhangend bedrag aangeslagen. De grootte of het type molen is dan ook af te leiden uit de huurwaarde. De huurwaarde van een paltrokzaagmolen was lager dan die van een bovenkruierzaagmolen, omdat die een veel grotere capaciteit had. De paltrokmolenaar werd daardoor lager aangeslagen in de verponding.

Een paar voorbeelden van huurwaarden van bovenkruiermolens: de oliemolen van Cornelis Terwe, *De Kat*, had een huurwaarde van *f* 470 en werd aangeslagen voor *f* 31 en 7 stuivers. De trasmolen *Vrouw Maria* van Johan Bosman stond op een huurwaardebedrag van *f* 450 en hij betaalde *f* 26 aan verponding. De volmolen *Het Varken* was op een bedrag van *f* 290 getaxeerd tegen *f* 19 en 7 stuivers verponding. We zien de paltrok *De Zwaan* aan het Papengat op een waarde *f* 200 staan, met een aanslag van *f* 13 en 7 stuivers, *De Goudvink* op *f* 180 huurwaarde en *f* 12 aanslag en *Het Spinnewiel* op *f* 140 huurwaarde met de aanslag van *f* 9 en 7 stuivers. Deze paltrok was de kleinste en laagst getaxeerde molen.

De korenmolens vertegenwoordigden een veel hogere huurwaarde. De vijf korenmolens die de stad op dat moment telde, hadden elk een huurwaarde van *f* 600 en de molenaars betaalden *f* 40 in verband met de verponding. De *Kijck over den Dijck* zal op dat moment een moutmolen geweest zijn, want de molenaar werd lager aangeslagen, namelijk voor *f* 20 met een huurwaarde van *f* 300. Het stadsbestuur hield er rekening mee dat mout minder opbracht dan graan.

¹⁹ SAD 3-944.

²⁰ SAD 3-847.

²¹ SAD 3-2441.

²² N.A. 3.1.29 - 485.

In 1739 werden de aanslagen van de verponding, nadat de molenaars om vermindering hadden gevraagd, aangepast en werd de belasting verlaagd.²³ Deze verlaging werd per molen beoordeeld, want bij een viertal korenmolens met alle een huurwaarde van f 600 was die verlaging respectievelijk 25%, 30%, 35% en 40%. Ook voor de zaagmolenaars kwam er een verlaging van de aanslag in de verponding, variërend van 10% tot 20% bij een gelijke huurwaarde. Welke factoren bij het vaststellen van de nieuwe aanslagen een rol speelden, werd niet duidelijk.

Over het meel dat de korenmolenaars produceerden, werd een belasting geheven, de impost op het gemaal. Buiten de Vriesepoort en buiten de Spuiport stonden *huyskens* waar de opziener (ook telder genoemd) van de impost kantoor hield. Daar moest de korenmolenaar zich melden en aan de hand van een zogenaamd geleidebiljet opgeven hoeveel zakken tarwe of rogge of meel hij bij zich had, wat het gewicht daarvan was en voor welke bakker het een en ander bestemd was. Na visitatie door de opzichter werd de impost over de vastgestelde hoeveelheid berekend.²⁴

3.8 Licht ontvlambaar volk

De vastgestelde regels waaraan korenmolenaars zich hadden te houden, werden - zoals eerder gezegd - regelmatig overtreden. Niet alleen hadden de molenaars vaak verschil van mening met de bakkers, als deze het niet eens waren met het in rekening gebrachte maalloon, maar zij deinsden er evenmin voor terug met het aantal zakken meel of het gewicht daarvan de hand te lichten. Het biljet dat ze moesten overleggen, was regelmatig onvindbaar of de molenaar hinderde de controle door de opziener van het gemaal, die soms geassisteerd werd door de *deurwaerder van de gemeene middelen* onder wie de impost viel. Regelmatig kwam het tot een woordenwisseling die kon ontaarden in een vechtpartij. De korenmolenaars van vrijwel alle Dordtse korenmolens hadden een licht ontvlambaar temperament. Het notariële archief van Dordrecht staat werkelijk bol van de verklaringen die bij de notaris werden afgelegd over incidenten tussen korenmolenaars en de opzieners en deurwaarders.

Zo werd voor notaris Schoormans in 1638 een verklaring opgemaakt waarbij Anthony Haes zijn verhaal doet:

Anthony Haes out omtrent 63 jaer opsiendervan den impost vant gemael aende twee molens staende opte Stadtsveste achter het Bagijnhof binnen deser stede. Den welcke ter instantie ende versoecke vande pachters van impost opt gemael over Dordrecht ende drie omleggende eylanden heeft geattesteert, getuycht ende verclaert bij waere christelijcke woorden in plaetse van eede, hoe dat hij dagelijcx zeer wert geturbeert in sijn voorschr. bedieninge van Pieter Vijve, molenaar op ten molen genaemt Hoochmoet. Denwelcke hem naer be hoorlijcke visitatie vant coren dat hij op voorschr. molen is doende ende wil toelaten hem dagelijcx is werpende met steenen int huysken waer hij comparant innesit, vorders verclaeren hij attestant dat op gisteren naerden middach omtrent de clocke ses uyren naer dat hij attestant den wagen met coren bij de voorschr.

²³ SAD 3-3504.

²⁴ SAD 134-7, p. 45 in 1758.

molenaar opgebracht gevisiteert hadde der selven molenaar met een stuck van een rouwen slijpsteen op werpende hem op sijn slinckerhant soodanich geraeckt heeft dat hij twee quetseuren daer van becomen heeft, welcken steen ende quetseuren hij attestant ons notaris ende getuijgen vertoont heeft.

Hij verklaarde ook nog dat, terwijl hij de wagen inspecteerde, iemand in het opziershuisje (bij de Vriesepoort) was gegaan en het opzichtersboek had gestolen.²⁵

In dezelfde periode kwam bij deze notaris *Franchoy's der Moeyen deurwaerder vande gemeene middelen binnen dese stede out ontrent 57 jaeren*. Hij verklaarde in het opziershuisje buiten de Spui poort bij de *Cruyswech* (Singel) te zijn geweest, waar de zoon van Jan Willemsz, die op molen *De Koe* maalde, aankwam met een wagen met koren. Maerten Jansz, de opzichter, wilde de wagen inspecteren. Daarbij werd door een *medestander van de impost* (een assistent) een zak verlegd, wat niet naar de zin was van de molenaar. Daarna werd er gescholden en gedreigd en met *ongoddelijken ende onbeleefde woorden geseyt; leght den sack ter degen gij craeuwer verclicke-raets off ick sal u inde backus slaen*. Daarop werd geantwoord dat de zak goed lag. De molenaar reageerde met het dreigement met zijn zweep te zullen slaan en duwde de medestander een paar maal op diens borst, waardoor deze in de sloot viel. Een paar dagen later legde Maerten Jansz zijn verklaring af:

.... hoe dat hij attestant op vrijdach lestleden den 20e augustus des naermid-daechs bij hem attestant int voorschr. huysken is gecomen; Jan Danckertsz medestander vande impost ende dat corts daeraen Henrick Geeritsz molenaar op den molen genaemt De Koe voor de glazen vant huysken is gecomen met een bloot mes roepende tegens Jan Danckertsz comptur uyt gij craeuwer gij schelm ende andere ongeschickte woorden, comt voor den dach, staet voor een man, benje niet soo veel man als ick ben, ick salie noch beter tracteren als Willem gedaen heeft, compt nu voordien dach nu en hebbe geen deurwaerder bij u. Waerop Jan Danckertsz niet antwoorde maer stille sweech. Vorders verclaerde hij attestant dat corts daeraen Jan Willems molenaar op te molen genaempt De Stier Osch uytter stadt is comen rijden met een wagen met coren, welcken wagen met coren hij attestant visiterende ende dat ondertusschen Jan Willemsz tegen Jan Danckertsz geroepen heeft waerts die craeuwer, den schelm, den hensvot ende andere ongeschickte woorden. Noch verclaerde hij attestant dat des nachts daeraen bij naer alle de pannen vant voorn. huysken geworpen zijn ende oock een stuck van den schoorsteen. Eyntelijck verclaerde hij attestant dat ten dage voorn. Jan Vermont molenaar op den molen aende Dijk onder de Merwede (Kijck over den Dijk) bij hen uit voorschr. huysken is gecomen den welcken van hem eerst begeerde eenen hoet, verclaerde hij attestant dat weygerde begeerde sijns attestants muts, dewelcke hij hem mede weygerde, waerop de selven jegens hem seyde geeft mij een muts off een hoet off ick sal u doorden glazen stuyten.

²⁵ SAD 20-81, p. 245.

Nog was het getreiter niet voorbij, want een paar dagen later kwam Der Moeyen weer een verklaring afleggen. Jan Danckertsz wilde de wagen van Willem Jansz van *De Koe* controleren. Danckertsz zag dat een zak niet was getekend met het merk van de bakker. Hij sprak de molenaar daarop aan, die daarop antwoordde dat het merk binnenin stond. Danckertsz vroeg of de molenaar wat opzij kon gaan opdat hij verder kon gaan met zijn controle. De molenaar weigerde en ging op een zak, die Danckertsz wilde pakken, liggen. De molenaar ging er niet af, waarop Der Moeyen werd geroepen. Danckertsz verzocht Der Moeyen de molenaar *in boete te beslaan*. Danckertsz had dit nog maar net gezegd of hij kreeg van de molenaar een klap op zijn hoofd *ende dapper geslagen hem achter in zijn hals bij 't wambas vattende scheurende hem de craech beff van sijnen hals aent stucken*. Zij vielen van de wagen en de molenaar sloeg Danckertsz die zich dapper verweerde. Toen kwam er een vrouw, die zei wat *rechtie hyer aen* en scheidde hen. Danckertsz vluchtte in het huisje en deed de deur op slot, omdat de molenaar hem volgde. Intussen kwam Jan Willemsz, molenaar op *De Stier Osch*, van zijn molenwerf, hij was de vader van Willem Jansz, met zijn mes in zijn hand en sprak tot zijn zoon *wel wat rasernije is hier altijd ende gebrueckende veel ongeschickte woorden ende riep diverse maelen ghij dief waerop Danckertsz antwoorde gij meucht doen dat u wilt ick sal hier niet vandaan gaen maer gij sult wel wat anders vernemen*.²⁶

Molenaars waren dus ook grof in de mond. Zo riep dezelfde Willem Jansz van *De Koe* in 1649 tijdens de zoveelste ruzie *cust den hont sijn gat en ick brouys u tracx [= straks] vande trappen dattie hals of been breeckt*.

Zo ook Aelbert Jansz van *De Hoogmoet*, die in dezelfde ruzie riep: *cust mijn gat eens gij bent schelmen*.²⁷ Respect voor de opzichters was er niet, zoals uit een akte van 1651 blijkt. De genoemde Aelbert Jansz riep, nadat hij aangesproken was over een overtreding tegen de deurwaarder die bij hem op de molen was gekomen om hem te wijzen op de ordonnantie die de stadsbode in zijn molen had geplakt: *die ordonnantieen acht ick niet, daer veech ick mijn gadt eens aen*.²⁸

3.9 Molenaars elkaars concurrenten, of toch niet?

Waren molenaar elkaars concurrenten of niet? Op die vraag is geen afdoend antwoord te geven. Enerzijds sloten ze overeenkomsten om met elkaar samen te werken, maar anderzijds als er een aanvraag voor de bouw van een molen gedaan werd, werd er soms massaal geprotesteerd. Vaak werd zo'n aanvraag door de stadsbestuurders dan terzijde gelegd.

Hoewel de molenaars elkaars concurrent waren, traden zij soms gezamenlijk op om daardoor met meer succes hun belangen te kunnen verdedigen. Zo klaagden de korenmolenaars in 1669 dat er al enkele jaren steeds meer grutmolens bij waren gekomen. Van drie of vier was het aantal gestegen naar tien en daar ondervonden de korenmolenaars schade van.²⁹ De molenaars van de acht korenmolens die in 1683 bestonden, huurden een advocaat in om bij de *Staten van Hollandt ende Westvrieslandt* te eisen

²⁶ SAD 20-81, p. 239, 245v, 249.

²⁷ SAD 20-88, p. 264.

²⁸ SAD 20-90, p. 91.

²⁹ SAD 20-182, nr. 179.

dat de grutters in deze provincie hun meel niet langer zelf mochten malen, maar dat dit tegen een behoorlijk loon door de korenmolenaars gedaan zou moeten worden. De advocaat zou van hen f 200 honorarium krijgen, f 25 per molen, die zij door de *col-lecteur van 't gemaal* (de ontvanger van de maalbelasting) van hun maalloon zouden laten inhouden.³⁰ Dit gezamenlijke optreden van de korenmolenaars werd dus ingegeven door eigenbelang. Door het gezamenlijke optreden werden de juridische kosten verhoudingsgewijs laag gehouden en maakte de gestelde eis meer indruk. Concurrenten bleven de korenmolenaars echter wel.

Luyken beeldde een korenmolenaar af, zittend op een door een bakker gemerkte zak meel.

Een fraai voorbeeld waaruit blijkt dat de molenaars samenwerking zochten om daarvoor het eigenbelang te dienen, deed zich voor in 1713. In dat jaar was de omgewaaide moutmolen *Kijck over den Dijck* herbouwd en de eigenaars van de zes korenmolens in de stad waren van mening, dat zij met vijf korenmolens gemakkelijk al het graan konden malen, dat de Dordtse bakkers nodig hadden. Zij stelden daarom voor één van de zes molens te gebruiken als moutmolen. Deze deed dan dienst naast de *Kijck over den Dijck* en zou in de plaats komen van de afgebrande moutmolen van Pieter Onderwater aan de Spuiweg. Er behoefde dan geen nieuwe koren- of moutmolens te worden gebouwd.

De molenaars kregen toestemming van het stadsbestuur.³¹ De gezamenlijke molenaars sloten met elkaar een overeenkomst dat ieder van hen drie jaar als moutmolen zou malen. Zij dobbelden erom, wie als eerste aan de beurt zou zijn. Degene met de minste ogen zou starten. Dat werd korenmolen *De Rode Leeuw*, daarna volgden *De Hoogmoet*, *De Stier*, *De Kleine Wip*, *De Korenbloem* en *De Grote Wip*.³²

³⁰ SAD 20-189, p. 338.

³¹ SAD 3-847, p.57.

³² SAD 20-506, p. 57.

In 1752 kwamen de korenmolenaars met elkaar overeen dat *De Hoogmoet* de komende drie jaar als moutmolen zou werken. Molenaar Jan Bax zou daarvoor jaarlijks als compensatie, omdat het malen van mout minder opbracht, van de andere molenaars een vergoeding ontvangen van f 300. De molenaars lieten, om dat bedrag te kunnen betalen door de collecteur van het gemaal maandelijks drie duiten per zak van het maalloon inhouden.³³

Een ander voorbeeld van het behartigen van de gemeenschappelijke belangen van molenaars werd in 1690 zichtbaar toen tien oliemolenaars elkaar vonden in een overeenkomst. Het waren de eigenaars van oliemolens aan de 's-Gravendeelsedijk en het Krabbe-eiland die overeenkwamen dat als een van hen schade aan zijn molen zou oplopen of kosten zou hebben door *blixem, brantstichtinge, versuym, off eenich ander ongeluck tsij binnen off buyten deselven molens, in die molenaers woonhuyse ende schuere totte molens specterende* binnen de eerstvolgende zes jaren, zij gezamenlijk de getroffen molen weer zouden laten opbouwen. Ieder belooft, bij elk ongeluk maximaal f 500 bij te dragen. Het betrof hier dus een onderlinge waarborgmaatschappij, een onderlinge verzekeringsovereenkomst. Bij geringe schade zouden de molenaars met elkaar de kosten betalen tot de waarde, die de molen vóór het ongeluk had. Zou een molenaar binnen de afgesproken zes jaar zijn molen verkopen, dan diende de koper dit contract na te leven. Zou een oliemolen van bestemming veranderen en dan binnen 24 uur na het laatste malen komen te verongelukken of te verbranden, dan keerden de gezamenlijke oliemolenaars niets uit. Het vertrouwen was blijkbaar niet groot! Wilde een molenaar zich bij dit verzekeringscontract aansluiten, dan moest dat door hem worden ondertekend.³⁴

In 1775 tekende A. van Wanum vanaf de Spuiweg de molens aan de linkerkant van de 's-Gravendeelsedijk en rechts de Watermolenwei (GPV 551-35307).

³³ SAD 20-979, p.797. Er gingen acht duiten in een stuiver.

³⁴ SAD 192-394.

Een dergelijke overeenkomst, maar toch heel bijzonder, sloten in 1727 de olie- en trasmolenaars aan de 's-Gravendeelsdijk. Zij spraken af dat als de molen van één van hen *quaeme te verongelucken door brandt, ter wat oirsake, ongeluck Godesweer, of windt* zij met elkaar de schade zouden dragen. Ook hier was dus sprake van een onderlinge 'verzekeringsmaatschappij'. Wanneer een molenaar overleed, nam zijn opvolger het contract over.³⁵

Maar het kon echter ook anders.

Molenaars konden ook gezamenlijk tegen een andere molenaar optreden. Zo werd het terrein van de omgewaaide korenmolens *Het Raephout* en *De Koe* in 1704 door andere molenaars opgekocht en de molenaars kregen gedaan dat daarvoor geen nieuwe molens in de plaats kwamen.

Vervolgens verhinderden de molenaars in 1740 dat de moutmolen *Kijck over den Dijk* voortaan als korenmolen zou werken. Als dat zou worden goedgekeurd, eisten zij van de moleneigenaars een zevende deel terug van het bedrag dat zij destijds gezamenlijk hadden betaald aan de eigenaars van de omgewaaide molens.³⁶

In 1757 werden *De Rode Leeuw* en *De Stier* door de gezamenlijke molenaars aangekocht en in 1758 gesloopt. Het waren allemaal handelingen die werden ingegeven door eigenbelang, hoe minder molens, hoe groter het rendement van de overgebleven molens.

Jan van Nievervaart vroeg in 1751 toestemming een windoliemolen te bouwen aan de 's-Gravendeelsdijk, tussen de oliemolens van de kooplieden 't Hooft en Pistorius en die van Gillis van der Beek, eigenaars van respectievelijk *De Arend* en *De Waal*. Deze heren waren het daar niet mee eens en protesteerden. Zij opperden dat de ruimte van 52 roeden, die er nu tussen hun molens bestond, zich niet leende om daar nog een molen tussen te zetten. De onderlinge afstand zou nog maar 20 roeden (ongeveer 80 meter) zijn. Zij verwachtten dat, indien toestemming voor de bouw zou worden gegeven, zij gehinderd zouden worden in het vangen van de wind. Zij zouden daardoor jaarlijks wel 20 tot 25 lasten³⁷ zaad minder kunnen malen. De te bouwen molen zou door de beperkte windvang volgens hen wel 40 tot 50 lasten zaad minder kunnen malen dan werd verwacht.

Ook de molens die bij hen in de buurt of die aan de overkant op het Krabbe-eiland stonden, zouden hinder ondervinden en minder opbrengst leveren. Bovendien werd verwezen naar vroegere aanvragen voor molenbouw. Deze aanvragers kregen alleen toestemming om te bouwen mits er minimaal een afstand tussen de bestaande molens zou zijn van 40 roeden (circa 160 meter).

De meest voorkomende afstand tussen molens bedroeg 50 roeden. Als een molen te dichtbij werd gebouwd, zo verklaarden zij, zouden de zeilen en het maalwerk sneller slijten. Bovendien zou het brandgevaar groter zijn. Zij vonden het niet rechtvaardig dat op deze manier *vier oude en kostbare panden, daar reeds zo lange jaren gestaan hebbende* daarvan grote hinder zouden ondervinden. Het best was volgens hen de mo-

³⁵ SAD 20-858, p. 299.

³⁶ SAD 9-36, dl. L-R.

³⁷ 1 last = 32 zakken zaad.

len te laten bouwen aan de 's-Gravendeelsdijk voorbij de laatste paltrok (*De Houtklover*). Het stadsbestuur achtte het protest gegrond en Van Nievervaart kreeg dan ook geen toestemming voor het bouwen van de molen.³⁸

Willem Bloot en Jan Karsdorp dienden eind 1788 een aanvraag in bij de ambachtsheer van de Mijl voor de bouw van een windzaagmolen vlakbij het Papengat en het begin van de 's-Gravendeelsdijk. In het voorjaar van 1789 gaven zij aan het Dordtse stadsbestuur te kennen, dat zij toestemming hadden gekregen hun molen te bouwen op grond gelegen op de scheiding tussen het grondgebied van de Mijl en Dubbeldam. Zij wilden zeven roeden (ongeveer 100 m²) grond erbij hebben om beter uit te komen voor hun te bouwen molen. Alle eigenaars van de molens aan de Weeskinderendijk, Papengat en die van *De Zeelt* en *De Valk* aan het begin van de 's-Gravendeelsdijk protesteerden daartegen. Deze molen zou maar op 8 roeden afstand gebouwd worden van de paltrokzaagmolen *Het Spinnewiel* en ook dicht bij de andere molens. Evenals in 1751 werden alle onderlinge afstanden tussen de molens vermeld. Doordat de molen te dicht bij de bestaande molens zou komen te staan, werd het verzoek door het stadsbestuur afgewezen. Bloot en Karsdorp lieten het er echter niet bij zitten en vroegen opnieuw om dat stuk grond. Dit leverde weer protest op en de aanvraag werd voor de tweede maal afgewezen. Jacob van Wageningen, eigenaar van *Het Spinnewiel*, en ook Jan Schouten van *De Oude Zager* probeerden ieder dat stuk grond te verkrijgen, maar ook hun verzoek werd afgewezen. Er is geen akte gevonden over deze te bouwen molen. Zeer waarschijnlijk hebben Bloot en Karsdorp maar van de bouw van de molen afgezien.³⁹

Molen De Oude Ruiter, ook wel de molen van Ruts genoemd, stond aan het einde van de Zuidendijk, later de Glazenstraat genoemd (detail aquarel F. Lebrecht, 1904, naar schilderij van circa 1850, DI. 35339).

³⁸ SAD 3-851, p. 104v.

³⁹ SAD 405-4; SAD 3-869, p. 125, 132; SAD 3-871, p. 124v, 125v, 129v, 132v, 133.

Bosmanmolentype aan de kruising Van Elzelingenweg en het Noorderdiep. Het molentje is in goede staat en nog steeds in werking (foto: H. A. van Duinen).

4. Poldermolens op het Eiland van Dordrecht

De geschiedenis van de poldermolens op het grondgebied van het huidige Eiland van Dordrecht begint, hoe kan het anders in dit geval, met het ontstaan van het eiland. In de periode van de Sint-Elisabethsvloeden van 1421 en 1424 kwam een groot gedeelte van de Grote of Zuid-Hollandse Waard onder water te staan. Dordrecht lag in het noordoosten van deze waard en vooral het westelijke deel daarvan had het zwaar te verduren. In de loop van de 15e en 16e eeuw kwamen weer stukken grond als gors en griend boven water, ook rondom Dordrecht. Er verschenen riet- en biezenvelden. Een deel hiervan werd omkaad en zo ontstonden nieuwe gronden, waarop vee geweid kon worden. Tegen het einde van de 16e eeuw werd begonnen met inpolderingen van deze hogergelegen delen en in de loop van de volgende drie tot drie en een halve eeuw ontstond het gebied dat we nu kennen als het Eiland van Dordrecht. En waar gepolderd werd, werden veelal ook poldermolens gesticht.

4.1 Polder Oud-Dubbeldam

Als eerste polder ontstond in de jaren 1589-1603 de polder Oud-Dubbeldam. Deze belangrijke omdijking begon bij de Noorderpoort en volgde het tracé Noordendijk, Groenedijk, Krommedijk, Koeindijk, Oudendijk en Brouwersdijk. De laatste dijk liep vroeger veel verder door dan nu het geval is en sloot langs de *weyde vande weeskinderen* aan bij de stad.

Het overtollige water werd gedurende de eerste vijftien jaren van het bestaan van de polder via vrije lozing in de stadsgracht afgevoerd. Op deze wijze kon echter in de loop van de tijd niet voldoende water worden geloosd. Daarom werd in 1618 een wipstaande schepradmolen geplaatst in wat later de ‘Watermolenwei’ werd genoemd. De waterafvoer ging via een watergang langs de Steenplaats, door een sluis in de Oude Maas.¹ Deze molen werd ook de *Oudlandsche molen* genoemd.

De Oudlandsche wipmolen aan de Watermolenweide. Links: korenmolen De Oranjeboom, hoek Spuiweg / Burgemeester de Raadtsingel (1875). (uitgave: J. v.d. Weg).

¹ SAD 785, Inleiding, p. 2.

4.2 Noord- of Merwedepolder

De Noord- of Merwedepolder werd bedijkt in 1616. Deze polder was toen niet alleen rijp voor bedijking, maar men wenste hem ook als beveiliging van de holle noordkant van de polder Oud-Dubbeldam. De lozing van het overtollige polderwater geschiedde vanaf het begin al, met behulp van een wipstaande schepradmolen, via een boezem langs de Noordendijk binnendijks door een sluis in de Noordendijk, vlakbij de huidige Oranjelaan, op het Biesbosch, het latere Wantij.²

In 1718, goed honderd jaren oud, moest het houtwerk van de molen hersteld worden, waaronder de reparatie van het *onbequame trapeynde van het bove molenhuys*. Daartoe was op 15 september 1718 een bestek gemaakt en het werk werd gegund aan Frans Milloen met een dwangsom van drie gulden voor elke dag dat het werk te laat werd opgeleverd. De reparatie van het metselwerk aan de stenen buitengoot werd gegund aan Kornelis Evenwel voor *f* 173. De oplevering werd vastgesteld op 26 oktober 1718.³

Omstreeks 1845 tekende Frans Lebrecht de wippoldermolen van de Noord- of Merwedepolder (DI. 63085).

4.3 Zuidpolder

De Zuidpolder ontstond als derde. Ook deze polder werd vanaf zijn ontstaan bemalen door een wipstaande schepradmolen, gebouwd aan de Zuidkil bij de Smitshoek.⁴ De lozing geschiedde langs de Zuidendijk naar de Mijl en dan via een sluis door de 's-Gravendeelsedijk op het open water.

² SAD 785, Inleiding, p. 5.

³ SAD 785, inv. 167.

⁴ SAD 785, Inleiding, p. 5.

De eerste molen in de Zuidpolder, nabij de Smitshoek, was een wippoldermolen, gesticht in 1617 (aquarel door Jacob van Strij, Rijksprentenkabinet R.P.-1887-A-1394).

4.4 Alloysen- of Bovenpolder

De Alloysen- of Bovenpolder werd in 1652 als vierde polder bedijkt. Deze polder heeft nooit een eigen windbemaling gehad. Tot 1659 vond de lozing van overtollig water plaats door een sluis in het noordelijke deel van de Schenkeldijk op het open water. Nadat in 1659 de polder Wieldrecht was ontstaan, verwerkte deze polder ook het Alloysenwater.

4.5 De Vierpolders

In 1718 besloten de polderbesturen van de polders Oud-Dubbeldam, de Noord- of Merwedepolder, de Zuidpolder en de Alloysen- of Bovenpolder, met instemming van het stadsbestuur van Dordrecht, een samenwerkingsverband aan te gaan *tot gemeenschappelijke zorg voor hun waterkeringen*.⁵ Dit samenwerkingsverband zou de *Vierpolders* gaan heten.

In de loop van de tijd kreeg de Vierpolders een steeds uitbreidend gebied van buitengorzen in bezit. Hieruit ontstonden voor de Vierpolders als poldermolenbedrijf: de Hania'spolder in 1758, de Zuid-Buitenpolder in 1777 en de Noord-Buitenpolder in 1780. Aan de noordzijde ontstonden nog de Nieuwe-Noordpolder in 1829, de Jager- en Windhondpolder in 1829, de Nieuwe Hania'spolder en de Kooikilpolder in 1922.⁶ Het jaar 1738 was voor het poldermolenbedrijf van de Vierpolders een belangrijk en interessant jaar. Door bestuur en ingelanden van de Vierpolders werd het besluit genomen de boezems van de polder Oud-Dubbeldam en die van de Zuidpolder te verbind-

⁵ SAD 785, inv. 349.

⁶ R. Allewijn, p. 206.

den en een nieuwe molen te stichten.⁷ De beide bestaande molens, in de Watermolenweide en bij de Smitshoek, waren niet meer in staat de polders voldoende droog te houden. Er werd een nieuwe ronde stenen bovenkruier schepradmolen gebouwd. Deze nieuwe molen fungeerde als bovenmolen voor de beide polders en loosde via een sluis door de 's-Gravendeelsdijk in de Oude Maas. De twee bestaande molens werden benedenmolens, die loosden op de vergrote boezem.

Een nieuwe ronde stenen bovenkruier werd in 1738 gesticht in de Zuidpolder als bovenmolen. De molen rechts ingetekend is de Oudlandsche wipmolen in de Watermolenweide (SAD 785-2581).

Het in 1738 genomen besluit van bestuur en ingelanden betrof ook een verbetering van de lozing van overtollig water van de Noord- of Merwedepolder. De boezem van de molen aldaar werd ook vergroot; er werd tegenover de molen een nieuwe sluis door de Noordendijk gelegd, uitwaterend op de Vlij. De molen werd gerezen (omhoog gebracht) en verbouwd tot windvijzelmolen.⁸

Het bleef tobben met de bemaling van de Vierpolders. Mede door de oprukkende woningbouw van de stad kon de Oudlandsche molen in de Watermolenweide niet meer naar behoren functioneren. In 1857 werd besloten tot het rijzen en verbeteren van de molen voor een betere windvang en daardoor grotere capaciteit.⁹ Door het verhogen van de molen kwam in de gesloten onderbouw voldoende ruimte beschikbaar om daarin een woning voor de molenaar te bouwen.

Vanaf 1857 tot aan de sloop van de molen werd in de kadastrale leggers niet alleen geschreven over 'watermolen' maar ook over 'watermolen als woning', elk met een eigen kadastraal nummer.¹⁰ De in 1738 gestichte gezamenlijke bovenmolen voor de polder Oud-Dubbeldam en de Zuidpolder werd in 1865 verbouwd tot dubbele schep-radmolen. Tevens werd hij gerezen en kreeg een nieuwe kap.¹¹

Ter versterking van de afwatering werd in 1863 in de Noord- of Merwedepolder een bovenmolen gesticht, iets ten noorden van de uitwateringssluys, buitendijks.¹²

⁷ SAD 785, inv. 2580-2581.

⁸ SAD 785, inv. 2580-2581.

⁹ SAD 785, inv. 2601-2602.

¹⁰ K.R.Do. leggerart. 149, vlg.nr. 32.

¹¹ SAD 785, inv. 2603.

¹² K.R.Do. leggerart. 1076, vlg.nrs. 98-121-123 en Teixeira de Mattos, p. 435.

4.6 Polder Wioldrecht

Volgens een contract van 8 maart 1659 tussen de Raden en Meesters van de Rekeningen der Grafelijkheids Domeinen en de ambachtsheren van de Mijl en Dubbeldam werd de polder Wioldrecht bedijkt als een zelfstandige polder.¹³ Vanaf de stichting was de polder vrijwel onmiddellijk een bemalingspolder.¹⁴ In 1660 werd een achtkante bovenkruier met scheprad geplaatst op het punt waar de Oost- en Westkil samenkamen. De lozing van het overtollige water van het noordelijke deel van de polder vond plaats op een boezem, die door de bovenkruier uitwaterde via de 'kleine sluis' op de Kil (Mallegat).

De molen werd waarschijnlijk te zwaar belast met het verwerken van het water. In 1689 werd namelijk al een nieuw scheprad geïnstalleerd en tevens moest enig beweegbaar werk aan de molen worden vermaakt.¹⁵ In 1698 vond een openbare aanbesteding plaats, voor de duur van zeven achtereenvolgende jaren, voor onderhoud van het gaande werk en de leveranties van het benodigde hout en spiijkers voor de molen.¹⁶

Het zuidelijke gedeelte van de Wioldrechtse polder werd vanaf 1659 op natuurlijke wijze ontdaan van zijn overtollige water door de 'Grote sluis' via de Westkil op het Mallegat. Deze wijze van afwateren bleek uiteindelijk verre van ideaal en in 1735 werd er een tweede molen, aansluitend op de Grote sluis, bijgeplaatst¹⁷, eveneens een achtkante bovenkruier-schepradmolen.¹⁸ Deze bijplaatsing was al voorzien in de overeenkomst voor de bedijking van de polder Wioldrecht van 8 maart 1659. Lange tijd heette deze molen *Het Kraaijennest*.

Binnen de cirkel de bovenkruier op het punt waar de Oost- en Westkil samenkomen (GPV G 4159) .

¹³ SAD 786, inv. 38.

¹⁴ SAD 786, Inleiding, p. 3 en Teixeira de Mattos, p. 535.

¹⁵ SAD 786, inv. 1207.

¹⁶ SAD 786, inv. 1208.

¹⁷ SAD 786, inv. 1211 en Teixeira de Mattos, p.535.

¹⁸ SAD 786, Inleiding, p. 3.

4.7 De stoombemaling doet haar intrede

Omstreeks 1865 voldeed het systeem van lozing van het overtollige water door middel van poldermolens in het gebied van de Vierpolders niet meer. De besturen en ingelanden van de Vierpolders, de polder Wioldrecht, de Noord-Bovenpolder en de gemeente Dordrecht kwamen na rijp beraad overeen de windpoldermolens in genoemde polders te vervangen door stoombemaling.¹⁹ Een nieuwe bemaling werd des te dringender vanwege de geplande aanleg van de rijksweg en de spoorlijn Dordrecht - Lage Zwaluwe, beide in de periode 1866-1872.

In 1868 werd het gemeenschappelijke stoomcentrifugaalpompgebraak, aangedreven door een 50 pk stoommachine, gesticht ter hoogte van de Tweede Tol aan de Grote sluis.²⁰ Dit gebak werd vernoemd naar de toenmalige commissaris van de Koning in Zuid-Holland, mr. J. Loudon.

Het voorbeeld van het gebak *Mr. J. Loudon* werkte inspirerend op het bestuur van de Vierpolders. Besloten werd het oude windgebak van de Noord- of Merwedepolder te vervangen door een stoomcentrifugaalpompgebraak van 60 pk. Het oude windgebak, de wippoldermolen uit 1616 zou worden opgeheven. Het nieuwe stoomgebak werd in 1870 opgeleverd en kreeg de naam *Jhr. Jantzon van Erffrenten*, genoemd naar de toenmalige dijkgraaf.²¹ De molen werd gesloopt in 1871. Door een nieuwe sluis in de Noordendijk verzorgde het gebak ook de afwatering van de noordelijk gelegen Nieuwe-Noordpolder.

Stoomgemaal Mr. J. Loudon (GPV 551-50025).

Stoomgemaal Jhr. Jantzon van Erffrenten (GPV-G 1193a).

¹⁹ SAD 786, inv. 2745-2746 en SAD 786, Inleiding, p. 3.

²⁰ Prov. verslag 1868, H 11, p. 20 en K.R.Do. leggerart. 249, 207, 289 vlgns. 32, 26, 5.

²¹ K.R.Do. leggerart. 1076, vlgns. 35 en 198 en R. Allewijn, p. 208 en Teixeira de Mattos, p. 35.

Om een aantal redenen, de toenemende stadsuitbreiding van Dordrecht, de slechte hygiënische toestand van het oppervlaktewater in de stad en het feit dat de twee poldermolens in het noorden van de polder Oud-Dubbeldam en de Zuidpolder het overvloedige water niet meer aankonden, wenste de gemeente Dordrecht een waterstaatkundige afscheiding tussen de Polderstad (de stad Dordrecht plus directe omgeving ten zuiden en ten oosten) en de Vierpolders. Dit werd contractueel geregeld in 1873.²² In 1875 werd ter verzorging van de waterstanden en het rioolbeheer in de Polderstad nog een stoomcentrifugaalpompgemaal gesticht bij de Mijl aan de 's-Gravendeelse-dijk.²³

Het resultaat van zeven jaren omvorming van wind- op stoomkracht van de polderbemaling was de afdanking en sloop van een zevental windpoldermolens in de:

- Noord- of Merwedepolder: een wipstaande windschepradmolen, gesticht in 1616, vanaf 1863 benedenmolen, gesloopt in 1871.²⁴
- Noord- of Merwedepolder: een windschepradmolen, gesticht in 1863, een bovenmolen, gesloopt in 1871.²⁵
- Polder Oud-Dubbeldam: een wipstaande windschepradmolen, gesticht in 1618, benedenmolen vanaf 1738, gesloopt in 1878.²⁶ Ook *Oudlandsche molen* genoemd.
- Zuidpolder: een wipstaande windschepradmolen, gesticht in 1617, gesloopt in 1875²⁷, stond bij Smitshoek.
- Polder Wioldrecht: een achtkante bovenkruier schepradmolen, gesticht in 1660, gesloopt in 1870.²⁸ Volgens akte K.R.Do. deel 256 nr. 52 werd de molen in 1869 voor f 900 verkocht voor sloop aan Adr. van de Weg.
- Polder Wioldrecht: een achtkante bovenkruier schepradmolen, gesticht in 1735, gesloopt in 1870.²⁹ Sloeg uit op de Grote sluis. Volgens akte K.R.Do. deel 256 nr. 52 werd de molen in 1869 voor f 750 voor afbraak verkocht aan Joost Kijfhoek.
- Zuidpolder-Noord, vlak bij de Watermolenwei: een ronde stenen bovenkruier, gesticht in 1738, gesloopt in 1878.³⁰ Er vond een openbare verkoping plaats; de opbrengst was f 1.757.

Met de sloop van de zeven genoemde poldermolens en de stichting van drie stoomgemalen was het nog lang niet gedaan met het poldermolenbedrijf op het eiland. Er waren nog twaalf polders en poldertjes die in meerdere of mindere mate bemalen moesten worden.

²² K.R.Do. akte deel 293, nr. 7.

²³ Prov. verslag 1875, H 11, p. 40.

²⁴ K.R.Do. leggerart. 5622, vlgnr. 13.

²⁵ K.R.Do. leggerart. 5622, vlgnr. 84.

²⁶ K.R.Do. leggerart. 4664, vlgnr. 1046-1047 en Verslag toestand gemeente 1876, p.13.

²⁷ K.R.Do. leggerart. 221, vlgnr. 22

²⁸ K.R.Do. leggerart. 988, vlgnr. 3.

²⁹ K.R.Do. leggerart. 315, vlgnr. 2.

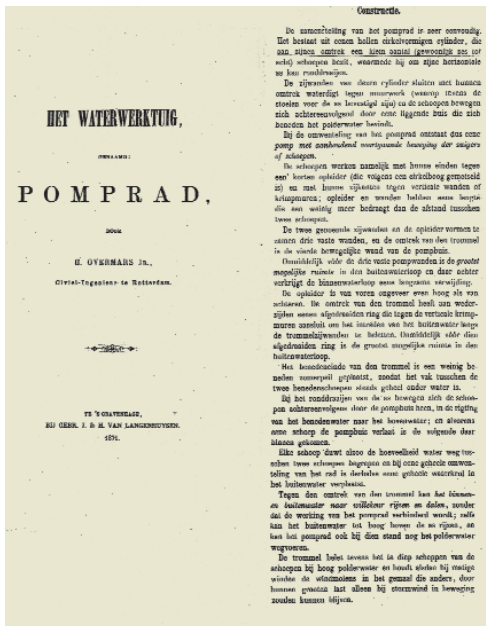
³⁰ Verslag toestand gemeente 1875 p. 30 en 1876 p. 20 en K.R.Do. leggerart. 4664, vlgnr. 1035.

4.8 Stadspolder

De Stadspolder werd in 1780 ingepolderd. Drie en zeventig jaar lang vond de afwatering plaats via een stenen sluis in de noordelijke ringdijk en twee houten duikersluisjes in de noordwesthoek op het vaarwater naar Geertruidenberg (het Wantij).

Pas in 1853³¹ werd een bemaling met een achtkante bovenkruier schepradmolen ingevoerd, een molen naar het ontwerp van stadsarchitect G.N. Itz.³² De aanbesteding vond plaats op 3 februari 1853 en de bouw werd voor f 11.538,50 gegund aan B. Stam uit 't Elshout onder Nieuw-Lekkerland. De oplevering vond plaats in de zomer van 1853.³³ De molen werd geplaatst op de kruising van de Middelweg met de Kil, afwaterend via de stenen duiker in de noordelijke kade op de vaarweg naar Geertruidenberg.

Vanaf het begin had de molen moeite de polder droog te houden. In 1866 was er door de buitengewoon hoge rivierwaterstand zoveel overtollig water in de polder, dat de molen met geen mogelijkheid de polder droog kreeg. Door welwillende tussenkomst en medewerking van het bestuur van de Vierpolders was de stad Dordrecht in staat de polder tijdig van het water te ontlasten en daarmee grotere schade te voorkomen. Aan ieder van de molenaars van de polders van de Vierpolders werd voor hun inzet door de gemeente Dordrecht f 25 toegekend.³⁴

In 1870 werd voor f 2.780 Gebr. Van Ek gegund de molen te rijzen ten behoeve van een betere windvang. Ondershands werd aan ir. H. Overmars jr. opgedragen het waterwerk van het bestaande scheprad te veranderen in een pompradsysteem.

De kosten bedroegen f 2.600,35.³⁵ Deze aanpassingen kwamen in de winter van 1870-1871 klaar, maar tot de zomer bleven er nog veel problemen met de romp, het pomprad en het gaande werk. Veel van deze problemen waren tegen de zomer van 1871 opgelost.³⁶

Ir. H. Overmars had een nieuw systeem ontwikkeld om het scheprad van een poldermolen een hoger rendement te geven. In 1871 legde hij zijn inzichten vast in een boek (research-bibliotheek Rijksmuseum Amsterdam).

³¹ Verslag toestand gemeente Dordrecht 1852, p.18, 19.

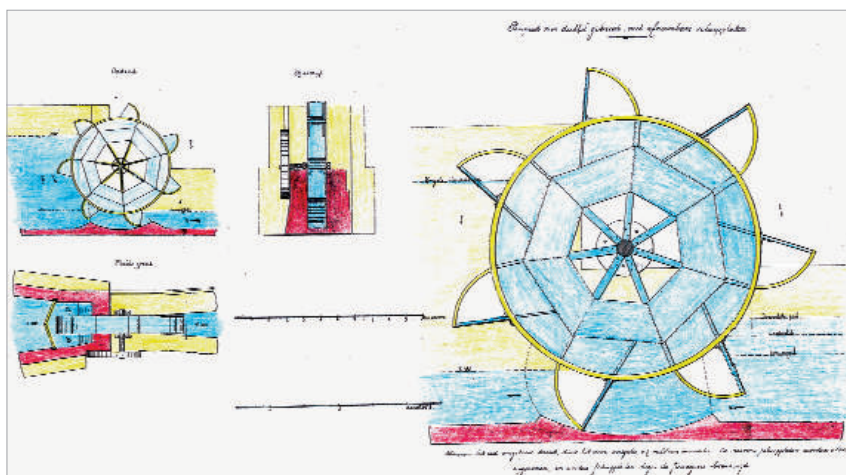
³² G.P.V. 2016 - 1.

³³ Verslag toestand gemeente 1853, p.18, 19.

³⁴ Idem 1867, p. 17.

³⁵ Idem 1870, p. 15.

³⁶ Idem 1871, p. 20, 21.

Tekening van een pomprad in de uitgave van ir. H. Overmars.

De polder bleef echter problemen geven bij hoge rivierwaterstanden. Er kon niet snel genoeg drooggemalen worden, waardoor de pacht prijzen voor het grasland onder zware druk kwamen te staan. De gemeente besloot in 1876 tot bijplaatsing van een stoomlocomobiel met centrifugaalpomp. Deze was vrijgekomen uit de Spuistraat in de stad.³⁷ De locomobiel werd geplaatst aan het westelijke uiteinde van de Middelweg en sloeg uit op de haven vanaf het Wantij naar de losplaats van de Vierpolders aan de Noordendijk.

Door de aanleg van de spoorlijn Dordrecht - Elst, in de jaren 1882-1885, veranderde de bemalingstoestand drastisch. De polder werd nu van west naar noordoost doorsneden en beide delen van de polder kregen een eigen bemaling.

Na de inpoldering van de Nieuwe Stadspolder in 1882 werd daar voor de afwatering een stoomgemaal gebouwd en opgeleverd, ook in 1882³⁸, aan de noordzijde van de Loswal, kort onder het Wantij. Dit gemaal staat bekend als *Het Vissertje*. De centrifugaalpomp, werktuigen en stoomketels werden geleverd door de fa. Gebr. Stork en Co. te Hengelo voor f 16.970. De gebouwen en de bijgebouwen voor het gemaal werden geleverd door C. van de Wiel in Dubbeldam voor f 22.546.

Het noordwestelijke gedeelte van de (oude) Stadspolder werd door een duikersluis met het nieuwe gemaal, dat het 60 hectare grote deel droog moest houden, verbonden. Het oostelijke deel van ongeveer 96 hectare kreeg in 1884 een eigen bemaling. In de noordoosthoek aan het noordeinde van de Bildersteeg werd een nieuw stoomgemaal gesticht, bestaande uit een hevelcentrifugaalpomp, aangedreven door een 10 pk stoommachine.³⁹ Deze stoommachine werd voor f 8.900 geleverd door de fa. Gebr. Stork en Co. De openbare aanbesteding van de gebouwen was op 27 december 1881. De aannemer werd L. Edelschaap voor f 9.777.

³⁷ Idem 1876, p. 22.

³⁸ Idem 1881, p. 19, K.R.Do. akte deel 368 nr. 40. + leggerart. 994, vlgnsr. 109, 120, 275 en 292.

³⁹ Idem 1881, p. 21, K.R.Do. leggerart. 994, vlgns 364 en 438.

Door het nieuwe bemalingssysteem van de polder konden de windpoldermolen en de stoomlocomobielpomp verdwijnen. De molen, gesticht in 1853 als achtkante bovenkruier schepradmolen, werd in 1883 voor de sloop verkocht aan de Gebr. In 't Veld voor f 450.⁴⁰ De sloop zelf vond plaats in 1886.⁴¹ De locomobielpomp werd door de gemeente openbaar verkocht voor f 960.⁴²

4.9 Cannemanspolder

De Cannemanspolder werd bedijkt in 1803. De terreinhoogte van de polder, na de bedijking, lag gemiddeld boven N.A.P. waardoor bemaling niet nodig bleek. Alleen in de oosthoek lag een perceel van ongeveer 5,5 hectare dat lager gelegen was en plaatselijk onderbemaling nodig had. Aan de westrand van dit perceel werd in opdracht van het polderbestuur een windmolentje geplaatst om het overtollige water daar op het overige polderwater uit te slaan.⁴³

Het grootste gedeelte van de polder watert op natuurlijke wijze af via duikers en een sluis. Dit molentje heeft of een lang leven of één of meerdere opvolgers gehad.

Op de topografische kaarten, nr. 44A van de jaren 1935, 1969 en 2004 is ter plekke steeds een molentje te zien.

4.10 Oude en Nieuwe Beerpolder

De Oude en Nieuwe Beerpolder werden in 1802 bedijkt. Het grootste gedeelte van de Oude Beerpolder en de hele Nieuwe Beerpolder had een natuurlijke afwatering via duikers en sluisjes. In de Oude Beerpolder lagen drie lager gelegen percelen grond die onderbemalen moesten worden om als gras- of bouwland gebruikt te kunnen worden. Het grootste perceel van lager gelegen grond, ongeveer 48 hectare groot, werd tot 1929 onderbemalen door twee houten windmolentjes, daarna door een elektrisch vijzelgemaaltje. De twee andere, kleinere percelen, één van 9,5 hectare en één van 8,5 hectare werden elk bemalen door een houten windvijzelmolentje.⁴⁴ Deze molentjes werden geplaatst op verzoek en voor rekening van de pachters die daarvoor de nadrukkelijke toestemming van het polderbestuur nodig hadden. Op de topografische kaarten 44A uit 1935 en 1969 zijn op de genoemde plaatsen nog molentjes te zien.

4.11 Oudendijkse polder

In 1863 ontstond de Oudendijkse polder, later opgenomen in polder De Zuidpunt. Een deel van deze polder was de voormalige Benedenpolder. In een tweetal lagere delen van deze laatstgenoemde polder deed zich hetzelfde voor als in de Oude Beerpolder. Ook hier twee lager gelegen percelen die beide een onderbemaling kregen door een windmolentje. De toestemming voor plaatsing was vereist en de kosten waren voor de pachter.⁴⁵ Op de topografische kaarten 44A van 1935 en 1969 komen op die plaatsen nog molentjes voor.

⁴⁰ Idem 1883, p. 24.

⁴¹ K.R.Do. leggerart. 994, vlg.nr. 177.

⁴² Verslag toestand gemeente 1882, p. 20 en 21.

⁴³ Teixeira de Mattos, p. 809.

⁴⁴ Idem, p. 826 en 827.

⁴⁵ Teixeira de Mattos, p. 849.

4.12 *West-Merwedepolder*

In 1862 werden de polders Schram, Van Wijngaarden en de Kerkepolder samengevoegd en bedijkt tot één polder, de West-Merwedepolder. In 1867 besloot de gemeenteraad van Dordrecht om de nieuwgevormde polder van een windbemaling te voorzien.⁴⁶ Er werd gekozen voor een ronde stenen bovenkruiermolen met een dubbel pomprad volgens het systeem van ir. H. Overmars jr. (zie voor het systeem, bij de Stadspolder).

Op 27 januari 1868 werd een overeenkomst gesloten met ir. H. Overmars jr. voor de levering van de pompen met toebehoren voor de som van *f* 3.290. Na een openbare aanbesteding werd het werk voor de fundering, de romp en de kap gegund aan Gebr. Van Ek voor de som van *f* 8.637. Ondershands werd Gebr. Van Ek ook de levering van de ijzeren roeden en de as gegund voor *f* 2.035. De totale kosten van de molen beliepen *f* 14.092,25, inclusief het grondwerk en de zeilen.

Eind 1868 werd de molen opgeleverd.⁴⁷ Tot 1875 voldeed de molen goed en werd deze op de juiste wijze onderhouden⁴⁸, maar in 1876 begon slijtage een goede werking te verhinderen. In dat jaar moesten de houten voetkleppen van de pompen worden vervangen. In plaats van houten kleppen kwamen er van leer. Ook de zuigkleppen van de pompen, die eveneens van hout waren, moesten worden vervangen en wel door caoutchouc (rubber) kleppen.⁴⁹

In 1877 moesten er weer forse reparaties worden uitgevoerd voor een totaalbedrag van *f* 1.394,55. Een aanzienlijke som, maar het werk mocht volgens de gemeenteraad uitstekend geslaagd heten.⁵⁰

Het jaar 1881 bracht weer een forse schade met zich mee, nu aan het gaande werk. Eén der krukken sloeg tegen de spil. De schade werd voor *f* 491,07 hersteld door de firma Penn en Bauduin.⁵¹ In 1882 ontstond schade aan het gaande werk van de pompen. Het herstel werd ook dit keer gedaan door de firma Penn en Bauduin en wel voor een bedrag voor *f* 251,47.⁵²

De raad discussieerde in 1883 over plannen voor een algehele verbetering van de molen en in 1884 werd de mogelijkheid besproken van de windpompradmolen een windvijzelmolen te maken, doordat, volgens de raad, de capaciteit van het pompwerk te gering was.⁵³

In 1885 vond de gemeenteraad nog steeds dat vervanging van de molen of vergroting van de capaciteit zeer gewenst was.⁵⁴ Toch werden geen maatregelen ter verbetering van de molen genomen!

⁴⁶ Verslag toestand gemeente 1867, p. 17.

⁴⁷ Idem 1868, p. 18.

⁴⁸ Idem 1875, p. 30.

⁴⁹ Idem 1876, p. 22.

⁵⁰ Idem 1877, p. 22.

⁵¹ Idem 1881, p. 18.

⁵² Idem 1882, p. 22.

⁵³ Idem 1884, p. 21.

⁵⁴ Idem 1885, p. 23.

Pas in 1894 besloot de raad de molen, die uiteraard onvoldoende aan zijn doel bleef beantwoorden, voor afbraak te verkopen.⁵⁵ De werkelijke afbraak vond plaats in 1895.⁵⁶

Van 1895 tot in 1901 werd de polder zonder bemaling gelaten. De afwatering moest het doen met duikers en sluisjes. In 1901 kreeg Dordrecht toestemming van de minister van Waterstaat delen van de polder op te hogen en een woonwijk, de Staart, te gaan bouwen.⁵⁷

4.13 Merwedepolder

In 1816 werden de gronden van de Merwedepolder bekaad en vanaf dat jaar loosde de polder zijn overtollige water op natuurlijke wijze door een duiker in de westelijke ringkade op de Huis te Merwedekil.⁵⁸

Omstreeks 1850 werd ter versterking van de afwatering een windvijnzelmolen gesticht bij een duiker in de zuidelijke ringkade, lozend op het Wantij.⁵⁹

Kort na 1880 werd het ontwateringssysteem in de polder weer gewijzigd. Een nieuwe uitwateringsduiker in de zuidelijke ringkade, ten westen van de molen, nam de taken van de molen en de daarbij horende duiker over.⁶⁰

4.14 Oost-Merwedepolder

In 1767 gaven de Staten van Holland toestemming gronden behorende tot de Heerlijkheid van de Merwede te omkaden. In 1782 werd hiervan door de burgemeesters van de stad Dordrecht, als heren van de Merwede, gebruikgemaakt om de Oost-Merwedepolder te stichten.⁶¹

De afwatering van overtollig polderwater vond aanvankelijk op natuurlijke wijze plaats door houten duikers. Omstreeks 1850 werd één van deze duikers opgeruimd en werd een nieuwe duiker in de westelijke kant van de zuidelijke ringkade gelegd. Deze nieuwe afwatering werd in 1868 versterkt met een nieuwgestichte windvijnzelmolen.⁶² De molen sloeg het water uit in de omkade gronden van de zuidelijk gelegen polder ‘de Smoker’ en zo op het Wantij.

In 1902 werd de molen overgedragen aan de NV onder de naam van ‘Maatschappij tot exploitatie van de Oost-Merwede- en Smokerpolders’, maar werd in 1912 buitengebruikgesteld en onttakeld.⁶³ De romp bleef nog voortbestaan als bergplaats ⁶⁴, in elk geval tot 1956.⁶⁵

⁵⁵ Idem 1894, p. 44.

⁵⁶ K.R.Do. leggerart. 8738, vlgnr. 140.

⁵⁷ Teixeira de Mattos, p. 903 en 904.

⁵⁸ Van der Aa: op Merwedepolder van Dordrecht.

⁵⁹ Teixeira de Mattos, p. 915 en Rivierkaart 1878, blad Sliedrecht.

⁶⁰ Teixeira de Mattos, p. 915.

⁶¹ P.H. van der Wall, p. 1562.

⁶² K.R.Do. leggerart. 4775, vlgnr. 54 en 109 en Rivierkaart 1878, blad Sliedrecht.

⁶³ K.R.Do. leggerart. 2171, vlgnr. 32.

⁶⁴ K.R.Do. leggerart. 2171, vlgnr. 67.

⁶⁵ K.R.Do. leggerart. 2171, vlgnr. 67 en 69.

Uitsnede uit de Rivierkaart 1878, blad 15, Beneden- en Nieuwe Merwede, Sliedrecht. Te zien zijn de poldermolens van de Merwedepolder, de Oost- Merwedepolder en de plaats van de molen in de Stads- polder.
(Archief Biesboschmuseum Werkendam).

4.15 Grenspolder

In 1870 waren zowel de Sionspolder, die reeds in 1782 was omkaad, als het Grensblok ten zuiden hiervan in bezit gekomen van één eigenaar. Deze kreeg in 1870 van de minister van Binnenlandse Zaken vergunning beide delen tot één polder te omkaden: de Grenspolder. De polder werd ingericht voor bouw- en grasland. Voor de ontwatering van de polder werd gekozen voor enerzijds een centrifugaalpompe aangedreven door een stoomlocomobiel van 10 pk, lozend op de Vogelaarsloot. Anderzijds werd, wat zuidelijker in de westelijke ringkade, een houten duikersluisje geplaatst voor vrije lozing.⁶⁶

Voor de aanleg van de spoorlijn Dordrecht - Elst gedurende de jaren 1882-1885 werd de polder van zuid naar noord in twee delen gesplitst en elk deel kreeg zijn eigen bemaling. In de noordwesthoek van het westelijke deel werd een houten benedenwindvijselmolentje geplaatst, ongeveer 300 meter ten zuiden van de noordelijke ringkade, uitslaande op een boezem, die bemalen werd door een benzinegedreven centrifugaalpompe, lozend op het Wantij.

Aan de bermsloot van de oostelijke ringkade van het oostelijke deel werden twee houten benedenwindvijselmolentjes gesticht⁶⁷, uitslaande op een boezem, die weer bemalen werd door een benzinegedreven centrifugaalpompe, lozend op het Wantij.⁶⁸

⁶⁶ Rivierkaart 1878, blad Sliedrecht en Teixeira de Mattos, p. 933.

⁶⁷ Zie topografische kaarten nrs. 38D en 44B uit 1935.

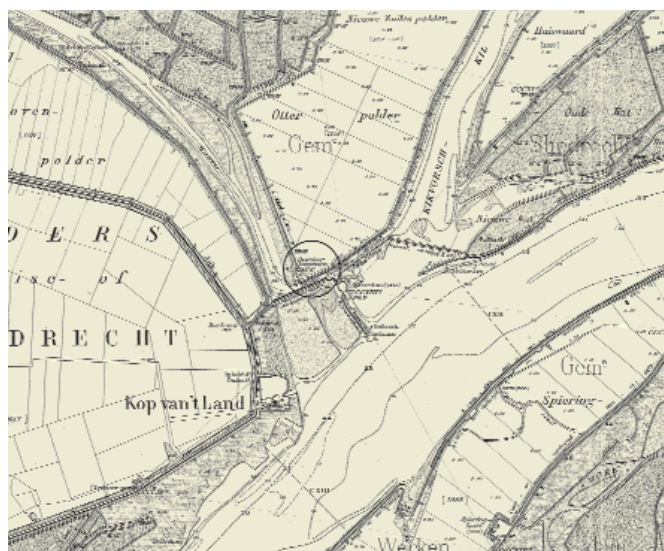
⁶⁸ Teixeira de Mattos, p. 934 en 935.

4.16 Otterpolder

In 1859 ontstond de Otterpolder uit de reeds bestaande Nieuwe Zuilespolder en de ten zuiden hiervan gelegen gorzen tussen de Kikvorschkil en de Rookekil en het Wantij. Tot aan het graven van het Otterkanaal in 1863-1864 vond lozing van overtollig water op natuurlijke wijze plaats via duikersluisjes. Daarna, ongeveer vanaf 1865, door middel van een paardenpompomolen in de zuidwesthoek van de polder en drie houten duikersluisjes in de ringkade, één op het Wantij en twee op de Rookekil.⁶⁹

Ten tijde van de paardenpompomolen bestond de polder hoofdzakelijk uit grasland, alleen in de noordoosthoek was een perceel bouwland van 8,5 hectare.

Rond 1902 werd de paardenpompomolen afgeschaft, evenals de stenen uitwateringsduiker behorende bij de pompinstallatie.⁷⁰ Wat later werd ten behoeve van de afwatering van het bouwland in het noordoosten nog een windmolentje geplaatst. Op de topografische kaart 44B uit 1935 is ter plaatse nog een molentje getekend.

Uitsnede uit de Rivierkaart 1878, blad 15, Beneden - en Nieuwe Merwede, Sliedrecht. Te zien is de ligging van de paardenpoldermolen bij de Ottersluis in de zuidpunt van de polder.

(Archief Biesboschmuseum Werkendam).

4.17 Zuilespolder

De Zuilespolder werd in 1829 bekaad en tot ongeveer 1850 vond de afwatering op natuurlijke wijze plaats door een stenen uitwateringssluis in de zuidoostelijke ringkade op de Helsloot. Vanaf ongeveer 1850 werd de uitwatering waarschijnlijk versterkt door een windpoldermolen, die uitsloeg door een duikersluisje in de zuidwestelijke ringkade op het Moldiep. De enige aanwijzing voor het bestaan, in die tijd, van deze molen vond jhr. L.F. Teixeira de Mattos op een kaart in de provinciale bibliotheek van Zuid-Holland. Op deze kaart van de Oude en Nieuwe Merwede van Olivier en Machen, blad 8, zijn de molen, de boezem en de duikersluis met inkt bijgetekend.⁷¹

⁶⁹ Rivierkaart 1878 blad Sliedrecht en Teixeira de Mattos, p. 972 en 973.

⁷⁰ Teixeira de Mattos, p. 973.

⁷¹ Teixeira de Mattos, p. 977 noot 1.

4.18 Engelbrechtsplekske

Het Engelbrechtsplekske was in de 16e eeuw al opkomend land, maar eerst vanaf 1830 vonden omkadingen plaats en ontstond een noordelijk en zuidelijk deel. In 1905 werd ook de 'Platte Hoek' in het zuidoosten omkaad tot grasland en werd de polder waterstaatkundig één geheel. De uitwatering van de noordelijke omkading vond plaats door twee houten duikers in de zuidelijke ringkade, die van de zuidelijke omkading door een houten duiker in de zuidelijke ringkade op de Sneepkil.

Omstreeks 1860 werd de uitwatering verbeterd door nog twee houten duikers bij te plaatsen, één in de noordoosthoek en één in de zuidoosthoek in de toen nog onbekade Platte Hoek, uitwaterend op de Sneepkil. Bij deze duiker werd nog een poldermolen-tje geplaatst.⁷² Rond 1874 was dit molentje alweer verdwenen.⁷³

4.19 Aert Eloyenbosch

Het Aert Eloyenbosch ontstond en groeide uit vanaf de 16e eeuw. De omkade stukken grond die ontstonden, werden tot het eerste kwart van de 19e eeuw ontwaterd door houten duikers. Door de uitbreiding van het stelsel van omkadingen moesten duikers worden verlegd en werd voor de versterking van de uitwatering een poldermolen gesticht, genaamd *Cruquius I*. Op de plaats waar de nieuwste kade de Jonge Janskil kruiste, werd een houten duiker gelegd met daaraan de molen.⁷⁴ In het derde kwart van de 19e eeuw kon, met bijplaatsing van een tweede houten duiker ter plaatse, de poldermolen weer worden afgebroken.⁷⁵ Een *Cruquius II* is er nooit gekomen.

4.20 Het Vervolg

In het vierde kwart van de 19e eeuw waren er vijf stoomgemalen op het Eiland van Dordrecht:

- stoomgemaal *Loudon*, gesticht in 1868
- stoomgemaal *Jantzon*, gesticht in 1870
- stoomgemaal *De Mijl*, gesticht in 1875
- stoomgemaal *Het Vissertje*, gesticht in 1881
- stoomgemaal *Bildersteeg*, gesticht in 1883

Het einde van de stoombemaling zette omstreeks 1931 in. De gemeenschappelijke bemaling van de Vier Polders en de polder Wieldrecht werd beëindigd en de stoomgemalen *Loudon* en *Jantzon* werden buitengebruikgesteld. Ter vervanging van de *Loudon* werd, tegenover het oude gemaal, in 1926 een nieuw elektrisch- en motorcentrifugaalpomp gemaal gesticht, de *Wieldrecht*, uitwaterend op de Dordtsche Kil. Voor een betere bemaling van de Alloysen- of Bovenpolder en het oostelijke deel van de Zuidpolder werd op de Kop van 't Land in 1930/31 een motorgemaal gesticht, de *H.W. Staring*, dat uitwatert op de Nieuwe Merwede.⁷⁶

⁷² Teixeira de Mattos, p. 1049 en krt. Oude en Nieuwe Merwede van Olivier en Machen, blad 9.

⁷³ Idem en Herziene rivierkaart, oude serie, blad Giessendam.

⁷⁴ Kaart Oude en Nieuwe Merwede van Olivier en Machen, blad 9.

⁷⁵ Teixeira de Mattos, p. 1057 en Herziene rivierkaart, oude serie, blad Giessendam.

⁷⁶ Teixeira de Mattos, p. 458.

Voor het bemalen van de Noord- of Merwedepolder, de Noordpolder en een deel van de Stadspolder werd in 1932/33 een nieuw motorcentrifugaalpompemaal gebouwd, ook *Janzon van Erffrenten* genaamd, naast de oude 'stoom-Janzon'. Deze laatste werd verbouwd tot machinistenwoning.⁷⁷

Zo leek er een eind te komen aan de polderbemaling door wind-, stoom-, en paardenkracht, zoals we dat ook zagen bij de industriemolens. Toch liep het in de polders, ook op het Eiland van Dordrecht, anders, zelfs tot op de dag van vandaag. Zeker vanaf halverwege de 19e eeuw, waarschijnlijk al wel eerder, werden uit particulier initiatief en voor eigen rekening molentjes geplaatst voor noodzakelijk geachte onderbemaling. Voor elk molentje moest toestemming gevraagd worden aan het polderbestuur. Te drassig weide- of hooiland leverde de eigenaar of pachter te weinig of niets op. De akkerbouwers hadden een soortgelijk probleem. Er bestond een verschil van opvatting over de gewenste hoogte van het grondwaterniveau tussen de polderbesturen en de eigenaren of pachters van akkergronden. De hoogte, die het polderbestuur wenselijk

achte uit waterstaatkundige overwegingen, kwam lang niet altijd overeen met de wens van de akkerbouwers. Een grondwaterstand van 10 tot 20 cm. lager kon de opbrengst met 20 tot 30 % verhogen. Vandaar dat we in de polderarchieven, vooral vanaf 1880, vele aanvragen voor het plaatsen van molentjes vinden.⁷⁸

Janzon
met bemalen van den Polder Killestede
te
Dordrecht
Chir. L. v. v. v.
De onderlinge bekende Polder
Landbouw te Killestede, en de in polder
wordt ook tot de met de polder van de
aan te brengen tot het plaatsen van
aan de landerijen, behoorende bij
de hofstede Killestede, ten einde de polder
te komen van de, voor de landerijen
tot de te worden bemaling
De standplaats voor genoemd
aan een afstand van 100 meter uit de
naast de zijde hoofdwaterringen, ter
mogelijke plaatsen voor bemaling
gebruiken, in overleg met de eigen
aan de
P. Jas
Dordrecht
art. 1903

Petrus Jas (uit *Van der Hoek*, nr. 607).

Aanvraag door landbouwer P. Jas voor het plaatsen van 'een windmotor in de landerijen behoorende bij de hofstede Killestede'.

⁷⁷ K.R.Do. leggerart. 12.586, vlgns 61 en 80.

⁷⁸ Onder andere SAD 785, inv. 2300 t/m 2309, 2311, 2312 en 2764; SAD 786, inv. 934 t/m 954.

Meestentijds werden die aanvragen ook gehonoreerd onder de volgende voorwaarden: *aanwijzing door het polderbestuur van plaats, uitvoering onder toezicht namens het polderbestuur en niet meer malen wanneer het polderwater 10 cm. op peil staat. Te allen tijde stoppen met bemalen op eerste aanzegging.*

Deze onderbemalingsmolentjes zullen voornamelijk weidemolentjes of kleine wipmolens zijn geweest. Eenmaal kwamen wij een aanvraag tegen uit het begin van de 20ste eeuw voor het plaatsen van een Amerikaanse windmotor.⁷⁹ Deze windmotor werd omstreeks 1854 in de V.S. ontwikkeld. Het was een ijzeren pompmolen, die zichzelf automatisch naar windrichting en windsterkte stelde. Op een open stalen geraamte is, in plaats van een wiekenkruis, een cirkelvormig windrad aangebracht, waarop een groot aantal windbladen is bevestigd. De doorsnee van het windrad kan variëren van 5 tot 15 meter. In Groningen en Friesland is nog een aantal van dit type windmolens te vinden.⁸⁰ Deze molen kon hetzelfde presteren als de traditionele grote poldermolen.

Vanaf 1935 verschenen in de Nederlandse polders de 'Bosmanmolens' of daarop gelijkende molens van ander fabricaat. Op topografische kaarten van het Eiland van Dordrecht zijn tot in de jaren zeventig van de vorige eeuw tientallen van deze molens te vinden. Het Bosmanmolentje bemaalt door middel van een kleine centrifugaalpomp en is uitgerust met een vlotter en twee windvanen waardoor het zichzelf automatisch op de wind kan stellen. De hoogte van de Bosmanmolens varieert van 4 tot 7 meter en de doorsnee van het wiekenkruis bedraagt 3 tot 4 meter.

Hoewel de vraag na 1970 sterk is afgenomen, produceert Bosman Watermanagement in Piershil nog steeds een aantal molens per jaar voor de Nederlandse markt en de export.⁸¹

De Bosmanmolen heeft, in elk geval in Zuid-Holland, nog steeds een grote bekendheid als een zeer nuttig bemalingsinstrument. In mei 2008 werd de molen uitverkozen als nummer één op de lijst in Zuid-Holland in de strijd om een plaats in de historische Canon der Provinciën.⁸²

Artikel over de Bosmanmolentjes in dagblad AD - De Dordtenaar van 15 mei 2008.

Bosman-molen uit 1929 klopt Jan Jansen ruim

PIERSHIL

De windmolen van de firma Bosman uit Piershil heeft zijn directe oponenten verslagen in de strijd om een plek in de Canon der Provinciën. Het Bosman-molentje uit 1929 kreeg 60 procent van de stemmen, de overwinning van Jan Jansen in de Tour de France van 1968 kwam uit op 38 procent en de grondwet van Thorbecke eindigde op 2 procent.

De canon is een initiatief van het Radio 5-programma Plein 5 van de

NCRV. De makers hebben voor elke provincie een lijst opgesteld met belangrijke gebeurtenissen. Luisteraars kunnen via internet hun voorkeur uitbrengen.

Uiteindelijk wordt uit alle genomineerden een serie gebeurtenissen gekozen die samen een beeld geven van de geschiedenis. Stemmen voor Zuid-Holland kon tot gistermiddag 12.00 uur.

Winnaars uit andere provincies zijn onder meer de TT van Assen en de walvisvaart in Friesland.

⁷⁹ SAD 786, inv. 934.

⁸⁰ Zie: Molens, De Nieuwe Stokhuyzen, p. 79 en 80.

⁸¹ Idem p. 81 t/m 84.

⁸² AD/De Dordtenaar van 15 mei 2008.

4.21 Slot

Van wind naar stoom en gedeeltelijk weer terug naar wind. Zo ging het in de polders van het Eiland van Dordrecht toen, maar op kleine schaal, nu nog in 2008. In de tweede helft van 2008 troffen wij nog twaalf exemplaren van het Bosmanmolentype aan op het eiland (*foto's: C.J.P. Grol*):

1. In een tuin ongeveer op de kruising Noordendijk - Zeedijk, in zeer slechte staat;
2. Aan de westzijde van polder Stederijk. In nog slechtere staat;
3. Aan de Oude Veerweg tussen de Wioldrechtse Zeedijk en de Zuid Buitenpoldersekade, halverwege de rechterkant komend van de stad. In zeer slechte staat;
4. In een tuin grenzend aan de parkeerplaats van de Viersprong. Lijkt heel wat, maar zit vast in het groen;
5. Bij de Slangenburg in het parkje in goede staat, maar zonder functie, alleen nog maar voor de sier;
6. Bij het fietstunneltje bij de Overkampweg. In behoorlijke staat, maar staat daar alleen maar te staan;
7. Aan de van Elzelingenweg op de kruising met het Noorderdiep. In goede staat en in gebruik;
8. Aan hetzelfde Noorderdiep, aan de voet van de tweede hoogspanningsmast, aan de andere kant van de van Elzelingenweg. In goede staat en in gebruik;
9. Aan de noordwestzijde van de Hengstpolder aan het water. In zeer goede staat en in gebruik;
- 10-12. Aan de oostkant van de Louw Simonswaard langs het Gat van de Hengst aan het water. Alle drie in zeer goede staat en in gebruik.

2

1

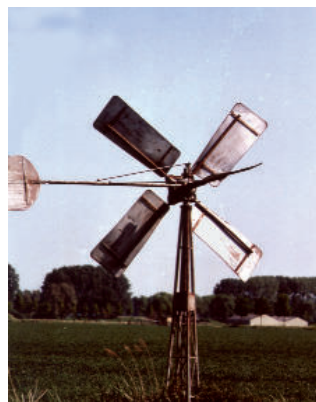
3

4

5

6

7

8

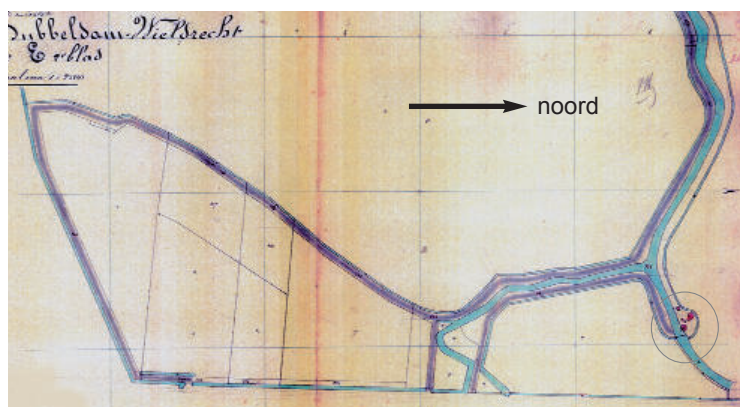
9

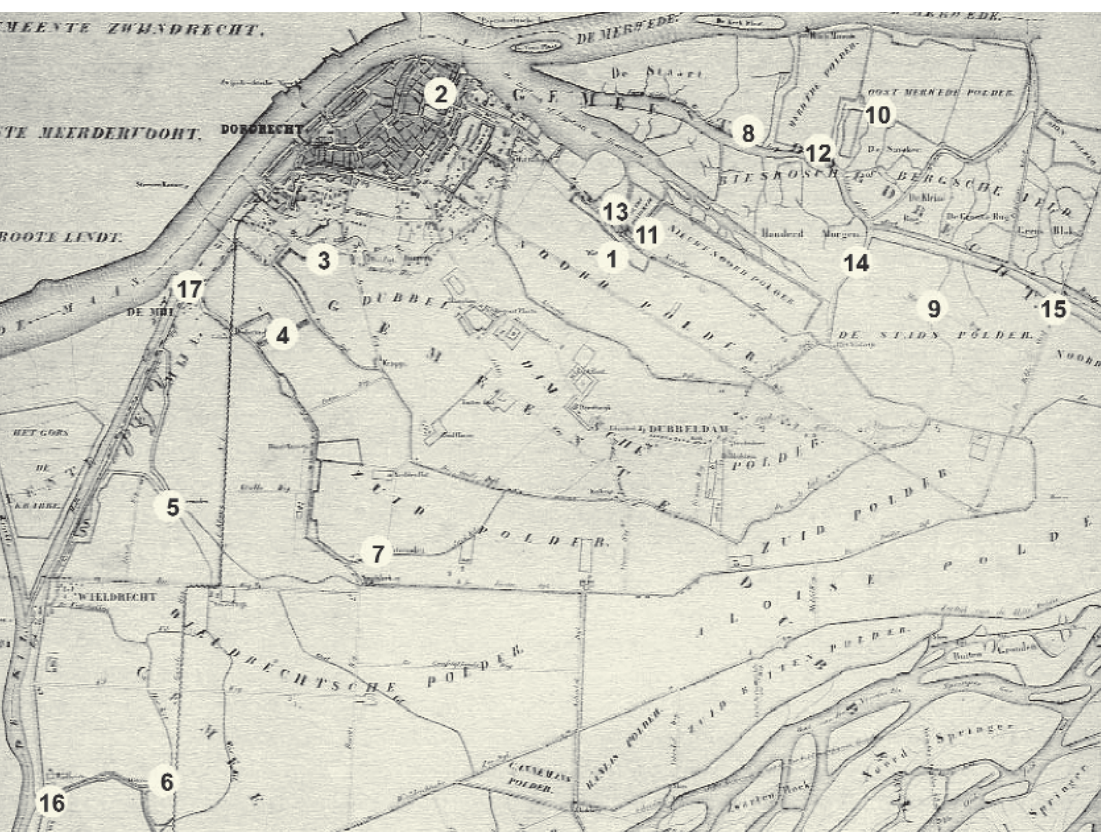
10

11

12

Ligging van de tweede poldermolen, genaamd 'Kraaijenest', in de polder Wieldrecht, gesticht in 1735. Zie nummer 6 op onderstaande plattegrond (kadastrale kaart 1869).

Plattegrond van het Eiland van Dordrecht, gemaakt in 1836 door A. Hansum.

Op bovenstaande kaart staan de volgende poldermolens en stoomgemalen:

1. Wippoldermolen van de Noord- of Merwedepolder, gesticht 1616.
2. Stadswatermolen (5), gesticht circa 1771.
3. Wippoldermolen Oud-Dubbeldam, Oudlandsche molen, gesticht in 1618.
4. Ronde stenen bovenkruier, bovenmolen in de Zuidpolder, gesticht 1738.
5. Achtkante bovenkruier. Polder Wioldrecht, gesticht in 1660.
6. Achtkante bovenkruier. Polder Wioldrecht, gesticht in 1735.
7. Wippoldermolen, eerste poldermolen in de Zuidpolder bij de Smitshoek, gesticht in 1617.
8. Ronde stenen bovenkruier, West-Merwedepolder, gesticht in 1868.
9. Achtkante bovenkruier in de Stadspolder, gesticht in 1853.
10. Windvijzelmolen in de Oost-Merwedepolder, gesticht in 1868.
11. Bovenmolen in de Noord- of Merwedepolder, gesticht in 1863.
12. Windvijzelmolen in de Merwedepolder, gesticht circa 1850.
13. Stoomgemaal *Jantzon* in de Noord- of Merwedepolder, gesticht in 1870.
14. Stoomgemaal *Het Vissertje*, aan de linkerkant van de Stadspolder, gesticht in 1882.
15. Stoomgemaal *Bildersteeg*, op de oostelijke rand van de Stadspolder op het einde van de Bildersteeg, gesticht in 1884.
16. Stoomgemaal *Loudon*, bij de grote sluis in de Polder Wioldrecht, gesticht in 1868.
17. Stoomgemaal *De Mijl*, in de Mijl, gesticht in 1875.

Gezicht op de wippoldermolen (nummer 3 op de plattegrond) in de Watermolenweide, circa 1630. Op de achtergrond de Grote Kerk. Tekening (detail) toegeschreven aan Rembrandt (DI. 55042).

Schoorsteenstuk, geschilderd omstreeks 1800 door J.H. Koekkoek. De afgebeelde molen is De Oranjeboom die tussen 1792 en 1807 hernoemd werd in De Kalkhoven. Na 1808 werd de molen hernoemd in De Kalkoor, die vanaf 1867 eigendom was van de familie Van Gijn (collectie: Simon van Gijn-Museum aan huis).

5. Beschrijving van de molens op het Eiland van Dordrecht

Het voorliggende hoofdstuk beschrijft de geschiedenis van de molens op het Eiland van Dordrecht. De molens zouden daarbij gerangschikt kunnen worden naar het gebied waar zij stonden, maar evenzeer is een rangschikking naar soort molen denkbaar. Daarbij zouden de oliemolens, de houtzaagmolens, de korenmolens e.d. aparte rubrieken kunnen vormen. Om het opzoeken en terugzoeken van een bepaalde molen te vergemakkelijken, is echter de voorkeur gegeven aan een *alfabetische volgorde*. De molens worden daarbij volgens een vast stramien beschreven.

Soms gaf een eigenaar zijn molen een andere naam. In een dergelijk geval wordt de geschiedenis van de hernoemde molen behandeld bij de eerste naam die de molen droeg.

Er zijn ook molens die op of vlakbij het erf van een afgebroken molen werden gebouwd. In veel gevallen werd dit dan een ander type molen met een andere functie. Deze molens worden apart onder hun eigen molennaam beschreven.

In de bronnen werden genealogische gegevens met betrekking tot de moleneigenaren, de belendingen van de molen, gegevens rond koop en verkoop, anekdotes en andere bijzonderheden aangetroffen. Zoals al eerder werd vermeld, wordt de gevonden informatie in het boek beknopt weergegeven; de bijgevoegde CD bevat alle gevonden informatie.

Molen De Oude Ruiter aan de 's-Gravendeelsdijk omstreeks 1830.

5.1 De Anker bijgenaamd De Sprokkelaar

Soort:	Acht- of tienkante bovenkruier
Functie:	Dubbele oliemolen
Ligging:	Weeskinderendijk tegenover de Brouwersdijk
Gebouwd:	1691
Gesloopt:	1887

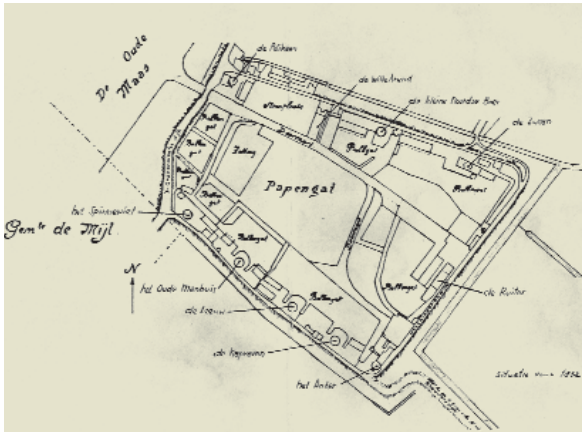
Eigenaren:

1691-1730	Hendrick van der Banck de jonge
1731-1744	Matthijs, Berbera, Elisabeth en Maria van der Banck, erfgenamen van Hendrick van der Banck
1744-1768	Johan (Jan) van Nievervaart
1768-1807	Martinus Adrianus van Nievervaart
1807	Regina van Kessel, weduwe van Martinus Adrianus van Nievervaart
1808-1822	Jan van Nievervaart
1822-1870	Frederik Cornelis Deking Dura
1870-1885	François van Vollenhoven Jacobsz
1885-1887	Firma F. en A. van der Linden

Op 11 augustus 1691 kreeg Hendrick van der Banck de Jonge toestemming een wind-oliemolen te stellen.¹ Die molen werd gebouwd op de hoek van de Weeskinderendijk en de Brouwersdijk. De achterzijde van de molen lag aan het Papengat. In 1730 overleed Hendrick. Tot 1744 bleef de molen eigendom van de familie Van der Banck, daarna van koopman Jan van Nievervaart. Deze was tevens eigenaar van brouwerij *Den Witten Anker* aan de Voorstraat. Na zijn dood kwam de molen in bezit van zijn zoon Martinus Adrianus. Na het overlijden van zijn weduwe ging de molen over naar hun zoon Jan. Deze verkocht de molen in 1822 aan Frederik Cornelis Deking Dura, die de molen tot 1870 in eigendom had.

In de laatste decennia van de 19e eeuw werden steeds meer huizen tussen de molens aan de Weeskinderendijk gebouwd. In 1885 verkocht eigenaar François van Vollenhoven Jacobsz de oliemolen, samen met de molenaarswoning, bleekveld, tuin, erf en grond aan houtzaagmolenaar Adrianus Florus van der Linden. Deze handelde voor de in Dordrecht gevestigde firma F. & A. van der Linden die ook eigenaar was van de houtzaagmolens *De Leeuw* en *De Kapraven*. Deze molens stonden naast elkaar en de laatste stond direct naast *De Anker*. De firma voegde het geheel toe aan haar bedrijfs-terrein en sloopte de molen in 1887.² In sommige publicaties wordt voor deze molen

de bijnaam *De Sprokkelaar* vermeld; zo heeft de molen wellicht in de volksmond geheten. In officiële stukken is die naam niet aangetroffen.

Het Papengat, situatie vóór 1832. Boven v.l.n.r. De Pelikaan, De Witte Arend, De Kleine Noordsche Boer en De Zwaan. Rechtsmidden staat De Ruiters. Onder v.l.n.r. Het Spinnewiel, De Oude Manhuis, De Leeuw, De Kapraven en De Anker. (tekening W. Entrop).

¹ SAD 3, inv. 2701.

² K.R.Do dl. 399 nr. 64; K.R.Do legger art. nr. 5772.

5.2 De Arend (Zwarte Arend)

Soort:	Achtkante bovenkruier
Functie:	Driebloks oliemolen
Ligging:	's-Gravendeelsedijk
Gebouwd:	<1724, 1809 en in 1852 als stoomoliemolen
Gesloopt:	1809 afgebrand, 1852 gesloopt, 1901 stoomoliemolen gesloopt
<i>Eigenaren:</i>	
1724-1742	Anthonij van Asperen
1742-1753	Jacob 't Hooft ½, Wilhelmus Pistorius ½
1753-1772	Jacob 't Hooft, gehele molen
1772-1809	Cornelis Melchior van Nievervaart
1809-1822	Jan van Nievervaart
1822-1840	Johanna Gerarda Diederica van Nievervaart, weduwe van Willem Hendrik Dreux van Holy
1840-1858	Martinus Adriaan van Nievervaart ½, Pieter Johan van Nievervaart ½
1852-1858	Firma Van Nievervaart Heijntink en Co
1858-1860	Marie Coralie Cornelis, weduwe van Martinus Adriaan van Nievervaart ½, Pieter Johan(nes) van Nievervaart ½
1860-1864	Pieter Johan(nes) van Nievervaart
1864-1871	Agatha Anna Louisa van Wageningen wed. Pieter Johan van Nievervaart
1871-1881	Jan van Nievervaart ½, Anne Cornelis van Nievervaart ½
1881-1899	Jan van Nievervaart Pieter Johanneszn
1899-1900	Jan van Nievervaart en 15 compagnons als N.V. Stoomolieslagerij De Arend v/h Van Nievervaart Heijntink en Co te Dordrecht
1900-1901	Henri Vriesendorp in firma Vriesendorp & Zonen

Oliemolen *De Arend* wordt in 1724 voor het eerst in de bronnen aangetroffen. Eigenaar was koopman Anthonij van Asperen die ook oliemolen *De Lelie* bezat.³

Een kleine eeuw later, in 1809, brandde de molen af. Cornelis Melchior van Nievervaart besloot in juli 1809 het overblijfsel van de *onlangs afgebrande achtkante driebloks windoliemolen, van ouds genaamd De Swarte Arend* te verkopen. Zijn neef Jan van Nievervaart, eigenaar van molen *De Anker*, kocht de restanten en herbouwde *De Arend*.⁴

In mei 1852 werd de molen gedeeltelijk afgebroken, vervolgens opnieuw opgebouwd en ingericht als stoomoliemolen.⁵ In 1899 werd de N.V. Stoomolieslagerij De Arend v/h Van Nievervaart, Heijntink en Co. opgericht. Hierin participeerden vijftien compagnons onder wie nog steeds een Van Nievervaart.

Het doel was het voortzetten van de olieslagerij en de handel in olie, oliekoeken en aanverwante artikelen. De N.V. werd na een jaar ontbonden. De onroerende goederen die door de voormalige directeur Jan van Nievervaart in de vennootschap waren ingebracht, werden verkocht aan Henri Vriesendorp, houthandelaar in Dordrecht. Deze

³ SAD 786, inv. 1265.

⁴ SAD 405, inv. 5 nr. 6, 9, 22.

⁵ SAD 786, inv. 626.

liet de molen en bijgebouwen afbreken.⁶ De stoomoliemolen zou de bijnaam *Seim* of *Seimpje* hebben gehad. Die naam wordt alleen in een rijm van molennamen genoemd, niet in officiële akten.

5.3 De Backerinne

Soort:	Standerdmolen
Functie:	Korenmolen
Ligging:	Sluisweg
Gebouwd:	<1558
Gesloopt:	rond 1671
	<i>Eigenaren:</i>
1558	Dirck Jacopsz ½, Stijntgen Symons ½
<1595	Jan Vaens
1595	Trijntgen Meeus, weduwe van Lenaert Janssen ½, Abraham Govertsz ½
<1600	Maerten Jansz van Rensbergen ½, Abraham Govertsz ½
1600	Maximiliaen Bollaert ½, Abraham Govertsz ½
<1602	Abraham Govertsz ½
1602-1604	Frans Diriczx ½
<1604	Vincent Bollaert Maximiliaenz ½
1604	Dirck Govaertsz (Govertsz) ½
1604-1610	Adriaen Matheusz ½, Frans Dircxse ½
1610-1617	Jan Cornelisz
1617	Jan Victorsz (Vechters)
1624-1655	Adriaen (Aryen) Pietersz (Waterwijck)
<1658-1666	Crijntgen (Trijntgen) Vechters, weduwe van Aryen Pietersz Waterwijck
1666-1667	Annichien Aryens Waterwijck, weduwe van Hendrick Jansz Dam ½, Marijcken Aryens Waterwijck, weduwe van Aryen Jansz van Hoorn (Horen) ½
1667-1674	Marijcken Aryens Waterwijck weduwe van Aryen Jansz van Hoorn

De Backerinne bestond al vóór 1558. In dat jaar werd namelijk in het kohier van de 10e penning *eenen wintmoelen genompt de Backerinne buyten de Vuylpoort* vermeld.⁷ In 1617 besloten Jan Cornelisz, molenaar op *De Backerinne*, en Jan Victorszn, ook wel Jan Vechters genoemd, molenaar van *De Wip*, van molen te ruilen. Zij namen de gereedschappen, het molenaarshuis en de vaste lasten van elkaar over. Zo ook de wagens, maar ieder hield zijn paarden.⁸ In een akte uit 1666 wordt de locatie van de molen exacter vermeld: *De Backerinne staende ende gelegen buyten de Sluyspoort op de hoek van de Cruysweg (Singel) bij de verbrande buurt ofte Willichenbosch*.

In 1670/1671 verzocht Marijcken Aryens, weduwe van Aryen Jansz van Hoorn, het stadsbestuur de molen *sijnde de tweede coorenmolen buyten de Sluyspoorte* te mogen afbreken en een nieuwe te mogen stellen, waarin zij zowel graan voor de bakkers als

⁶ K.R.Do dl. 529 nr. 43; SAD 786 inv. 657.

⁷ N.A. 3.1.29-929, p. 114v.

⁸ SAD 20, inv. 22, p. 302, 322.

mout voor de brouwers en branders konden malen. Dit was alleen in Rotterdam gebruikelijk. De andere molenaars verzetten zich hiertegen, uit angst voor oneerlijke concurrentie.⁹ Er kwam wel een nieuwe molen met de naam *De Korenbloem*, maar deze bleef uitsluitend koren malen.

Plattegrond Romeyn de Hooghe (1676). De gemarkeerde molen is De Backerinne, daarnaast staat De Buyserinne.

5.4 Voorloper van *De Beer*

Soort: Onbekend
 Functie: Onbekend
 Ligging: Uiterste punt van de dijk buiten de Riedijk
 Gebouwd: <1464
 Gesloopt: >1496

Eigenaren:

1464 Jan van Muulwiic heren Gerartssoen en Cornely Arent Zamencoper Gerartssoen

Al in de 15e eeuw is er sprake van een molen *staende op 't uiterste van den diick bute die Riediick*. Op 11 oktober 1464 verschenen voor het stadsbestuur *Jan van Muulwiic heren Gerartssoen ende joncfrou Cornely Arent Zamencoper Gerartssoen, siin wiife* (zijn vrouw). Zij verklaarden dat hun molen *grotelic ende zeer verdorven ende gescaet is op Sinte Matheeus dach* (21 september) *lestleden by den groten winden*. Zij staan voor grote kosten om de molen op te bouwen en vragen daarom toestemming de molen te mogen verhuren, zodat later na hun beider dood hun kleindochter Lysbet Meusdr van der Deck de molen kan erven. Zij verkregen toestemming. De *Mattheusstorm* uit 1464 richtte veel schade aan in Vlaanderen, Zeeland en Holland, tot in Duitsland toe.¹⁰ Een slecht leesbare akte uit 1470 gaat over *beesten* die op *het uiterste hooft op de Riediick* bij de molen kwamen.¹¹ Wanneer deze molen werd gesloopt en wat de functie en de naam was, werd niet gevonden.

⁹ SAD 9, inv. 68, p. 32, 32v; SAD 3 inv. 946, p. 195.

¹⁰ SAD 1, inv. 14, nr. 3700; Buisman dl. 3, p. 83, 84.

¹¹ SAD 1, inv. 7, p. 5.

5.5 De Beer

Soort:	1e molen, rietgedekte achtkante grondzeiler; 2e molen >1645<1655 mogelijk achtkante grondzeiler
Functie:	Volmolen
Ligging:	1e molen, Molenhoofd tegenover de Riedijkspoort (Noorderstraat); 2e molen > 1645<1655 Noordendijk
Gebouwd:	1e molen <1599; 2e molen >1645<1655
Gesloopt:	1e molen >1645-1655; 2e molen omgevallen rond 1685 als <i>De Beer</i> aan de Noordendijk
	<i>Eigenaren:</i>
1614	Michiel Pouwelsz
1618	Ferdinandt Sabbe (Sale)
<1621	Pieter Sabbe (Sale) ½
1621	Joost de Wit Nicolaesz ½
<1629	Gebr. Johan, Jacques en Pieter Sale ½, Maria van Meeuwen, weduwe van Thomas de With ½
1629-1642	Jan en Lambert (Lambrecht) Hulshout
1650	Matthijs van Eyck 1/9, verkocht aan Hendrick Gijsbertsz 1/9
1651	Philips op de Beek 1/9
1655	Tomas Jansz, Jan van Bebberen consorten
1657	Ida Andriesdr, weduwe van Jacob Willemsz (Van Rattingen) 1/9
1661-1667	Ida Andriesdr, getrouwd met Wolphert Hopmaer 1/9
1667	Hendrick Tirquet 1½ negende part, verkocht aan Jacob van den Brandeler 1½ negende part
1669	Erfgenamen Wolphert Hopmaer en Ida Andriesdr, verkochten Gerrit Crena 1/9 part
1674	Geeraert (Gerrit) Crena 1/9
1680	Anna Bosschart, weduwe van Isaack van Bebber(en) 1/9 part, verkocht aan Jacob van den Brandeler 1/9
1681	Anna Bosschart, weduwe van Isaack van Bebber(en) 1½ negende part, verkocht aan Renson Martin 1½ negende part, Jacob van den Brandeler
1685	Jacob van den Brandeler, gehele molen

De plattegrond van Jacob van Deventer uit circa 1565 en de plattegrond die Symon en Cornelis Jansz (Indervelde) in 1592 van Dordrecht maakten, laten nog geen molen zien op de uiterste punt van de dijk buiten de Riedijk. Van Dalen schrijft (p. 399) dat er in 1599 een volmolen stond over de gracht buiten de Riedijk. Op de plattegrond van Symon Jansz Intervelde en Daniël Schellinkx van 1611 staat de molen getekend als het enige bouwwerk in een omgeving van gorsen en slikken met een aantal dijken dat daar vanaf 1603 was opgeworpen.

In 1614 verkeerde Michiel Pouwelsz, de eigenaar van de *wintvolmolen met zijn toebehooren staende buyten de Ryetdijcxsche poorte deser stede*, in financiële moeilijkheden.¹² In 1618 was Ferdinandt Sabbe, koopman uit Kampen de eigenaar. Op dat

¹² SAD 3, inv. 15, p. 76.

moment was de molen *desolaat ende vervallen*. Sabbe wilde de volmolen *staende aende Cockendijck*, de latere Noorderstraat, *weder op rechten ende gangbaer maecten*. Hij dacht met de molen van betekenis te kunnen zijn voor de draperie (lakennering).¹³

De Beer werd door verscheidene schilders als een achtkante grondzeiler afgebeeld, bijvoorbeeld door Adam Willaerts in 1629 en Jan van Goyen in 1643. Ook Albert Cuyp en een leerling van hem schilderden de molen, maar beeldden de molen af met een omloop.¹⁴ Na 1645 werd de molen gesloopt. De molen is voor het laatst, maar toen was hij wellicht al verdwenen, te zien op de plattegrond van 1655 als nummer 87 tussen de scheepswerven.

De Beer, geschilderd omstreeks 1644 door een leerling van Albert Cuyp. Een kopie bevindt zich in het Museum of Fine Arts te Boedapest. Links de Riedijkspoort.

Na 1645 werd een nieuwe molen gebouwd. In 1650 en 1651 werd melding gemaakt van de verkoop en onderpandstelling van 1/9 gedeelte van de *windvolmolen aan de Noordendijk*.¹⁵ In een akte uit 1686 is sprake van de *omgevalen volmolen De Beer* die gelegen is naast de pasgebouwde houtzaagmolen *De Windhond*.¹⁶ Daaruit kan opge-
maakt worden dat *De Beer* in of rond het jaar 1685 in verval was geraakt.

¹³ SAD 3, inv. 944, p. 73v, 75.

¹⁴ Trustees Assheton-Bennett Collection.

¹⁵ SAD 9, inv. 868, p. 4, 9v.

¹⁶ SAD 20, inv. 446, p. 80.

5.6 De Blauwe Molen, zie De Hoop

5.7 De Buyserinne

Soort: Standerdmolen

Functie: Korenmolen

Ligging: Sluisweg

Gebouwd: <1558

Gesloopt: 1655

Eigenaren:

1558 Damas Cornelisse $\frac{1}{2}$, Pieter Geenen $\frac{1}{2}$

<1581 Dirckken Joossendr, weduwe van Pieter Geenen

<1594 Marijcken Pietersdr, weduwe van Jan Cornelisz $\frac{1}{2}$

1594-1595 Vincent Bollaert $\frac{1}{2}$, Wouter Willemsz $\frac{1}{2}$

1595 Vincent Bollaert $\frac{1}{2}$, weeskinderen van Wouter Willemsz $\frac{1}{2}$ verkopen aan Willem Willemsz van Tuernhout $\frac{1}{2}$

<1600 Vincent Bollaert $\frac{1}{2}$, Jacob Jansz $\frac{1}{2}$

1600-1617 Vincent Bollaert

<1618 Gijsbrecht Geeritsz $\frac{1}{2}$

1618 Erfgenamen van Gijsbrecht Geeritsz en Pietertgen Pieterse, Nicolaes en Geerit Gijsbertsz $\frac{1}{2}$

1618-1641 Jan Carelsz (Schabalie) $\frac{1}{2}$

1641 Casine Provoost, weduwe van Jan Carels Schabalie

1639-1641 Adriaen (Aryen) Jacobsz

1655 Cornelis Jacobsz van Heijligenberch $\frac{1}{2}$, Marichien (Marijcken) Aryens, weduwe van Aryen Jacobsz van de Heyligenberch $\frac{1}{2}$

De vroegste vermelding dateert van 1558. In dat jaar waren Damas Cornelisse, huistimmerman en Pieter Geenen, molenaar, ieder voor de helft eigenaar van windkorenmolen *De Buyserinne*, gelegen buyten de Vuylpoort¹⁷ (afbeelding links). De molen stond aan de Sluisweg op de hoek van het Geldelozepad. Iets verder stond in de 16e en 17e eeuw *De Backerinne*. Vincent Bollaert en zijn compagnon Wouter Willemsz kregen in 1595 toestemming hun behuizing tegenover de molen af te breken en een nieuwe molenaarswoning te bouwen. Eer het huis af was, overleed Wouter Willemsz en verkochten de weesvaders van het Armenweeshuis als voogden van de nagelaten weeskinderen zijn molenhelft aan Willem Willemsz van Tuernhout. In 1655 lieten de toenma-

lige eigenaren de molen slopen en bouwden een nieuwe korenmolen op die plaats en noemden die *De Rode Leeuw*.¹⁸

¹⁷ N.A. 3.1.29-929.

¹⁸ SAD 20, inv. 118, p. 564.

5.8 De Caerscorf zie De Wip

5.9 De Clundert, later De Kleine Noordsche Boer

Soort:	Paltrok
Functie:	Houtzaagmolen
Ligging:	Weeskinderendijk aan het Papengat
Gebouwd:	1700
Hernoemd:	rond 1713 in <i>De Kleine Noordsche Boer</i>
Gesloopt:	1895
<i>Eigenaren:</i>	
1700	Simon van Wel en Adriaen van Sprangh
1701-1707	Adriaen van Sprangh
1713	Kinderen en erfgenamen van Adriaen van Sprangh
1713-1731	Mattheus Rees jr.
1753-1771	Simon Smith
1771-1787	Frank van der Schoor ½, Anthonij de Raadt ½
1787	Frank van der Schoor ½, Adriana Smaasen, wed. Anthonij de Raadt ½
1788-1804	Frank van der Schoor
1804-1815	Petronella Backus, weduwe van Frank van der Schoor
1817	Leendert van der Schoor
1817-1819	Huibert Kuyl 1/3, Cornelis van Welsenens 1/3, Willem van Welsenens 1/3
1819-1867	Huibert Kuyl
1867-1868	Ardina Willemina Kuyl, weduwe van Pieter van Gijn en kinderen
1868-1870	Hugo van Gijn als firma Kuyl & Van Gijn
1870-1871	Françoise Cornelia Stoop, weduwe van Hugo van Gijn
1871-1895	Simon Marius Hugo van Gijn als firma Kuyl & Van Gijn

Simon van Wel en Adriaen van Sprangh kregen 16 maart 1700 toestemming een paltrok-houtzaagmolen te bouwen. De molen kwam op de Weeskinderendijk tussen Vechters molenwerf (*De Zwaan*) en *olijmolen van heer Witten (De Witte Arend)*.¹⁹ Adriaen van Sprangh was houthandelaar en woonde in Klundert, waar hij diverse functies in het stadsbestuur vervulde. In 1701 wordt hij omschreven als *coopman in Noortsche waeren in de Clundert*. In 1714 is hij overleden en wordt de molen met huis, loods en werf *aen den dijck van het Oude Land van Dubbeldam* (Weeskinderendijk) *tegens het Papegat zijnde dezelve genaamt De Clundert* door de voogd van zijn wezen verkocht. De nieuwe eigenaar, houthandelaar Mattheus Rees jr., noemde de molen *De Kleine Noordsche Boer*, omdat deze paltrok kleiner was dan de achtkante bovenkruierzaagmolen *De Grote Noordsche Boer*, die hij op dat moment ook in eigendom had. *De Noordsche Boer* was vernoemd naar het gelijknamige familiehuis in de Houttuinen.

In 1817 plaatste eigenaar Leendert van der Schoor een advertentie in de Dordrechtse Courant waarin hij de achtkante houtzaagmolen *De Danser* en de paltrok *De Kleine Noordsche Boer*, de molenaars- en knechtenwoningen, loodsen, hout-

¹⁹ SAD 3, inv. 846, p. 29.

bergingen, balkengaten en gereedschappen te koop aanbood. Ook werden te koop aangeboden een grote houtloods en een aantal pakhuizen, waaronder *Noorwegen* aan de

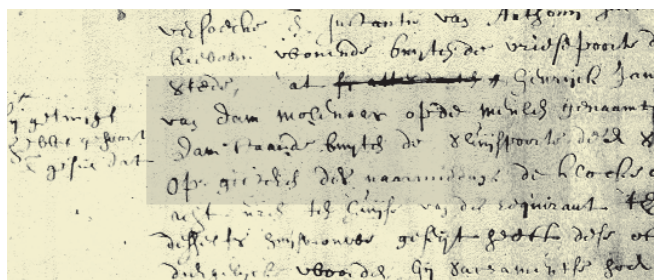
Kalkhaven en een *zeer aangename welbeplanten tuin met desselfs koepel* aan de Spuiweg naast *De Danser*. Simon Marius Hugo van Gijn was de laatste eigenaar. Hij zette het molenbedrijf tot 1895 voort; in dat jaar werd de molen gesloopt.²⁰

De Kleine Noordsche Boer, eerder De Clundert geheten, aan het Papengat in 1890. Op de achtergrond oliemolen De Hoop.

5.10 De Dam

Soort: Standerdmolen?
 Functie: Korenmolen?
 Ligging: Buiten de Sluispoort
 Gebouwd: <1660
 Gesloopt: >1660
 Eigenaren:
 <1660 Henryck Jansz van Dam

Volledigheidshalve noemen we deze molen, hoewel er vrijwel niets over bekend is. Hij komt slechts voor in een getuigenverklaring die op 13 april 1660 werd afgelegd bij notaris Gijsbert de Jager de jonge, waarin sprake is van zware mishandeling van de vrouw van Anthony Jacobsz Kieboom door molenaar Henryck Jansz van Dam.²¹ In 1666 was Annichien Aryens Waterwijck, de weduwe van Hendrick Jansz van Dam, eigenaar van de helft van de standerkorenmolens *De Backerinne* en *De Buyserinne* aan de Sluisweg buiten de Sluispoort. Het is mogelijk dat Hendrick Jansz en bovengenoemde Henryck Jansz, dezelfde persoon was en dat *De Dam* een bijnaam voor één van deze korenmolens was, omdat Henryck Jansz van Dam daar molenaar was.

Getuigenverklaring van 13 april 1660 van de mishandeling door Henryck Jansz van Dam, molenaar op molen De Dam.

²⁰ K.R.Do dl. 270, nr. 49; K.R.Do legger art. nr. 5722.

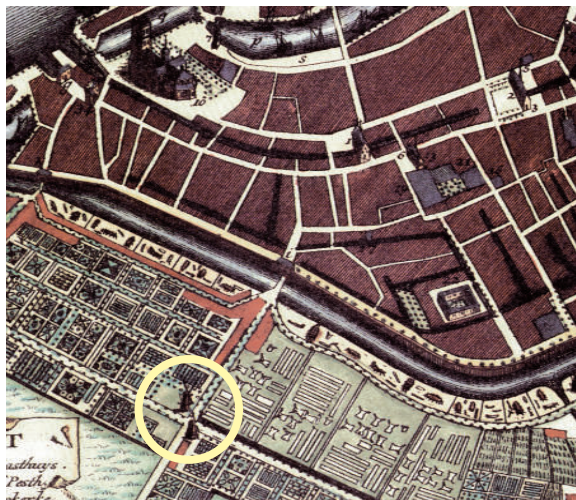
²¹ SAD 20, inv. 120, p. 37.

5.11 De Danser

Soort:	Achtkante bovenkruier
Functie:	Houtzaagmolen, 2e molen 1817 Pelmolen
Ligging:	Spuiweg hoek Kruisweg (Singel)
Gebouwd:	1699, herbouwd 1817
Gesloopt:	1e molen >1817; 2e molen >1828 <1832
<i>Eigenaren:</i>	
1699-1732	Martinus van der Pijpen
<1734	Maria Mels, weduwe van Van der Pijpen
1734-1739	Dirk Cumsius
1739-1752	Elisabeth Besoyen, weduwe van Dirk Cumsius
1752-1758	Arnoldus Cumsius
1758-1767	Jacob Cumsius ½ Frank van der Schoor ½
1767	Frank van der Schoor
<1817	Petronella Backus, weduwe van Frank van der Schoor
1817	Leendert van der Schoor
1817	Fop Smit

Koopman Martinus van der Pijpen, naar wie het Maartensgat is genoemd, kreeg in 1699 toestemming voor de bouw van een molen. Hij mocht de weg ophogen en doorgraven, mits hij daarover een brug zou plaatsen. Deze brug diende hij op zijn kosten te onderhouden. Hij bouwde de molen op de hoek van de Spuiweg en de Kruisweg, later Singel genoemd.²² In januari 1734 verkocht Maria Mels, weduwe van Martinus van der Pijpen, *de melioratie of beterschap (opstal) van een agtkante zaagmolen staende buijten de Spuijpoort op den hoek van den Kruisweg deser stad. Alsmede moolenaerswooningh, lootsen, en werff, balkgat, een vrugtbare tuyn met sijn huysinge en priëlen met nog een aparte wooning staande agter de molen op de Spuywegh buyten de Spuypoort. Belent het goutleerhuys aan de ene ende gemeene weg aen de andere zijde.*

Na het betalen van de koopsom van f 5.125 was Dirk Cumsius de nieuwe eigenaar van de molen.

Detail van de plattegrond van Tirion uit 1742. Op de hoek van de Spuiweg en de Singel is de standplaats van De Danser gemarkeerd.

²² SAD 3, inv. 846, p. 45; SAD 3, inv. 2908, nr. 547; SAD 3, inv. 2712.

De molen bleef tot in het begin van de 19e eeuw in bedrijf. De laatste eigenaar was Fop Smit, houtkoper te Lekkerland, die de molen in 1817 kocht. Op deze plaats werd een nieuwe molen gebouwd. In 1825 werd *eenen hechten sterken zeer welgelegen en binnen den tijd van acht jaren geheel nieuw gebouwden windpelmolen genaamd Den Danser* ten verkoop aangeboden. Drie jaar later bestond de molen nog, toen hij als belending werd vermeld.²³ De molen werd waarschijnlijk kort daarna gesloopt, in elk geval vóór 1832, want in het dat jaar opgerichte kadaster komt de molen niet voor.

5.12 De Deelzager, later Het Schaap, nog weer later De Lindenboom

Soort:	Paltrok
Functie:	Houtzaagmolen
Ligging:	's-Gravendeelsedijk
Gebouwd:	1681
Hernoemd:	1760 <i>Het Schaap</i> ; 1786 <i>De Lindenboom</i>
Gesloopt:	1879
<i>Eigenaren:</i>	
1681-1685	Mattheus Rees
1689	Mattheus, Gillis, Adrianus Rees
1694	Elisabet Ooms, weduwe van Rochus Rees
1694	Mattheus Rees 1/3
1700-1715	Mattheus Rees
1715-1728	Mattheus Rees Mzn.
1729-1738	Willem Rees 1/3 en Gillis Rees 2/3
1738-1759	Gillis Rees
1759-1760	Cornelis en Mattheus Rees als erfgenamen van Gillis Rees
1760-1776	Cornelis Schaap
1776-1783	Adriana Schaap, weduwe van Cornelis Schaap
1783-1786	Anthonij Schaap Cornelisz ½, Pieter Schaap Cornelisz ½
1786	Pieter Schaap Corneliszn, gehele molen
1786-1802	Arij van der Linden, getrouwd met Berbera Bax
1842-1864	Arij van der Linden, getrouwd met Sara Johanna van Hellemond
1864-1870	Hendrik Barend van der Linden
1870-1879	Hendrik van Loon Lambertuszn

Mattheus Rees, koopman van beroep, kreeg op 5 april 1681 toestemming van het Dordtse stadsbestuur twee zaagmolens te bouwen aan de buitenkant van de dijk van de Wieldrechtse polder ('s-Gravendeelsedijk). De eerste van de twee molens (*De Windhond*) zou worden gebouwd 80 roeden van de oliemolen van Mathijs Hacke (*De Waal*) en de tweede molen (*De Deelzager*) 20 roeden verderop, richting 's-Gravendeel. Drie jaar later vroeg Rees een *gelijcken molen genaempt een palsrock* te mogen bouwen tussen zijn twee zaagmolens. Hij had bij de bouw van deze twee molens *den selven dijck mercelijck verbeterd ende verswaert*. Hij beloofde de molenwerf met zaagsel te beleggen of te bezanden, zoals bij zijn andere molens. De aan-

²³ SAD 569, inv. 31, 27-10-1825 en inv. 34, 15-01-1828.

vraag werd ondertekend door Mattheus en zijn broers Adriaen en Gillis. De toestemming werd verkregen op dezelfde condities als bij de andere zaagmolens. In 1685 werd toestemming gevraagd voor een balkengat tussen de twee hoofden in de rivier, nabij de molen van Hacke.²⁴

Een korte staat en inventaris van de nagelaten goederen van de in oktober 1759 overleden koopman Gillis Rees, oud-lid van de Raad van Acht, werd opgemaakt in het voorjaar van 1760. In deze inventaris wordt de molen omschreven als een paltrokhoutzaagmolen, genaamd *De Deelzager*, met alle gereedschappen en appendentien en dependentiën van dien, staande en gelegen aan de 's-Gravendeelschedijk, even buiten de stad op grond van de Mijl, belend met de molen en erven van Van Haerlem aan de ene en de molen van de heren Kuyter aan de andere zijde. De molen werd getaxeerd op f 2.000. De erfgenamen verkochten de paltrok aan Cornelis Schaap, die de molen *Het Schaap* noemde.²⁵ Na zijn overlijden in 1776 kwam de molen in handen van zijn weduwe Adriana Schaap. Wouter en Pieter Schaap, respectievelijk haar broer en zoon, boden na haar overlijden eind 1783 te koop aan: een *extra ordinaire hegte sterke en bijzonder welgelegen wind paltrokzaagmolen genaamt Het Schaap, zijnde een deel- en lattenzager met huis en verdere gevolgen en nog drie huizen en erven*. Een voorwaarde was dat de koper molenaar Arij van Duijnen tot 1 mei van het volgende jaar in dienst moest houden. Niemand kocht de molen, zodat de broers Anthonij en Pieter Schaap de eigenaren bleven.

The image shows a handwritten document in Dutch, likely a notary record. On the left, there is a calculation: 'Kooppeninge f 500:0:0', 'Rijpgez en wuagelt 112:10:0', and '1162:10:0'. On the right, the text reads: 'Transport voor Pieter Schaap', 'Van de helft in Een Balldrop', 'Zaagmolen genaamt Het Schaap', and 'in De Mijl'.

Aanhef verkoopakte van 18 september 1786 van de paltrokhoutzaagmolen *Het Schaap*.

Drie jaar later, in september, verkocht Anthonij Schaap de helft van de paltrok *Het Schaap* aan zijn broer Pieter. Even had Pieter de gehele molen in eigendom, maar in november 1786 machtigde hij Anthonij om uit zijn naam *Het Schaap*, gelegen aan de buitenkant van de 's-Gravendeelsedijk, voor f 2.000 te verkopen aan Arij van der Linden die de molennaam wijzigde in *De Lindenboom*.

In 1870 werd *De Lindenboom* met molenaarhuis en knechtenwoningen, houtloods, erf, tuin en balkengat gelegen aan de buitenkant van de 's-Gravendeelsedijk, onder de voormalige gemeente de Mijl, dan behorende bij Dubbeldam, gekocht door Hendrik van Loon Lamberts, trasmolenaar, wonende in Dordrecht, die daar f 2.050 voor betaalde.²⁶ Na een jaar vroeg Van Loon vergunning een gebouw tussen de molens *Het Klaverblad* en *De Lindenboom*, dat als laad- en losplaats gebruikt kon worden, te mogen plaatsen. In 1879 werd *De Lindenboom* gesloopt.²⁷

²⁴ SAD 3, inv. 2686; SAD 786 inv. 619, 620, 621.

²⁵ SAD 405, inv. 3, p. 124v-126v.

²⁶ K.R.Do dl. 264 nr. 43.

²⁷ SAD 786, inv. 707; K.R.Do legger art. nr. 1005.

5.13 De Duinen

Soort:	Paltrok
Functie:	Houtzaagmolen
Ligging:	Noordendijk
Gebouwd:	Omstreeks 1681, bouw stoomhoutzagerij 1908
Gesloopt:	1908, stoomhoutzagerij 1928
<i>Eigenaren:</i>	
1681-1726	Huybert Gerritse van Duynen
1731-1733	Huybert en Nicolaes (Claes) van Duynen
1744-1769	Neeltje Vervloet, weduwe van Nicolaas van Duynen
1769-1797	Adriaen van Duynen
1797-1804	Jacomijna van der Koogh, weduwe van Adriaen van Duynen
1804-1807	Hendrik van Helmond $\frac{1}{2}$, Arij van der Linden Azn $\frac{1}{2}$
1807-1812	Metje Barlen, weduwe van Hendrik van Helmond $\frac{1}{2}$, Arij van der Linden Arieszn $\frac{1}{2}$
1812-1844	Willem Kooijmans
1844-1845	Jan Willem Kooijmans $\frac{1}{2}$, Arij Kooijmans $\frac{1}{2}$
1845-1846	J.C. Varossieau, wed. van Jan Willem Kooijmans $\frac{1}{2}$, Arij Kooijmans $\frac{1}{2}$
1846-1855	Arie Kooijmans $\frac{1}{2}$, Willem Kooijmans $\frac{1}{2}$
1855-1894	Willem Kooijmans
1894-1895	Gijsbert Bozuwa
1895-1901	Otto Willem Pieter van Tussenbroek
1901	Dirk de Haan
1908-1916	Stoomloonzagerij en Houthandel D. de Haan en A. Sigtemans
<1919	Stoomloonzagerij en Houthandel D. de Haan
1924	Stoomloonzagerij en Houthandel De Duinen
1926-1927	N.V. de Haan's Houthandel
1927	Waterschap de Vierpolders

In 1681 sloot Huybert Gerritse van Duynen, watermolenaar van de Noord- of Merwedepolder, een lening af. Zijn nieuwe zaagmolen, evenals de poldermolen gelegen aan de Noordendijk, stelde hij daarbij als onderpand. In 1685 sloot hij een overeenkomst met houtkoper Johannes Gerritse van Baken om voor hem zijn *wagenschot, pijpen en vadhout* te zagen.²⁸ *De Duinen* komt regelmatig voor in allerlei archiefstukken, bijvoorbeeld op een affiche uit 1761, waarin een houtveiling werd aangekondigd. Tot in het begin van de 19e eeuw bleef de molen eigendom van de familie Van Duynen. In 1804 werd de *zeer welgelegen en wel geconditioneerde windpaltrok wagenschot zaagmolen genaamd de Duynen* verkocht aan Hendrik van Helmond en Arij van der Linden Azn. In de 19e eeuw was de molen lange tijd eigendom van de familie Kooijmans. In 1901 werd de molen verkocht aan houtzaagmolenaar Dirk de Haan. Deze kreeg in 1907 toestemming een stoomhoutzagerij te bouwen. Hij sloopte in 1908 *De Duinen* en bouwde op die plaats een stoomzagerij.²⁹ In 1927 ging de *N.V.*

²⁸ SAD 9, inv. 868, p. 112; SAD 20, inv. 546 30-1-1685.

²⁹ K.R.Do dl. 535, nr. 66; SAD 785, inv. 1287.

de Haan's Houthandel failliet. De houtzagerij, kantoor, machinekamer, ketelhuis, bergplaats, twee woningen en erven werden gekocht door het Waterschap de Vierpolders, die in 1928 deze panden sloopte.³⁰

De paltrok-houtzaagmolens De Windhond en De Duinen (vooraan) in 1905. Op de voorgrond een balkengat (GPV-M 1349).

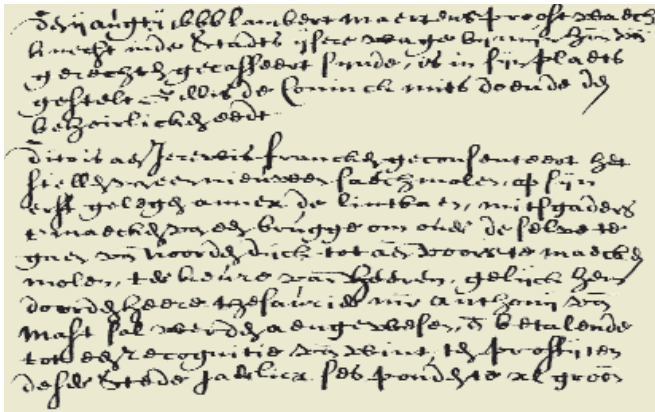
5.14 De Eendracht

Soort:	Achtkante bovenkruier
Functie:	Houtzaagmolen, 1693 oliemolen, rond 1803 houtzaagmolen
Ligging:	Lijnbaan
Gebouwd:	1e molen 1666, 2e molen 1693
Gesloopt:	1e molen afgebrand 1686, 2e molen 1872
Eigenaren:	
1666-1686	Jenefaes (Jeremis) Francken
1693-1696	Cornelis van Belmont, Pieter van der Beeck
1696-1700	Pieter van der Beeck ½, Agatha van de Graaf, weduwe van Cornelis van Belmont ½
1700-1708	Agatha van de Graaf, weduwe van Cornelis van Belmont
1708-1718	François van Belmont
1718-1739	Dirck Cumsius
1739-1750	Elisabeth van Besoyen, weduwe van Dirck Cumsius
1751-1758	Arnoldus Cumsius
1758-1777	Jan Bootsman
<1780	Janna Bootsman, weduwe van Dionisius van Eijdsen
1780-1785	Gerrit van Olivier

³⁰ K.R.Do dl.799, nr. 66; K.R.Do legger art. nr. 9965.

1785-1802	Paulus Knogh
1802-1804	Pieter Anthony Knogh
1804-1825	Catharina Ockhuysen, weduwe van Pieter Anthony Knogh, getrouwd met Johannes Telders
1825-1870	Barend van Limmen en echtgenote Janna Baars
1870-1871	Barend van Limmen $\frac{3}{4}$, dochter Janna Barendina van Limmen getrouwd met Arie Johannes van Roosendaal $\frac{1}{4}$, als Barend van Limmen & Co
1871	Gebroeders Hoebée

Voordat *De Eendracht* in 1693 werd gebouwd, stond op die plaats een andere molen. Dat is af te leiden uit het feit dat koopman Jenefaes Francken in 1665 een stuk grond kocht van Adriaen de Graeff, schepen en oudraad van Dordrecht. Op dat moment was daar een lijnbaan (touwslagerij) gevestigd, waarvan de Graeff een van de eigenaren was. Het stuk grond dat Francken kocht, was het *achterste gedeelte van de laetste tuynen achter de gewesene lijnbaen buyten de nieuwe Sluyspoort op Merwedegrond buitendijks*.³¹ In 1666 kreeg Francken toestemming van het stadsbestuur op deze plaats een zaagmolen te bouwen en een brug te maken tussen zijn molen en de Noordendijk (afbeelding onder, SAD 3 inv. 946 fol. 178v).

Deze molen, die niet met een molennaam of molentype in akten wordt vermeld, was geen lang leven beschoren, want in 1686 brandde hij af. Jenefaes Francken overleed datzelfde jaar. In 1693 verkocht de weduwe van Francken een leeg en onbetimmerd erf langs de rivier voor f 2.000 aan Cornelis van Helmont en Pieter van Beeck, die daar hetzelfde jaar met de bouw van windoliemolen *De Eendracht* begonnen. In 1694 werd uitstel van betaling verkregen van het jaarlijkse windgeld. De molen was klaar, maar de brug om er te komen nog niet.³² Van Helmont die naast koopman en molen-eigenaar een functie bekleedde in het college van Mannen van Veertigen in het stadsbestuur, overleed in 1696. Zijn weduwe Agatha van de Graaf zette het werk voort, eerst samen met Van Beeck. Nadat deze zijn molenhelft in 1700 aan haar had verkocht, was zij tot haar dood in 1708 de enige eigenaar. Daarna volgde haar zoon,

³¹ SAD 9, inv. 868, p. 50.

³² SAD 3, inv. 946, p. 178v; SAD 9, inv. 869, p. 25v.

koopman François van Helmont, haar op. Hij verkocht tien jaar later de oliemolen aan Dirck Cumsius, die ook de zaagmolens *De Goudvink* en *De Danser* in eigendom had. Zijn zoon Jacob Cumsius verkocht in opdracht van zijn moeder Elisabeth van Besoyen, weduwe van Dirck Cumsius, de molen in 1751 aan zijn broer Arnoldus voor f 10.000. In 1758 werd *De Eendracht* opnieuw verkocht; Jan Bootsman was de volgende eigenaar. Deze houthandelaar zal de molen, zoals vele andere moleneigenaren, als geldbelegging hebben gekocht. Zijn drie dochters waren getrouwd met respectievelijk de reders en houthandelaren Boonen, Van Eijdsen en Meloen. Dochter Janna, de weduwe van Dionisius van Eijdsen, beheerde in 1777, na haar vaders overlijden, de molen en liet deze in 1780 openbaar verkopen. De nieuwe eigenaar van de *achtkanten windoliemolen genaamd De Eendracht, met tuijnen, huijsinge, grienden, erven en losse en vaste gereedschappen* werd Gerrit van Olivier. Na vijf jaar werd de molen weer verkocht en werd Paulus Knogh, die een functie in het stadsbestuur bekleedde, de nieuwe eigenaar. Na het overlijden in 1802 van Paulus Knogh volgde zoon Pieter Anthonij hem als moleneigenaar op. Deze kocht een jaar later *slikken* van Willem van der Koogh, eigenaar van de naastgelegen molen *De Goudvink*. Deze grond was gelegen *bij de beschoeiing van de molenwerf van de koper in de Lijnbaan bij zaagmolen De Eendracht*. De molen wordt hier dus voor het eerst als zaagmolen genoemd.³³ Pieter Anthonij overleed plotseling in 1804, slechts 32 jaar oud. Zijn weduwe Catharina Ockhuysen werd de volgende in de rij van eigenaren. Later hertrouwde Catharina met de rentenier Johannes Telders. In de Dordrechtse Courant boden zij in 1825 zaagmolen *De Eendracht* en het naastgelegen buitenverblijf Noordhoven te koop aan.

In 1871 werd de molen verkocht aan de gebroeders Hoebée, scheepsbouwers, die hem sloopten. Hun scheepswerf, die aan de Hellingen lag, werd verplaatst en op het vrijgekomen terrein gevestigd.³⁴

Oliemolen De Eendracht aan de Lijnbaan in 1867 (GPV 551-35292).

³³ SAD 9, inv. 872, p. 66, 70v.

³⁴ K.R.Do dl. 272 nr. 40; K.R.Do legger art. nr. 5621.

5.15 De Eikenboom

Soort:	Achtkante bovenkruier
Functie:	Runmolen, rond 1742 run- en trasmolen, rond 1812 korenmolen
Ligging:	Kalkhaven bij de Draai
Gebouwd:	<1678
Gesloopt:	1884
<i>Eigenaren:</i>	
1678-1685	Balten van Horik ½, Samuel Naghenius ½
1694-1696	Adriaen Roels ¼, Jan Roels ¼, Samuel Naghenius ½
<1704	Johanna Naghenius, weduwe van Abraham van Wingertstraten 1/6
1704	Cornelia van Duijnen, weduwe van Hendrick Scheij 1/6
<1712-1719	Gillis Herweijer getrouwd met Clasina Scheij ½, Johanna Naghenius, weduwe van Abraham van Wingertstraeten ½
1719	Willem van Nispen ½, weduwe van Abraham van Wingertstraeten ½
1723-1769	Jacobus van Dongen
1769-1790	Jacob van Dongen
1805-1806	Arie van Prooijen, getrouwd met Gozina Hendriena Kuijpers, weduwe van Abraham van Dongen
1806-1807	Jacoba van Dongen, weduwe van Isaac van Beest, Hermanus van Beest
1807-1812	Hermanus van Beest
1812-1818	Eimert Hagoort ½, Maarten Vliegenthart ½
1818-1827	Aart de Visser ½, Maarten Vliegenthart ½
1829	Aart de Visser ½, Jannetje Kruis, weduwe van Martinus Vliegenthart ½
1830-1848	Anna de Quand, weduwe van Aart de Visser ½ Jannetje Kruis, weduwe van Martinus Vliegenthart ½
1849-1853	Adrianus Gerrit Bremekamp ½, Jannetje Kruis, weduwe van Martinus Vliegenthart ½
1853-1862	Adriaan van Baarle ½, Jannetje Kruis, weduwe van M. Vliegenthart ½
1862-1867	Bartheld Pieters Wijland
1867-1878	Christina Vliegenthart, weduwe van Bartheld Pieters Wijland
1878-1883	Adrianus van Leest, Gerrit van den Heuvel, Izaak Elisa Redert, Adrianus Vogel
1883	Hendrik Nicolaas Bax
1883	Karel Willem Herman Hufken

Het stichtingsjaar van *De Eikenboom* is onbekend. Het zou kort na de aanleg van de Kalkhaven in 1655 geweest kunnen zijn. De Dordtse stadsrekeningen vermelden in 1678 dat Balten van Horik en Samuel Naghenius over het afgelopen jaar een recognitie betaalden van *f* 15 voor het bouwen van een runmolen *staende ende gelegen opt eynde vant eyland buyten de Kalckhaven*.³⁵ Vanaf 1726 wordt Jacobus van Dongen in de stadsrekeningen als eigenaar van de runmolen genoemd. In 1727 diende hij een aanvraag in bij het stadsbestuur. Hij gaf *ootmoedig te kennen dat hij als tegenwoordige possesseur van de runmoole gelege 't eynde de Kalckhaven alhier, dat hij suppliant sedert den tijdt van vier jaere dat hij alhier gezeten is geweest aan de voorschre-*

³⁵ SAD 3, inv. 2679.

ven runmoole, mitsgaders seecker hujs en gevolgen, voortijds genaamt *De Pottebakkerije*, bij hem van dese stadt gekogt seer excessive ende swaere oncoste gedaen heeft omme zoveel doendelijk de genoegzame vervallen negotie van gemaale run in deze stadt wederom op te regten en daerdoor op een eerlijke wijze zijn bestaen te vinden. Hij ondervond verder grote hinder van een, onder de windvang van zijn molen gebouwde, grote hoge loods. Hij vreesde daardoor geruïneerd te worden. Daarom vroeg hij toestemming voor de bouw van een runmolen met het alleenrecht voor dertig jaar. Het stadsbestuur moest de plaats waar de molen gebouwd kon worden maar aanwijzen. Of hij antwoord heeft gekregen, is niet bekend. Maar blijkbaar werd de molen niet verplaatst, want een jaar later vroeg hij met succes toestemming voor de koop van het naastgelegen erf, eigendom van de weduwe van Adriaen 't Hooft. Drie dagen later kreeg hij eveneens toestemming de grond waar de molen op stond te kopen. Van Dongen vroeg in 1742 toestemming voor het stichten van een looierij buiten de Sluispoort en tevens zijn erf naast zijn molen te mogen gebruiken als opslag voor *duijksteen* (duiksteen, ook wel duif- of tufsteen genoemd, was de grondstof voor tras). De molen was blijkbaar ook een trasmolen. In 1756 wordt Van Dongen, samen met andere trasmolenaars van Dordrecht en omgeving genoemd, als zij toestemming krijgen van de kamer judicieel van Dordrecht hun eigen tras, zonder metingen van de trasmeters en zonder hiervoor te betalen, te vervoeren op eigen of gehuurde schepen. In 1812 verkocht Hermanus van Beest de inmiddels in een korenmolen veranderde *Eikenboom* aan molenaar Maarten Vliegenthart en Eimert Hagoort, schoolhouder van beroep, voor f 12.600. In 1878 werd de molen verkocht aan Adriaan van Leest, Gerrit van den Heuvel, Izaak Eliza Redert en Adrianus Vogel, allen broodbakkers in Dordrecht. In 1883 verkochten zij de *windkorenmolen met steenen voet* genaamd *De Eikenboom* aan het einde der *Kalkhaven D 179 sectie E nr. 6* aan Hendrik Nicolaas Bax, korenmolenaar en wijnkoper van beroep. Hij verkocht de molen hetzelfde jaar aan de smid Karel Willem Herman Hufken, die de molen sloopte en het vrijgekomen terrein verkocht aan de gemeente Dordrecht.³⁶

De Eikenboom aan de Kalkhaven bij de Draai, omstreeks 1850. De molen was toen in gebruik als korenmolen (GPV-M 12037).

³⁶ K.R.Do dl. 387 nr. 62; K.R.Do legger art. nr. 7433.

5.16 *De Esseboom, zie De Houtkloover*

5.17 *Het Fortuin zie De Vrouw Maria*

5.18 *Het Fortuin*

Soort:	Achtkante bovenkruier
Functie:	Houtzaagmolen
Ligging:	Noordendijk - hoek Oranjelaan
Gebouwd:	1664
Gesloopt:	1747 afgebrand
Eigenaren:	
1664	Leendert van der Hulck, Gerrit (Gerard) en Hendrick Francken
1682-1687	Gerrit Francken
1687-1704	Adriana van der Hulck, weduwe van Gerard Francken
>1704-1719	Gilles Francken
1719	Erfgenamen van Gilles Francken
1720-1722	Damas van Wesel
1722-1732	Adr. onder Linden ½, Gijsbert van Rijsoord ¼, Willem van Rijsoord ¼
1732-1743	Adr. onder Linden 5/8, Gijsbert van Rijsoort 3/8
1743-1747	Dirk en Jan Kalis 5/8, Gijsbert van Rijsoort 3/8
1747-1751	Jan van Rijsoort
1751	Willem van der Koogh

De molen *Het Fortuin* werd gebouwd in opdracht van Leendert van der Hulck en Gerrit en Hendrick Francken. Deze kooplieden werden in 1664 door het Dordtse stadsbestuur *geconsenteerd en vergunt totten stellen van eenen wintsaechemolen, en seecker erft gelegen langs den Noordendijck aen de uytwateringe vande sluys vande Noortpolder*. Zij dienden daarvoor jaarlijks *f* 6 te betalen aan het stadsbestuur. Zij mochten de molenwerf ophogen tot dijkhoogte met grond die opgeslagen lag bij een naastgelegen woning. Deze grond moesten zij van de stad kopen.³⁷

In de nazomer van 1747 brandde de molen af. Molenaar Willem Kooijmans die sinds 1719 op de molen werkte en er met zijn gezin woonde, raakte mogelijk bij de brand ernstig gewond, want hij overleed in oktober 1747. Toen was het molenterrein al verkocht, want eind september van dat jaar boden de gebroeders Kalis en Jan van Rijsoort ten verkoop aan: *een extra ordinaire grootte bijzondere welgelegen molenwerff waarop een groote swaere houtzaagmolen gestaan heeft, sijnde genaemt geweest het Fortuijn, onlangs afgebrandt dogh waervan het steene fundament en beksteijger nogh legt, met een hujs bestaende in twee aparte woningen, loods, houtbergplaats en erve aen de Noordendijck op Merwedegrond buitendijcks*.³⁸

In 1751 verkocht Jan van Rijsoort het terrein aan Willem van der Koogh, molenaar van de naastgelegen volmolen *Het Varken*. Hierop zette Willem van der Koogh de achtkante molen *De Nagtegaal*, oorspronkelijk afkomstig uit Leiden.³⁹

³⁷ SAD 3, inv. 946, p. 171v.

³⁸ SAD 20, inv. 973 nr. 143, SAD 9, inv. 870, p. 162.

³⁹ SAD 9, inv. 871, p. 11; SAD 3, inv. 851, p. 129.

5.19 Het Fortuin zie De Vilder

5.20 De Gecroonde Bijl, later De Spiering en De Treurwilg

Soort:	Achtkante bovenkruier
Functie:	Houtzaagmolen, >1729 trasmolen, olie- en trasmolen ; 1882 verstoomd
Ligging:	Kalkhaven - Wilgenbos bij de Draai
Gebouwd:	1e molen <1657 en 2e molen <1672
Hernoemd:	Rond 1729 <i>De Spiering</i> , >1815, <1845 <i>De Treurwilg</i> , rond 1885 <i>De Spiering</i>
Gesloopt:	<1672, 1890 als <i>De Spiering</i> <i>Eigenaren:</i>
1657-1664	Adriaen 't Hooft de oude
<1672	Thielman Eijcke ½, Hendrick Promer ½
1672-1690	Hendrick Promer, gehele molen
1690-1719	Govert van Wesel
1719-1729	Clara van de Graaf, weduwe van Govert van Wesel
1729-1745	Steven Verkerk
1745-1762	Cornelis van Nispen
1770-1795	Cornelia van Nispen, weduwe van Hendrik Kuijpers ½
1795-1815	Aart Kuijpers
1815-1845	Hendrik Kuipers Aartsz (van Meerdervoort)
1845-1854	Frederik Carel Kuipers, getrouwd Neeltje van der Steen
1854-1856	Frederik Carel Kuipers en zijn kinderen
1856-1880	Hendrik van Loon Lambertsz
1880-1885	Hendrik van Loon Hendriksz
1885-1889	Teuntje Geertruida Hansum, wed. van Lambertus van Loon Hendriksz
1889-1890	Gemeente Dordrecht

De vroegste vermelding van deze molen komt voor in een testament uit 1657, waarin Adriaen 't Hooft de oude nalaat: *inkomsten, winsten ende profijten van seeckere saegmolen mettet huys, loots, thuyen, schuyr ende andere toebehooren staende ende gelegen buyten de Sluyspoort ontrent het Wiligenbosch, genaempt De Gecroonde Bijl*.⁴⁰

Tekening van A. Cuyp circa 1675-1700 van houtzaagmolen De Gecroonde Bijl bij de Kalkhaven en de Draai. Rechts nog zichtbaar de wieken van molen De Poortklok (GPV 551-35241-2).

⁴⁰ SAD 20, inv. 136, p. 174.

Clara van de Graaf, de weduwe van Govert van Wesel, verkocht 10 maart 1729 aan Steven Verkerk *een gewesene wint zaegmolen met de huysinge ende erven daer annex staende ende gelegen teynde de Kalckhaven*. Uit deze akte blijkt dat de voormalige houtzaagmolen er nog wel stond, maar van functie was veranderd.⁴¹ Verkerk noemde de molen *De Spiering* en veranderde deze in een trasmolen. In 1781 protesteerde Cornelia van Nispen, samen met de eigenaren van de nabijgelegen molen *De Poortklok*, tegen de vergunning die scheepsbouwer Jacobus Spaan aanvroeg om na de bouw van een oorlogsschip dit terrein voor scheepsbouw te mogen blijven gebruiken. Cornelia werd daarbij het meest met haar molen in windvang belemmerd. Maar alle protesten ten spijt, Spaan kreeg toestemming.

Naast de Grote Kerk De Eikenboom en rechts De Spiering, tekening Aert Schouman, 1739 (GPV 551-35060).

Tussen 1815 en 1845 kreeg olie-, tras- en snuifmolen⁴² *De Spiering* opnieuw een andere naam. In 1845 werd de molen verkocht als *vroeger genaamd De Spiering thans De Treurwilg*.⁴³ In 1883 sloot eigenaar Hendrik van Loon een lening af met als onderpand *een trasmolen thans mede ingericht tot stoomolieslagerij genaamd De Treurwilg*

aan de Draai. Omstreeks 1885 moet de molen zijn oude naam *De Spiering* weer hebben teruggekregen, want in dat jaar werd de *stoomolieslagerij vroeger genaamd De Treurwilg thans genaamd De Spiering* openbaar verkocht. In 1889 kocht de gemeente Dordrecht *De Spiering*; in 1890 werd hij gesloopt.⁴⁴

Trasmolen De Treurwilg aan de Draai omstreeks 1818, tekening H. Kuipers Azn (GPV 551-40037).

⁴¹ SAD 3, inv. 1134.

⁴² De molen is tevens ingericht om als bijproduct snuiftabak te produceren.

⁴³ SAD 20, inv. 1533, nr. 8402.

⁴⁴ K.R.Do dl. 435 nr. 47, K.R.Do legger art. nr. 518.

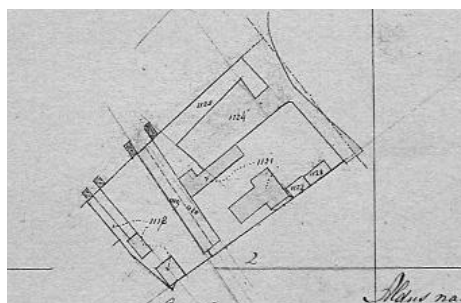
5.21 De Goede Verwachting

Soort: Zeskante bovenkruier
Functie: Houtzaagmolen
Ligging: Aan het einde van de 's-Gravendeelsedijk nabij het Wilgenbos
Gebouwd: 1857
Gesloopt: 1862

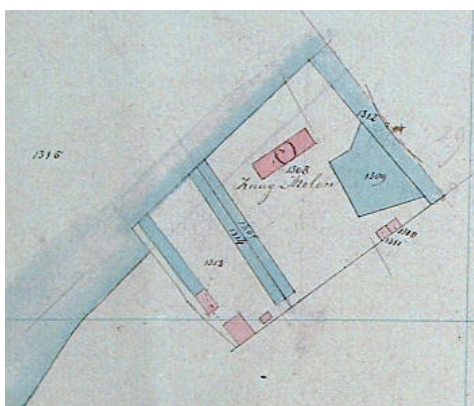
Eigenaren:

1857-1858 Jan jr. en Arnoldus Jan Schouten als firma Jan Schouten
1858-1861 Jan Schouten jr.
1861 Staat der Nederlanden

Op het terrein waar in 1857 de houtzaagmolen *De Goede Verwachting* werd gebouwd, stond eerder de houtzaagmolen, later trasmolen *De Oude Zager*. Kadastrale tekeningen wijzen uit dat dit niet op precies dezelfde plaats was.

Boven: De kadastrale tekening uit 1841 geeft met nr. 1121 de plaats aan waar *De Oude Zager* staat aan het haventje (nr. 1124).

Rechts: De kadastrale tekening uit 1857 geeft bij nr. 1508 de standplaats aan van de in dat jaar gebouwde houtzaagmolen *De Goede Verwachting*. De haven is gedempt.

De Goede Verwachting werd in 1857 gebouwd in opdracht van Jan Schouten jr., die houtkoper, scheepmaker, mastenmaker en koopman was, en Arnoldus Jan Schouten, scheepsbouwmeester, beiden handelend onder de naam firma Jan Schouten.⁴⁵ Al eerder, in 1852, hadden zij bij de boedelverdeling van hun, in dat jaar overleden vader Jan Schouten, naast een scheepswerf houtzaagmolen *De Nieuwe Eendracht* in eigendom gekregen. Jan jr. en Jan Arnoldus waren in 1853 een vennootschap onder firma aangegaan, met als doel handel in houtwaren en scheepsbouw. In 1858 was deze vennootschap ontbonden. Huibert Schuijten, notaris en lid van de Dordtse gemeenteraad, kocht de molen met een balkengat in 1861 in opdracht van de Staat der Nederlanden, die dit gebied nodig had voor de aanleg van een bruggenhoofd voor de spoorwegverbinding tussen Rotterdam en Dordrecht. Er werd f 20.000 voor betaald. Kort daarna volgde de sloop.⁴⁶

⁴⁵ K.R.Do legger art. nr. 518.

⁴⁶ K.R.Do dl. 185 nr. 1; K.R.Do legger art. nr. 731.

De Goede Verwachting tussen 1857-1862 (GPV 551-30049).

5.22 De Goudoever de Jongh

Soort:	Stoommolen
Funcie:	Houtzaagmolen
Ligging:	Noordendijk (waar nu het Energiehuis staat)
Gebouwd:	1865
Gesloopt:	1897

Eigenaren:

1865-1887	Johannes van Goudoever de Jongh
1887-1890	Johannes van Goudoever de Jongh ½, Dirk Johannes, Cornelis, Gerrit Hendrik van Goudoever de Jongh ½
1890	Johannes Cornelis de Groot
<1897	Catharina Elisabeth en Maria Arnoldina de Groot
1897	Gemeente Dordrecht

Koopman Johannes van Goudoever de Jongh had in 1863 van de gemeente Dordrecht grond in erfpacht verkregen. Uit een onderhandse akte blijkt dat deze erfpacht werd aangegaan voor vijftig jaar tegen betaling van f 80 per jaar. Johannes bouwde op deze grond, gelegen aan de Noordendijk, tussen de korenmolen *De Kijk over den Dijck* en de zaagmolen *De Hoop*, een stoomzaagmolen en gaf hem zijn familienaam. Hij begon de bouw in 1864 en nam de molen in gebruik in 1865. Het was de tweede nieuwgebouwde stoomzaagmolen op het Eiland van Dordrecht. *De Nijverheid* aan de Vest was de eerste die in 1854 gereed kwam. In 1890 werd het erfpachtrecht van de grond en de daarop staande stoomhoutzaagmolen, losse en vaste gereedschappen, machines, loodsen en een koepel verkocht aan Johannes Cornelis de Groot die ook de zaagmolens *Het Fortuin* en *De Jager* aan de Noordendijk in eigendom had. In 1897 eindigde het erfpachtrecht. De gemeente had het terrein nodig voor de bouw van een elektriciteitscentrale waardoor de molen moest worden afgebroken.

5.23 *De Goudvink*

Soort:	Paltrok
Functie:	Houtzaagmolen
Ligging:	Lijnbaan
Gebouwd:	1671
Gesloopt:	1872 afgebrand
<i>Eigenaren:</i>	
1671-1701	Johannes Heuts
1701-1704	Huibert van Erp
1704	Govert van Wessum
1713	Erfgenamen van Govert van Wessum
1713-1718	Dirk Cumsius ½, Arnoldus Heynen ½
1719-1739	Dirk Cumsius
1739-1752	Elisabeth van Besoyen, weduwe van Dirk Cumsius
1752-1758	Arnoldus Cumsius
1758-1762	Jacobus van der Koogh ½, Willem van der Koogh ½
1762-1793	Jacobus van der Koogh
1798-1804	Willem van der Koogh Jzn
1804-1818	Arnoldus Monfoort
1818-1820	Arnoldus Monfoort ½, Cornelis Blom ½
1820-1821	Arnoldus Monfoort ½, Maarten de Vries ½
1821-1828	Maarten de Vries, gehele molen
1828-1837	Willem van de Weg Azn. ½, Hendrik van de Weg ½
1837-1862	Hendrik van de Weg, gehele molen
1862	Willem, Arie en Anna van de Weg
1862-1871	Willem van de Weg Hzn
1871-1872	Johanna Ross, weduwe van Willem van de Weg Hzn 1/3, Hendrik Andries van de Weg 1/3, Aaltje van de Weg 1/3
1873	Hendrik Andries van de Weg (molenerf)

De geschiedenis van molen *De Goudvink* begint op 8 juli 1671. Kapitein en houtkooper Johannes Heuts kreeg toestemming een windhoutzaagmolen op zijn erf aan de Lijnbaan te bouwen. Voorwaarde was, dat hij het hout dat werd gebracht en gezaagd, niet in de haven zou opslaan, maar aan de andere kant van de molen, aan de rivierkant.⁴⁷ Diverse eigenaren volgden elkaar op. Na de familie Cumsius was de familie Van der Koogh eigenaar. Deze familie bezat ook de molens *Het Varken* en *De Nagtegaal*. Vanaf 1828 was *De Goudvink* eigendom van de familie Van de Weg.

In de nacht van 29 op 30 november 1872 brak er door onbekende oorzaak brand uit in de kap van de molen. Hoewel alle brandspuiten uitgerukt waren, was de molen niet te redden en brandde af tot op het stenen voetstuk. De huizen en loods op het erf bleven gespaard. De wind blies echter vonken naar de naastgelegen zaagmolen *De Haas* die aanvankelijk ook ging branden. Met grote moeite kon de brand daar geblust worden. *De Goudvink*, die laag verzekerd was, werd niet herbouwd.⁴⁸

⁴⁷ SAD 3, inv. 946, p. 196v.

⁴⁸ SAD 569, inv. 78 2-12-1872.

DORDRECHT, 30 November.
Heden nacht ten circa kwart voor 2 uur vertoonde zich aan het hemelrond een licht 'dat velen' voor Noorderlicht hielden. Spoedig evenwel bleek, door het luiden der klok, dat het 't licht was van een brand, die in de Lijnbaan in den molen de Goudvink van Mej. de Wed. W. van de Weg ten ongeveer half twee ure was uitgebroken, zonder dat men kan gissen hoe die ontstaan is. Na 's avonds 6 ure was men niet meer in den molen geweest. Spoedig stond de molen in lichte laait vlam en is hij geheel afgobrand tot op het steepen voetstuk na. Door het instorten van het bovenstuk is een der wicken waaraan de as nog bevestigd was, naar beneden gekomen en zeker 4 ellen den grond ingegaan. De beide op het erf staande huizen zoomede de loods, waarin zich wellicht 8000 planken bevonden, zijn, daar de wind de vonken in eene andere rigting heendreef, gespaard gebleven. Daarentegen liep hierdoor de molen de Haas, van de firma van Dorsser en C^v, groot gesaap en is het slechts met de uiterste inspanning gelukt deze voor de vlammen te behoeden hoezeer hij nog een oogenblik in brand geweest is. Al de brandspuiten waren op de been en naar de plaats des onheils gesneld.
De afgebrande molen was laag verzekerd, maar van een molenmaker, Meijboom genaamd, die sdaar aan het werk was, zijn ongeveer f 200 aan gereedschappen, die hij in den molen geborgen had, mede verbrand.

Tekening van het Lijnbaan-Noordendijkgebied (situatie 1869). De afgebeelde jaartallen zijn niet nauwkeurig weergegeven. V.l.n.r. De Eendracht (gesloopt 1872), De Hoop, dan Blauwe Molen geheten (gesloopt 1895), De Goudvink (afgebrand 1872), De Kijk over den Dijk, Het Fortuin (gesloopt 1891), De Haas, gesloopt 1896 en De Reus Goliath, gesloopt 1897 (GPV 551-35290).

De Dordrechtsche Courant maakte melding van het afbranden van molen De Goudvink (SAD 569, inv. 78) .

5.24 De Grote Noordsche Boer

Soort: Achtkante bovenkruier
Functie: Houtzaagmolen
Ligging: Weeskinderendijk bij de Steenplaats
Gebouwd: 1680
Gesloopt: 1867

Eigenaren:

1685-1694 Elisabeth Ooms wed. Rochus Rees 1/3, Mattheus Rees 1/3, Gillis Rees 1/3
1694-1700 Mattheus Rees 2/3, Gillis Rees 1/3
1700-1715 Mattheus Rees
1715-1738 Rochus Rees 1/3, Willem Rees 1/3, Mattheus Rees 1/3
1738 Gillis Rees 1/3
1779 Cornelis Rees
1777-1780 Adriana Johanna van den Santheuvel, wed. van Mattheus Rees Gzn.
1780-1808 Floris van der Linden 1/2, Adriaan van der Linden 1/2
1808-1824 Floris van der Linden 1/2, Adrianus van der Linden Flzn 1/2 als firma F. & A. van der Linden
1826-1867 Adrianus van der Linden Flzn als firma F. & A. van der Linden
1867 De Staat der Nederlanden dep. Binnenlandse Zaken, Staatsspoorwegen

De stadsrekeningen van Dordrecht vermeldde in 1685 dat Mattheus en Gillis Rees over *het vijfde jaer van het stellen van een achtkante wintsaeghmolen op de dijk van de houtbergenisse omtrent de Steenplaats dertig pond (gulden) moesten betalen*. Daaruit valt op te maken dat in 1680 toestemming voor de bouw werd verkregen. Adriana Johanna van den Santheuvel, weduwe van Mattheus Rees Gzn, liet in 1780 de *agtkanten wintzaagmolen genaamt Den Noordschen Boer, met desselfs molenaers en knegtshuizinge en lootsen, staende en geleegeen aan den buijtenkant van den dijk van 't Oude land van Dubbeldam, ten noorden van den Steenplaats in 't quohier der verponding geteekent nummer 67*, openbaar verkopen. De kooplieden Floris en Adriaan van der Linden werden de nieuwe eigenaren en daarmee verdween deze molen uit de familie Rees.

In de 19e eeuw was de molen in bezit van de firma F. & A. van der Linden, houthandelaars en houtzaagmolenaars te Dordrecht en Dubbeldam.

Gezicht op de Weeskinderendijk en het Papengat vanuit de Watermolenweide. V.l.n.r.: paltrok De Kleine Noordsche Boer; oliemolens De Zeelt en De Willem de Eerste. Korenmolen De Pelikaan, de zaagmolens De Goede Verwachting en De Grote Noordsche Boer; oliemolen De Hoop en zaagmolens De Nieuwe Eendracht (GPV-M 2764).

In 1866 was de grond waarop de *De Grote Noordsche Boer* stond, nodig voor de aanleg van een brug en spoorverbinding van Rotterdam naar Willemsdorp. De Staat bood f 34.000 als schadevergoeding, waarmee de eigenaar van de molen, Adrianus van der Linden Floriszn, niet akkoord ging. Van der Linden stelde dat zijn twee nabijgelegen zaagmolens sterk in waarde zouden dalen. Hij wilde voldoende geld ontvangen om elders een terrein te kopen en daar zijn bedrijf voort te zetten. De arrondissementsrechtbank van Dordrecht wees 26 juli 1867 vonnis. Het door Van der Linden gevraagde bedrag was te hoog, omdat niet verwacht werd dat de andere molens schade zouden lijden. De waarde van het onteigende werd bepaald op f 36.388. De molen werd hetzelfde jaar nog gesloopt.⁴⁹

⁴⁹ K.R.Do 236 nr. 35; K.R.Do legger art. nr. 886.

5.25 De Grote Wip zie De Wip

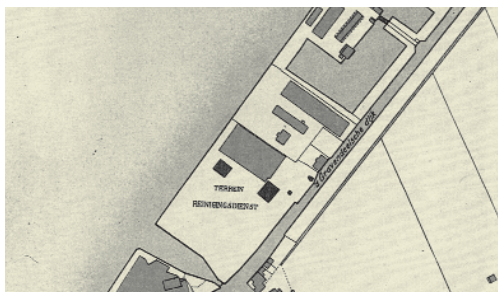
5.26 De Haan

Soort:	Bovenkruier
Functie:	Dubbele oliemolen, 1686 moutmolen, 1697 oliemolen
Ligging:	's-Gravendeelsedijk
Gebouwd:	1670
Gesloopt:	>1811<1832
Eigenaren:	
1670	Gillis van Helmont
1686-1697	Johan van Helmont en Sophia Deijlman
1697-1703	Martinus Brouwer
1731-1776	Cornelis Martinus Brouwer
1776	Erfgenamen Cornelis Martinus Brouwer
1776	Anthonij Stratenus ½, Cornelis Stratenus ½
1788-1805	Cornelis Stratenus
1805-1811	Margaretha van Boven, weduwe van Cornelis Stratenus

De geschiedenis van deze molen begint als Gillis van Helmont in oktober 1670 van de stad toestemming krijgt een nieuwe dubbele oliemolen te bouwen. De molen werd gebouwd op een stuk land, gelegen *buytendijcx van de Suytpolder van Dubbeldam, beginnende van de kade langs d'uytwateringe van de voorschreven polder tot aen het stoepken vant huysken van Jan Boer*, dat hij op zijn kosten moest ophogen en verder geschikt maken. Het naast de rivier gelegen trekpad moest wel toegankelijk blijven.⁵⁰ Stadsrekeningen geven jarenlang Gillis van Helmont met deze oliemolen aan op gors 'de Streep'. Op de kaart die Mattheus van Nispen omstreeks 1688 maakte, is *De Haan* te zien op een rechthoekig stuk land (Streep), naast de uitwatering van de sluis van de Zuidpolder. Van Nispen merkte deze molen met een L. Daarnaast is een huis te zien: huis *Mijlwijck* dat al vóór 1655 werd gebouwd en in 1677 door Aletta de Veer, weduwe van Johan Francken, werd verkocht aan de koopman Johan van Helmont. Deze Johan, zoon van Gillis van Helmont, stelde in 1686, samen met zijn vrouw Sophia Deijlman, hun oliemolen *Den Haen* als onderpand bij een lening.

Oliemolen De Haan (letter L).

Op dezelfde plaats bevond zich in 1923 de reinigingsdienst.

⁵⁰ SAD 3, inv. 946, p. 194.

Uit een akte van 1689 blijkt dat Johan van Helmont, dan brouwer in brouwerij *Het Vlies*, de oliemolen 2½ jaar daarvoor had laten veranderen in een moutmolen. Hij verklaarde voor notaris Van Dijck dat hij eigenaar was van moutmolen *De Haan* en Pieter Gijselen als molenaar in dienst had. Hij maalde nu mout en boekweit, dat hij in zijn brouwerij gebruikte. Hij maalde als dat nodig was ook 's nachts en bracht het mout zodra de stadspoort open was naar de brouwerij. Als er niet genoeg wind was om te malen met *De Haan*, werd er gemalen met de rosmolen die in de brouwerij gevestigd was. Van Helmont meldde in 1691 bij notaris Van Bijwaert dat Pieter Pieterse Kruyn als *meesterbaes molenaar* voor hem zou werken. De drie zoons van Kruyn zouden hem assisteren bij het produceren van olie en het malen van mout. Dit contract liep van half september van dat jaar tot half juli 1692. Het loon dat Kruyn zou verdienen bedroeg f 14 per week. Van Helmont verkocht de molen in 1697 aan Martinus Brouwer, oud-schepen en koopman uit Gorinchem. In de verkoopakte werd *De Haan* alleen als oliemolen aangeduid.

Na 1776 was de molen eigendom van de kooplieden Anthonij en Cornelis Stratenus. De laatste was vanaf 1788 de enige eigenaar. Na zijn overlijden in 1805 kwam de molen in handen van zijn weduwe Margaretha van Boven.⁵¹ Na haar overlijden in 1811 werden er geen akten meer gevonden over deze molen. Ook in kadastrale bronnen werd de molen niet aangetroffen. Dat zou kunnen betekenen, dat de molen tussen 1811 en 1832 werd gesloopt. Op de plattegrond van Van Elk uit 1894 is op de plaats waar de molen stond een bergplaats voor meststoffen te zien. De plattegrond uit 1923 toont daar het terrein van de reinigingsdienst.

5.27 De Haas (Lijnbaan)

Soort:	Achtkante bovenkruier
Functie:	Houtzaagmolen
Ligging:	Lijnbaan
Gebouwd:	1680
Gesloopt:	1896
<i>Eigenaren:</i>	
1680-1685	Hendrik van Baecken
1685-1700	Willem de Vlucht
1700-1703	Gerrit van Baecken
1703-1711	Johan van Erp
1715	Huybert en Johan van Erp
1718-1729	Jacoba de Bruyn, getrouwd met Huybert van Erp
1729-1740	Johan van Eijdsen
<1755	Sara van Achlum, weduwe van Johan van Eijdsen
1755-1777	Jan van Dorsser
1777-1782	Stephanus van Dorsser
1782	Cornelia de Heer, weduwe van Stephanus van Dorsser
1784-1809	Cornelia de Heer, getrouwd met Samuel 't Hooft
1809-1831	Johannes Adrianus van Dorsser ½, Teunis Willem Plukhooy ½

⁵¹ SAD 405, inv. 6, p. 1. Beiden zijn begraven in de Grote Kerk.

1831-1850	Johannes Adrianus van Dorsser ½, Gerardus Johannes van Dorsser ½
1852-1856	Gerardus Johannes van Dorsser
1856-1883	Johanna Mauritz, weduwe van Gerardus Johannes van Dorsser
1883-1896	Christina Anthonia van Dorsser, weduwe van Petrus Jacobus 't Hooft ½, Gerard van Dorsser ½

In 1679 kocht koopman Hendrick Geerits van Baecken naast de gewezen lijnbaan (touwdraaijerij), een huis, erf en loods om daarop zijn achtkante windzaagmolen *De Haas* te bouwen.⁵² In 1685 schonk Hendrick van Baecken zijn molen met een groot woonhuis, loods en tuin, als *donatie inter vivos* (schenking onder levenden) aan zijn schoonzoon, meester-scheepstimmerman Willem de Vlucht. De hypothecaire lening die Van Baecken op de molen en bijbehorende gebouwen had afgesloten, moest Willem overnemen. De in Den Haag wonende zoon van Hendrick, Gerrit van Baecken, bestreed de schenking van de molen. Hij eiste in 1700 voor het Hof van Holland dat hij zou worden gehandhaafd in het bezit van de zaagmolen, woonhuis en verdere toebehoren. De rechter oordeelde dat Willem de Vlucht de molen weer af moest staan, die daaraan gevolg gaf. In 1701 moest de molen gerepareerd worden,

waarvoor Gerrit van Baecken f 1.300 leende. Hij kon zijn schulden niet aflossen en eind 1702 werd de openbare veiling aangekondigd van een *grote stercke en weldoortimmerde wintsaegmolen*. Johan van Erp, koopman in hout, kocht in juni 1703 de molen met twee woonhuizen, havens, schuur en grienden. Van Erp vergrootte het huis en legde een brug aan bij zijn erf.

Een zeer Bekwame, Sterke en
Welgelegen
ZAAGMOLEN,
Met deszelfs toebehooren en verder Gereetschap hier onder gespecificeert.,
Mitsgaders Loozen, Molenaarswooning, Werf, en Haven om Hout in te leggen,
en Speelhuys (hebbende een zeer Vermaaklyk uytzicht op het Water of Merwede) ende nog
een Thuyt, Koetshuys, Washuys en Kelder,
Als mede een Weldoortimmerd en Sterck
WOONHUYSEN en ERVE.
Voorzien met vericheyde Vermaakelyke en Fraaye Vertrekken, met een Thuyt daar aan,
staande en gelegen even buyten het Sluysje aan den Noordendyk in de Lijnbaan, buyten de
Stadt DORDRECHT,
T E K O O P.
Op Maandag den agtewintigsten Maart dezès Jaars 1718.
ALBERTUS van NIEVELT, en ANDRIES CANT,
brede Afschaffers en Procureurs binnen dese Stadt (als by myn Ede Groet Achtbare Heeren van den Gerecht
en Kansee, Jussies der voorsz. Stadt, aangeleide sijn tot Geroyen oort der Treldrenten Stedel van heeren
JOHAN van ERP, in zyn leuen koopman in West binnen dese voorsz. Stadt) sijn dan meyminger / een
schierbaan den Heeren Schepenen Commissarissen van de Voorsz. Stadtlycche binnen dese Stadt / in tegenstaen
op te bene Vyelen ende aan den meerscheide te Verhoopen:
Een zeer Bekwame / Stercke en Welgeconditioneerde ZAAGMOLEN,

Verkoopbiljet (detail) met daarop de aankondiging van de openbare verkoop van De Haas op 28 maart 1718 in het koffiehuis De Gouden Molen (SAD 32 inv. 140, nr. 8).

In 1755 kwam de molen in bezit van scheepsbouwer Jan van Dorsser. Deze liet de molen voor een betere windvang drie Weselse voeten opvijzelen (circa 90 cm). Voor de fundamenten werden veertig stenen pilaren onder de molen geheid en legde men onder meer een nieuwe vloer.⁵³

⁵² SAD 3, inv. 946, p. 182v-183v.

⁵³ SAD 32, inv. 140, nr. 24.

Stephanus van Dorsser was na het overlijden van zijn vader in 1777 de volgende eigenaar, tot zijn dood in 1782. Zijn weduwe Cornelia de Heer kreeg vervolgens de molen in eigendom. In 1782 kocht zij de naastgelegen zaagmolen *De Reus Goliath*. Cornelia hertrouwde met Samuel 't Hooft. In 1809 geven zij aan dat zij *met het klimmen der jaren naar rust verlangen en zich van hun houtnegotie wensen te ontdoen*. De molen bleef tot eind 19e eeuw in de familie. In 1896 was de molen niet meer rendabel en werd gesloopt.⁵⁴

5.28 De Haas aan de Zuidendijk

Soort: Stoommolen
 Functie: Oliemolen
 Ligging: Zuidendijk bij de Glazenstraat
 Gebouwd: 1861
 Gesloopt: 1902

Eigenaren:

1861-1865 Johan Koolhaas Revers
 1865-1880 Daniël de Jongh Willemsz $\frac{1}{2}$, Johannes Schuijten Huibertsz $\frac{1}{2}$
 1881 Catharina Elisabeth van Heijningen, weduwe van Johannes Schuijten Huibertsz $\frac{1}{2}$, Anna Maria Schuijten, wed. Daniël de Jongh Willemsz $\frac{1}{2}$
 1881-1898 Naamloze Vennootschap Dordrechtse Stoomolieslagerij De Haas
 1898-1901 Commanditaire Vennootschap De Dordtsche Bank
 1901-1902 Adrianus Dekker

Deze stoomoliemolen werd in 1861 gebouwd op de plaats van windoliemolen *De Oude Ruiter*, bijgenaamd *De molen van Ruts*, aan het begin van de Zuidendijk bij de haven en uitwatering van de sluis. De eerste eigenaar was Johan Koolhaas Revers, een olieslager uit Dordrecht. Het molencomplex bestond behalve de molen uit een herenhuis, de molenaarswoning, de tuin bij de molen, de kraan en het plankier tegenover de molen. Revers verkocht de molen aan Daniël de Jongh en Johannes Schuijten.⁵⁵ Na de dood van beiden werd de molen in 1881 verkocht aan de Naamloze Vennootschap Dordrechtse Stoomolieslagerij *De Haas*. Deze N.V. werd in 1898 geliquideerd. De stoomoliemolen, kantoor, pakhuis, steenkolenloodsen, fabrieksbaaswoning, erven en bouwgrond werden verkocht. De stoommachine, ketel, werktuigen en gereedschappen waaronder een kraan werden apart verkocht. De laatste eigenaar Adrianus Dekker sloopte in 1902 de molen.⁵⁶

Op 21 februari 1865 werd in de Dordrechtsche Courant de openbare verkoop aangekondigd van stoomoliemolen De Haas aan de Zuidendijk (SAD 569, inv. 71).

⁵⁴ K.R.Do legger art. nr. 7421.

⁵⁵ K.R.Do legger art. nr. 757; SAD 20 inv. 1834 nr. 8376.

⁵⁶ K.R.Do legger art. nr. 2137.

5.29 De Hazewind

Soort: Stoommolen
 Functie: Oliemolen
 Ligging: Achterhakkers
 Gebouwd: 1861
 Gesloopt: 1929

Eigenaren:

1861-1865 Johannes Hendrik Lebet
 1865-1871 Johannes Hendrik Lebet, weduwnaar van Jacoba Groenendaal
 1871-1904 Johannes Hendrik Lebet
 1904-1905 Jenneke Groenendaal, weduwe van Johannes Hendrik Lebet
 1905-1919 Adrianus Jacobus Lebet
 1919-1926 Naamloze Vennootschap Verenigde Distilleerderijen gevestigd te Dordrecht
 1926 Naamloze Vennootschap Eerste Nederlandsche Dogcakefabriek v/h P. Lammens en Zonen, later genaamd N.V. Flora Honden Broodfabriek v/h P. Lammens en Zonen gevestigd te Dordrecht

De stoomoliemolen *De Hazewind*, gelegen aan het Achterhakkers, werd in 1861 gesticht door Johannes Hendrik Lebet. Het gebouw was in 1859 ontworpen door A. Hogerziel. In de stoomoliemolen bevond zich een voorslagmeelketel die, net als de naslagmeelketel, verwarmd werd door stoom. Daarnaast waren voorslag- en naslagladen, stamperblokken, kant- of maalstenen en een oliebak aanwezig. Op het molenterrein stonden een woning voor de administrateur, een schoorsteen, een pakhuis, een kolenmagazijn en een woning voor de *meester*, een opzichter.⁵⁷ Tot 1919 was de stoomoliemolen eigendom van de familie Lebet.

De 'N.V. Verenigde Distilleerderijen', gevestigd in Dordrecht, werd in 1919 eigenaar van de stoomoliemolen. In 1926 werd de molen verkocht aan de 'N.V. Eerste Nederlandsche Dogcakesfabriek v/h P. Lammens en Zonen'. Een deel van het fabriekspand werd verhuurd aan de 'Centrale Suiker Maatschappij'. In 1929 veranderde het pand van bestemming en volgden wijzigingen aan het pand. Het perceel werd voortaan vermeld als een fabriek voor hondenvoer genaamd 'N.V. Flora Honden Broodfabriek v/h

P. Lammens en Zonen', gevestigd te Dordrecht. De stoomoliemolen bestond niet meer.⁵⁸

Links: Familiewapen van de familie Lebet met witte hazewind (SAD 92, inv. 2)..

Rechts: Op de gevel aan het Achterhakkers waarin stoomoliemolen De Hazewind was gevestigd, prijkt nog steeds de gevelsteen.

⁵⁷ SAD 552, ZG 14.

⁵⁸ K.R.Do legger art. nr. 16770.

5.30 *Het Hert*

Soort: Zeskante bovenkruier
Functie: Houtzaagmolen
Ligging: Noordendijk (binnendijks)
Gebouwd: 1827
Gesloopt: 1891

Eigenaren:

1827-1828 Maarten van der Koogh $\frac{1}{2}$, Willem van der Koogh $\frac{1}{2}$
1828-1857 Willem Willems van der Koogh Mzn
1857-1862 Magdalena Petronella Muller, wed. van Willem Willems van der Koogh
1862-1867 Jacobus Weber
1867-1868 Lena Vuijk, weduwe van Jacob Weber
1868-1871 Erfgenamen van Lena Vuijk, weduwe van Jacob Weber
1871-1890 Cornelis Weber
1890 Henri Vriesendorp jr. $\frac{1}{2}$, David Antoine Nicolaas Vriesendorp $\frac{1}{2}$ als
firma Jacob Vriesendorp & Zonen
1890 Teunis Wapperom sr. $\frac{1}{2}$, Teunis Wapperom jr. $\frac{1}{2}$

Op de fundamenteën van volmolen *Het Varken* werd zaagmolen *Het Hert* gebouwd.⁵⁹ De molen bleef tot 1862 in handen van de familie Van der Koogh en ging toen over in die van Weber. In de zomer van 1881 trof de bliksem tijdens hevige onweer een van de wieden. Daardoor ontstond brand in de rieten kap en richtte schade aan in de molen. Enkele werklieden die in de buurt waren, blusten snel de brand, waardoor de molen behouden bleef.⁶⁰ Eigenaar Cornelis Weber liet *Het Hert* in maart 1890 openbaar verkopen. Het molencomplex bestond op dat moment uit de molen, een molenaars- en knechtenwoning, schuur en open loods, een tuinmanswoning, moesland en boomgaard aan de Noordendijk (binnendijks), een balkengat (buitendijks) en hooi- en rietland, gelegen bij de molen. Henri Vriesendorp jr. en David Antoine Nicolaas Vriesendorp waren de kopers, zijnde de firma Jacob Vriesendorp & Zonen. Deze verkocht de molen met alles wat erbij hoorde al na zeven maanden aan Teunis Wapperom Tzn senior en junior. Deze melkboeren uit Papendrecht sloopten de molen in 1891 en bouwden op die plaats een huis waarin zij gingen wonen.⁶¹

De houtzaagmolens Het Hert (binnendijks) en De Duinen (buitendijks), 1885 (GPV-M 1347).

⁵⁹ SAD 785, inv. 1245.

⁶⁰ SAD 569, inv. 89 16-7-1881.

⁶¹ SAD 20, inv. 2019, nr.159; K.R.Do legger art. nr. 5045.

5.31 De Hoogmoet (Hoogmoed)

Eerste molen

Soort:	Standerdmolen
Functie:	Korenmolen
Ligging:	Vest achter het Bagijnhof
Gebouwd:	<1543
Gesloopt:	1645
<i>Eigenaren:</i>	
1543	Cornelis Jacobsz
1558	Cornelis Joostszoon ½, Aert Meussen (Bartholomeus) ½
<1562	Aert Meusz ½
1562	Lenert Cornelisz ½
1590-1591	Lucas Meeusz, Pieter Cornelisz, Laurens Jansz Vrient
<1599	Cornelis Pietersz, schoonzoon Mels Joosten, Reijer Cornelisz, Cornelis Cornelisz, Bastiaen Joosten, Cornelis Cornelisz Wor, getrouwd met Stijntken Jansdr, Rochus Lenaerts, samen ½
<1599	Aelken Wouters, weduwe van Lenaert Herberts ½
1599	Pieter Aertsz ½
1599-1606	Jacob Cortiaenszn (Corszn) ½
<1606	Jan Pietersz ½
1608	Jacob Corstiaenszn, gehele molen
1608-1638	Michiel Jacobsz Cotermans
1638-1639	Geerit Rutten de Ridder, gehele molen
1639	Geerit Rutten de Ridder ½, Hendrick Geeritsz alias baas Hendrick ½
<1640	Geerit Rutten de Ridder ½, erfgenamen van Michiel Cotermans ½
1640	Geerit Rutten de Ridder ½, Henrick Gerritsz van Bosch ½
1642-1645	Geerit Rutten de Ridder ½, Hillebrant Geeritsz Schagen ½

Tweede molen

Soort:	Standerdmolen
Functie:	Koren- en moutmolen
Ligging:	Cornelis de Wittstraat, tegenover de Blekersdijk
Gebouwd:	1645
Gesloopt:	1761
<i>Eigenaren:</i>	
1645-1649	Geerit Rutten de Ridder ½, Hillebrant Geeritsz Schagen ½
1649-1661	Aelbert Jansz van Hoorn
1661-1666	Anneken Gijsberts, weduwe van Aelbert Jansz van Horen
1663-1664	Willem Willemsz (van Diepenbeeck), huurde ½
1666-1670	Dirck Marinusz van de Vijver, huurde 3½ jaar
<1668	Louijs van der Loo, getrouwd met Geertruyt Jansdr van Hooren ½
1668	Gijsbert Aelbertsz van Hooren ½
1674	Marijcken Aryens, weduwe van Aryen Jansz van Hoorn, verhuurt ½ aan Geerit Franz van Heeckeren voor ruim 8 jaar
<1674	Erfgenamen Gijsbert Aelbertsz van Hoorn
1674	Samuel Gerritsz van Lier ½, Jan Dircxz Ganseman ½

1677	Jan Dirxsz Ganseman, getrouwd met Maeijken Cornelisdr Coomans $\frac{1}{2}$
1683	Floris Jansz, getrouwd met Maeijken Cornelisdr Coomans $\frac{1}{2}$, Samuel Geeritsz van Lier $\frac{1}{2}$
<1689	Maeijken Cornelisdr Coomans, getrouwd met Lieven Hendricxse Bax
<1690	Johannes Gheen, getrouwd met Laurensken Aryensdr, weduwe van Samuel Geeritsz van Lier $\frac{1}{2}$
1690-1704	Lieven Hendricxse (Bax)
1713-1721	Lieven Hendricxse Bax $\frac{1}{2}$, Cornelis Bax $\frac{1}{2}$
1721-1725	Maaijke Kooijmans $\frac{1}{2}$, Cornelis Bax $\frac{1}{2}$
1725-1740	Cornelis Bax
1745	Cornelis Bax, verhuurt aan zoon Jan Bax voor 12 jaar
1750-1762	Jan Bax

De Hoogmoet stond op de Vest, op de plek van het huidige parkeerterrein naast ijssalon La Venezia. Volgens Matthijs Balen (p.3) was *De Hoogmoet* er al in 1421. Hij schreef: *De oude Maas heeft voor den inbreuk sjaar 1421 geloopen 1090 roeden zuydwaerts van de Stadsveste, gemeten uyt de muur aan de oude molen [genoemd Hoogmoed] after 't Beggijnhof [nu buyten de stad staande].*

De oudste vermelding die gevonden is, dateert van 1543. De molenaar Cornelis Jacobsz verklaarde een lening afgesloten te hebben voor de aankoop van zijn *windtmoe- len genompt Hoegemoet staende achter an der stede Veste*.⁶² In 1645 werd de molen aan de *Veste ontrent het Leprooshuys deser stede* verplaatst naar de overkant, net buiten de Vriesepoort.⁶³

Op de kaart van Jacob van Deventer uit 1545 staan rechtsonder twee molens. De linkermolen is Het Raephout, de rechter molen *De Hoogmoet*.

⁶² SAD 9, inv. 693, p. 34.

⁶³ SAD 3, inv. 946, p. 75.

In 1649 kocht Aelbert Jansz (Van Hoorn), die op dat moment molenaar was op koren-molen *De Stier*, de 2e *Hoogmoet*. Aelbert Jansz was een driftig man en regelmatig kwam het tot ongeregeldheden tussen hem en de opzichters en pachters van de impost op het gemaal. Hij gaf óf verkeerde aantallen zakken op, óf hij gaf ze helemaal niet op. Hij werkte met biljetten van acht dagen oud, of hij liet de pachter niet toe in de molen, zodat deze zijn werk niet kon doen. Vaak werd door Aelbert verbaal geweld gebruikt, zoals: *gij vuylick gij doet mijn cracht ende gewelt dat ick u op de hey hadde ick soude u daer anders spreecken of ick beschijt tie beyden gaer vant hoofd totte voeten*. Ook als de opzichters 's avonds langs de molen liepen, kwam hij de volgende dag daarover zijn beklag doen: *de swarte geesten hebben gisteren weer gewandelt, laetse eens weer opte werff comen men sal sie met hagel in der gadt schieten*.⁶⁴

Tot in 1674 was de molen eigendom van de familie Van Hoorn. De tweede echtgenoot van Maeijken Cornelisdr Coomans raakte door een val van zijn molen in 1683 *swaerlijck gequetst* en overleed enkele dagen later. Vanaf 1750 was Jan Bax eigenaar van de molen. Hij verzocht in 1761 zijn *oude stander windkoorenmoolen genaamd Den Hoogenmoet* gestaan hebbende even buiten de *Vriesepoort* bij de *Beeltjesbrug* te mogen afbreken. Hij wilde daar een nieuwe ronde stenen korenmoen bouwen. Bax kreeg toestemming en bouwde korenmoen *De Maagd*.⁶⁵

Detail kaart van R. de Hooghe van 1676. De Hoogmoet werd verplaatst naar de overkant van de Spuihaven buiten de Vriesepoort, vlak naast het huidige Vrieseplein.

5.32 *De Hoop* aan de Bakstraat zie runmolen *Buiten de Sluispoort*

5.33 *De Hoop (Goede Hoop)* 's-Gravendeelsedijk zie *De Windhond*

5.34 *De Hoop* aan de Noordendijk, later *De Blauwe Molen*

Soort:	Achtkante bovenkruier
Functie:	Houtzaagmolen
Ligging:	Noordendijk tegenover de Groenedijk
Gebouwd:	1699
Hernoemd:	Rond 1782 <i>De Blauwe Molen</i>
Gesloopt:	1895

⁶⁴ SAD 20, inv. 93, p. 544, 544v.

⁶⁵ SAD 3, inv. 870, p. 7.

Eigenaren:

1699-1723	Lucas Bilderbeeck ½, Gillis Holaert ½
1724-1727	Clara van Melisdijck, weduwe van Bilderbeeck ½, Gillis Holaert ½
1727-1768	Gillis Holaert
1768-1782	Erfgenamen van Gillis Holaert
1782-1818	Willem van der Koogh Abrahamsz
1818-1824	Jacob Schotel Gilliszn
1824	Arie van de Weg, Jacob Sterk van de Weg, Arie Driesse van de Weg
1826-1863	Jacob Sterk van de Weg, Arie Driesse van de Weg
1864	Arie Driesse van de Weg
1864-1876	Willem van de Weg A. Drzn ½, Matthijs van de Weg, als firma W. & M. van de Weg
1877-1882	Willem van de Weg, Johanna Wilhelmina Keeman, wed. M. van de Weg
1882-1895	Cornelis van de Weg, Johannes Adrianus van de Weg, als firma W. & M. van de Weg

In 1699 kreeg Lucas Bilderbeeck toestemming een zaagmolen aan de Noordendijk te bouwen.⁶⁶ Zijn zakenpartner was zijn zwager Gillis Holaert. Hun respectieve schoonvader en vader was de welgestelde koopman Jacob Holaert die uit een familie van houthandelaren stamde. De familie Holaert bezat huizen in de voornaamste straten van Dordrecht, zoals de Wijnstraat en het Steegoversloot en grond in het Lijnbaan-gebied. Bij de bouw van de molen hadden zij palen rondom de molen gezet voor hout-opslag. Door grondverzakkingen en hoge waterstanden was het al een aantal keren gebeurd dat het opgeslagen hout tussen de palen door of over de palen heen was weg-gedreven en zoekgeraakt. Om dit verlies te voorkomen, dienden zij met succes in 1708

Aert Schouman maakte een aquarel van houtzaagmolen De Hoop, later genaamd De Blauwe Molen aan de Noordendijk omstreeks 1739 (GPV 552-230142).

⁶⁶ SAD 3, inv. 846, p. 11.

een aanvraag in om een kade rond hun houtberging te mogen maken. Bilderbeeck en Holaert en andere zaagmolenaars van nabijgelegen molens, kregen eveneens toestemming de slikken bij hun molens te gebruiken als houtberging.

Na het overlijden van Gillis in 1768 werden zijn kinderen eigenaar. Zij verkochten in 1782 de *achtkante windzaagmolen van ouds genaamd De Hoop* en nu *De Blauwe Molen* aan houtkoper Willem van der Koogh.⁶⁷ Van der Koogh was een telg uit een grote molenaarsfamilie, die verscheidene molens op het Eiland van Dordrecht in eigendom had.⁶⁸ Van der Koogh plaatste in 1818 een advertentie in de Dordrechtse Courant waarin hij zijn *extra ordinaire groot hechte sterke en wel geconditioneerde en welgelegen achtkanten windhoutzaagmolen genaamd van ouds De Hoop en nu De Blauwe Molen* te koop aanbood. Inbegrepen bij de verkoop waren ook de losse en vaste gereedschappen, loodsen, houtbergingen, balkengaten, molenaars- en knechtenwoningen, ringkade en de dijk naast korenmolen *Kijck over den Dijck* aan de Noordendijk. De molen dankte zijn naam aan zijn blauwachtig uiterlijk. Vanaf 1824 was de familie Van de Weg eigenaar; in 1895 volgde de sloop van de molen.⁶⁹

5.35 De Hoop aan de Spuiweg

Soort:	Achtkante stellingmolen
Functie:	Korenmolen
Ligging:	Spuiweg - hoek Singel
Gebouwd:	1761
Gesloopt:	1878

Eigenaren:

1761	Elisabeth Bol, wed. van Willem Leendertsz Kievit ½, Jan Dolphijn ½
1762-1765	Willem de Kievit ½, Jan Dolphijn ½
<1767	Sija van Bockhout, weduwe van Jan Dolphijn ½
1767-1776	Arij van Hoorn ½
1776	Willem de Kievit ½, Jan Bax ½
<1785	Hendrik Bax ½
1785	Leendert van Rhijn ½
1790-1796	Guiljaan van Schelven ½
1796	Willem Broeksmit ½
<1797	Barendina van Rijnen, weduwe van Willem Broeksmit ½
1797	Arij van Hoorn Gzn ½
<1821	Weduwe van Leendert Kievit 1/6
1821-1828	Gerrit Obbes Faasen 1/6
1829	Willemina Barbera Elisabeth Kievit, getrouwd met Gerrit de Visser 1/6
1829-1835	Catharina de Haan, wed. Gerrit Obbes Faasen ¼, Obbe Obbes Faasen ¼
1835-1846	Adriana Cornelia Smits, wed. van Lambert Pieter Catharinus van Tets ¼
1830-1843	Nicolaas Faasen ¼
1834-1844	Hendrik Bax ½
1843-1847	Arie Klumpes ¼

⁶⁷ SAD 9, inv. 871, p. 140-141.

⁶⁸ Zie Gens Nostra 2007-10, 'Molens en genealogie'.

⁶⁹ K.R.Do legger art. nr. 7212.

naers moet zijn veroorzaekt. Na overleg met de commissarissen van het gerecht werden de molenaars Willem Kievit en Jan Dolphijn veroordeeld tot het vergoeden van de geleden schade. Ook moesten zij de kosten van het proces, het maal- en keurloon en een boete van f 25 betalen. Het totale bedrag was f 139.

De eigenaren van *De Hoop*, de families Bax, Faasen, De Bruijn en De Haan waren door familiebanden met elkaar verbonden. De molen bleef tot 1878 in bedrijf. In 1872 was de voormalige broodbakker Lambertus van Loon Lambertuszn uit Zwijndrecht de eigenaar. Hij werkte als korenmolenaar nog zes jaar op de molen en liet hem in 1878 slopen.⁷¹ Op de plaats van de molen werden woonhuizen gebouwd, het *Hofje De Hoop*. De naam *De Hoop* leeft voort, maar dan als de door de heer Jac. Hogeweg opgerichte *Stichting De Hoop*, een centrum voor verslaafdenzorg. Op de binnenplaats van het *Hofje de Hoop* bevindt zich een molensteen met daarop de oude tekst van de gevelsteen die ooit op de molen prijkte.⁷²

5.36 De Houtkloover (Kloover), later De Ooievaar, De Esseboom, De Lindentak, De Middelburg I

Soort:	Paltrok
Functie:	Houtzaagmolen
Ligging:	's-Gravendeelsedijk
Gebouwd:	1729
Hernoemd:	Rond 1782 in <i>De Ooievaar</i> , rond 1816 in <i>De Esseboom</i> , rond 1846 in <i>De Lindentak</i> , 1867 in <i>De Middelburg I</i>
Gesloopt:	1906
	<i>Eigenaren:</i>
1729-1733	Herbert Ruts ½, Maerten Broeksmit ½
1733-1740	Herbert Ruts, gehele molen
1740	Maerten Broeksmit ½, Leendert Vernes ½
1740-1763	Leendert Vernes, gehele molen
1763-1767	Arnoldus Hania & Zoon
1767	Adriana Wilhelmina Kouwens, weduwe van Cornelis Hania ¼
1775-1776	Dirk Korthals ½, Adriana Wilhelmina Kouwens, wed. Cornelis Hania ½
<1778	Jac. Korthals ½, Adriana Wilhelmina Kouwens, wed. Cornelis Hania ½
1778-1779	Pieter Maaskant
1779-1781	Andries Broekman ½, Leendert van Velsen ½
1781-1782	Tobias Vernes ½, Leendert van Velsen ¼, Jordaen de Haan 1/8, Johannes van Velsen 1/8, als De Haan & Van Velsen compagnie van houtwaren
1782-1783	Huibert van Asperen, Paulus van Asperen, Gerrit Veth jr. ½, Leendert van Velsen ¼, Jordaen de Haan 1/8, Johannes van Velsen 1/8
1784	Huibert van Asperen, Paulus van Asperen, Gerrit Veth jr. ½, Johannes van Hoogstraten ¼, Jordaen de Haan 1/8, Johannes van Velsen 1/8
1786	Huibert van Asperen ¼, Paulus van Asperen ¼, Johannes van Hoogstraten ¼, Jordaen de Haan 1/8, Johannes van Velsen 1/8

⁷¹ SAD 20, inv. 2031 nr. 179, 180; K.R.Do legger art. nr. 5946.

⁷² Zie pagina 48.

1787	Huibert van Asperen $\frac{1}{4}$, Paulus van Asperen $\frac{1}{4}$, Johannes van Hoogstraten $\frac{1}{4}$, Jordaen de Haan $\frac{1}{4}$
1791-1793	Paulus van Asperen $\frac{1}{2}$, Johannes van Hoogstraten $\frac{1}{4}$, Jordaen de Haan $\frac{1}{4}$
1793	Paulus van Asperen $\frac{1}{2}$, Jordaen de Haan $\frac{1}{2}$
1793-1816	Paulus van Asperen, gehele molen
1816	Johannes Vernes Leendertsz $\frac{1}{2}$, getrouwd met Neeltje Dijkwel $\frac{1}{2}$
1820-1846	Johannes Vernes Leendertsz $\frac{1}{2}$, en kinderen van Neeltje Dijkwel $\frac{1}{2}$
1846-1867	Arij (Arie) van der Linden jr.
1867-1872	Cornelis de Broekert
1872-1873	Herbert van Houwelingen
1873-1884	Adrianus Bertus Verhoef
1884	Heinricus Johannes van de Ven
1884-1887	Pieter de Jager
1887	Sander Bremer $\frac{1}{2}$, Arie Blok $\frac{1}{2}$
1887-1902	Adriaan Blijlevens
1902	Willem Veth Jacobuszn
1902-1903	Adrianus Besteman
1903-1905	Jasper Grootendorst
1905	Gemeente Dordrecht

Deze in 1729 door Herbert Ruts en Maerten Broeksmit gestichte molen veranderde diverse keren van naam.⁷³ Van *De Houtklover*, *De Ooievaar* en *De Esseboom* naar *De Lindentak*, eindigend als *De Stad Middelburg I*.

De Houtklover was gelegen aan het einde van de 's-Gravendeelsedijk, tussen de boezemsluis van de Wieldrechtsepolder en oliemolen *Het Klaverblad*. Tobias Vernes verkocht in 1782 *de helft in een palsrokzaagmolen van ouds genaamd De Houtklover en nu de Ooievaar*.⁷⁴ Johannes Vernes Leendertsz, zaagmolenaar wonende in de Mijl, liet (mede uit naam van de twee voorkinderen Mosselman, uit het eerste huwelijk van Neeltje Dijkwel, zijn overleden vrouw, die weduwe was van Pieter Mosselman, en zijn eigen zes kinderen) in 1846 openbaar verkopen: *een palsrok wind houtzaagmolen van ouds genaamd De Ooievaar thans De Esseboom* met een groot open erf en woonhuis, afdak, een afzonderlijke open houtloods en twee balkengaten.

OPENBARE VERKOOPING,
Ten overstaan van den Notaris VAN DORSSER, van:
De BETERSCHAP van een bechten, sterken, goed onderhouden en zeer gunstig gelegen **PALTSROK-HOUTZAAGMOLEN**, genaamd **DE ESSEBOOM**, met groot OPEN ERF en daarbij zijnde welingerigt WOONHUIS, bevattende 4 Vertrekken; voorts annex AFDAK en afzonderlijke OPEN HOUTLOODS, met een BALKGAT bij den Molen en een zeer ruim BALKGAT over het Mallegat, in den Ruigendam; alles staande en gelegen onder de Mijl, aan den 's-Gravendeelschen Dijk, het Huis gemerkt C n°. 24.

De openbare verkoop van de palsrokzaagmolen De Esseboom werd in de Dordrechtsche Courant aangekondigd op 28 mei 1845.

⁷³ SAD 3, inv. 848, p. 269v.

⁷⁴ SAD 405, inv. 4, p. 48.

Het ene balkengat lag bij de molen, het andere aan de overkant van de *nieuwe vaart genaamt Het Mallegat in de zogenaamde Ruigendam*. De molen was gelegen aan de 's-Gravendeelsedijk, toen nog gemeente de Mijl. De molen werd gemijnd door houtzaagmolenaar Arij van der Linden jr., eigenaar van *De Lindenboom*.⁷⁵ Om zijn molens van elkaar te onderscheiden hernoemde hij *De Esseboom* waarschijnlijk kort na de aankoop in *De Lindentak*. Van der Linden jr. stond jarenlang in de registers der patent-schulden en in de kohieren der hoofdelijke omslagen. In 1856 vroeg Van der Linden toestemming de houtloods bij *De Lindentak* af te breken en een nieuwe te bouwen. Izaak de Broekert, houtkoper, wonende te Middelburg, kocht voor zijn zoon de *palt-rokhoutzaagmolen thans genaamd De Lindentak* van Arij van der Linden.⁷⁶ De Broekert hernoemde de molen naar zijn geboorteplaats Middelburg en verkocht de paltrokhoutzaagmolen vroeger genaamd *De Lindentak*, thans genaamd *Middelburg I* in 1872.⁷⁷ In 1905 werd de molen aangekocht door de gemeente Dordrecht. In februari 1906 bleek de molen afgebroken te zijn.⁷⁸

De Middelburg I, ook wel Stad Middelburg I genoemd, aan de 's-Gravendeelsedijk rond 1905 (GPV 551-71087).

5.37 De Jager

Soort:	Paltrok
Functie:	Houtzaagmolen
Ligging:	Noordendijk
Gebouwd:	1728
Gesloopt:	1904

⁷⁵ K.R.Do dl. 53, nr. 46.

⁷⁶ SAD 20, inv. 1906, nr. 193.

⁷⁷ SAD 20, inv. 2032, nr. 277.

⁷⁸ K.R.Do legger art. nr. 8738.

	<i>Eigenaren:</i>
1728-1755	Gijsbert de Lengh
1755-1758	Isaac Morjé 1/3, Hendrik Vriesendorp 1/3, Leendert Roos 1/3
1758-1773	Nicolaas Kool 1/3, Hendrik Vriesendorp 1/3, Leendert Roos 1/3
1773-1781	Nicolaas Kool ½, Hendrik Vriesendorp ½
1781-1788	Hendrik Vriesendorp ½, Jacob Vriesendorp ½
<1818-1823	Jacob Vriesendorp & Zonen
1823-1824	Arnoldus de Groot
<1833	Arnoldus de Groot & Zonen
1834-1858	Jan De Groot ½, Arnoldus Arnolduszn de Groot ½
1858-1874	Arnoldus de Groot Arnolduszn
1874-1879	Maria Cornelia Jansse, weduwe van Arnoldus de Groot
1879-1881	Johannes Cornelis, Catharina Elisabeth, Maria Arnoldina de Groot
1881-1895	Firma Arnoldus de Groot & Zonen
1895-1904	Waterschap de Vierpolders

De geschiedenis van *De Jager* begint in 1728. Koopman Gijsbert de Lengh vroeg in dat jaar het Dordtse stadsbestuur een zaagmolen met behuizing, loods en houtberging aan de Noordendijk te mogen bouwen. Hij had daarvoor *uijtgedagt de plaats op de Noordendijk tusschen de molen van Onder de Linden en Van Rijsoort aan de eene en de volmolen aan de andere zijde*. Dit zou tussen de molens *Het Fortuin* en *Het Varken* zijn. In een andere aanvraag van hem, gericht aan de Dijkgraaf en Heemraden van de Noord- of Merwedepolder, had hij *uijtgedagt de plaats aan de Noordendijk streckende vande bekstijger buitendijks van des suppliant's binnendijks staende moolen opwaerts tot vier roeden boven de doorne hegge van gemelde molen voorts tot berginge van het houdt voor den te makene molen*.⁷⁹ De bedoelde binnendijks staende molen was *De Valk*. De Lengh kreeg toestemming zijn molen te bouwen, maar dan verderop aan de Noordendijk, als laatste in de rij. Naast *De Jager* had De Lengh ook de genoemde molen *De Valk* en *De Pauw* in eigendom.

Paltrokzaagmolen De Jager gelegen aan de Noordendijk (buitendijks) rond 1895.

⁷⁹ SAD 3, inv. 848, p. 214v; SAD 785, inv. 118.

In 1755 verkocht De Lengh zijn molens *De Jager* en *De Pauw* aan de kooplieden Isaac Morjé, Hendrik Vriesendorp en Leendert Roos.⁸⁰ In 1785 kregen Hendrik en Jacob Vriesendorp toestemming een nieuwe houtzaagmolen en molenaarshuis te bouwen en een balkengat te graven op het door hen gebruikte buitengors aan de Noordendijk. Hendrik overleed echter en zoon Jacob zag van de plannen af.⁸¹ De molen was tot in de 20ste eeuw in bedrijf en heeft 176 jaar bestaan, waarvan meer dan 70 jaar in eigendom van de familie De Groot. In 1904 werd de molen gesloopt.

5.38 *Het Kalf* (molen van Absouw)

Soort:	Standerdmolen
Functie:	Moutmolen
Ligging:	Spuiweg
Gebouwd:	<1601
Gesloopt:	<1713 afgebrand
<i>Eigenaren:</i>	
<1601	Cornelis Adriaens Cruydenier
1601-1621	Thomas Theller (Tailer/Teller)
1621-1655	Dirck Jacobs Absouw
<1664	Hendrick Absouw
1664	Jan Theunis van de Sloot ½, Jacob Roelants van Campen ½
<1669	Jacob Matthijsz huurde de molen
1669-1704	Jacob Roelants van Campen
<1682	Aryen Jansz Vonck
1678-1684	Aelbert Valckenburch
1682-1704	Pieter Onderwater
1713	Gezamenlijke korenmolenaars (molenerf)

Molen *Het Kalf* bestond al aan het einde van de 16e eeuw. In 1601 werd de molen gekocht door de brouwer Thomas Theller. Hij verkocht de molen in 1621 aan Dirck Jacobsz Absouw.⁸² De familie Absouw bezat de molen meer dan 40 jaar. Vandaar dat de molen ook wel de *molen van Absouw* werd genoemd. Rond 1669 was Jacob Matthijsz molenaar op *Het Kalf*, waarschijnlijk huurde hij de molen. In 1684 wordt de molen aangeduid als *Het Kalf alias Mishoop* (*mishoop* slaat waarschijnlijk op het product mout of *mestingh*). Twee jaar eerder was de molen door Aryen Jansz Vonck aan brouwer Pieter Onderwater verkocht. Op de plattegrond van de stadsuitbreiding van Dordrecht (1655) is de molen ingetekend op nummer 17. Aan het begin van de 18e eeuw verbrandde de molen. In 1713 wordt dit in een akte vermeld: *den moutmolen welke over eenige jaeren buyten de Spuypoorte deser stadt van den heer Pieter Onderwater, schepen in wetten ende uyt den oudtraedt, alhier is comen te verbranden*. Het erf waarop de molen stond, werd in 1713 aangekocht door de gezamenlijke korenmolenaars met de bedoeling de molen niet te herbouwen.⁸³

⁸⁰ SAD 9, inv. 871, p. 28v.

⁸¹ SAD 785, inv. 734, nr. 6.

⁸² SAD 9, inv. 746, p. 49.

⁸³ SAD 3, inv. 847, p. 57.

5.39 De Kalkoen later De Oranjeboom, De Kalkhoven, De Kalkoor

Soort:	Achtkante bovenkruier
Functie:	Houtzaagmolen
Ligging:	's-Gravendeelsedijk
Gebouwd:	1684
Hernoemd:	Rond 1789 in <i>De Oranjeboom</i> , >1792 <1807 in <i>De Kalkhoven</i> , >1808 <i>De Kalkoor</i>
Gesloopt:	1889 onttakeld en verstoemd, sloop 1926
	<i>Eigenaren:</i>
1684-1701	Adriaen 't Hooft
1702-1717	Willem 't Hooft ¼, Adriaen 't Hooft ¼
1717	Geertruida van Poelgeest, wed. Willem 't Hooft ¼, Adriaen 't Hooft ¼
1721-1741	Cornelia Beens, weduwe van Adriaen 't Hooft
1741-1758	Lodewijk van Otterloo
<1788	Willem Jacob van Otterloo
1789-1791	Jan Schouten
1791	Eva Boet, weduwe van Jan Schouten
1791-1792	Thomas Kuyl ½, Jan van Prooijen ½
<1807	Thomas Kuyl ½, Maria Kuyl, weduwe van Jan van Prooijen ½
1807	Thomas Kuyl, gehele molen
1808-1834	Arij Kuyl Thomasz
1834-1846	Huibrechtje Dupper, weduwe van Arij Kuyl
1846	Huibert Kuyl ½, Thomas Kuyl ½
1846-1867	Huibert Kuyl, gehele molen
1867-1868	Ardina Willemina Kuyl, weduwe van Pieter van Gijn en kinderen
1868-1870	Hugo van Gijn als firma Kuyl & Van Gijn
1870-1871	Françoise Cornelia Stoop, weduwe van Hugo van Gijn
1881-1920	Simon Marius Hugo van Gijn als firma Kuyl & Van Gijn

De Kalkoor aan de 's-Gravendeelsedijk rond 1870 (GPV-M 861).

De Kalkoen aan de 's-Gravendeelsedijk in 1776 (GPV 551-30051).

Uit stadsrekeningen blijkt dat Adriaen 't Hooft op 10 juli 1684 werd *vergunt het stellen van een saegmolen buytendijs van de dijk van de Zuidpolder*, waarvoor hij jaarlijks f 2,50 betaalde.⁸⁴ Nog in 1691 werd de *molen van sr. Adriaen 't Hooft* vermeld als belending bij de verkoop van een huis.

Uit de staat en inventaris van de boedel van Adriaen 't Hooft en Anna Wyers bleek dat hun zoons Willem en Adriaen ieder een vierde deel van de niet met name genoemde molen in eigendom kregen. In 1741 ging de molen over in handen van Lodewijk van Otterloo. In 1788 werd de molen voor f 6.825 verkocht aan Jan Schouten die de molen *De Oranjeboom* noemde. Zijn weduwe besloot de windzaagmolen *van ouds genaamd De Kalkoen nu Den Oranjeboom* met molenaars- en knechtenwoningen, loodsen, houtbergenissen en een balkengat openbaar te laten verkopen. De molen werd in 1791 aangekocht door Thomas Kuyl en zijn zwager Jan van Prooijen, gehuwd met Maria Kuijl. Ze zullen de molen kort daarna hernoemd hebben in *De Kalkhoven*.⁸⁵ De zaagmolen lag tussen de molens *De Haan* en *De Valk* aan het begin van de 's-Gravendeelsedijk, *staande en gelegen aan de dijk van den Zuidpolder van Dubbeldam op den Nadort onder De Mijl*. Maria Kuyl verkocht als weduwe en boedelhoudster van Jan van Prooijen voor f 8.000 de helft van een *windzaagmolen van ouds genaamd De Kalkhoven met molenaars en knechtshuizen, erf, loodsen, houtbergenissen, balkgaten en twee koepels, gequoteert nummer 2* aan Thomas Kuyl. Een jaar later was Arij Kuyl

⁸⁴ SAD 3, inv. 2695.

⁸⁵ SAD 405, inv. 4, 12-9-1791.

Thomasz eigenaar.⁸⁶ Hierna komt deze molennaam niet meer voor. Rond 1808 werd de molen hernoemd in *De Kalkoor*. De houtkoper Huibert Kuyl en korenmolenaar Thomas Kuyl toonden in 1846 het door hun moeder Huibrechtje Dupper, overleden in dat jaar, gemaakte testament. Zij legateerde aan Huibert de houtzaagmolen *De Kalkoor* met de daarbij behorende woningen, loodsen, balkengaten en gereedschappen. Thomas erfde twee huizen en erven aan de Voorstraat en kreeg een legaat van f 5.500 dat hij moest delen met zijn kinderen. In 1867 overleed Huibert Kuyl. Zijn dochter Ardina Willemina Kuyl, weduwe van Pieter van Gijn, en haar kinderen werden de volgende eigenaar. Zij verkocht de molens *De Kalkoor* en *De Kleine Noord-sche Boer* aan Hugo van Gijn met wie Huibert Kuyl in 1849 een vennootschap was aangegaan onder de naam firma Kuyl & Van Gijn, handel in houtwaren, gevestigd te Dordrecht. De firma Kuyl & Van Gijn kreeg in 1889 vergunning voor het plaatsen van een stoomwerktuig om de molen tot een stoomzagerij om te bouwen. Daarna volgde in 1914 een uitbreiding.⁸⁷ In 1920 werd het altijddurende recht van erfpacht van het handels- of fabrieksterrein, gelegen beneden de spoorbrug te Dordrecht, verkocht. Op dit terrein was toen nog gevestigd de stoomzagerij *De Kalkoor* die daarna openbaar voor afbraak verkocht zou worden. De nieuwe eigenaren van het terrein werden Cornelis Romijn en Leendert Kalis. Deze industriëlen waren met elkaar een vennootschap onder firma aangegaan onder de naam Kalis & Co. De stoomhoutzaagmolen bleek in 1921 te zijn opgeheven. Hij was in gebruik als ijzeropslagplaats door de N.V. Kalis & Co, Sleepdienst te Dordrecht. Deze firma werd in 1924 geliquideerd. Het gebouw van de stoomzaagmolen werd in 1926 gesloopt.⁸⁸

5.40 *Het Kapmolentje*

Soort:	Kleine wipmolen
Functie:	Schorsmolen
Ligging:	Buiten Kalkhaven
Gebouwd:	1659
Gesloopt:	>1715 - 1783
	<i>Eigenaren:</i>
1659	François de Pree

François de Pree kreeg op 18 oktober 1659 van het stadsbestuur toestemming een kapmolen te bouwen. Het eilandje bij de in 1655 gegraven Kalkhaven was een geschikte plaats.⁸⁹ Op diverse plattegronden van Dordrecht komt dit kapmolentje voor, bijvoorbeeld op de kaart die Mattheus van Nispen in 1673 maakte en op de kaart van Mattheus de Vries uit 1720, bijna een kopie daarvan. Ook de kaart van Romeyn de Hooghe van circa 1676 toont de molen. In 1698 tekende Mattheus van Nispen het molentje aan de uiterste punt van de Kalkhaven, anders en veel kleiner dan de naastgelegen grote achtkante bovenkruier *De Eikenboom* die dienst deed als run- en tras-

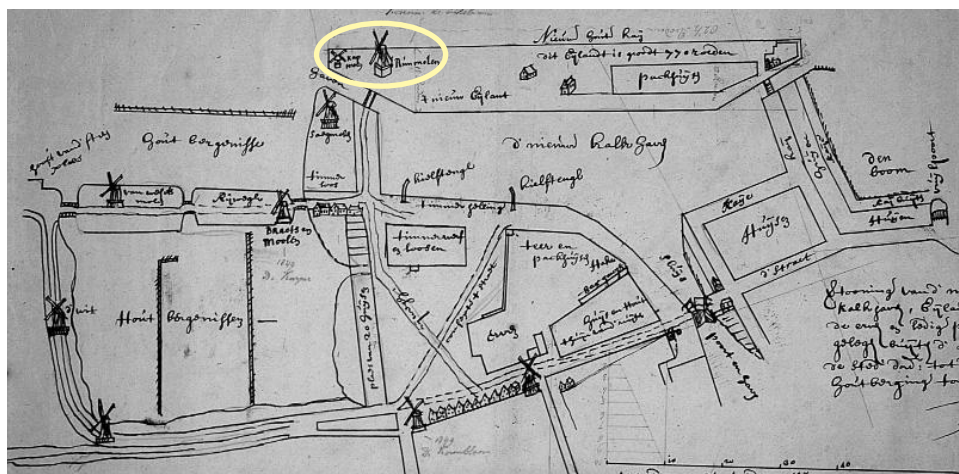
⁸⁶ SAD 405, inv. 5, 6-10-1807.

⁸⁷ SAD 6, inv. 11628.

⁸⁸ K.R.Do legger art. nr. 10671.

⁸⁹ SAD 3, inv. 946, p. 143.

molen. Hieruit zou kunnen worden opgemaakt dat *Het Kapmolen* een kleine wipmolen was. Waarschijnlijk deed de molen dienst als schorsmolenje ten dienste van *De Eikenboom*. Wisselingen van eigenaren werden niet gevonden. De sloop van *Het Kapmolen* is niet met zekerheid aan te geven, mogelijk omstreeks 1715. Het heeft wellicht nog jarenlang, als bekende plek, tot plaatsbepaling gediend.⁹⁰

. Plattegrond van de Kalkhaven en omgeving omstreeks 1698. Op het eiland boven de Kalkhaven is het kapmolenje zichtbaar, staande naast de run- en trasmolen (later korenmolen) *De Eikenboom*. Daaronder werd *De Gecroonde Bijl* afgebeeld, later *De Treurwilg* geheten. Links daaronder staan *De Oude Zager* (*Van Wesele molen*), *De Poortklok* (*Molen van Braets*). Linksonder staan *De Witte Arend* en *De Hoop* aan de Bakstraat. Rechts daarvan staan *De Korenbloem* en *De Rode Leeuw* (GPV 551-35029).

5.41 De Kapraven

Soort: Paltrok
 Functie: Houtzaagmolen
 Ligging: Weeskinderendijk aan het Papengat
 Gebouwd: 1699
 Gesloopt: 1870

Eigenaren:

1699-1744 Jacob van Wezel (Wesele)
 1744-1761 Johannes Vernes
 1761-1777 Adriaan de Leeuw
 1777-1779 Cornelia de Leeuw, huisvrouw van Adriaan Dubois (ook Du Bois)
 1779 Floris van der Linden
 1789-1790 Floris van der Linden ½, Adriaan van der Linden ½ als firma F. & A. van der Linden
 1808-1824 Floris van der Linden ½, Adrianus van der Linden ½ als firma F. & A. van der Linden

⁹⁰ SAD 3, inv. 847, p. 254; SAD 3, inv. 2908, nr. 808.

1824	Adrianus van der Linden Florisz ½, als firma F. & A. van der Linden, erfgenamen van Maria van der Linden, getrouwd met Jacob van Wageningen ½
1824-1867	Adrianus van der Linden Floriszoon als firma F. & A. van der Linden
1867-1870	Adrianus Floris van der Linden als firma F. & A. van der Linden

Koopman Jacob van Wesel kreeg in 1699 toestemming een paltrokzaagmolen met houtberging te bouwen aan de Weeskinderendijk, aan het Papengat De molen werd gebouwd tussen de molens *Den Anker* en *De Leeuw*.⁹¹ In 1721 stelde Jacob van Wesel zijn *wintsaegmolen genaempt De Caprave met 't gene annex is staende ende gelegen aen den dijck van den Zuijtpolder tegens het Papegadt onder de jurisdictie van Dubbeldam* als onderpand voor een lening. In 1765 verklaarde de eigenaar van de molen, Adriaan de Leeuw, dat hij in 1761 door openbare verkoop in het bezit kwam van een paltrokzaagmolen zijnde een *dubbelden balkmolen* en dat hij de molen wilde slopen en een achtkante molen wilde bouwen. Er kwam echter geen nieuwe molen. Adriaan de Leeuw overleed in 1777. Zijn dochter verkocht twee jaar later de molen, samen met molen *De Leeuw*, aan haar schoonzoon Floris van der Linden. Deze richtte samen met zijn broer Adriaan de firma F. & A. van der Linden, houthandelaars en houtzaagmolenaars te Dordrecht en Dubbeldam op. Later bestond het bedrijf uit vader Floris en zoon Adrianus. In 1824 was de firma eigenaar van *De Kapraven*, *De Leeuw* en *De Grote Noordschen Boer*. De molen bleef tot 1870 in handen van deze firma en werd toen gesloopt.⁹²

De molens aan de Weeskinderendijk - Papengat rond 1870. V.l.n.r. oliemolen De Anker, de zaagmolens De Kapraven, De Leeuw, De Oude Manhuis en De Vlasbloem (GPV-M 1905).

⁹¹ SAD 3, inv. 846, p. 8.

⁹² K.R.Do legger art. nr. 922.

5.42 De Karper zie De Poortklok

5.43 De Kat

Soort: Achtkante bovenkruier

Functie: Dubbele oliemolen

Ligging: 's-Gravendeelsedijk

Gebouwd: 1678

Gesloopt: 1865

Eigenaren:

1678-1686 Jan (Johan) van Helmont

1686-1696 Paulus van Esch ½, Lodewijck Terwe ½

1696-1714 Lodewijck Terwe, gehele molen

1724-1740 Cornelis Terwe

1740 Erfgenamen van Cornelis Terwe

1740-1758 Adam Stratenus

<1761-1762 Johanna van Asperen, weduwe van Adam Stratenus

1762-1763 Anthonij Stratenus ½, Cornelis Stratenus ½

1787-1796 Anthonij Stratenus

1796-1799 Adam Anthonij Stratenus, Lucia Catharina Stratenus als erfgenamen van Anthonij Stratenus

1806-1852 Johan Gerard van Oldenbarneveld, genaamd Witte Tulling

1852-1853 Gereformeerd Burger Weeshuis te Utrecht

1853-1862 Jacobus de Haan

1862-1865 Adrianus van de Weg

Jan van Helmont kreeg in 1678 toestemming *te doen stellen een dubbelde wintolijmolen aende dijk lancx de Nieuwe Vaert*.⁹³ Acht jaar later verkochten Johan van Helmont en zijn vrouw Sophia Deijlman de *achtkanten dubbelden wintolijmolen genaempt De Kat met zijn huijsinge en getimmerte en verdere toebehoren, gelegen aan de Wieldrechtschendijck op gront van de Mijl* tussen de oliemolen van François Francken (*De Wakende Kraan*) en de haven van de zoutketen. De kooplieden Paulus van Esch en Lodewijck Terwe werden de nieuwe eigenaren. De zusters van Cornelis Terwe, als zijn erfgenamen, verkochten *De Kat* aan de pondgaarder Adam Stratenus. De molen was voor het bepalen van de successierechten getaxeerd op *f* 12.500. Via Johanna van Asperen, weduwe van Adam Stratenus, kwam de molen na de boedelscheiding in eigendom bij haar zoons Anthonij en Cornelis Stratenus. Rond 1787 had Anthonij Stratenus de gehele molen in eigendom.

Tussen 1806 en 1852 was jhr. mr. Joh. G. van Oldenbarneveld uit Utrecht eigenaar van de molen. Na diens overlijden ging *De Kat* over in handen van het Geref. Burger Weeshuis te Utrecht, dat de molen in 1853 openbaar verkocht aan Jac. de Haan, winkelier te Rotterdam. In 1862 werd de molen door De Haan, dan olieslager van beroep, openbaar verkocht. De scheepssloper Adrianus van de Weg kocht de molen voor *f* 3.330. Drie jaar later werd *De Kat* na een bestaan van ongeveer 187 jaar gesloopt.⁹⁴

⁹³ SAD 786, inv. 849.

⁹⁴ K.R.Do legger art. nr. 780.

Het Klaverblad was de op één na laatste molen aan de 's-Gravendeelsedijk, gerekend vanaf de stad. Hij werd gebouwd in opdracht van koopman Gosewijnus Erkelens, die in september 1694 toestemming voor de bouw had gekregen.⁹⁵ Erkelens leende in de jaren dat hij moleneigenaar was verscheidene keren grote geldbedragen. Steeds werd daarbij de oliemolen als onderpand gesteld. In 1709 ging het financieel niet goed en Erkelens gaf te kennen dat hij op de 's-Gravendeelsedijk een windolliemolen had staan die *soo merckelijcken is belast dat te dugten is bij verkoopinge daarvan soo veel niet sal provinieeren dat de capitaelen daer op staende ende den intresten van dien, sullen connen werden voldaan*. Executieverkoop van de molen dreigde en Erkelens gaf opdracht de *wintolijmolen en pelmolen van outs genaemt Het Klaverblad* openbaar te verkopen. Koopman en pondgaarder Philip van Haarlem kocht de *welgemaecten agtkanten wintolijmolen geappropriert tot het maelen van gepelden garst (gerst), met sijn gereetschappen, mitsgaders de melioratie van een plijsanten tuijn daer bij sijnde*. Philip van Haarlem was diverse malen deken van de confraterie van de olieslagers. Naast moleneigenaar was hij eigenaar van brouwerij 'De Sleutel'. Vanaf 1733 was de molen in gebruik als olie- en trasmolen.

In 1891 kreeg eigenaar Dirk Schouten toestemming van het polderbestuur van

Wieldrecht de molen te verstoren. Bij de molen werd een loods met gemetselde fundering gebouwd ten behoeve van een stoommachine met ketelruimte en een steenkolenbergplaats.⁹⁶ De molen werd later ontdaan van zijn wieken. Begin 1909 wenste de gemeente de grond aan de 's-Gravendeelsedijk langs de rivier in eigendom te krijgen, gedeeltelijk voor de aanleg van een zeehaven en ging over tot aankoop van de grond en de molen en verhuurde deze aan de laatste eigenaar Leendert Schouten Dzn. De stoomolliemolen brandde in 1916 af, vermoedelijk door een oververhitte machine. Daarna werd de molen gesloopt.⁹⁷

Oliemolen Het Klaverblad aan de 's-Gravendeelsedijk rond 1899 (tekening Willemsen).

⁹⁵ SAD 3, inv. 2701.

⁹⁶ SAD 786, inv. 646.

⁹⁷ SAD Gemeenteverslag 1916; K.R.Do legger art. nr. 8738.

5.45 De Kleine Noordsche Boer, zie De Clundert

5.46 De Kleine Wip

Soort: Wipmolen
Functie: Korenmolen
Ligging: Spuiweg
Gebouwd: <1607
Gesloopt: 1761

Eigenaren:

1607-1708 Claes Maertensz $\frac{1}{2}$, Sacharias Anthonisz $\frac{1}{2}$
1608 Nijs Willemse $\frac{1}{3}$, Pieter Franssen $\frac{1}{3}$, Aert Schuth $\frac{1}{3}$
1614-1621 Willem Leendertsz
1624 Cornelis Leendertsz
<1628 Hubert Foppen
1628 Cornelis Foppen
1628 Ruth Jansz $\frac{1}{2}$, Jan Willemsz $\frac{1}{2}$
1629-1632 Ruth Jansz $\frac{1}{2}$, Gijsbert van Dalen $\frac{1}{2}$
1632-1633 Ruth Jansz $\frac{1}{2}$, Jacob Egbertsz $\frac{1}{2}$
1633-1641 Jacob Egbertsz (van de) (Heyligenberch), gehele molen
1641-1665 Cornelis Jacobsz (van de) Heyligenberch
1665-1667 Cornelis Jacobsz (van de) Heyligenberch $\frac{1}{2}$, Claes (Nicolaes),
Sachariasz (Monseur) $\frac{1}{2}$
1667-1682 Leendert Cornelis Reyshouwer $\frac{1}{2}$, Nicolaes Sachariasz Monseur $\frac{1}{2}$
1682-1683 Leendert Cornelis Reyshouwer $\frac{1}{2}$, Jan Gijsbertsz van der Wulp $\frac{1}{2}$
1704 Pieter Cornelisz Wor $\frac{1}{2}$, Jan Jansz Bol $\frac{1}{2}$
1713 Arij van Hoorn $\frac{1}{2}$, Jan (Johannes) Bol $\frac{1}{2}$
1722-1724 Arij van Hoorn $\frac{1}{2}$, Gijsbert Jansz van der Wulp $\frac{1}{2}$
1724-1726 Trijntie(tje) van Hoorn, weduwe van Arij van Hoorn $\frac{1}{2}$, Marijke
Hoevenaar, weduwe van Gijsbert Jansz van der Wulp $\frac{1}{2}$
1728-1731 Pieter Dolphijn $\frac{1}{2}$, Mighiel Lugten $\frac{1}{2}$
1734-1736 Pieter Dolphijn $\frac{1}{2}$, Jan Lugten $\frac{1}{2}$
1739-1744 Trijntie(tje) van Hoorn, eerst weduwe van Arij van Hoorn daarna
weduwe van Pieter Dolphijn $\frac{1}{2}$
1750-1753 Trijntie(tje) van Hoorn, eerst weduwe van Arij van Hoorn daarna
weduwe van Pieter Dolphijn $\frac{1}{2}$, Elisabeth Bol, wed. Willem Kievit $\frac{1}{2}$
1753-1761 Jan Dolphijn $\frac{1}{2}$, Willem Willemsz Kievit $\frac{1}{2}$

Het is niet zeker wanneer de bouw van deze molen plaatsvond. Mogelijk is hij in 1607 door Claes Maertensz en Sacharias Anthonisz gebouwd. In dat jaar zijn ze de houtkooper Philip Hendricxsz van Slingelant *f* 1.200 schuldig vanwege geleverd hout. Zij verbinden *hun wintmolen staende ende gelegen opt Bolwerck buyten de Spoeypoort* als zekerheid.⁹⁸ Dat bolwerk was op geen enkele plattegrond te vinden. Op de kaart van de stadsuitleg uit 1655, die bij de stadsrekeningen hoort, wordt de molenwerf getekend aan het eind van de Spuiweg. Daar is een puntvormige plaats te zien waarop de molen staat vermeld onder nummer drie. Het daar zichtbare water is de Kil of Kille. Uit stadsrekeningen blijkt dat *De Kleine Wip* op deze plaats heeft gestaan.

Rond 1750 waren Trijntje van Hoorn, eerst weduwe van Arij van Hoorn en laatst van Pieter Dolphijn, en Elisabeth Bol, weduwe van Willem Kievit, eigenaren. Beiden vroegen in 1761 het stadsbestuur een ronde stenen molen te mogen bouwen op de plaats van hun korenmolen *De Kleine Wip*. Zij kregen, ondanks het verbod uit 1758 op de bouw van korenmolens, toestemming om verderop aan de Spuiweg, op de vroegere standplaats van korenmolen *De Stier*, de molen te bouwen.⁹⁹ De laatste eigenaren van *De Kleine Wip* waren de eerste eigenaren van korenmolen *De Hoop*.

5.47 *De Koe*

Soort:	Standerdmolen
Functie:	Korenmolen
Ligging:	Spuiweg
Gebouwd:	<1613
Gesloopt:	1703 omgewaaid
Eigenaren:	
1613-1614	Aechtgen Lenertse, weduwe van Dirck Govertsz
1614	Willem Leendertsz (Lenertsz) ½, Leendert (Lenert) Cornelisz ½
1621-1624	Willem Leendertsz (Lenertsz)
<1626	Hendrick Gerritsz (van Bos) getrouwd met de wed. Willem Leendertsz
1630	Hendrick Gerritsz (van Bos) ½, Cornelis Jansz ½
1633-1644	Hendrick Gerritsz (van Bos) ½, Jan Willemsz (van Hoorn) ½
1644-1646	Jan Willemsz (van Hoorn) ½, Willem Jansz van Hoorn ½
1646-1655	Willem Jansz van Hoorn
1656	Cornelis Aryensz Harthals ½
1659-1660	Jan Theunisz (v.d. Sloot) ½, zijn vrouw ½
1662	Jan Theunisz van der Sloot ½, Leendert Cornelisz Reijshouwer ½
1672	Jan Joppen
<1674	Jan Josephsz ½
1674-1686	Aryen Hendricxs van Dam ½
<1676	Marijcken Aryens Waterwijck, weduwe van Aryen Jansz van Hooren ½
1676	Jan Josephsz ½
1683-1686	Aryen Hendricxs van Dam ½, Cornelis Jacobsz Barnevelt ½
1689-1690	Neeltie Aryens, weduwe van Aryen Hendricxs van Dam ½, Cornelis Jacobsz Barnevelt ½
1690	Jan Aryensz van Hoorn ¼, Aryen Aryensz van Hoorn ¼
1703-1704	Albertus van Cuyckhoven ½, Neeltje Aryens, weduwe van Aryen Hendricxs van Dam ½
1704	Gezamenlijke molenaars (molenerf)

In 1613 verkocht Aechtgen Lenertse, weduwe van Dirck Govertsz, aan Leendert Cornelisz en Willem Leendertsz, beiden uit Schoonhoven, ieder de helft van een korenmolen *genaempt De Coe*.¹⁰⁰ *De Koe* is ingetekend op de plattegrond van 1655

⁹⁸ SAD 9, inv. 749, p. 43v.

⁹⁹ SAD 785, inv. 1380.

¹⁰⁰ SAD 9, inv. 754, p. 141; SAD 9, inv. 755, p. 31.

in het 6e kwartier op nummer 6. Uit een boedelinventaris uit 1650 bleek dat de familie Van Hoorn op dat moment eigenaar was van de korenmolens *De Koe*, *De Grote Wip* en *De Stier*. Zaterdag 8 december 1703 was er een vreselijke storm waarbij overal in het land en ook in Dordrecht molens omwaaiden; ook *De Koe* was slachtoffer.¹⁰¹ Op dat moment hadden Albertus van Cuyckhoven en Neeltje Aryens, weduwe en boedelhoudster van Aryen Hendricxs van Dam, samen de molen *welcken door de laets-te stormwinden omverre gewaeyt is* in bezit. Zij verkochten de restanten van de molen en het molenhuis aan de gezamenlijke korenmolenaars van Dordrecht. De verkopers mochten geen nieuwe korenmolen in de stad bouwen. De restanten van de molen werden gesloopt.¹⁰²

5.48 De Kopermolen

Soort:	Getijdenmolen
Functie:	Kopermolen
Ligging:	Nabij de Riedijkspoort aan de Stadsveste
Gebouwd:	1613
Gesloopt:	>1645
<i>Eigenaren:</i>	
1613-1624	Dirck Hoeufft ½ en Joris Houbraecken ½
1624-1634	Dirck Hoeufft
1634-1645	Erven Dirck Hoeufft

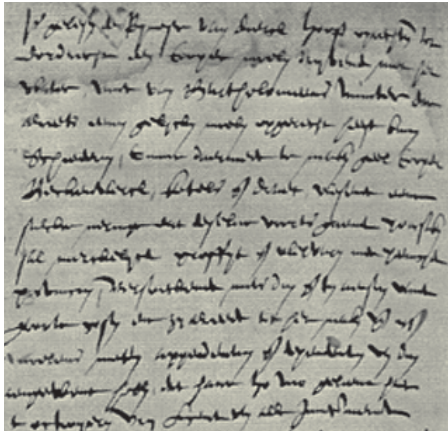
Op 1 mei 1613 verzochten Dirck Hoeufft en Joris Houbraecken het stadsbestuur een watermolen te mogen stellen om *daarmede te slaan zekere koperwerken en een nieuw handwerk hier te brengen, welke hier nog nooit geweest is en dat omtrent de Rietdijk*. Dit hield onder andere in dat er buitendijks een boezem gemaakt moest worden om het water op te houden en onder de Sint-Jorispoort een klein verlaat (soort kleine sluis) moest worden aangelegd om de vloed van het water enige tijd te stuiten. De molen was in oktober 1613 nog niet in gebruik. Op 12 oktober 1613 diende Dirck Hoeufft, die een kopermolen *drijvende met het water* wilde bouwen, samen met een collega uit Schiedam een verzoek in bij de Staten-Generaal. Hij en zijn collega vroegen een octrooi voor vrijdom van belasting *van alle incommende materialen als rauw cooper ende calmijnen* (zink), *mitsgaaders van het uytgaan van de gemaecte wercken des-selver stoffen*. Zij kregen het octrooi voor de komende vijf jaren en wel voor 100.000 ponden ruw koper en dezelfde hoeveelheid calmijn per molen per jaar en vrijstelling van belasting op de uitvoer van de producten.¹⁰³ Begin 1614 was de molen in bedrijf. Al snel bleek dat voldoende boezemwater ontbrak. Daarom vroegen de eigenaren 22 februari 1614 een stuk buitengors te mogen uitgraven voor het vergroten van de binnenboezem. Ook verzochten zij een rietveldje in de stedevest tussen de Sint-Jorispoort en de Mennebrugspoort te mogen omkaden en uitgraven. Zij kregen de gevraagde toestemming. Op 27 januari 1624 verkocht Joris Houbraecken zijn aandeel in de molen aan Dirck Hoeufft. Deze was vanaf dat moment de enige eigenaar. Daarna zijn slechts

¹⁰¹ Buisman dl. 5, p. 295-297.

¹⁰² SAD 20, inv. 439, p. 1.

¹⁰³ N.A. Staten Generaal, toegangsnr. 1.01.06, inv. 12300, 12301.

weinig aanwijzingen over de molen gevonden. In 1639 en 1640 wordt de molen genoemd als plaatsbepaling bij een verhuur en bij bestek voor nieuw houtwerk van de sluis bij de kopermolen en het uitdiepen van de gracht bij de sluis van de kopermolen. Dirck Hoeufft overleed begin januari 1634. Zijn weduwe en erfgenamen worden nog genoemd in een akte uit 1645. Wat er vervolgens met de molen gebeurde, is ons niet bekend.

Copermolen. Is gelesen de requeste van Dierck Hooft, oprechtende tot Dordrecht een coo-permolen, dryvende met het water, ende van Bartholomeus Munter, die alreets eenen gelycken moolen opgerecht heeft binnen Schiedam, omme daermede te maecken geel coo-per, beckenwerck, ketels ende draet, wesende eene sulcke neeringe, dat deselve voortgaende veroorsaecken sal merckelyck proflyt ende welvaeren inde vereenichde provincien; versoeckende mitsdien ende ten aensien vande groote costs, die zy alreede tot het maecken vande voorschreven molens mette appendentien ende dependentien van dien aangewendt hebben, dat hare Ho. Mo. gelieve haer te octroyeren vry licent van alle incommende materialen,

Detail van de akte (en de hertaling) waarbij Dirck Hoeufft (Hooft) kort voor de bouw van de kopergetijdenmolen vrijstelling vraagt van belasting op te gebruiken grondstoffen, zoals kopererts en zink (N.A. Staten Generaal 1.01.03 inv. 3171)..

5.49 De Kopermolen aan het Nieuwe Werck

Soort:	Rosmolen
Functie:	Kopermolen
Ligging:	Beneden aan de wal op het Nieuwe Werk aan het einde van het Vlak
Gebouwd:	1614
Gesloopt:	1657
	<i>Eigenaren:</i>
1614-1617	Dirck Hoeufft ½, Joris Houbraecken ½
1617-1634	Dirck Hoeufft
1634-circa 1656	Weduwe en verdere erfgenamen van Dirck Hoeufft
1656-1657	Dirck Aeldertsen de Veer

De plaatsomschrijvingen van de roskopermolen van Dirck Hoeufft op het Nieuwe Werk, veelal het *coperhuys* van Dirck Hoeufft genoemd, doet sterk denken aan die van de rospapiermolen op het Nieuwe Werk. Er werden geen akten gevonden waaruit blijkt dat het om dezelfde rosmolen gaat.

Volgens Lips stichtte Dirck Hoeufft in 1614 een kopermolen en gieterij op de plaats waar nu Wolwevershaven 44 is.¹⁰⁴ De buurpanden zijn nrs. 45 en 46 waar Matheus

¹⁰⁴ Lips, p. 223-224.

van den Broucke in 1674 zijn herenhuis bouwde. Op die plaats stond tot 1663 de koren- en moutmolen *De Walevest*. Dirck Hoeufft had als compagnon Joris Houbraecken met wie hij eind 1613 of begin 1614 een getijdenkopermolen stichtte. In 1617 verdeelden beiden hun bezittingen en verplichtingen betreffende de roskopermolen en de gieterij in tweeën. Enige tijd na de verdeling nam Dirck Hoeufft de helft van Joris Houbraecken over en was daarmee de enige eigenaar.

Regelmatig wordt het koperhuis, de kopermolen of het giethuis van de kopermolen als belending van andere panden of erven of als zekerheidsstelling in akten genoemd, namelijk in 1618, 1620, 1622 en 1633. Tussen 1655 en 1658 verkochten de erven van Dirck Hoeufft de percelen van de kopermolen, het giethuis en het koperhuis aan Dirck Aeldertsen de Veer, die op die plaats in 1658 een fraai pand liet bouwen dat volgens Lips aan architect Pieter Post kan worden toegeschreven.¹⁰⁵ Daarmee is de sloop van deze molen te plaatsen op circa 1657.

5.50 De Korenbloem

Soort: Ronde stenen stellingmolen

Functie: Korenmolen

Ligging: Hoogt - Sluisweg

Gebouwd: Rond 1671

Gesloopt: 1860

Eigenaren:

1671-1674	Marijcken Aryens Waterwijck, wed. Aryen Jansz van Hoorn (Horen)
1674	Marijcken Aryens Waterwijck, weduwe van Aryen Jansz Van Hoorn (Horen), verhuurt de molen aan Cornelis Jacobsz Barnevelt ½, Charel Jansz (Pické) ½ voor zes jaar
1676-1691	Jan Josephsz (Beens) ½
1681	Marijcken Aryens Waterwijck, weduwe van Aryen Jansz van Hoorn (Horen), verhuurt ½ aan Jan en Aryen van Hoorn voor zeven jaar
1691	Carel de Pijper ½
1700	Maria (Marijcken) Aryens Waterwijck, verhuurt ½ molen aan Cornelis Jacobsz Barnevelt voor drie jaar
1704	Albertus (van) Kuyckhoven ½, Jan van Hoorn ½
1713	Adriaen Kuyckhoven ½, Jan van Hoorn ½
1722-1731	Cornelis de Keijser ½, Jan van Hoorn ½
1732-1735	Cornelis de Keijser ½, Anthonij van Hoorn ½
1736-1738	Cornelis de Keijser
<1749	Sander de Keijser ½, Gerrit van Hoorn ½
1749-1765	Jacob de Keijser ½, Gerrit van Hoorn ½
1765	Jacob de Keijser ½, Abraham de Gooijer ½
1771-1777	Cornelis van der Minne ½
<1783	Pieter Vernes ½
1783	Abraham van den Berg ½
1789-1799	Johannes van Eekeren ½
1799-1838	Willem Oosterling ½

¹⁰⁵ Lips, p. 225-225.

<1830	Hendrik Walpot ½
1831	Geertrui Cornelia Walpot, getrouwd met Aart v. Striemen Buitenweg ½
1838-1839	Jan Jacob Kortrijk ½
1839-1850	Maria Margaretha Vliegenthart, weduwe van Jan Jacobs Kortrijk ½
1850	Johannes Keijser ¼, Bartheld Pieters van Weijland (Wijland) ¼, Geertruida Cornelia Walpot, getrouwd met Hendrik Nicolaas Bax ½
1859	Geertruida Cornelia Walpot, getrouwd met Hendrik Nicolaas Bax ½
1859-1860	François Guillaume Hesmerg en consorten ½, Johannes Keijser ¼, Bartheld Pieters van Weijland (Wijland) ¼
1860	François Guillaume Hesmerg en consorten ½, Johannes Keijser ¼, Bartheld Pieters van Wijland en Christina Vliegenthart ¼
1860	Gemeente Dordrecht

De Korenbloem werd rond 1671 gebouwd op de plaats van *De Backerinne*. Gedurende enige tijd werden de namen *Backerinne* en *Korenbloem* door elkaar gebruikt.¹⁰⁶ Jacob de Keyser en Abraham de Gooijer werden in 1765 aangewezen om met hun molen vier jaar mout te malen. Ter aanvulling van hun verdiensten mochten zij ook op bescheiden schaal koren malen. De molen bleef tot in de 19e eeuw actief. Eind 1830 overleed Hendrik Walpot, rentenier en eigenaar van de helft van *De Korenbloem*. In zijn testament was vastgelegd dat zijn dochter Geertrui Cornelia Walpot, getrouwd met korenmolenaar Aart van Striemen Buijtenweg, zijn aandeel in de molen zou krijgen. In 1859 moest Cornelia Walpot, inmiddels hertrouwd met korenmolenaar Hendrik Nicolaas Bax, haar molenhelft verkopen. In 1860 verkochten de eigenaren het terrein (de molen was toen al afgebroken) aan de gemeente Dordrecht. Op het terrein werden huizen gebouwd, waaronder de Korenbloemhof.¹⁰⁷

Korenmolen De Korenbloem aan de Sluisweg ter hoogte van de afslag naar de Singel omstreeks 1860; tekening door Frans Lebret (GPV 551-35324).

¹⁰⁶ SAD 3, inv. 946, p. 195.

¹⁰⁷ K.R.Do legger art. nr. 353.

5.51 De Kraker

Soort:	Achtkante bovenkruier
Functie:	Houtzaagmolen
Ligging:	Noordendijk tegenover het Kromhout
Gebouwd:	1668
Gesloopt:	>1811 < 1824
<i>Eigenaren:</i>	
1668-1689	Dirck Stoop
1689-1711	Jacob(us) Stoop
1711-1713	Hillegond(a) Barendregt, weduwe van Jacob(us) Stoop
1713-1723	Dirck Stoop
1723-1768	Maria Stoop
1768-1803	Abraham Kooijmans
1803-1810	Alida van Striemen, weduwe van Abraham Kooijmans
1810-1811	Willem Kooijmans
1811	Arnoldus de Groot

De bouwvergunning voor deze bovenkruier-houtzaagmolen werd in september 1668 verkregen door meester-timmerman Dirck Stoop. Voor windgeld betaalde hij jaarlijks *f* 6. Tot september 1670 heeft hij het betalen van dat windgeld kunnen uitstellen. *De Kraker* werd gebouwd op erf nummer 74. Deze plek is te zien op de kaart van de stadsuitleg uit 1655, tussen de Merwede en de Beeltjeshaven - Blekersdijk. Vijf jaar later kreeg Stoop toestemming palen in de haven bij zijn molen te zetten voor de opslag van zijn hout. De doorvaart moest echter breed genoeg blijven om een houtvlot uit Wezel te laten passeren.¹⁰⁸

Een houtvlot rond 1785. Van de molens aan de Noordendijk en de Lijnbaan zijn onder andere te onderscheiden v.l.n.r.: De Zwaan, De Hoop, De Eendracht, De Goudvink, De Kijck over den Dijk en Het Fortuin. Op de achtergrond zijn De Zwarte Arend en De Maagd te zien. Links naast de mast staat De Haas, daarnaast staan rechts De Kraker en De Reus Goliath. (GPV 551-15494).

¹⁰⁸ SAD 3, inv. 946, p. 187, 208v.

Na het overlijden van Jacob Stoop ging de molen naar zijn weduwe. Schoonvader Dirck die eerder de molen als huwelijksgeschenk gaf, was het niet eens met de bedrijfsvoering en kocht in 1713 de molen terug. Tien jaar later verkocht hij de molen aan zijn kleindochter Maria. De laatste eigenaar, Arnoldus de Groot, stond in 1824 vermeld in het kohier van het patentrecht, met een houtzaagmolen (*Het Fortuin* voorheen *De Vilder*) en met een paltrok (*De Jager*) op de Noordendijk. Hij werd niet genoemd met *De Kraker*. Mogelijk is deze kort na de aankoop gesloopt. Op de plaats waar de molen stond, werden huizen gebouwd en zo onstond in 1885 *De Krakerhof*, later vervangen door nieuwbouw.

5.52 De Kijck over den Dijck

Eerste molen

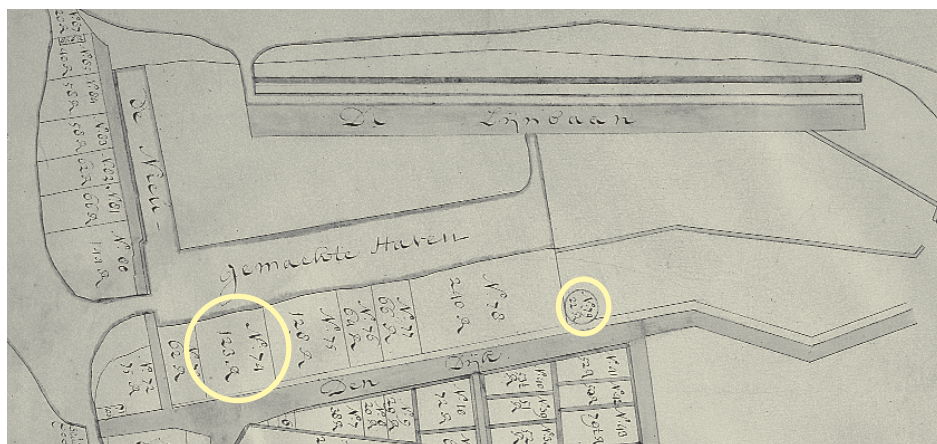
Soort:	Standerdmolen
Functie:	Koren- en moutmolen
Ligging:	Noordendijk
Gebouwd:	1612
Gesloopt:	1713 omgewaaid
<i>Eigenaren:</i>	
1612-1613	Jacob Aryensz (Adriaensz)
1613-1615	Aert Cornelisz (den Beenhacker)
1635	Frans Dircksz
1638	Jan Vermont (Vermout)
<1642	Aert Cornelisz (Bellaert)
1643-1644	Geertruyt Rochus, weduwe van Aert Cornelisz Bellaert
1643	Cornelis Jansz
1644-1661	Pieter Jansz Pater
1661	Erfgenamen Pieter Jansz Pater ½
1661-1665	Willem Corstiaensz (Joncker), (de Kievit) bezit ½ en huurt ½ voor zes jaar
1666	Willem Corstiaensz (Joncker), (de Kievit) ½, Gerit Ghijsbertsz, Westveen ½
1669	Willem Corstiaensz (Joncker), (de Kievit)
1671-1699	Joost Gerritsz Schep, getrouwd met Maeycken Leenderts (Vertest), weduwe van Willem Corstiaensz (Joncker), (de Kievit)
1699-1704	Mels Adriaensz (van der) Schep
1713	Mels Adriaensz (van der) Schep ½, Leendert Willemsz (de Kievit), getrouwd met Berbera Gerritse Schep ½

De enige molen die Dordrecht nog rijk is, heet *De Kijck over den Dijck*. De eerste *Kijck over den Dijck* was een houten standerdmolen. Zijn verhaal begint op 10 september 1612 wanneer in een rekestboek de stichtingsaanvraag voor de molen vermeld wordt: *Jacob Aryensz molenaer borger deser stede soude geern stellen eenen wintcoornmolen omme daerop voor den brouwers alhier te malen mout tot groot gerieff der brouwers, die tot nogh toe hair mout op ten wintcoornmolen van Michiel Cotermans hebben doen malen, over de welke sij althans clachtich zijn.*

De brouwers waren dus niet tevreden over de molen op het huidige Vlak aan het zoge-

naamde Nieuwe Werk. Jacob Aryensz zou de molen graag bouwen *op den dijk aldaer men gaet van de thuyne van Hugo Repelaer aff naer den Ryetdijck toe welcken dijk hij genootsaecht sal sijn ongelijck veel swaerder als die tegenwoerdigh is te maecken tot voorstant ende saecke van den selven dijk op dat de moelen bequame-lijck daerop mocht werden gestelt.*

Drie dagen later kwam de toestemming. Jaarlijks zou hij voor de grond en aan windgeld *f* 15 moeten betalen. De bouw kon beginnen, de dijk werd op die plaats ver-zwaard en timmerman Willem Claesz Prins bouwde de molen bovenaan de dijk.¹⁰⁹ De plaats is op nr. 79 te zien op de kaart van de stadsuitleg uit 1655, tussen de Merwede en de Beeltjeshaven / Blekersdijk.

Detail van de kaart van de stadsuitbreiding tussen de Merwede en de Beeltjeshaven van 1655. Op nr. 79 is de standplaats te zien van *De Kijck over den Dijk*. Op erf nr. 74 werd *De Kraker* gebouwd (GPV-ZG 41-2).

Hoewel Jacob Aryensz nog lang werd vermeld in de stadsrekeningen, was er al snel een wisseling van eigenaar. Jacob verkocht in 1613 zijn korenmolen aan Aert Cornelisz, die daarmee ook diens schuld van *f* 558 overnam. Tevens sloot hij nog een lening af van *f* 1.442 die hij met *f* 500 per jaar zou aflossen. Mogelijk was de molen door de drassige grond waarop hij stond snel verzakt, want in 1615 waren er onderhandelingen om de molen *te verhoogen of te rijsen*. Frans Dircksz vinden we in 1635 als molenaar op de met naam vermelde molen *De Kijck over den Dijk*, in een akte handelend over maalloon. Jan Vermont ook wel Vermout genoemd was in 1638 molenaar op de molen. Daarna vonden wisselingen van eigenaren plaats. De weduwe van Aert Cornelisz Bellaert, Geertruyt Rochus, verkocht *De Kijck over den Dijk* aan Pieter Jansz Pater. Deze had in 1655 een maalovereenkomst met de brouwers van de brouwerijen *In't Cruys*, *De Gekroonde Dissel* en *De Eenhoorn* om voor hen, tegen een vastgesteld bedrag te malen. De erfgenamen van Pater verhuurden een molenhelft

¹⁰⁹ SAD 3, inv. 944, p. 36.

in 1661 aan Willem Corstiaensz die de andere helft al in eigendom had. Deze verkocht in 1666 zijn molenhelft aan molenaar Gerrit Ghijsbert Westveen, over wie verder niets gevonden werd. Kort daarna kocht Willem Corstiaensz de gehuurde helft van de erfgenamen Van Pater. In veel akten kwam de molen voor, meestal bij naam genoemd, bijvoorbeeld als belending, onderpandstelling, verkoop van de molen, maar ook in notariële akten.

In 1665 gebeurde een dodelijk ongeluk. *Drye jongens waeren op de molenwerft boven den houte afheyningh van den selven molen ende dat een van de selve jongens willen de loopen door de omgaende roedens aldaer, daer een vande selven roeden soodanig in zijn rechte sijde gevadt ende geslagen is dat den selven seer gewont aldaer is nedergevallen ende is corte tidd daer nae overleden.* De jongen kreeg dus echt een klap van de molen en overleefde dat niet.

Maeycken Leenderts (Vertest), weduwe van Willem Corstiaensz Joncker,¹¹⁰ hertrouwde in 1671 met Joost Gerritsz van der Schep, een molenaar uit 's-Gravenmoer. Nadat zijn vrouw was overleden, werd de boedel verdeeld. Mels Adriaensz van der Schep kreeg in 1699 *De Kijck over den Dijck* toebedeeld en een korenmolen in Sliedrecht (*De Kievit*). Rond 1713 zijn Mels Adriaensz van der Schep, getrouwd met Lijsbeth

Willems Kivit, en zwager/compagnon Leendert Willemsz Kivit, getrouwd met Berbera Gerritse van der Schep, eigenaren van de molen. Zoals eerder geschreven, gaven de eigenaren van de zes aanwezige Dordtse korenmolens in een akte uit 1713 aan, dat zij graag zagen dat de molen die onlangs door het stadsbestuur aangewezen was om mout te malen, dat ook zou blijven doen. De aangewezen moutmolen zou dan in de plaats komen van de afgebrande moutmolen van Pieter Onderwater (*Kalf*) en zou samen met de molen die *in plaetse vande omver gewaeijde wederom nieuw opgemaect* het benodigde mout malen.¹¹¹ De omgewaaide moutmolen *Kijck over den Dijck* werd op dezelfde plaats herbouwd als ronde stenen stellingmolen.

De Kijck over den Dijck aan de Noordendijk in 1910 (uitgave Versteeg).

¹¹⁰ Willem Corstiaensz werd ook vermeld als Kievit en bleek eerder Joncker te hebben geheten. Mogelijk noemde de familie zich naar de molen *De Kievit* in Sliedrecht (met dank aan mevr. M.J. Platt-de Kiewit voor haar familiegegevens).

¹¹¹ SAD 3, inv. 847, p. 57.

Tweede molen

Soort:	Ronde stenen stellingmolen
Functie:	Korenmolen
Ligging:	Noordendijk
Gebouwd:	1713
	<i>Eigenaren:</i>
1713-1731	Mels Adriaensz (van der) Schep ½, Leendert Willemsz Kivit ½
1731-1741	Jacobus Leendertsz Kievit, getrouwd met Neeltje Vernes ½, Mels Adriaensz (van der) Schep ½
1745	Mels Adriaensz (van der) Schep ½ Jan, Bregitta, Joost, en erfgenamen van Jacobus Leendertsz Kievit ½,
1751	Adriaan Schep ½, Jan, Bregitta, Joost en erfgenamen van Jacobus Leendertsz Kievit ½
1758	Joost Kievit ¼, Leendert, Hendrina, Tobias, Jan Kievit erfgenamen, Jacobus Leendertsz Kievit en Neeltje Vernes ¼
1764	Adriaen Melsz van der Schep ½, Joost Kievit ¼, Leendert, Hendrina, Johannes Kievit ¼
1764-1775	Adriaen Melsz van der Schep ½, Tobias (de) Kievit ½
1790-1793	Tobias Kievit ½, erfgenamen Van der Schep ½
1795-1799	Francijna Verbroek, weduwe van Tobias Kievit ½
<1796	Jan, Mels, Hendrik, Jenneke van der Schep ½
<1818-1820	Johannes de Haan, getrouwd met Jenneke van der Schep ½
1820	Philibertus Huisman de Haan ½
1824-1827	Philibertus Huisman de Haan ½, Arij van Hoorn ¼, Hendrik Adolph Dicke ¼ als firma De Haan & Van Hoorn ½
1828-1841	Philibertus Huisman de Haan ½, Hendrik Adolph Dicke ½
1841-1846	Philibertus Huisman de Haan ½, Hendrik Adolph Dicke ¼, Hendrik Kloete Dicke ¼
1846-1853	Philibertus Huisman de Haan ½, Johannes de Bruijn ½
1854	Philibertus Huisman de Haan ½, Hendrijna Christina Meijer, wed. Johannes de Bruijn ¼, Neeltje Kaptein, wed. Adr. Johannes de Bruijn ¼
1854-1869	Philibertus Huisman de Haan ½, Adrianus Oosterling ½
1869-1871	Christiaan Pieter de Bruijn ½, Adrianus Oosterling ½
1871-1774	Christiaan Pieter de Bruijn ½, Krijntje Schipper, weduwe van Adrianus Oosterling ½
1874-1895	Christiaan Pieter de Bruijn, gehele molen
1895-1898	Anna Kruijmel, wed. Christiaan Pieter de Bruijn
1898-1901	Hermannus Johannes Frensdorff
1901-1902	Mattheus de Kuijper
1902-1943	Jacobus Mouthaan
1943-1952	Johannes van der Linden, verhuurde de molen aan Jacob Schuurman
1952	Gemeente Dordrecht
1997	Stichting <i>Molen Kyck over den Dyck</i>

Nog steeds prijkt op de molen de bij de bouw in 1713 aangebrachte gedenksteen (zie pagina 50). Jarenlang had de molen een bijnaam: *De Hooge Steenen molen*, soms ook

met de toevoeging *Nieuwe*. Mels van der Schep en Leendert Willemsz van der Schep verzochten in 1715 het stadsbestuur met hun nieuwgebouwde molen niet alleen *brou en brantskooren*, maar daarnaast ook gepelde gerst te mogen malen. De toestemming werd verkregen. Leendert Willemsz Kievit en zijn vrouw Berbera Gerritse Schep maakten in 1731 hun testament en bepaalden onder andere dat hun zoon Jacobus Leendertsz Kievit de helft van *De Kijck over den Dijck*, twee huisjes en erven tegenover de molen beneden aan de dijk, de helft van de gereedschappen, paard, wagen en de schuit zou erven. Hij diende daarvoor *f* 6.000 in de boedel in te brengen. Ook Mels Adriaensz van der Schep en Lijsbeth Willems Kievit maakten in 1733 hun testament. Hun zoon Adriaen van der Schep zou de helft van de koren- en moutmolen erven. Door de opkomende concurrentie bracht het malen van mout minder op en de eigenaren wilden daarom overgaan op het malen van koren, maar de eigenaren van de zes andere korenmolens protesteerden - zoals eerder geschreven - hier in 1739 aanvankelijk tegen, er mochten immers geen korenmolens meer worden gebouwd. Maar in 1740 werd akkoord gegaan, mits Mels Schep en Jacobus Leendertsz Kievit - zoals al eerder aangegeven - een zevende deel van wat de andere molenaars hadden betaald aan de eigenaars van de *afgewaaide molenwerven* voor hun rekening zouden nemen. De molen ging daarna verder als korenmolen. De eigenaren van de korenmolens *De Kijck over den Dijck*, *De Korenbloem*, *De Kleine Wip*, *De Oranjeboom* en moutmolen *De Hoogmoet* vroegen in 1758 toestemming de twee door hen gekochte korenmolens *De Stier* en *De Rode Leeuw* te slopen. De molen bleef generaties lang in bezit van de families (van der) Schep en (de) Kievit.

Tobias de Kievit overtrad in 1768 de ordonnantie op het gemaal en werd wegens fraude veroordeeld tot een boete van *f* 500. Hij sloot een hypothecaire lening af op zijn molen om die boete te kunnen betalen. Zijn weduwe Francijna Verbraek, in 1795 eigenaresse van de helft van de molen, die door haar zoon werd bemalen, pleegde eveneens fraude en ook haar werd een boete van *f* 500 opgelegd. De dochter van Adriaen van der Schep, Jenneke, trouwde met Johannes de Haan, die begin 1820, kort voor zijn dood, de helft van de molen aan zijn kleinzoon verkocht, de korenmolenaar Philibertus Huisman de Haan, onder conditie dat beiden in het bij de molen behorende huis konden blijven wonen.

In 1824 vroeg Philibertus voor zijn firma De Haan & Van Hoorn het jaarlijkse patent aan voor de windkorenmolen. Drie jaar later was Arij van Hoorn overleden en verkochten zijn kleinkinderen Vliegthart en Vernes het molendeel aan de firmant Hendrik Adolph Dicke. Later werd Dicke geassisteerd door zijn zoon Hendrik Kloete Dicke. Samen verkochten zij in 1846 hun deel van de molen aan de boekverkoper Johannes de Bruijn. Zijn weduwe Hendrijna Christina Meijer en schoondochter Neeltje Kaptein, weduwe van Adrianus Johannes de Bruijn, verkochten in 1854 de helft van de korenmolens *De Hoop* aan de Spuiweg en *De Kijck over den Dijck* aan de korenmolenaar Adrianus Oosterling. De Haan verkocht op zijn beurt zijn molenhelft in 1869 aan Christiaan Pieter de Bruijn.

Toen de molen in 1871 getroffen werd door een windhoos, draaide hij met volle zeilen. De beide roeden en de as braken af, waardoor een gedeelte van de galerij verbrijzeld werd. Niemand raakte gewond.¹¹² Krijntje Schipper, de weduwe van de kort na de windhoos plotseling overleden Oosterling, zette als korenmolenaar het werk nog drie jaar voort. Daarna verkocht ze haar molenhelft aan Christiaan Pieter de Bruijn.

Molen De Kijck over den Dijk omstreeks 1955 (uitgave Spanjersberg).

Vanaf die tijd was er maar één eigenaar op de molen. Daarna volgde een aantal wisselingen van eigenaar. Molenaar Jacobus Mouthaan uit Genderen kocht *De Kijck over den Dijk* in 1902 van Mattheus de Kuijper. In 1906 werkte Mouthaan met een gasmotor en in 1932 deed de elektromotor zijn intrede. Doordat de wieken niet meer werden gebruikt, ging de bouwkundige staat van de molen achteruit. Mouthaan wilde, om aan geld voor reparaties te komen, de molen onttakelen en de wieken en de as verkopen. Door toedoen van stadsarchivaris Van Dalen, die onder andere de ‘Vereniging De Hollandsche Molen’ aanschreef, werd de molen in 1935 op de voorlopige monumentenlijst gezet. De gemeente verleende subsidie en een restauratie volgde. Mouthaan bleef echter de elektromotor gebruiken, omdat hij te oud was de wieken te bedienen. De suggestie van de vereniging om dan maar de molenaar van korenmolen *Willem de Tweede*, die als enige nog met wind werkte, voortaan op de molen te laten werken, werd afgewezen. Al vanaf 1936 trachtte Mouthaan, toen 67 jaar oud, de molen te verkopen, maar dat lukte niet. Pas in 1943 kon hij de molen voor f 12.000 verkopen aan Johannes van der Linden. Tot 1945 bleef hij in de molen wonen. Van der Linden werkte niet zelf op de molen, maar verhuurde die aan Jacob Schuurman. Deze ging in de molen wonen, nadat Mouthaan na veel aandringen uit de molen was vertrokken.

¹¹² SAD 569, inv. 77, 9-9-1871.

Nadat het draaien van de wieken niet rendabel bleek te zijn, werd de elektromotor weer gebruikt en volgde verval. Van der Linden wilde, omdat hij geen geld had voor reparaties, de molen verkopen. Nadat de Gemeente Dordrecht in 1952 de molen had gekocht, volgde een slecht uitgevoerde restauratie. Tijdens de watersnood van 1953 liep de molen een grote scheur op.

De molen verzakte nog verder. In 1957, na een restauratie, draaide de molen weer, waarbij de woning als bedrijfsruimte ingericht was. De gemeente gaf Schuurman, die nog steeds molenaar van de molen was, opdracht de wieken eens per week te laten draaien, maar deze weigerde. Na een rechtszaak in 1966 werd Schuurman gedwongen de molen te verlaten en weer werd gerestaureerd. Vervolgens werd de molen in de jaren zeventig van de 20ste eeuw gebruikt als grafische werkplaats en later bewoond door een kunstenaarsgehtpaar. Deze lieten de molen af en toe draaien.¹¹³

In 1997 werd de Stichting *Molen Kyck over den Dyck* opgericht en werd eigenaar van de molen. In 1999 werd de molen op spectaculaire wijze opgevijzeld en verder grondig gerestaureerd. In 2001 was deze grote klus geklaard en kon hij weer in gebruik worden genomen. Op zaterdag maalt de molen en kan dan worden bezichtigd. De producten die de gediplomeerde

molenaars maken, worden in de molen verkocht. Ook kunnen er besloten bijeenkomsten en feesten worden gehouden. *De Kijck over den Dijck* behoort tot de vier hoogste korenmolens in ons land en is van de nog bestaande hoge korenmolens de oudste. De molen is zo'n vijftig jaar ouder dan nummer twee, die in Schiedam staat.¹¹⁴

De Kijck over den Dijck werd tussen 1999 en 2001 gerestaureerd (foto: Stichting Kyck over den Dyck).

¹¹³ SAD 8a-1945, inv. 1911; SAD 8a-1960, inv. 1065; SAD 8a-1970, inv. 2809.

¹¹⁴ Mededeling van Wim van Bruggen, korenmolenaar van molen *Kijck over den Dyck*.

5.53 De Landbouw

Soort: Stoommolen
 Functie: Oliemolen
 Ligging: Maartensgat
 Gebouwd: 1880
 Gesloopt: 1914

Eigenaren:

1879-1883 Lambertus Hendriksz van Loon
 1883-1885 Gerrit Goedhart ½, Laurent Jacobus van den Steenhoven ½
 1885-1888 Laurent Jacobus van den Steenhoven, gehele molen
 1888-1889 Dirk Vliegenthart
 1889-1893 Dingena 't Hooft, wed. Arnoldus Bax, later wed. Leendert Vliegenthart
 1893-1894 Hendrik Bax 1/3, Leendert Vliegenthart 1/3, Dirk Vliegenthart 1/3
 1894 Dirk Vliegenthart ½, Leendert Vliegenthart ½
 1894-1896 Dirk, Leendert en Leendert Dirk Vliegenthart, Everhard Hendrik Lebet als firma L. Vliegenthart en Zonen
 1896 Dirk Vliegenthart
 1896-1906 Dirk Vliegenthart, Leendert Dirk Vliegenthart, Everhard Hendrik Lebet als firma L. Vliegenthart en Zonen
 1909-1913 Leendert Dirk, Everard Hendrik Lebet, Herman Lebet als firma L. Vliegenthart en Zonen
 1913 Johannes Lidewijn Walbeek

De Landbouw, een stoomoliemolen, werd gebouwd op een stuk grond aan het Maartensgat, kadastrale sectie F 241, gelegen aan het water. Lambertus van Loon Hendriksz had deze grond in 1879 van de commissionair Zeguwalt Johannes Sandberg gekocht.¹¹⁵ De stoomoliemolen had het uiterlijk van een pakhuis met een hoge schoorsteen ernaast. Het pand was gelegen tegenover het nu nog bestaande rijtje huizen aan het Maartensgat met de schuine daken bij het mazelaarshuisje. In 1914 werd de stoomoliemolen omgebouwd tot graanpakhuis. In 1927 was de firma A. Smaal, graanhandelaar in 's-Gravenhage eigenaar. Rond 1943 was dat de firma Kluizenaar en In 't Veld. Na 1966 werd het pand gesloopt.

Stoomoliemolen De Landbouw aan het Maartensgat rond 1903 (GPV 552-402158)..

¹¹⁵ K.R.Do dl. 384, nr. 50; K.R.Do legger art. nr. 6927.

5.54 De Leeuw

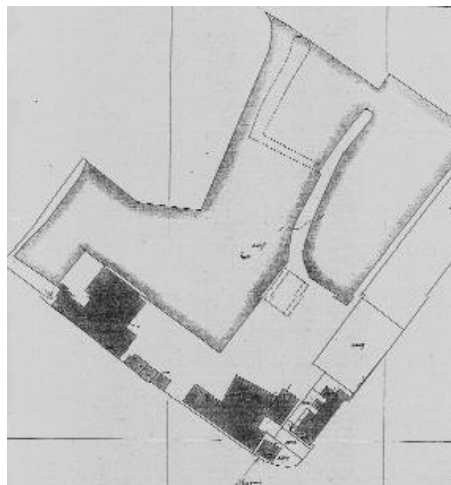
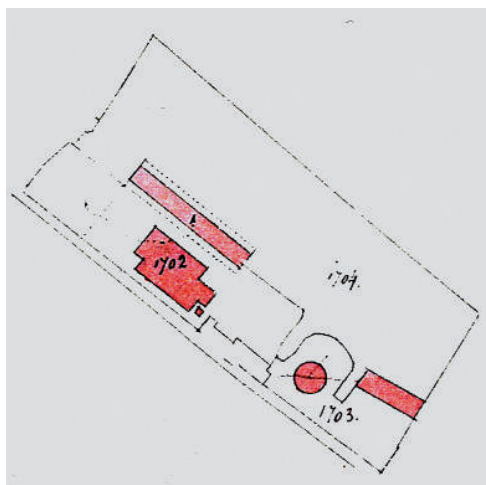
Soort:	Paltrokmolen
Functie:	Houtzaagmolen
Ligging:	Weeskinderendijk - Papengat
Gebouwd:	1652, verstoomd in 1868
Gesloopt:	1868, de stoomhoutzagerij gedeeltelijk in 1940
<i>Eigenaren:</i>	
1652-1672	Adriaen Adriaensz 't Hooft
1672-1674	Adriaen, Jasper, Cornelis en Samuel 't Hooft
>1674-1792	Samuel 't Hooft
1692	Maria van Wesel, weduwe van Samuel 't Hooft
1692	Adriaen 't Hooft Jaspersz
1695-1728	Warnard Blanckesteijn
1728-1733	Theodorus de Vos
1733-1741	Willemina Fiers, weduwe van Theodorus de Vos
1741-1777	Adriaen de Leeuw, getrouwd met Magdalena van der Linden
1777-1779	Cornelia de Leeuw, getrouwd met Adriaan Dubois
1779	Floris van der Linden, getrouwd met Agatha Dubois
1789-1790	Floris van der Linden ½, Adriaan van der Linden ½ als firma F. & A. van der Linden
1805	Floris van der Linden
1824-1867	Adrianus van der Linden Florisz
1867	Adrianus van der Linden Florisz ½, Adrianus Floris van der Linden ½ als firma F. & A. van der Linden, gevestigd te Dordrecht
<1883	Adrianus Floris van der Linden ½, Anna Susanna Johanna de Kat, wed. van Jan Rudolph van der Linden ½ als firma F. & A. van der Linden
1883-1885	Adrianus Floris van der Linden als firma F. & A. van der Linden
1898-1916	N.V. Handelsvereniging v/h firma F. en A. van der Linden, gevestigd te Dordrecht
1918-1926	N.V. Lamings Houthandel, gevestigd te IJsselmonde
1926-1940	V.O.F. Houthandel v/h C. Berger en Zonen, gevestigd te Rotterdam
2000	International Hout B.V.

Adriaen Adriaensz 't Hooft kreeg in 1652 toestemming een zaagmolen te bouwen op de *dijk vande Weesenweyde* ofwel de Weeskinderendijk om *wagenschodt* te zagen. Koopliden hoefden dan niet meer tegen hoge kosten helemaal naar Amsterdam of naar *Sardam* (Zaandam) te reizen voor wagenschot, maar konden dat voortaan in Dordrecht halen.¹¹⁷ De molen grensde aan het Papengat dat als houtberging werd gebruikt. Op 2 september 1672 liet Adriaen Adriaensz 't Hooft zijn testament opmaken en gaf daarin te kennen dat hij *begeert dat sijnen saechmolen met de huysinge lootse thuijn ende verdere toebehooren niet soude werden vervrempt ofte aen ymant anders vercocht, soo lange een van sijne soonen de houtcoopmanschappen soude comen te doen, maer dat sijne saechmolen altijt soude blijven ende gebruyckt werden*

¹¹⁷ SAD 32, inv. 356, nr. 1; SAD 3 inv. 946, p. 109.

bij ymant van sijne soonen. Na enkele dagen overleed hij. De molen bleef tot 1695 in bezit van de familie 't Hooft. De molen stond tussen de zaagmolens *De Kapraven* en *Het Oud Manhuis*.

Adriaan de Leeuw kocht de molen in 1741 en gaf hem zijn naam. *De Leeuw* werd diverse keren in akten als belending vermeld. Adriaan, inmiddels ook eigenaar van de naastgelegen molen *De Kapraven*, wenste in 1769 achter zijn molens in het Papengat, een balkengat van 200 roeden om zijn hout te bergen. In 1867 werd toestemming verkregen *De Leeuw* af te breken en op die plaats een stoomhoutzaagmolen te bouwen.¹¹⁸ Na enige wisselingen van eigenaar kwam het terrein in 1926 in handen van de firma Houthandel voorheen C. Berger & Zonen, gevestigd te Rotterdam. Het bedrijf stond onder leiding van Cornelis Berger Jacobsz, Hendrik George en Jacob Berger, later aangevuld met Johannes Berger Jzn. Na allerlei naamsveranderingen en fusies is de huidige naam van dit bedrijf International Hout B.V. en is gevestigd aan de Weeskinderendijk 213, op het terrein waar oorspronkelijk *De Leeuw* en de naastgelegen molens stonden.

Links: De kadastrale tekening laat de situatie zien van 1868 van zaagmolen *De Leeuw* aan de *Weeskinderendijk*.

Rechts: Op de kadastrale tekening uit 1927 zijn uitbreidingen te zien van de bedrijfspanden van stoomhoutzagerij *De Leeuw*.

5.55 *De Lelie* (*Witte Lelie*)

Soort: Achtkante bovenkruier
Functie: Driebloks oliemolen
Ligging: 's-Gravendeelsedijk
Gebouwd: 1688
Gesloopt: 1871

¹¹⁸ SAD 32, inv. 356, nr. 13.

	<i>Eigenaren:</i>
1688-1690	Johan de With
1693	Johan de With $\frac{3}{4}$, Hendrick van Thiel $\frac{1}{4}$
1693	Johan de With $\frac{1}{2}$, Hendrick van Thiel $\frac{1}{2}$
1694	Johan (Jan) de With
1694	Hendrick de Wacker $\frac{1}{2}$, Margrieta van Barnevelt, weduwe van Pieter de Wacker $\frac{1}{2}$
1712-1742	Anthonij van Asperen
1787-1789	Lambert Bernhard Noortberg
1789-1808	Lambert Bernhard Noortberg, Jacob Cornelis Jantzon van Erffrenten als Lambert Bernhard Noortberg & Comp.
1809-1859	Jonkheer Jacob Cornelis Jantzon van Erffrenten van Capelle
1859-1869	Jonkheer Jacob Nicolaas Joan Jantzon van Erffrenten van Babyloniënbroek
1869	Carel Frederik Bendorp

Koopman Johan de With verscheen op 28 september 1688 samen met de timmerlieden Aert Gijsbertse en Cornelis Vierlingh voor notaris Van Bijwaert ten behoeve van de aanbesteding van de bouw van een windoliemolen. De molen, een achtkante oliemolen met koek- en zaadschuur, werd vervolgens gebouwd aan de 's-Gravendeelsedijk tussen de molens van Matthijs Hacke (*De Waal*) en Mattheus Rees (*De Deelzager*) en kreeg eenzelfde hoogte, breedte en wijde als de molen van Hacke.¹¹⁹ *De Lelie* werd in 1694 door de With verkocht aan koopman Hendrick de Wacker en Margrieta van Barnevelt, weduwe van Pieter de Wacker; ieder voor de helft. De Wacker verkocht *De Lelie* in 1712 aan koopman Anthonij van Asperen. Vanaf 1789 was de molen in bezit van de firma Lambert Bernhard Noortberg & Comp. en vervolgens van de firma Jantzon van Erffrenten en Zoon.

Frans Lebrecht tekende de 's-Gravendeelsedijk rond 1860 (GPV-G 1970).

¹¹⁹ SAD 20, inv. 391, 28-9-1688.

In 1869 verkocht Jacob Nicolaas Joan Jantzon van Erffrenten van Babyioniënbroek aan de kunstschilder Carel Frederik Bendorp een woonhuis, erf, tuin, griendland en een vijver gelegen in de Mijl, gemeente Dubbeldam, aan de buitenzijde van de 's-Gravendeelsedijk. Onder de verkoop werd niet begrepen de op een gedeelte van de grond staande windoliemolen *De Lelie*, die afgebroken zou worden. *De Lelie* werd in 1871 gesloopt.¹²⁰

5.56 De Lindenboom, zie De Deelzager

5.57 De Lindentak, zie De Houtklover

5.58 De Maagd (Dordtse Maagd / Maagd van Dordrecht)

Soort:	Ronde stenen stellingmolen
Funcie:	Koren-, mout- en pelmolen
Ligging:	Cornelis de Wittstraat tegenover de Blekersdijk
Gebouwd:	1762
Gesloopt:	1919
	<i>Eigenaren:</i>
1762	Jan Bax
1765-1767	Jan Bax ½, Gerrit van Hoorn ½
1767-1769	Hendrik Bax ½, Gerrit van Hooren ½
1770-1783	Hendrik Bax ½, getrouwd met Anna Maria Margaretha Laureense, weduwe van Gerrit van Hoorn ½
1785-1807	Hendrik Bax ½, Adriaan Swartouw ½,
1807	Anna Maria Margaretha Laureense, weduwe van Gerrit van Hoorn en van Hendrik Bax en kinderen ½
1809-1844	Hendrik Bax ½
<1831	Maria Faasen, weduwe van Jonas Swartouw en consorten ½
1832-1837	Pietertje Stijnis, weduwe van Adrianus Swartouw, Jonas, Ploontje en Maria Josina Swartouw, Geloudina Swartouw, getrouwd met Matthijs van Zanten ½, Hendrik Bax ½
1844	Berbera Faasen, weduwe van Hendrik Bax ½
1844	Hendrik Nicolaas Bax ½
<1853	Matthijs van Zanten, weduwnaar van Geloudina Swartouw ½
1853	Huibert, Izaak, Johanna Ida, Maria van Zanten ½
1853-1868	Hendrik Nicolaas Bax ½, Nicolaas Faasen ½
1868-1869	Hendrik Nicolaas Bax ½, erfgenamen van Nicolaas Faasen ½
1869-1870	Adriana Johanna Faasen, getr. met Johannes Christiaan de Waard ½, Hendrik Nicolaas Bax ½
1870-1887	Hendrik Nicolaas Bax, gehele molen
1887-1891	Kinderen van Hendrik Nicolaas Bax
1891-1898	Willem Mijndert Noordhoek

¹²⁰ K.R.Do legger art. nr. 990. In het artikel over *De Lelie alias Den Arent* in Oud-Dordrecht 2003-1 werden deze als één molen gezien. Uit onderzoek blijkt echter dat dit twee naast elkaar staande molens waren.

1898-1902	Adriaan Dekkers
1902-1905	Cornelia Johanna de Bruijn, weduwe van Adriaan Dekkers, getrouwd met Arie Adrianus van Bree, Dirk Hendrik en Adriaan jr. Dekkers
1905-1915	Denis Catharinus van Tilborgh
1915-1918	Goverdina Torman, wed. van Denis Catharinus v. Tilborgh en kinderen
1918-1919	Simon de Waard

Op de plaats waar tussen 1645 en 1761 *De Hoogmoet* had gestaan, bouwde Jan Bax in 1762 de ronde stenen koren-molen *De Maagd*.¹²¹ Tot ver in de 19e eeuw bleef de familie Bax eigenaar van de molen. In 1891 verkochten de kinderen van Hendrik Nicolaas Bax de molen aan Willem Mijndert Noordhoek.

Korenmolen De Maagd aan de Cornelis de Wittstraat tegenover de Blekersdijk rond 1910. Het huis rechts op de foto bestaat nog. Waar het rijtje huizen staat, is nu een flat-gebouw (uitgave Versteeg).

Door de toenemende bebouwing rond de molen werd het voor de molenaar steeds moeilijker zijn bedrijf uit te oefenen. In 1919 kocht de gemeente de molen voor afbraak. *De Maagd* was een sterke, stevige molen, die bijna 160 jaar weer en wind doorstaan had. De sloop bracht daardoor veel meer werk met zich mee dan was berekend, waardoor de sloper verlies leed. Tijdens de sloop viel de 7.000 kilo wegende molenas en brak in stukken. Doordat de politie de omgeving had afgezet vielen er geen gewonden.¹²² Op de plaats waar eerst zo fier de molen stond, staat nu een flat-gebouw met in de voorgevel gemetseld het enige wat nog van de molen over is, de gevelsteen met *De Dordtse Maagd* (zie pagina 49).

¹²¹ SAD 3, inv. 870, p. 7.

¹²² SAD 489, inv. 20.880.

5.59 De Mastboom

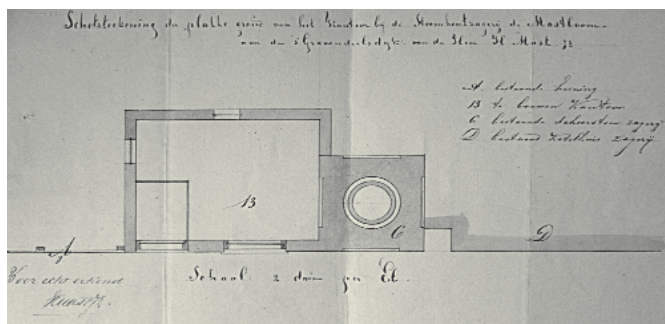
Soort: Stoommolen
 Functie: Houtzaagmolen
 Ligging: 's-Gravendeelsedijk, aan de 'Keetshaven'
 Gebouwd: 1857
 Gesloopt: 1886

Eigenaren:

1857-1865 Ferdinand Johannes Penn
 1865-1868 Ferdinand Johannes Penn, Hendrik Mast Jansz, als firma Penn en Mast
 1868-1883 Hendrik Mast Jansz
 1883-1886 firma Penn en Bauduin

Van 1857 tot 1886 was de grond waar de molen en bijbehorende gebouwen op stonden en ook het balkengat eigendom van de familie Van de Sande. In 1856 vroeg Ferdinand Johannes Penn te Dordrecht de dijkgraaf en heemraden van polder Wieldrecht toestemming op grond van de Mijl een stoomhoutzaagmolen te stichten. Op 15 maart 1856 werd hem toegestaan de stoommolen, bestaande uit ketelhuis, machinekamer, schoorsteen en woonhuis met daarboven een zagerij, te bouwen. Rechts van het complex kwam een helling. De bouw kwam in 1857 gereed.¹²³ Al in 1865 had Ferdinand Johannes Penn een partner gezocht die hij vond in de persoon van Hendrik Mast Jansz, afkomstig uit Oud-Beijerland. Zo werd op 11 augustus 1865 de firma Penn en Mast opgericht, met als doel het in bedrijf houden van de stoomhoutzagerij en handel in houtwaren. Binnen drie jaar besloten de vennoten de firma te ontbinden en de stoommolen en verdere opstellen, gereedschappen en roerende goederen openbaar te laten veilen. De koper was voormalig vennoot Hendrik Mast. Op 3 oktober 1868 vroeg H. Mast het bestuur van polder Wieldrecht toestemming een kantoor te bouwen aan zijn stoomhoutzagerij *De Mastboom*.¹²⁴

De nacht van 23 op 24 augustus 1883 werd een rampnacht voor Mast. Door blikseminslag ontstond brand in de machinekamer. De brandweer was zes uur bezig met blussen. Waarschijnlijk was de schade groot en reparatie niet lonend. Op 1 oktober 1883 verkocht Mast het complex van *De Mastboom* en het recht van erfpacht, dat nog bijna 35 jaar gold, aan de firma Penn en Bauduin voor f 3.000.

Tekening bij de aanvraag voor het bouwen van een nieuw kantoor bij stoommolen De Mastboom. Dit is de enige aanduiding van de naam De Mastboom die gevonden werd.

¹²³ K.R.Do legger art. 141.

¹²⁴ SAD 786, inv. 631.

In 1886 werd de door brand getroffen machinekamer gesloopt. Ferdinand Johannes Penn, handelend onder de naam F. J. Penn en Comp. fabrikanten te De Mijl, was ijzer- en kopergieter. Al in het begin van 1852 had de firma een werkplaats en een kraan op erfpachtgrond van de familie Van de Sande. Na overname door de firma Penn en Bauduin van de restanten van de stoomzagerij en na sloop van de verbrande machinekamer bleef uiteindelijk een schuur en erf van het complex over.¹²⁵

5.60 De Meisterinne

Soort:	Standerdmolen
Functie:	Korenmolen
Ligging:	Buiten de Vuilpoort
Gebouwd:	<1420/21
Gesloopt:	>1420/21
Eigenaren:	
1420/21	Beatris Jan Maleghusdochter, getr. met Gheraet van Bennenbroec ½

De Meisterinne en *De Penninckzack* zijn de oudste met naam gevonden molens van Dordrecht. Er is niet veel over deze molens bekend. Toch bleek de molennaam *Meisterinne* te worden genoemd in een akte. Op 3 maart 1420 of 1421 kwamen *Gheraet van Bennenbroec* en *jonkfrou Beatris Jan Maleghusdochter*, vergezeld van haar voogd, voor de schepenen van Dordrecht om hun huwelijksvoorwaarden op te stellen. De bezittingen werden geïnventariseerd. Van Bennenbroec beloofde dat Beatris verzekerd kon zijn van een lijfrente van *tachtich gælde ende gouden scilde keisers of Vranxkerix guet van goude ende vol van gewichte tsiaers*. Beatris bezat het meest, zoals land gelegen in Zwijndrecht in *die Sandelingh in Hen(dricks) Pieter Outlants Ambacht* en land in Zwijndrecht aan de Devel, dat zij samen met Jans van Brakel in eigendom had. Ook had zij land in Vierambacht, Dordrecht en in het ambacht Tolloysen. Tevens noemde ze land dat ze geërfd had van haar oom Tielman Poppen. Eveneens ontving zij grote en kleine jaarlijkse renten na de dood van haar vader Jan Maleghus. Bovendien noemde zij de helft van een windmolen en toebehooren, *die men heet die Meisterinne staende bi der stede van Dordrecht mitte eenre helft van sulken hofstat als si nu op staet*. En als laatste nog de helft van een huis in Dordrecht aan de *poirtzide tusschen den husinge die men noemt Den Lupaert aen d'een zide ende den husinge die men noemt Zwartenborch aen die ander zide*. Een vermogende bruid.¹²⁶

Uit deze akte valt geen ligging, soort en functie van de molen op te maken. Het ligt voor de hand dat de molen een standerdmolen was, in gebruik als korenmolen, want windhoutzaagmolens ontstonden pas rond 1592. Op de kaart die Jacob van Deventer omstreeks 1545 maakte, is als enige uitbouw de Adriaensbuurt buiten de Vuilpoort (ongeveer waar nu de Prinsenstraat is) te zien. Op die kaart staan de molens *De Backerinne* en *De Buyserinne* afgebeeld. Waarschijnlijk is een van deze molens op de plaats van *De Meisterinne* gebouwd.

¹²⁵ K.R.Do legger art. 1530.

¹²⁶ SAD 1, inv. 13, nr. 2325.

5.61 De Middelburg I (De Stad Middelburg) zie De Houtklover

5.62 De Molen aan de Nieuwe Haven

Soort:	Rosmolen (2 paarden)
Functie:	Korenmolen
Ligging:	Beneden aan de wal op het Nieuwe Werk, aan het einde van het Vlak
Gebouwd:	Eind 1577
Gesloopt:	Verandering van functie in september 1588
	<i>Eigenaren:</i>
1577-1580	Jan Lupaert
1580-1588	Jan Lupaert ½, Adriaen Brants Jansz ½

Op 26 september 1577 kreeg Jan Lupaert van de *camere judiciaire* van Dordrecht toestemming op eigen kosten *op het Nieuwerck aen die hellinck boven op de wal te moghen stellen eenen wintmolen en beneden denselven wal eenen rosmolen*, onder de voorwaarden dat Lupaert, zijn nakomelingen of andere bezitters van de genoemde twee molens, het armlastige Armen- en Weeshuis per jaar uit zou betalen een derde of vierde deel van de winsten die met de molens gemaakt zouden worden. Ook zou met de molens een met de weesmeesters overeengekomen hoeveelheid koren gemalen moeten worden.¹²⁷ Jan Lupaert kocht op 24 februari 1584 de verplichtingen jegens het Armen- en Weeshuis af. Hij ging voortaan jaarlijks een losrente van 8 pond Vlaams betalen (f 48). Deze verplichting gold voor Jan Lupaert en ook voor zijn compagnon Adriaen Brants Jansz. In 1588 werd de rosmolen omgebouwd tot papiermolen.¹²⁸

5.63 De molen die er niet was

Soort:	Getijdenmolen
Functie:	Papiermolen
Ligging:	Nergens in de stad Dordrecht (H.I.Ambacht)
Gebouwd:	Circa 1590
Gesloopt:	Onbekend
	<i>Eigenaren:</i>
circa 1590	Nicolaas 't Seraerts

C.J.P. Lips schrijft over een papiermolen op het Nieuwe Werk. Hij stelt dat er nog elders in de stad een papiermolen was die in 1590 aan Nicolaas 't Seraerts behoorde. Dit zou de oudste papiermolen in Holland zijn. Lips baseerde zich waarschijnlijk op J.L. van Dalen, die schreef: *Een papiermolen bestond reeds in 1590 toen Nicolaes Tserarts het rad van zijn molen leende aan den watermolen*. Deze aanwijzingen waren een reden te zoeken naar deze molen om ook hem zijn plaats te geven. Uitgaande van de wat summiere beschrijving van Van Dalen moest het een getijdenmolen zijn en een papiermolen. Bij het onderzoek naar de papiermolen op het Nieuwe Werk bleek dat circa 1589 een getijdenpapiermolen was gesticht in Hendrik-Ido-Ambacht¹²⁹ en dat

¹²⁷ SAD 18, nr. 60.

¹²⁸ SAD 18, p. 223.

¹²⁹ Zie H. Voorn, p. 61 e.v.

kort daarna Claes Themererts het aandeel van de weduwe van Jan Lupaert overnam. Zij was, via wijlen haar man, gerechtigd in het octrooi voor het stellen en exploiteren van papiermolens, verstrekt door de Staten-Generaal en de Staten van Holland.¹³⁰ De thesaurier der reparatien schreef in 1590:

desen thesaurier heeft noch ontfangen van Niclaes Tserarts die somme van hondert negen ende vijftich ponden van 40 grooten, uyt saecke van een radt, dat hem van stadtsweegen was geleent, om in sijnen pampiermoelen te gebruycken, ende 'zelve hem affgevordert sijnde, verclaerde dat den thesaurier t'sijnen coste een nyeu radt soude doen maecken, 't welck den thesaurier gedaen heeft als hyernaer op ten uytgeven folio (47) is verhaelt, costende gelijcke somme alsvoren, dus 159 £ (hertaling van tekst linksonder).

Dit is een afschrijft van een oeffening van Niclaes Tserarts die somme van hondert negen ende vijftich ponden van 40 grooten, uyt saecke van een radt, dat hem van stadtsweegen was geleent, om in sijnen pampiermoelen te gebruycken, ende 'zelve hem affgevordert sijnde, verclaerde dat den thesaurier t'sijnen coste een nyeu radt soude doen maecken, 't welck den thesaurier gedaen heeft als hyernaer op ten uytgeven folio (47) is verhaelt, costende gelijcke somme alsvoren, dus 159 £ (hertaling van tekst linksonder).

Hendrick Gillisz, timmerman, heeft noch die somme van hondert negen ende vijftich ponden, over die voldoeninge, dat hij een nyeu radt tot die watermoelen gemaect heeft in de plaetse van het radt, dat in de pampiermoelen van Niclaes Tserarts was geleent ende van daer nyet derven conde ende opdat haeren moelen nyet stillestaen soude, hebben een nyen radt t'haren laste doen maecken, als hyervoren opten ontvange folio (26, 26v) oock is verhaelt, daervan gelijcke somme van 159 £ ontfanck gemaect is, dus hyer bij quitantie van Hendric Gillisz voornoemt de voorscreven 159 £ (hertaling van tekst rechtsboven).

Links: Akte waaruit blijkt dat Tserarts het scheprad leende van de stad en niet omgekeerd.

Rechts: Hendrick Gillisz, timmerman, maakte een nieuw scheprad ter vervanging van het geleende.

*Hendrick Gillisz, timmerman voornoemt, noch die somme van hondert negen ende vijftich ponden, over die voldoeninge, dat hij een nyeu radt tot die watermoelen gemaect heeft in de plaetse van het radt, dat in de pampiermoelen van Niclaes Tserarts was geleent ende van daer nyet derven conde ende opdat haeren moelen nyet stillestaen soude, hebben een nyen radt t'haren laste doen maecken, als hyervoren opten ontvange folio (26, 26v) oock is verhaelt, daervan gelijcke somme van 159 £ ontfanck gemaect is, dus hyer bij quitantie van Hendric Gillisz voornoemt de voorscreven 159 £ (hertaling van tekst rechtsboven).*¹³¹

De papiermolen stond omstreeks 1590 in Hendrik-Ido-Ambacht en het bewuste rad was niet door Nicolaes Tserarts geleend aan een Dordtse watermolen, maar was uitgeleend door de Dordtse molen aan Tserarts!

¹³⁰ N.A. Staten Generaal, toegangsnr. 1.01.06, p. 14v, 15, 15v en zie Doorman, Octrooien, aanvullingen 1, p. 20.

¹³¹ SAD 3, inv. 2964, p. 26, 26v, 47.

5.64 De Moutmolen van brouwerij *Het Lam*

Soort:	Rosmolen
Functie:	Moutmolen
Ligging:	Achter brouwerij <i>Het Lam</i> in de Hoge Nieuwstraat, uitkomend op de Vest
Vest	op een erf aldaar
Gebouwd:	1794
Gesloopt:	1848 onttakeld
	<i>Eigenaren:</i>
1794-1812	Adriaan Lacoste
1812-1838	Cornelis en Jacob Staets Vriesendorp
1838-1843	Jacob Staets Vriesendorp en de erven Cornelis Vriesendorp
1843-1847	Jacob Staets Vriesendorp
1847-1848	Jacobus Beijs 't Hooft

In januari 1794 besloot Adriaan Lacoste, eigenaar van brouwerij *Het Lam*, een eigen mouterij te stichten op een erf achter de brouwerij. Hij klaagde over gedoe met de moutmolenaars die het graan voor zijn brouwerij maalden. Ook vroeg hij permissie voor overpad van de brouwerij naar de nieuwe mouterij over de *Veste*. Dit overpad kreeg de vorm van een soort brug, een brede balk, met aan weerszijden een leuning. Hij kreeg toestemming op 3 februari 1794.¹³²

In 1812 verkocht Lacoste zijn brouwerij en mouterij aan de gebr. Cornelis en Jacob Staets Vriesendorp. De gebr. Vriesendorp woonden vlak bij de brouwerij in de Hoge Nieuwstraat A 509 en A 503. Op 14 december 1818 werden de brouwerij en de mouterij door een hevige brand in de vroege avonduren zwaar beschadigd.¹³³ De schade werd hersteld en de productie van mout en bier werd zonder noemenswaardige problemen voortgezet. Cornelis Vriesendorp overleed omstreeks 1838 en Jacob Staets zette de onderneming voort. Toen de weduwe van Cornelis in 1847 overleed, kocht Jacob Staets van de erven het gedeelte van zijn broer. In 1847 werd de brouwerij met alle bijbehorende gebouwen, waaronder de rosmolen, op een openbare verkoping verkocht. Koper werd zwager Jacob Beijs 't Hooft. In het jaar 1848 werd de rosmoutmolen onttakeld en verbouwd tot koetshuis en stal.¹³⁴

5.65 De Nagtegaal (*Nachtegal*)

Soort:	Achtkante bovenkruier
Functie:	Houtzaagmolen
Ligging:	Noordendijk - hoek Oranjelaan
Gebouwd:	<1668 Leiden, 1752 uit Leiden overgebracht naar Dordrecht
Gesloopt:	1930, restant 1965
	<i>Eigenaren:</i>
1751-1762	Willem van der Koogh
1763-1788	Nicolaas van der Koogh

¹³² SAD 3, inv. 871, p. 164v, 165.

¹³³ SAD 569, inv. 150, 15-12-1818.

¹³⁴ K.R.Do legger art. 2256.

1792-1794	Willem van der Koogh Niczn ½, Jacomina van der Koogh, getrouwd met Pieter Smak ½
1795-1810	Willem van der Koogh Niczn
1810-1812	Johanna (Jannigje) den Borst, wed. van Willem van der Koogh Niczn
1812-1832	Hendrik den Turk, getrouwd Johanna den Borst, wed. W. van der Koogh
1832-1837	Nicolaas Willem, Hendrik Stam, Johannes, Bastiaan van der Koogh
1837-1857	Willem Willems van der Koogh Maartensz
1857-1860	Magdalena Petronella Muller, wed. van Willem Willems van der Koogh
1860-1869	Julien François Marie Pieraerts
1869-1898	Adrianus van de Weg
1898-1925	Govert Adrianusz van de Weg
1918-1925	Jacob Abraham van Tilburg, huurde de molen
1925-1930	Jacob Abraham van Tilburg, eigenaar
1942	Cornelis Bouman
1960	Marinus Bouman, Hendrik Bouman

In 1751 kocht Willem Van der Koogh een molenerf waarop in 1747 de afgebrande zaagmolen *Het Fortuin* had gestaan. Vervolgens kocht Willem van der Koogh een achtkante molen in Leiden en kreeg toestemming deze in Dordrecht te plaatsen.:

*Wij bailluw en mannen van de Baronie ende heerlijkheid van de Merwede certificeren met kennisse der waarheid en attesteren bij dese dat Willem van der Koogh, volmolenaar onder onsen jurisdictie en aldaar woonagtig en vervolgens onsen ingesetenen is welken Willem van der Koogh voor ons comparerende verclaarde voornemens te zijn omme van de stad Leijden een windmole gedient hebbende tot een volmole genaamt De Nagtegael te transporteren na dese jurisdictie, omme alhier opgesteld en tot een saagmolen geemployeert te worden.*¹³⁵

Hij haalde de volmolen uit Leiden en bouwde deze om tot houtzaagmolen, maar bleef de oude molen-naam gebruiken.

Meer dan 100 jaar bleef de molen in bezit van de familie Van der Koogh. Vanaf 1918 huurde Jacob Abraham van Tilburg de molen en startte daar een houthandel, zagerij en schaverij. Door achterstallig onderhoud was de molen in verval geraakt en kon niet meer als windmolen worden gebruikt. Eigenaar Van de Weg had in het huurcontract laten opnemen dat de huurder de molen op kosten van de verhuurder mocht slopen. Van Tilburg deed dat niet en betaalde

Molen De Nagtegaal, omstreeks 1900 (uitgave Versteeg).

¹³⁵ SAD 3, inv. 2148a; SAD 32, inv. 851, p. 129.

jarenlang hoge verzekeringspremies. Later was Van Tilburg eigenaar van de molen. Toen de molen machinaal ging werken, verslechterde de bouwkundige toestand nog meer. Alleen een grondige restauratie kon de molen nog redden. Van Tilburg vroeg subsidie aan bij de gemeente en de ‘Vereniging De Hollandsche Molen’. De enige subsidie die toegezegd werd, was voor restauratie. Zo kon de molen wel bewaard blijven als monument, maar zou niet meer als molen kunnen functioneren. Dat wilde Van Tilburg niet en dus bleef subsidie uit en liet Van Tilburg in 1930 een sloper komen. Later dat jaar werd de ontwakte bovenbouw van de molen gesloopt. Van Tilburg bleef met zijn bedrijf werkzaam in de onderbouw van de molen. De molen werd in 1965 gesloopt.¹³⁶ Op de plaats van de molen, Nagtegaalplaats genoemd, staat nu een flatgebouw.

5.66 De Nieuwe Eendracht bijgenaamd De Doodeter, zie De Voetboog

5.67 De Nijverheid

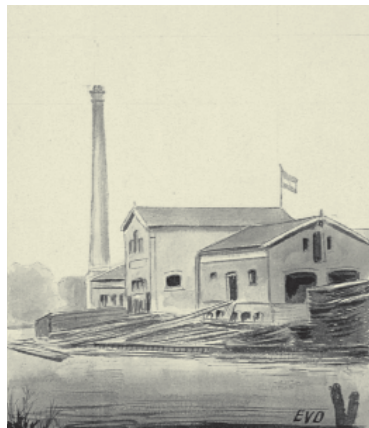
Soort: Stoommolen
 Functie: Houtzaagmolen
 Ligging: Vest
 Gebouwd: 1854
 Gesloopt: 1872

Eigenaren:

1854-1855 Dirk Boest Gips

1855-1872 Dirk Boest Gips en Cornelis Gips als firma D. B. Gips & Co.

Gips was een belangrijk scheepsbouwbedrijf en de firma was ook actief in de hout-handel. In 1853 kwam het terrein aan de Vest aan de havenzijde bij het Bagijnhof vrij. Het werd verhuurd aan de firma Gips die daar in 1854 de eerste stoomhoutzaagmolen in Dordrecht bouwde.¹³⁷ Er werd vooral gezaagd voor eigen gebruik, voor de scheepswerf en voor de houtkopers C. Gips en Zonen. Later ging men zich, met behulp van de vrijgekomen stoom, ook toeleggen op het vormen van houten delen. In 1865 werd vergunning verleend om de stoommachine van *De Nijverheid* zo te wijzigen dat een deel van de stoom gebruikt kon worden voor creosoteren. Het zo behandelde hout werd vooral gebruikt voor zeeweringen en spoorbielzen, waar in die tijd veel vraag naar was. De naam *De Nijverheid* is naar alle waarschijnlijkheid ontleend aan de succesvolle Schiedamse dochteronderneming van Gips, *De Nijverheid*.

De Nijverheid aan de Vest ongeveer op de plaats van de huidige Johan de Wittbrug (GPV 551-35926).

¹³⁶ SAD 569, inv. 657, 6, 10 en 11-2-1930.

¹³⁷ SAD Gemeenteverslagen 1853, 1854.

In 1872 was het molenterrein nodig voor de aanleg van de Johan de Wittbrug om een goede verbinding tussen het station en de binnenstad tot stand te brengen. De stoommolen werd dat jaar gesloopt. Cornelis Gips stichtte een nieuw bedrijf aan de 's-Gravendeelsedijk onder de naam: 'Fabriek van Houtbereiding tegen Bederf'.¹³⁸

5.68 De Oliemolen aan het Nieuwkerkhof

Soort:	Rosmolen
Functie:	Oliemolen, rond 1732 olie- en trasmolen
Ligging:	Bij de Nieuwkerk - Nieuwkerkhof
Gebouwd:	<1617
Gesloopt:	>1739
<i>Eigenaren:</i>	
<1617	Jan Dircxz
<1648	Johan Vinck
1648	Jan Aertsz de Gelder en Huybrecht de Ras
<1687	Anneken de Hulter, weduwe van Crijn Adriaensz de Buyrt
1687-1702	Govert van der Burgh
1702	Johannes van der Burgh
<1732	Pieter Anthonij van Esch
1732	Johan van der Veer
<1739	Joan Castendijk
1739	Herbert Ruts

De oliemolen van Jan Dircxz bij het Nieuwkerckhof wordt voor het eerst in 1617 genoemd als belending bij de verkoop van een huis en erf.¹³⁹ Bij een verkoop in 1648 werd de molen omschreven als een *olijmolen mette huysinge ende timmeragie daer den selven in staende is, met alle de gereetschappen, daer toe behoorende als mette twee paerden ende hoy in den molen ende huysinge zijnde, staende ende gelegen opt Nieukerckhoff tusschen den olijmolen van voornoemde De Ras ende den huysen ge-cocht bij Willem Abrahams Verhoop aen dandere zijde*.

Uit deze akte kan worden opgemaakt dat er twee rosmolens naast elkaar hebben gestaan. Door de jaren heen vinden we bewijzen van zijn bestaan. Een van de laatste eigenaren was koopman Joan Castendijk die het huis en erf *geapproprieert tot paardenolijmolen en trasmolen* gelegen bij de Nieuwkerk in 1739 verkocht aan Herbert Ruts. Daarna werden betreffende deze rosmolen geen akten meer gevonden.

5.69 De Ooievaar zie De Houtklover

5.70 De Ooievaar aan de Noordendijk

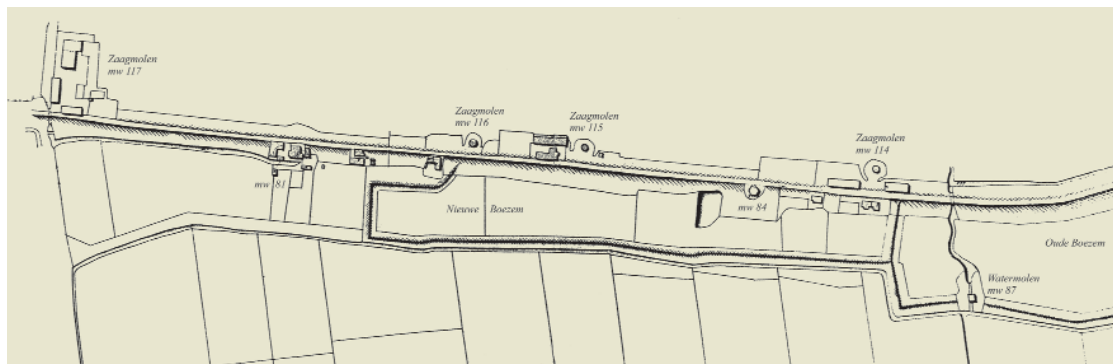
Soort:	Zeskante bovenkruier
Functie:	Koren- en moutmolen
Ligging:	Noordendijk binnendijks

¹³⁸ Gips hout en schepen, p. 91-95 en De geschiedenis C. Gips & Zonen, p. 26, 27.

¹³⁹ SAD 3, inv. 15, p. 260.

Gebouwd:	1815
Gesloopt:	1862
<i>Eigenaren:</i>	
1815	Willem Hordijk 1/3, Johannes v. d. Elst 1/3, Mattheus v. Meeteren 1/3
1817	Willem Hordijk 1/3, Johannes v. d. Elst 1/3, Bartholomeus v. d. Elst 1/3
1821	Familie van der Elst
1826-1849	Erfgenamen Johannes van der Elst, Hordijk en Dirk Gips huren de molen
<1849	Bartholomeus van der Elst van Bleskensgraaf 1/3, François van der Elst 1/3, Helena Anna van der Elst, weduwe van mr. David Piera, Ida Willemina van der Elst, weduwe van mr. Jacob Staats Vriesendorp jr., Jacob van der Elst Jacobsz 1/3
1849-1862	Firma Hordijk & Gips
1862	Dirk Gips

De kooplieden Willem Hordijk, Johannes van der Elst en Mattheus van Meeteren waren in 1815 de kopers van het erf waarop tussen 1701 en circa 1815 houtzaagmolen *De Pauw* had gestaan. Zij waren raffinadeurs en door familiebanden met elkaar verbonden. Vanaf 1811 hadden zij een branderij en distilleerderij op de Voorstraat bij het Melkpoortje, genaamd *De Ooievaar*. Ten behoeve van hun branderij en destilleerderij wilden zij een eigen moutmolen. Zij bouwden die op het erf van de voormalige molen *De Pauw* en noemden deze naar hun branderij *De Ooievaar*.¹⁴⁰ In 1821 was de familie Van der Elst eigenaar van de molen. Zij verhuurden de molen aan de firma Hordijk en Gips, die later eigenaar werd. In 1862 werd de firma opgeheven en hetzelfde jaar werd de molen gesloopt. De grond waarop de molen stond, werd door het Waterschap de Vierpolders gekocht.¹⁴¹

Op deze kadastrale kaart van 1832, genaamd *Oude Merwede*, beginnende bij de Oranjelaan zijn v.l.n.r. de molens *De Nachtegaal* MW 117, *Het Hert* MW 81, *De Duinen* MW 116, *De Windhond* MW 115, *De Ooievaar* MW 84, *De Jager* MW 114 en *De wippoldermolen van de Noord- of Merwedepolder* op MW 87 ingetekend.

¹⁴⁰ SAD 32, inv. 191, nr. 2a, 3, 4, 5, 7.

¹⁴¹ K.R.Do legger art. nr. 4763.

5.71 De Oranjeboom zie De Kalkoen

5.72 De Oranjeboom aan de Spuiweg

Soort: Achtkante stellingmolen

Functie: Korenmolen

Ligging: Spuiweg - hoek Burgemeester de Raadsingel

Gebouwd: 1750/1751, verstoemd rond 1875

Gesloopt: 1894

Eigenaren:

1750-1751	Kinderen en erfgenamen Bastiaantje van der Wulp, weduwe van Jan Aartse Kop $\frac{1}{2}$, Jan Sels $\frac{1}{4}$, Lijsbeth van der Wulp $\frac{1}{4}$
1751-1752	Engelbert de Man $\frac{1}{2}$, Elisabeth v. d. Wulp, Jan Sels, Bartholomeus de Man $\frac{1}{2}$
<1754	Engelbert de Man $\frac{1}{2}$, Jan Sels $\frac{1}{2}$
1754-1756	Engelbert de Man $\frac{1}{2}$, Arij van Hoorn $\frac{1}{2}$
1756	Adriaan Swartouw $\frac{1}{2}$, Arij van Hoorn $\frac{1}{2}$
<1807	Anna Maria Margaretha Laurens, weduwe van Gerrit van Hoorn, later van Hendrik Bax $\frac{1}{2}$, Arij van Hoorn $\frac{1}{2}$
1807-1808	Arij Van Hoorn $\frac{1}{2}$, Anna Maria van Hoorn, getrouwd met Simon Nieuwland $\frac{1}{2}$, verhuurt haar helft aan Jan Los
1808-1835	Arie Rijshouwer, gehele molen
1835-1838	Thomas Kuyl $\frac{1}{2}$, Leendert Hendrick Rijshouwer $\frac{1}{2}$
1838-1847	Thomas Kuyl, gehele molen
1847-1849	Jannetje Scheij, weduwe van Thomas Kuyl
1849-1853	Adrianus Peletier $\frac{1}{4}$, Johannes Albertus Sels $\frac{1}{4}$, Dirk Moolekamp $\frac{1}{4}$, Hendrik van Waardhuizen $\frac{1}{4}$
1853-1870	Erfgenamen van Adrianus Peletier $\frac{1}{4}$, Johannes Albertus Sels $\frac{1}{4}$, Dirk Moolekamp $\frac{1}{4}$, Hendrik van Waardhuizen $\frac{1}{4}$
1870	Johannes Albertus Sels $\frac{1}{4}$, Dirk Moolekamp $\frac{1}{4}$, Hendrik van Waardhuizen $\frac{1}{2}$
1875-1893	Hendrik van Waardhuizen, gehele molen
1893	Gemeente Dordrecht

Al in 1748 werd door Bastiaantje van der Wulp, weduwe van Jan Aartsz Kop, Elisabeth van der Wulp en Jan Sels, de toenmalige eigenaren van korenmolen *De Grote Wip*, een aanvraag ingediend om een nieuwe molen te mogen bouwen in de plaats van hun oude bouwvallige molen. Zij wilden een *nieuwe agtkante molen tzij een houte of steene, ter hoogte van 75 voeten stadsmaat de kap van dezelve molen onder de bepaalde hoogte inbegrepen*. De toestemming kwam en in 1750 werd de oude molen gesloopt. Op die plaats werd met de bouw van een stenen achtkant begonnen.¹⁴² In 1751 verklaarden de eigenaren dat *De Grote Wip*, staande buiten de Spui poort, voortaan *De Oranjeboom* zou worden genoemd. De molen was een dwangmolen, die voorheen had gemalen voor ingezetenen van andere districten. De drie eigenaren legden de gebruikelijke eed voor korenmolenaars af.

¹⁴² SAD 3, inv. 851, p. 70.

Tot ver in de 19e eeuw bleef de molen in functie. In 1875 werd de molen verstoemd.¹⁴³ In 1893 kocht de gemeente Dordrecht de *stoomkorenmolen De Oranjeboom, met voorhuis en verdere betimmeringen en erf aan de hoek van den Spuiweg en den burgemeester de Raadsingel, met machinerieën, vaste en losse gereedschappen* voor f 10.000. Daarna volgde in 1894 de sloop.¹⁴⁴

Vincent van Gogh tekende in 1881 korenmolen De Oranjeboom aan de Spuiweg (Kröller-Müller Museum, Otterlo).

5.73 De Oude Manhuis

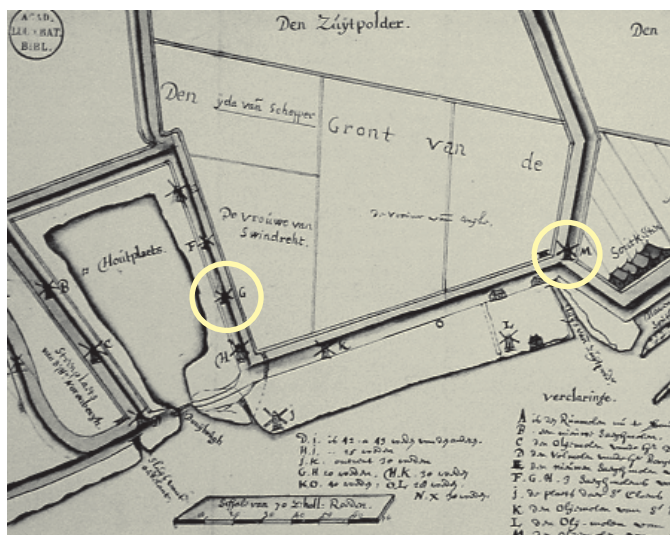
Soort:	Paltrok
Functie:	Houtzaagmolen
Ligging:	Weeskinderendijk / Papengat
Gebouwd:	1662
Gesloopt:	1886
	<i>Eigenaren:</i>
1662	Maerten Gillisz van der Pijpen
<1692-1700	Jacob Vechters (Vegters)
1700-1707	Arnoldus 't Hooft
1707-1731	Martinus van der Pijpen
<1735	Maria Mels, weduwe van Martinus van der Pijpen
1735	Johan(nes) (Jan) van Wageningen
1735-1740	Agatha Hooymayer, weduwe van Jan van Wageningen

¹⁴³ SAD 6, inv. 11166.

¹⁴⁴ K.R.Do dl. 470, nr. 40.

1741	Kinderen en erfgenamen van Agatha Hooymayer, weduwe van Jan van Wageningen
<1763	Johannes Cumsius en Adriana van Wageningen
1763-1799	Jan 't Hooft, weduwnaar Agatha van Wageningen
1799-1805	Magtilda Gerardina Geerling, weduwe van Jan 't Hooft
1805	Dirk 't Hooft ½, Jacoba Maria 't Hooft, getrouwd met Jacob Boon ½
1805-1834	Arnoldus de Groot
1834-1858	Jan de Groot ½, Arnoldus de Groot Arnolduszn ½
1858-1874	Arnoldus de Groot Arnolduszn als firma Arnoldus de Groot & Zonen
1874-1879	Maria Cornelia Jansse, weduwe van Arnoldus Arnolduszn de Groot
1879-1881	Johannes Cornelis, Catharina Elisabeth, Maria Arnoldina de Groot
1881-1885	Johannes Cornelis de Groot als firma Arnoldus de Groot & Zonen
1885-1886	N.V. Nederlandsche Stoom-, sigarenvormen- en kistenfabriek

In 1662 kreeg Maerten Gillisz van der Pijpen toestemming een windzaagmolen te bouwen *inde uytgegraven weesweyde tegen den dijk aen ter lengte van 20 roeden beginnende vande binnenberm vande Zeedijk* (Weeskinderendijk) *ende reedende opte brugge aen*. Tevens mocht hij een woning bouwen voor de *sager* en hout leggen op de hoek van de dijk.¹⁴⁵ Op de plattegrond die Van Nispen in 1688 maakte, wordt de molen aangeduid met de letter G. Iets verder op de kaart is een bruggetje te zien. Arnoldus 't Hooft kocht in 1700 de paltrok met toebehoren van Jacob Vechters. De molen lag tussen die van de verkoper (*Het Spinnewiel*) en die van Warnaer Blanckesteijn (*De Leeuw*). Tientallen jaren bleef de molen eigendom van de familie

Van Wageningen. Tus-
sen 1805 en 1885 was
de familie De Groot ei-
genaar van *De Oude
Manhuis*. In 1885 werd
de molen verkocht aan
Arie Cornelis Bouman,
directeur van de N.V.
Nederlandsche Stoom-,
sigarenvormen- en kis-
tenfabriek, gevestigd te
Dordrecht. Een jaar la-
ter was de molen ge-
sloopt.¹⁴⁶

Bij letter G is De Oude Manhuis ingetekend tussen Het Spinnewiel en De Leeuw (U.B. Leiden, col-
lectie Bodel Nijenhuis P 21 n 4).

¹⁴⁵ SAD 3, inv. 946, p. 152v.

¹⁴⁶ K.R.Do legger art. nr. 7672.

5.74 De Oude Ruiter (Molen van Ruts)

Soort:	Achtkante bovenkruier
Functie:	Oliemolen
Ligging:	Zuidendijk bij de Glazenstraat
Gebouwd:	<1688
Gesloopt:	1861
	<i>Eigenaren:</i>
<1688	sr. Block
<1690	Willem van Ravesteyn
<1729	Erfgenamen Jan van Ravesteyn en Margaretha Palm
1729-1730	Jacob Ruts
1730	Pieter Ruts
1731-1777	Herbert Ruts
1784-1788	Jacob Ruts
1847-1849	Anthonij Ruts
1850	Erfgenamen van Anthonij Ruts
1850-1859	Johanna Christina Ruts, getrouwd, later weduwe van Pieter Selis
1859-1861	Hermanus Boet
1861	Johan Koolhaas Revers

Mattheus van Nispen maakte rond 1688 een kaart van het gebied Weeskinderendijk, Papengat en 's-Gravendeelsedijk. Bij de sluis van de Zuidpolder, op grond van de Mijl is *De Oude Ruiter* te zien. Van Nispen tekende hem met toevoeging van de letter M (*afb. pag. 168*). Op de legenda van deze kaart schreef hij onder deze letter: *den olijmolen van sr. Block van outs*. Deze heer Block was waarschijnlijk de stichter van de molen. Gedurende lange tijd, tussen 1729 en 1859, was de molen eigendom van de familie Ruts. In 1861 werd hij gekocht door oliemolenaar Johan Koolhaas Revers, die hem liet slopen en er een stoomoliemolen bouwde die *De Haas* werd genoemd.¹⁴⁷

Oliemolen De Oude Ruiter omstreeks 1850 aan de 's-Gravendeelsedijk (tekening: Frans Lebreu).

¹⁴⁷ K.R.Do dl. 187, nr. 5.

5.75 De Oude Zager (Van Wesele molen)

Soort:	Achtkante bovenkruier
Functie:	Houtzaagmolen, na 1818 trasmolen
Ligging:	's-Gravendeelsedijk nabij het Wilgenbos
Gebouwd:	1666
Gesloopt:	1843
<i>Eigenaren:</i>	
1666	Rochus van Wesel
1681-1695	Margareta de Vries, weduwe van Rochus van Wesel
1695-1719	Govert van Wesel
1719-1721	Maria Govertsdr van Wesel, getrouwd met François de Vries
1721	Adriaen van der Pot
1726	Clara Margaretha van Wesel, weduwe van Adriaan van der Pot
1726-1752	Gillis Rees
1782-1784	Cornelis Rees
1784-1788	Cornelis Rees ½, Adrianus Johannes van Tets, getrouwd met Cornelia Rees ½ als firma Rees en Van Tets
1788-1805	Cornelis Rees
1805	Ida Cornelia Repelaer, weduwe van Cornelis Rees
1805-1808	Jan Schouten
1809	Maria Boet, weduwe van Jan Schouten
1809-1818	Jan Schouten Jzn
1818-1840	Martinus Adriaan van Nievervaart Jzn
1840-1843	Jan Schouten

In 1666 kreeg koopman Rochus van Wesel toestemming op een *ledich erf leggende buyten de Sluyspoort op Verckensoort tusschen het erf vande saechmolen vande suppliant ende de Steenplaets van Johan van Norenburgh omme daerop eenen suffisanten acht ofte seskantige wintsaechmolen te doen stellen*. Hij bouwde de molen en bleef eigenaar tot zijn dood in 1681.¹⁴⁸ In 1695 kocht Govert van Wesel de molen van zijn moeder, Margaretha de Vries, weduwe van Rochus van Wesel. Govert had voor de opslag van zijn koopmanschap in hout een erf in het Wilgenbos, gelegen tussen zijn twee molens (*De Oude Zager* en *De Voetboog*) nodig. Ook vroeg hij om een houtberging bij zijn molen aan het einde van de Kalkhaven (*De Gecroonde Bijl*), waarbij hij opmerkte, dat zijn vader en hij dit terrein al tot 1686 gebruikt hadden tegen een jaarlijkse erfpacht. Hij wilde hierop *een nieuwe overseesen handel van houtwaren uijt Cleijn Oost ofte Hamburg* beginnen. Hij zou weer een balkengat aanleggen en dit tegen hoog water beveiligen met een staketsel en rondom een dijk. Ook wilde hij twee loodsen bouwen om het kleine kromhout en planken, die tegen de zon beschermd moesten worden om scheuren te voorkomen, in op te slaan. Hij kreeg toestemming dit alles op eigen kosten uit te voeren, mits hij de loodsen niet te hoog zou maken en de straat tussen hem en de molen van Braets 30 voet breed zou blijven. In 1840 bleek *De Oude Zager* veranderd te zijn van houtzaagmolen naar trasmolen. Dat jaar werd de molen verkocht aan scheepsbouwmeester Jan Schouten die er f 14.500 voor betaalde.

¹⁴⁸ SAD 3, inv. 946, p. 180.

Schouten sloopte de molen in 1843. Iets verder op het terrein verrees 14 jaar later de zeskante bovenkruier *De Goede Verwachting*.¹⁴⁹

De Oude Zager bij het Wilgenbos omstreeks 1840. Rechts het commiezenhuisje. Op de achtergrond De Zeelt aan de 's-Gravendeelsedijk (GPV 551-35330).

5.76 De Pannehoef

Soort:	Getijdenmolen
Functie:	Vol- en korenmolen
Ligging:	Aan de Noordendijk binnendijs ongeveer ter hoogte van de Vlijhaven
Gebouwd:	1615
Gesloopt:	>1623
Eigenaren:	
1615-1618	Goris Jacobsz, 1/3, Johan de Loutre 1/3, Joris Houbraecken 1/6, Dirck Hoeufft 1/6
1619-1623	Johan de Loutre 2/3, Joris Houbraecken 1/6, Dirck Hoeufft 1/6
1623	Johan de Loutre

De molen wordt voor het eerst in 1615 genoemd. In dat jaar wordt in een akte vermeld dat Goris Jacobszn, Johan de Loutre, Joris Houbraecken en Dirck Hoeufft gezamenlijk een koren- en volmolen hadden gebouwd en dat zij ook ten behoeve van die molen verscheidene percelen land in erfpacht hadden genomen.¹⁵⁰

De geschiedenis van deze molen is voor een deel een verhaal van ergernissen en processen. Er waren voortdurend problemen over het gebruik van de boezems van de getijdenmolen en van de poldermolen van de Noord- of Merwedepolder. In 1616 kregen de eigenaren van de getijdenvolmolen van het polderbestuur toestemming een nieuwe houten uitwateringssluis te bouwen om de bestaande stenen sluis te vervangen. Door de slappe ondergrond was de stenen sluis verzakt, waardoor deze niet goed kon functioneren. Nadat de sluis was vervangen, kon de molenaar van de poldermo-

¹⁴⁹ K.R.Do dl. 12, nr.100; K.R.Do legger art. nr. 179 en 518.

¹⁵⁰ SAD 9, inv. 756, p. 13, 13v.

len het water uit de polderboezem echter nauwelijks kwijt in de boezem van de getijdenmolen. Dit had een negatief gevolg voor de waterstand. Langdurige processen volgden. In 1622 deed de Hoge Raad uitspraak. Bepaald werd dat de boezem van de getijdenmolen niet meer gebruikt mocht worden door de eigenaren van de molen. De oude houten sluis moest worden geruimd en de arbiters zouden een nieuwe plaats voor het leggen van een nieuwe sluis aanwijzen.

Op 15 juni 1618 verkocht Goris Jacobszn zijn deel in de molen aan Johan de Loutre. Begin 1620 wendden de eigenaren zich tot het stadsbestuur met de klacht dat zij door het polderbestuur en de ingelanden van de Noord- of Merwedepolder in hoge mate werden dwarsgezet, doordat die op onbehoorlijke wijze processen tegen hen voerden. Daardoor konden zij de overeenkomsten met de drapeniers niet nakomen, wat hun veel schade opleverde. Om deze schade te voorkomen en de drapeniers beter van dienst te kunnen zijn, wilden zij op hun eigen grond een windvolmolen bouwen.

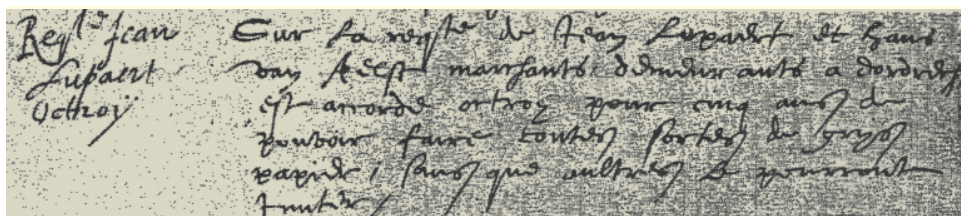
Joris Houbraecken en Dirck Hoeufft verkochten op 15 februari 1623 ieder hun 1/6 deel in de getijdenmolen, windvolmolen en rosvolmolen, het recht van pacht van alle bijbehorende grond en alle verdere toebehoren aan Johan de Loutre. Op 2 mei 1628 vroeg Johan de Loutre het stadsbestuur toestemming aan zijn volmolen (waarschijnlijk de windvolmolen) een spoeling te bouwen. Uit niets is gebleken dat met deze getijdenmolen ooit koren is gemalen. Ook is er geen akte, rekest of resolutie gevonden waaruit blijkt wanneer deze getijdenmolen is gestopt met aandrijving door waterkracht of gesloopt is. Waarschijnlijk is de getijdenmolen kort na het vonnis van de Hoge Raad in 1622 buiten werking gesteld.

5.77 De Papiermolen beneden aan de wal op het Nieuwe Werk

Soort:	Rosmolen (twee paarden)
Functie:	Papiermolen
Ligging:	Beneden aan de wal op het Nieuwe Werk aan het einde van het Vlak
Gebouwd:	1588
Gesloopt:	Mogelijk verandering van functie omstreeks 1613/1614
<i>Eigenaren:</i>	
1588	Jan Lupaert en Adriaen Brants Jansz
1589-1592	Stephania van der Voort, weduwe van Adriaen Brants
1592-1593	Stephania van der Voort ½, Nicolaes Jansz Cruydenier en (An)Thonis Thonisz Elinck, samen ½
1593-1595	Nicolaes Jansz Cruydenier en Thonis Thonisz Elinck
1595	Andries van Roon
1595-1596	Jacques en François van Casteren
1596-1610	Willem van Liesveld (ook van Lysfelt)
1610-1611	Anonymus ½, Willem van Liesveld ½
1611-1613/4	Anonymus ½, Symon Cornelisz van Gesel ½

In 1586 vroegen Jan Lupaert en Hans van Aelst octrooi voor het stichten van papiermolens. Op 25 april 1586 werd dit verzoek ingewilligd en ingeschreven in het resolutieboek van de Raad van State.¹⁵¹

¹⁵¹ N.A. Raad van State, resolutieboek 1586, inv. 5, p. 58.

Met betrekking tot het verzoek van Jean Lupaert en Hans van Aelst, kooplieden wonende te Dordrecht, is goed gevonden octrooi voor vijf jaren om alle soorten grijs papier te kunnen maken, zonder dat anderen het zullen kunnen namaken.

In de kantlijn:

Verzoek Jean Lupaert octrooi (hertaling C.J.P. Grol).

In 1588 werd de korenrosmolen door de compagnons omgebouwd tot papiermolen. Op 2 mei 1589 werd door de Staten-Generaal opnieuw octrooi verleend op het stellen van *zekere molens om te maken witte, witgrauwe, grauwe, blauwe ende bastpapieren binnen den lande van hollandt*. Het octrooi werd gegeven aan de weduwe Brants als eigenares van de Dordtse papiermolen en aan Cornelis Adriaensz en Franck Willemsz van Muylwijck als eigenaren van de Zwijndrechtse papiermolen en tevens aan de weduwe van Jan Lupaert en Jacob Anthonisz als eigenaren van de nieuw opgerichte getijdenpapiermolen in Hendrik-Ido-Ambacht.

In 1592-1593 werd de molen van de weduwe Brants verkocht aan Nicolaes Jansz Cruydenier en (An)thonis Thonis Elinck, beiden goeude burgers van Dordrecht. Zij verkochten de molen vervolgens in 1595 aan Andries van Roon voor f 3.250. Van Roon was wijnhandelaar maar onbemiddeld en de koop bleek voor hem geen goede investering. Op 8 november 1595 moest hij de molen in onderpand geven aan zijn leveranciers, de gebr. Jacques en François van Casteren. Op 11 november verkocht hij de molen aan beiden. Binnen het jaar verkochten de gebr. van Casteren de molen voor f 1.460 aan Willem van Liesvelt, lid van de raad van de stad. De gebroeders bleven evenwel geïnteresseerd in de papierfabricage. In hetzelfde jaar 1596 stichtten zij een getijdenpapiermolen in Oud-Beijerland. Het ligt voor de hand dat het verschil tussen koop prijs en verkoopprijs in datzelfde jaar de waarde van de moleninrichting is die zij meegenomen hebben naar Oud-Beijerland. Willem van Liesvelt stichtte weer vrij snel een papiermolen. In de verpondingregisters van 1606 en 1608 wordt gesproken van de papiermolen van Van Liesvelt. Omstreeks 1610 verkeerde Willem van Liesvelt in financiële problemen en verkocht zijn molen. De laatstbekende eigenaar was Symon Cornelisz van Gesel. Na 1613 wordt de molen niet meer in de bronnen genoemd.

5.78 De Pauw

Soort: Achtkante bovenkruier
 Functie: Houtzaagmolen
 Ligging: Noordendijk binnendijks
 Gebouwd: 1701
 Gesloopt: >1808<1815

Eigenaren:

1701-1704	Jacob(us) Stoop ½, Abraham van Bergen ½
1704-1707	Jacob(us) Stoop ½, Maria Monseur, weduwe van Abraham v. Bergen ½
1707-1731	Gijsbert de Lengh ½, Roelant Kuyter ½
1731-1755	Gijsbert de Lengh
1755-1758	Isaac Morjé 1/3, Hendrik Vriesendorp 1/3, Leendert Roos 1/3
1758-1770	Nicolaas Kool 1/3, Hendrik Vriesendorp 1/3, Leendert Roos 1/3
1773-1793	Jacobus van der Koogh
1793-1797	Jacobus van der Koogh 1/3, Teunis Kamermans, getrouwd met Maria van der Koogh 1/3, Hendrik van der Koogh 1/3
1797-1808	Hendrik van der Koogh
1808	Pieter van der Koogh ½, Hendrik van der Koogh ½
1808-1815	Leendert van Eijsbergen

Aan de Noordendijk binnendijs werd in 1701 in opdracht van Jacob Stoop en Abraham van Bergen de achtkante houtzaagmolen *De Pauw* gebouwd.¹⁵² Gijsbert de Lengh en Roelant Kuyter waren tussen 1707 en 1731 de eigenaren. Na het overlijden van Kuyter in 1731 was de Lengh de enige eigenaar. Hij trouwde met de weduwe van Kuyter. Na haar overlijden en het overlijden van haar kinderen was zijn enige erfgenaam zijn bejaarde ongehuwde zuster. Bij gebrek aan opvolging verkocht hij *De Pauw* in 1755. Drie generaties van de familie Van der Koogh waren tussen 1773 en 1808 eigenaren van *De Pauw*.

In 1808 kocht Leendert van Eijsbergen de molen voor f 1.885, inclusief f 185 voor de gereedschappen. Hij sloopte de molen en verkocht het *open erf waarop te vooren heeft gestaan een windhoutzaagmolen van ouds genaamd De Pauw* voor f 400.¹⁵³

Een houtzaagmolen aan de Noordendijk, buitendijs (tekening A. van Strij Azn, circa 1800).

¹⁵² SAD 785, inv. 97.

¹⁵³ SAD 20, inv. 1557, p. 32.

5.79 De Pauwestein

Soort:	Mogelijk ros- of handmolen
Functie:	Grutterij en chocolademolen
Ligging:	Voorstraat bij de Riedijk
Gebouwd:	<1798
Gesloopt:	1866
<i>Eigenaren:</i>	
<1798	Catharina van de Werken, weduwe van Jordaen de Haan
1798-1802	Bartholomeus Vervel
1802-1843	Aplonia van Heumen, weduwe van Bartholomeus Vervel en van Jacobus Loekemeijer, Martina Wilhelmina Vervel, Wouter Vervel
1843-1863	Leendert Sillevius
1864	Maria Knikman, weduwe van Leendert Sillevius
1864-1866	Firma J. P. de Landtsheer, weduwe van M.C. van Oppen

In 1798 was Catharina van de Werken, weduwe van Jordaen de Haan, eigenaar van een *huis en erf ingerigt tot eene grutterij met chocoladmolen van ouds genaamd Pauwestein* gelegen op de Voorstraat bij de Riedijk. Zij verkocht die aan Bartholomeus Vervel. Na zijn overlijden in 1802 zette diens weduwe Apolonia van Heumen het werk in de grutterij en chocolademolen voort. Ook verkocht zij in dit gebouw de in de molen gemaakte producten. De manier waarop de chocolademolen werd aangedreven, is niet gevonden. In 1866 werd *De Pauwestein* gesloopt.¹⁵⁴

5.80 De Pelikaan

Soort:	Achtkante bovenkruier
Functie:	Pelmolen, in 1836 koren- en pelmolen
Ligging:	Weeskinderendijk - hoek 's-Gravendeelsedijk
Gebouwd:	1780
Gesloopt:	Ontwikt 1928, molenstomp 1959
<i>Eigenaren:</i>	
1780-1783	Andries Broekman ½, Anthony Groenevelt ½
1783-1811	Leendert van der Schoor ½, Hendrik Mauritz ½ als firma Van der Schoor en Mauritz
1811-1825	Bernard Jan Vrijthoff ½, Andries Brooshooft ½
1825	Bernard Jan Vrijthoff ½, Helena Bongers, wed. Andries Brooshooft ½
<1829	Bernard Jan Vrijthoff ½, jhr. Jacob Nic. Joan Jantzoon van Erffrenten ½
1829-1836	Bernard Jan Vrijthoff ½, Jean Jacques Vrijthoff ½
1836-1853	Gerrit de Kluizenaar
1853-1855	Gerrit de Kluizenaar ½, Hendrikus Christianus Johannes van den Steenhoven, Joost de Hoog, Nanning Petrus Stapert, Willem de Hoog jr, Willem Dooren, Johan Landmeter, Adrianus Landmeter, Hendrik Jan Geurink ½
1855	Maria van Gent, weduwe van Gerrit de Kluizenaar ½

¹⁵⁴ K.R.Do dl. 30, nr. 73; K.R.Do legger art nr. 4875.

1855-1856	Hendrikus Christianus Johannes van den Steenhoven, Joost de Hoog, Nanning Petrus Stapert, Willem de Hoog jr, Willem Dooren, Johan Landmeter, Hendrik Jan Geurink ½
1855-1856	Cornelis de Kluizenaar ½
1856-1878	Cornelis de Kluizenaar, gehele molen
1878-1902	Dina Antonetta Mahne, weduwe van Cornelis de Kluizenaar
1902-1920	Cornelis de Kluizenaar jr.
1920-1936	Arendina Recourt, weduwe van Cornelis de Kluizenaar
1936-1942	Cornelis Arnoldus de Kluizenaar, Jan Lakerveld, getrouwd met Dina Anthonetta Christina Maria de Kluizenaar, Christina Maria de Kluizenaar, Arnoldus Cornelis de Kluizenaar, Anthonius Hendricus Govers, getrouwd met Adriana Jacoba Maria Cornelia de Kluizenaar, Johannes Schouten, getrouwd met Maria Cornelia de Kluizenaar
1942-1959	Frans Kuyl
1959	Gemeente Dordrecht

Cornelis Vernes verkocht in 1780 voor *f* 3.000 de molen bij de *boesemsluijs van Oud Dubbeldam annex de vliet en Steenplaats aan het Papegat* aan Andries Broekman en Anthonij Groenevelt.

De molen werd veranderd in een pelmolen. In een verkoopakte uit 1783 wordt de molen namelijk omschreven als: *ongemeene grote hegte sterken bijzonder welgelee- gen agtkanten wind pel en snuiffmolen genaamd De Pelikaan, hebbende 86 voeten vlugt, zijnde in den jaare 1780 geheel vernieuwt en tot het pel en snuifwerk geappro- prieerd ende eenigste aan deese stad*. De molen werd door zijn gunstige ligging bij de rivier de Maas aangeprezen als zijnde zeer geschikt *tot 't ontfangen en afleveren der koopmanschappen*. De pakhuizen, woon- en knechtenhuizen naast de molen waren in 1780 *bijna uijt den grond nieuw opgebouwd*.¹⁵⁵

Korenmolen De Pelikaan op de hoek van de Weeskinderendijk / 's-Gravendeelsedijk, rond 1910 (GPV-M 860).

¹⁵⁵ SAD 241, inv. 4, p. 263v.

De molen bleef tot ver in de 20ste eeuw bestaan. In 1903 kreeg Cornelis de Kluizenaar vergunning een gasmotor van 18 pk. te plaatsen. In 1915 ontving hij toestemming de graanmalerij uit te breiden, onder de voorwaarde dat *tussen 's avonds 9 en 's morgens 6 uur geen hinderlijk geraas makende arbeid in de inrichting mocht worden verricht*. In 1949 vertelde de toen 80-jarige molenaar Jaap van Heren over een ongeluk met de molen. Tijdens een zware storm knapte een roe van 13 meter van de molen af en sloeg diep in de grond. Dat gebeurde op een plaats net naast de keuken en de stal van het molenaarshuis en dicht bij de slaapkamer van de kinderen. Het zeil van dit stuk molenwiek waaide de Dokhaven in. Met gevaar voor eigen leven had hij toen de zeilen van de andere roeden afgehaald. De oorzaak van dit ongeluk was volgens hem een *verteeringsproces*, dat na negen jaar te voorschijn was gekomen.¹⁵⁶

Hierna maalde de molen af en toe toch nog op windkracht en bij windstilte nam de gasmotor en later de elektromotor de aandrijving over. In december 1923 ging het weer mis. Door een sneeuwstorm werd het hekwerk van een van de wieken afgerukt. Het zeil van de wiek kwam in de molenas en beschadigde daardoor onderdelen in de molen. Reparatie was te duur en de wieken bleven buiten werking.

De ontweekte romp van De Pelikaan in 1948; tekening: Lou ten Bosch (GPV-G 225).

In 1928 kreeg de weduwe Kluizenaar-Recourt toestemming kap, wieken, as en gaanderij te verwijderen. De molenstomp diende daarna alleen als pakhuis.¹⁵⁷ In een onge-dateerd, oud dossier van de hinderwetvergunningen staat de molen beschreven als een houten molen, aan de bovenkant met riet gedekt en met een stenen voet. De molenstomp kreeg de bijnaam *De Peperbus*. In november 1959 werden de molenbouwval en de andere panden op het terrein aangekocht door de gemeente Dordrecht, die dit terrein nodig had voor de aanleg van een groot verkeersplein en ter verbreding van de weg. De gemeente betaalde f 26.300 voor het complex. Eind 1959 werd met de sloop van de molenromp begonnen.¹⁵⁸

¹⁵⁶ SAD 489, nr. 20.880. Volgens Willemsen, p. 40-41 brak in 1915 de wiek af.

¹⁵⁷ SAD 752, inv. 8766, Bouwvergunning.

¹⁵⁸ SAD 569, inv. 1550, 23 en 24-11-1959.

5.81 *De Penninckzack*

Soort: Standerdmolen
Functie: Korenmolen
Ligging: Buiten de Vuilpoort
Gebouwd: ?1426 <1447
Gesloopt: >1448

Eigenaren:

?1426 Jan Nomerus
<1447 Marij Pietersdr van Roden, verhuurt aan Pieter Zewaertsz en Adriaen Pieter Keylensoen voor 13 maanden
1448 Marij van Roden Gheraet Janssoens, weduwe, verhuurt aan Pieter Zewaertsz en Adriaen Pieter Keylensoen voor 13 maanden
?1453 Marytgen Pieter Hubrechtssoens, weduwe ½, Dircxgen Jacob Ghysbrechtssoens, weduwe ½
?1462 Mary Gerrit Janssoens, weduwe ½

De Penninckzack en *De Meisterinne* zijn de oudste bij naam genoemde molens van Dordrecht. In twee 15e-eeuwse akten, die betrekking hebben op het gebied buiten de Vuilpoort, komt de naam *Penninczack* voor. In twee andere 15e-eeuwse akten wordt gesproken over een molen buiten de Vuilpoort en komt dezelfde persoonsnaam voor die in de eerste twee akten wordt genoemd. Verder is niets over deze molen bekend. Omdat er in die tijd maar twee molens buiten de Vuilpoort stonden, zijn de akten aan deze molens gekoppeld. Het is dan ook onzeker of deze akten betrekking hebben op *De Penninckzack* of op de *De Meisterinne*.

In 1426 verschenen Ghuysbrecht Gherits Saekersz, Pieter Jansz en Jan Tielmansz *gesworen reetreckers* (landmeters) en Robbrecht Lambrechtsz *gesworen clerck* voor de schepenen van Dordrecht en verklaarden dat zij op bevel van de *guede lude vande stede hebben geweest opte diick buten die Vuylpoert ende hebben aldaer geordonneert eene nyeuwe werf te maken tot behoef van Jan Nomerus om sine molen daerop te sette*.¹⁵⁹

In januari 1447 kwamen Pieter Zewaertsoen en Adriaen Pieter Keylensoen voor de schepenen Pieter van Roden en Adriaen Haeck en verklaarden dat zij van Mary van Roden Pietersdr voor dertien maanden gehuurd hebben *eenen molen staende buyten die Vuylpoorte an den diick genoemt Penninczack*. In december 1448 verklaarden beiden de molen opnieuw van de weduwe voor dertien maanden te huren.¹⁶⁰ In die tijd waren er alleen standerdmolens, dus zal *De Penninckzack* dat ook geweest zijn en zal hij waarschijnlijk als korenmolen in gebruik zijn geweest. Het is goed mogelijk dat hier een eeuw later *De Backerinne* of *De Buyserinne* stond.

5.82 *De Poortklok (molen van Braets)*

Soort: Achtkante bovenkruier
Functie: Oliemolen, > 1739 olie-, tras- en snuifmolen
Ligging: Wilgenbos bij de Twintighuizen

¹⁵⁹ SAD 1, inv. 14, nr. 205.

¹⁶⁰ SAD 1, inv. 14, nr. 2736, SAD 1, inv. 15, nr. 2804.

Gebouwd:	<1674
Hernoemd:	Rond 1837 in <i>De Karper</i>
Gesloopt:	1865
	<i>Eigenaren:</i>
<1674-1677	Adriaen Braets
1677-1689	Maria Jacobsdr van de Graef, weduwe van Adriaen Braets
<1708-1731	François Braets
1734-1739	Cornelis van Nispen
<1770	Cornelia van Nispen, weduwe van Hendrik Kuijpers, Cornelia en Margaretha van Nispen Willemsdochteren
1770-1804	Elias Mauritz ½, Gerrit Gregoor ½
1804-1805	Gerard Mauritz ½, Adriana Cornelia Gregoor, getrouwd met Willem Kouwens ½
1805-1837	Adriana Cornelia Gregoor, getrouwd met Willem Kouwens ½
1837-1845	Philippine Emilie Carp, eerst weduwe van Pieter Balen, later weduwe van Philip Willem Roovers
1845-1865	Pieter Willem Balen ½, Cornelis Johan Jacob de Joncheere ½ als firma Van Balen & Roovers
1865	Gemeente Dordrecht

De eerste vermelding van deze molen als *Molen van Braets* komt voor in een getuigenverklaring van 1674.¹⁶¹ In een stuk uit 1689 wordt de oliemolen van de weduwe Braets *bijten de Sluijspoort int Willigenbosch* als belending genoemd.

Mattheus van Nispen maakte in 1698 een kaart van het gebied Kalkhaven en Wilgenbos, waarop de molen is afgebeeld tussen de houtbergingen.

Oliemolen De Poortklok bij de Witte Leeuwsbrug omstreeks 1830. De molen in het midden is De Zeelt met daarnaast De Oude Zager (GPV 551-35323).

In 1739 kreeg eigenaar Van Nispen toestemming bij zijn molen *int Willigebos aan de eerste brugh* een loods te bouwen om tras op te slaan. Blijkbaar was de molen enige jaren als olie- en trasmolen in gebruik. Bijna een eeuw later, in 1837, kocht de weduwe Philippine Emilie Carp de in 1817 voor een betere windvang verhoogde oliemolen en hernoemde deze van *De Poortklok* in *De Karper*.¹⁶² De naam was waarschijnlijk afgeleid van haar achternaam.

¹⁶¹ SAD 20, inv. 323, 1-2-1674.

¹⁶² SAD 20, inv. 1514, nr. 6452, 6460; SAD 569, inv. 43, 27-6-1837.

In 1865 kreeg de gemeente Dordrecht de molen in eigendom en liet hem dat jaar slopen, omdat hij te dicht bij de te bouwen spoorbrug stond.¹⁶³ De bij de molen behorende huizen werden aanvankelijk verhuurd. Bewoning van de onbewoonbaar verklaarde woningen was slecht voor de gezondheid, er waren *reeds enkele gevallen der pokziekte* geconstateerd, daarom werden de huizen gesloopt. Het terrein van *De Karper* werd verhuurd. Later was hier de kunstboterfabriek van de firma Alberts gevestigd. Op deze locatie bevinden zich nu kantoren en de Maasplaza.

5.83 *Het Raephout*

Soort:	Standerdmolen
Functie:	Korenmolen
Ligging:	Vest
Gebouwd:	<1545
Gesloopt:	1703, omgewaaid
	<i>Eigenaren:</i>
<1553	Aeltgen Cornelisdr, weduwe van Claes Mathijsz ½, Pouwels Pietersz ½
1558	Lenert (Leendert) de molenaar alias de kleine
1587-1595	Cornelis Gillisz ½
1610-1621	Pieter Aertsz van Duren (Deuren)
1649-1651	Isaack Abrahamsz (ook Bastiaensz) ½, Cornelis Sandersz (Keyser) ½
<1654	Christina (Stijntje) Pietersdr (van Duren), weduwe van Sander Cornelisz Keyser ½, Cornelis Sandersz Keyser ½
1654	Leendert Jacobsz (van Dijck) ½, Cornelis Sandersz Keyser ½
1657-1667	Cornelis Sandersz (Keyser) ½, Christina (Stijntje) van Duren, weduwe van Sander Cornelisz Keyser ½
1667-1671	Cornelis Sandersz Keyser ½, Jacobus Benjaminsz Swol ½
1671	Cornelis Sandersz Keyser ½, Christina (Stijntje) van Duren, weduwe van Sander Cornelisz Keyser ½
1671	Aert Sandersz Keyser, Geertruyt Sandersdr Keyser, getrouwd met Otto de Bruyn ½, Cornelis Sandersz Keyser ½
1672-1681	Cornelis Sandersz Keyser ½, Otto de Bruyn, Geertruyt Sandersdr Keyser ½
1683-1684	Cornelis Sandersz Keyser ½, Jan Jacobsz Barnevelt ½
1688	Geertruijt Sandersdr, wed. Otto de Bruyn ½, Jan (Jacobsz) Barnevelt ½
1690	Aeltgen Willemsdr van Sijpesteijn, wed. Cornelis Sandersz Keyser ½
1690	Aert Jansz Cop ½, Jan Jacobsz Barnevelt ½ Aert Jansz Cop verhuurt ½ aan Cornelis Jacobsz Barnevelt voor 10 jaar
1692-1704	Aert Jansz Cop ½, Sander Cornelisz Keyser ½

Deze standerkorenmolen bestond al vóór 1545. Jacob van Deventer tekende hem op de kaart die hij dat jaar maakte. Rechts ervan stond korenmolen *De Hoogmoet*. Beide stonden op de Vest. *Het Raephout* stond aan het eind van het Bagijnhof, *De Hoogmoet* meer naar de Vriesestraat.

¹⁶³ K.R.Do legger art. nr. 4664.

De vroegste vermelding van de molen dateert van 1553. In dat jaar verkocht Aeltgen Cornelisdr, weduwe van Claes Mathijsz, de helft van een *wintmolen staende achter aende Stede Veste genaempt Raephout* aan Pouwels Pietersz.¹⁶⁴

Op de plattegrond van Jacob van Deventer circa 1565 staat aan de Vest de standerkorenmolen *Het Raephout* afgebeeld naast de standerkorenmolen *De Hoogmoet*.

Naast de molen was een rosmolen aanwezig, zodat bij weinig wind toch gemalen kon worden. Meer dan 40 jaar was *Het Raephout* eigendom van de familie Keyser. Op 8 december 1703 teisterde een zware zuidwesterstorm ons land. Veel molens, huizen en schuren waaiden om, bomen werden ontworteld en schepen sloegen tegen de kust. Ook in Dordrecht waaiden molens om. Dit lot was ook *Het Raephout* beschoren en werd geheel vernield.¹⁶⁵ In januari 1704 kwamen alle Dordtse korenmoleneigenaars bijeen en kochten de omgewaaide molen. Net als bij de omgewaaide korenmolens *De Koe* werd bepaald, dat de oude eigenaren geen nieuwe korenmolens mochten bouwen.¹⁶⁶ *Het Raephout* werd nog meer dan zeventig jaar gebruikt voor plaatsbepaling.

5.84 De Reiger, zie Het Spinhuis

5.85 De Reus Goliath (Dura's molen)

Soort:	Achtkante bovenkruier
Functie:	Houtzaagmolen
Ligging:	Lijnbaan
Gebouwd:	1699, verstoemd 1874
Gesloopt:	1897

¹⁶⁴ SAD 9, inv. 699, nr. 299.

¹⁶⁵ Buisman dl. 5, p. 295.

¹⁶⁶ SAD 20, inv. 439, p. 5.

Eigenaren:

1699-1715	Arij Dura ½, Claes Joosten van Thienen ½
1715-1726	Arij Dura ½, François Dura ½
1726-1745	François Dura
1746-1765	François Dura ½, Arij Dura ½
<1776-1782	Arij Dura
1782-1784	Cornelia de Heer, weduwe van Stephanus van Dorsser
1784-1809	Cornelia de Heer, getrouwd met Samuel 't Hooft
1809-1831	Johannes Adrianus van Dorsser ½, Teunis Wille Plukhooy ½ als firma Samuel 't Hooft & Zn. en Co.
1831-1850	Johannes Adrianus van Dorsser ½, Gerardus Johannes van Dorsser ½ als firma van Dorsser & Co.
1852-1856	Gerardus Johannes van Dorsser
1856-1883	Johanna Mauritz, weduwe van Gerardus Johannes van Dorsser
1883-1897	Christina Anthonia van Dorsser, weduwe van Petrus Jacobus 't Hooft ½, Gerard van Dorsser ½

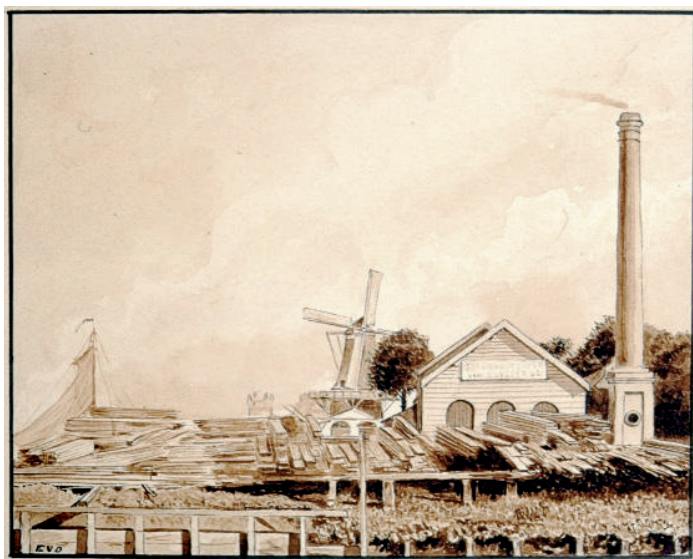
Arij Dura stichtte in 1699, samen met zijn zwager en compagnon Claes Joosten van Thienen, een houtzaagmolen in de Lijnbaan.¹⁶⁷ Deze meester-timmerlieden en houtkopers waren getrouwd met dochters van François Dole en Mayke van de Rat. Deze familie had veel bezittingen in de Lijnbaan en aan de Noordendijk.

De bovenkruier-houtzaagmolens De Haas en De Reus Goliath aan de Lijnbaan, gezien vanaf de rivier. Nog net zichtbaar is de pijp van de in 1874 naast de molen gebouwde stoomzaagmolen (GPV 551-35291).

Tot het einde van de 19e eeuw bleef de molen in bedrijf. In 1874 werd overgegaan op stoomaandrijving. Daartoe werd naast de molen een machinegebouw geplaatst met een schoorsteen. In 1883 ging stoomzaagmolen *De Reus Goliath* over in handen van Christina Anthonia van Dorsser, weduwe Petrus Jacobus 't Hooft, en Gerard van Dorsser. De overige erfgenenamen werden uitgekocht.

¹⁶⁷ SAD 3, inv. 846, p. 4v.

Rechts op de voorgrond is de stoomhoutzaagmolen van De Reus Goliath te zien in 1891. Daarachter staat houtzaagmolen De Haas. Niet afgebeeld is de windhoutzaagmolen De Reus Goliath (GPV 551-30042).

In 1896 werd het bedrijf geliquideerd. Een jaar later werd het molencomplex gesloopt en kocht de gemeente het terrein.¹⁶⁸ Daar vestigde zich de fabriek in stoom- en andere werktuigen, Van Dorsser & Terhorst.

5.86 De Rode Leeuw

Soort: Bovenkruier

Functie: Korenmolen

Ligging: Sluisweg

Gebouwd: 1655

Gesloopt: 1758

Eigenaren:

1655 Cornelis Jacobsz van Heijligenberch ½, Marichien (Marijcken) Aryens, weduwe van Aryen Jacobsz van de Heyligenberch ½

1656-1659 Marichien (Marijcken) Aryens, weduwe van Aryen Jacobsz van de Heyligenberch, verhuurt aan Leendert Cornelisz ½, Lambert Jansz ½ voor 22 maanden

1660 Leendert Cornelisz ½, Lambert Jansz ½, huren de molen

<1666 Trijntgen Vechters, weduwe van Aryen Pietersz Waterwijck ½, Annichien Aryens, weduwe van Hendrick Jansz Dam ½

1666 Marijcken Aryens, weduwe van Aryen Jansz van Hooren ½

<1667 Marichien Aryens, getrouwd met Joost Jacob Goudswaert, verhuuren aan Aryen Aryensz Heyligenberch ½, Lambert Jansz ½

¹⁶⁸ K.R.Do dl. 386, nr. 46; SAD 6, inv. 42, p. 19, 29.

1667-1681	Aryen Aryensz Heyligenberch
1677	Dirck Aelbertsz van der Wulp, huurt ½ voor 1 jaar
<1683	Pieterella van Go(o)len
1683	Maria van Go(o)len
<1686	Maria, Johanna, Margarita en Pieterella (Petronella) van Go(o)len
1687	Johanna, Margarita en Pieterella (Petronella) van Go(o)len
1687-1697	Jan Fransz Wagemaker ½, Cornelis Fransz Gooijer ½
1697	Jan Jacobsz Kuyckhoven ½, Cornelis Fransz Gooijer ½
1698-1704	Jan Jacobsz Kuyckhoven, gehele molen
1700	Jan Jacobsz Kuyckhoven, verhuurt ½ aan Albertus Jacobsz Kuyckhoven voor twee jaar
1704-1716	Jan (Johannes) Kuyckhoven ½, Sander Cornelisz (de) Keyser ½
1716	Arien (Arij) Ariensz van Hoorn ½, Sander Cornelisz (de) Keyser ½
1726-1739	Lijsbeth Wolsendorpe, weduwe van Sander Cornelisz de Keyser ½
1733-1738	Engel Schouten ½
<1744	Emmerentia van der Bijl, weduwe van Cornelis de Keyser ½
1744	Sander de Keyser ½
1751-1757	Engel Schouten

Vanaf 1655 komt de naam *De Rode Leeuw* in verscheidene akten voor. Eigenaardig is dat er jaren daarna nog steeds akten voorkomen waarin (uit gewoonte?) gesproken wordt over *De Buyserinne*. Op de plaats waar jarenlang *De Buyserinne* stond, werd in 1655 korenmolen *De Rode Leeuw* gebouwd. Zeer waarschijnlijk was Cornelis Jacobsz van de Heyligenberch samen met zijn schoonzus Marijcken Aryens, weduwe van zijn broer Aryen Jacobsz van de Heyligenberch, de eigenaar. Een jaar later was alleen zij geld schuldig aan stadsarchitect Samuel Nachenius en zijn timmerlieden voor de betaling van de bouwwerkzaamheden. De molen werd tijdens zijn bestaan meerdere malen verhuurd, o.a. aan Aelbertsz van der Wulp die later *De Grote Wip* huurde. In 1681 werd Heyligenberch voor het laatst genoemd als eigenaar van de molen. Daarna werd in 1683 door de dekens van het *Speuyenaers gilde waeronder de molenaers mede zijn resorterende* op verzoek van Pieterella van Golen, bekendgemaakt dat zij gemalen

had op *De Rode Leeuw* waar eerder Aryen Aryensz Heyligenberch als molenaar gemalen had. In haar plaats werd nu haar zuster Maria van Golen als molenaarster aangesteld.

Gezicht op Dordrecht circa 1680-1700 met links naast De Grote Kerk de Vuilpoort. De molen rechts is De Rode Leeuw (GPV 551-30012).

Drie zusters Van Golen verkochten de molen in 1687 aan Jan Fransz Wagemaker en Cornelis Fransz Gooijer. Jan Kuyckhoven en Sander Cornelisz Keyser waren eigenaren van *De Rode Leeuw* toen zij in 1704, samen met de andere korenmolenaars, de omgewaaide korenmolens *De Koe* en *Het Raephout* opkochten.

In 1751 was Engel Schouten de enige eigenaar van de molen, die hij zes jaar later verkocht aan de eigenaren van de vijf overgebleven Dordtse korenmolens. Een jaar later verzochten deze molenaars de door hen gekochte korenmolens *De Stier* en *De Rode Leeuw* te mogen slopen. Daarbij stelden zij voor dat er geen korenmolens meer zouden worden gebouwd. De toestemming kwam en de sloop volgde. Op dit terrein werd naast het huis *De Rode Leeuw* in 1764 een *stalling en koets of wagenhuys* gebouwd.¹⁶⁹

5.87 *De Ruiter (Jonge Ruiter, Keizer)*

Soort:	Achtkante bovenkruier
Functie:	Houtzaagmolen
Ligging:	Weeskinderendijk - Papengat
Gebouwd:	1684
Gesloopt:	1900 afgebrand, 1901 restant gesloopt
<i>Eigenaren:</i>	
1684-1699	Wessel de Ruyter
1699-1730	Hendrick van der Pijpen
1730-1731	Erfgenamen Hendrick van der Pijpen
1731-1744	Mattheus Rees
1744-1759	Cornelia Vingerhoedt, weduwe van Mattheus Rees, later van Damas van Slingelandt
1759-1762	Arnold van Poelien ½, Daniël de Heere ¼, Jan de Heere ¼
1761-1779	Daniël de Heere ½, Jan de Heere ½
1783-1799	Jan de Heere
1808-1815	Pieter de Heere van Holy
1815	Johanna Gerarda Diderica van Nievervaart, weduwe van Pieter de Heer van Holy
1815-1831	Hendrik Feirabend
1831-1837	Leendert Feirabend ½, Cornelia Hendrika Feirabend, huisvrouw van Jan de Graaff ½
1837-1842	Leendert Feirabend ½, Jan de Graaff Jacobsz, weduwnaar van Cornelia Hendrika Feirabend ½
1842-1870	Leendert Feirabend, gehele molen
1870-1871	Christina Loos, weduwe van Leendert Feirabend
1871-1901	Hendrik Feirabend als firma H. Feirabend & Zn.

Wessel de Ruyter kreeg op 21 oktober 1684 toestemming een zaagmolen te bouwen *aen de dijk van de Boesem of Papegat*.¹⁷⁰ De molen kreeg zijn familienaam *De Ruiter*. De molen zou ook de namen *De Jonge Ruiter* en *De Keizer* hebben gehad. In akten zijn deze namen echter niet teruggevonden. Het is mogelijk dat de naam *De Jonge*

¹⁶⁹ SAD 3, inv. 1137; SAD 9 inv. 36, p. 46; SAD 3 inv. 870, p. 45.

¹⁷⁰ SAD 3, inv. 2686.

Ruiter in de volksmond gebruikt werd om de molen te kunnen onderscheiden van *De Oude Ruiter*. De naam *De Keizer* werd alleen aangetroffen op de plattegrond die Nunnink in 1849 van Dordrecht maakte.

De standplaats is in de koopakte van 1699 omschreven als *staende ende gelegen op den dwarsdeik aan 't Papengat buyten dese stad, tusschen de mole van Van der Banck (Anker) aen 'd eene en het Papebolwerk aen de andere seide*. De molen was tot het begin van de 20ste eeuw in bedrijf.

Op 14 oktober 1900 sloeg de bliksem in de kap van de molen, die direct vlam vatte. Binnen anderhalf uur was de molen een smeulende puinhoop. Hendrik Feirabend verkocht zijn overgebleven onroerende goederen aan de N.V. Handelsvereniging, voorheen firma F. en A. van der Linden, die daarmee haar bedrijf uitbreidde.¹⁷¹

Houtzaagmolen De Ruiter aan de Weeskinderendijk omstreeks 1900. Op de achtergrond is de koepel van huize Rozenhof zichtbaar (GPV 552-404974).

5.88 *De Runmolen, later De Hoop*

Soort:	Standerdmolen, 1680 achtkante bovenkruier
Functie:	Runmolen, vanaf 1680 driebloks oliemolen, vanaf 1844 dubbele oliemolen
Ligging:	Buiten de Sluispoort, Bakstraat nabij de Steenplaats
Gebouwd:	1580, omstreeks 1658 verplaatst, rond 1672 na brand weer opgebouwd
Hernoemd:	1680 in <i>De Hoop</i>
Gesloopt:	rond 1658 verplaatst, afgebrand rond 1672, gesloopt als <i>De Hoop</i> 1866
<i>Eigenaren:</i>	
<1612	Jan Thilmansz en Geertruy Andries
1612	Balten Woutersz
1614-1615	Claes Pouwels $\frac{1}{2}$, Cornelis Andriesz $\frac{1}{2}$

¹⁷¹ SAD 569, inv. 149, 15-10-1900; K.R.Do dl. 637, nr. 96.

1618-1621	Cornelis Andriesz 1/3
1621	Willem Cornelisz gedeeltelijk
1628	Franchois Beens, Jan Janssen Morlet, Cornelis Evertsz, Pieter Cornelisz Swanenburch 2/3, Gijsbert van Beaumont 1/3
1628	Franchois Beens 1/4, Jan Janssen Morlet 1/4, Cornelis Evertsz 1/4, Pieter Cornelisz Swanenburch 1/4
1636	Cornelis Swanenburch, Gijsbert van Beaumont
<1660	Jan Jansz Morlet 1/4
1660	weduwe van Jan Jansz Morlet, Matthijs van Lijn 1/4
1660	Johannes van Valckenburch 1/4,
1665	Johanna van Honthorst, weduwe van Johannes van Valckenburch
1665-1672	Johanna van Honthorst, weduwe van Johannes van Valckenburch 1/2, Willem Bosschaert 1/2
1673	Willem Bosschaert, Johanna Honthorst, weduwe van Johannes van Valckenburch, Balte van Horick
<1680	Samuel Nachenius 1/2, Balte van Horick 1/2
1680-1690	Matthijs Hacke
<1694-1702	Michiel Hacke
1702-1708	Geurt Servaessen 1/3, Nicolaes Caen 1/3, Cornelis van Schevershouck 1/3
1708	Nicolaes Caen, gehele molen
1708-1712	Lambert Caen 1/3, Geertruij Caen 1/3, Metta Caen 1/3
1713-1717	Geertruij Caen, getrouwd met Adriaan van Claveren 1/2, Metta Caen, getrouwd met Jacobus Sappins 1/2
1717-1766	Wouter Mickhault
1766-1803	Johannes Telders Jacobusz 1/2, Hendrik de Jongh 1/2 als firma De Jongh & Telders
1803-1818	Hendrik de Jongh Daniëlsz, gehele molen
1818-1821	Cornelia Kouwens, weduwe van Hendrik de Jongh
1823-1844	Willem de Jongh
1844	Johanna Groenenberg, weduwe van Willem de Jongh
1844-1846	Jan de Haan
1846-1864	Jan de Haan 1/2, Aleida Jacomina de Haan 1/4, Cornelis Wilhelm de Haan 1/4 als firma H. de Jongh & Compagnie
1864-1866	Jan de Haan 1/12, Aleida Jacomina de Haan 3/8, Johannes Petrus de Haan 1/24
1866	De Staat der Nederlanden, Departement Binnenlandse Zaken, Staats-spoorwegen

Volgens Matthijs Balen (p. 175) werd in 1580 een *run muelen, huys en loodsen tot berging van schors en 't gemael daer van komende opgerecht* en verwees hij naar de kaart die Jacob van Deventer in 1545 gemaakt had. De oude runmolen staat ook op de kaart die Simon en Cornelis Jansz Indervelde in 1592 maakten. Daar zijn, ongeveer ter hoogte van de huidige Prinsenstraat, drie molens op een rij te zien: *De Runmolen*, *De Buyserinne* en *De Backerinne*. Ook op de kaart van 1611, door Simon Jansz Indervelde en Daniël Schellincx gemaakt, is *De Runmolen* op die plaats te zien. Deze plaats werd het 'Groene Bolwerk' genoemd.

Op de kaart van 1592 van Simon en Cornelis Jansz Indervelde staat De Runmolen, ter hoogte van de huidige Prinsenstraat, als onderste molen van drie molens op een rij.

De molen werd rond 1658 verplaatst *verkroden* verbij de lazaruszen naar de Bakstraat.¹⁷² In 1672 brandde de molen af, maar werd herbouwd. In 1680 kocht koopman Matthijs Hacke *seeckere runmolen staende ende gelegen buyten de Sluyspoort teynde der verbrande buert ontrent de Steenplaets op ten houck vanden dijk op gront van Dubbeldam. Den cooper hiermede compareerende heeft verclaert dat desen molen niet en sal blijven tot een runmolen ofte nooyt tot een run ofte taenmolen weder sal gemaect mogen werden.*¹⁷³ Matthijs Hacke bouwde de oude runmolen om tot oliemolen en noemde hem *De Hoop*. In 1690 was hij tevens eigenaar van oliemolen *De Waal*.

Naast De Grote Kerk zijn vanuit het Papengat oliemolen De Hoop aan de Bakstraat en houtzaagmolen De Zwaan aan de Weeskinderendijk te zien (GPV 551-35993).

¹⁷² Balen p. 175.

¹⁷³ SAD 20, inv. 124, p. 38; SAD 24,1 inv. 1, p. 179.

De molen bleef tot in de 19e eeuw in bedrijf. In 1866 onderhandelden de Staats-spoorwegen met Jan de Haan, die samen met zijn dochter en zoon uit zijn tweede huwelijk *De Hoop* in eigendom had. De molen stond de bouw van de spoorverbinding in de weg en diende te worden gesloopt. Van Rotterdam tot Willemstad vonden daartoe onteigeningen plaats. De Haan besloot na familieberaad, in het belang van zijn kinderen, de molen zonder onteigeningsprocedure onderhands aan de Staat te verkopen voor het geboden bedrag. De molen was door deskundigen getaxeerd op f 9.500, maar omdat het om een buitengewoon geval ging, werd f 15.600,25 betaald. De molen zou binnen drie maanden worden gesloopt.¹⁷⁴ Volgens sommige bronnen werd de molen ook wel *De Bakker* genoemd. Hiervoor zijn in akten geen bewijzen gevonden. Alleen in een molenrijm kwam deze naam voor, mogelijkwerwijs was Bakker een verbastering van Bakstraat.

5.89 *Het Schaap*, zie *De Deelzager*

5.90 *De Spiering*, zie *De Gecroonde Bijl*

5.91 *Het Spinhuis (Molen met huis Dordtwijk)*, later *De Reiger*

Soort:	Achtkante bovenkruier
Functie:	Houtzaagmolen, rond 1690 dubbele oliemolen
Ligging:	Krabbe-eiland
Gebouwd:	<1671
Hernoemd:	Rond 1785 in <i>De Reiger</i>
Gesloopt:	1879 als <i>De Reiger</i>
<i>Eigenaren:</i>	
<1671	Aletta Aelders, weduwe van Johan (Jan) Francken
1671-1689	Rudolf (Rudolph) Broemken(s) (Bremken(s))
1687	Rudolph Broemken(s), verhuurt aan Jacob Jasperse voor 4 jaar
1689	Erfgenamen Rudolf Broemken(s)
1690-1693	Johan (Jan) Boon
1693-1710	Apalonia van Drongelen, weduwe van Johan Boon
1710-1724	Fredrick Gront ½, Boudewijn de Haan ½
1721-1727	Jan Gardenier ½, Boudewijn de Haan ½
1731-1739	Bastiaan Gardenier ½, Agatha Gardenier, wed. Boudewijn de Haan ½
1741-1748	Agatha Gardenier, weduwe van Boudewijn de Haan
1748-1766	Wouter Mikhout (Mickhault)
1766-1785	Hermanus van Beest
1785-1799	Jan de Heere
1804-1815	Pieter de Heere
1815	Johanna Diderika van Nievervaart, weduwe van Pieter de Heere
1815-1832	Cornelis Vriesendorp, Jacob Staats Vriesendorp als firma Vriesendorp & Kouwens
1832	Adrianus Vos

¹⁷⁴ K.R.Do dl. 227, nr. 79.

1859-1864	Adrianus Vos van Hagestein
1864-1874	Hendrik van Loon Lambertuszoon
1874-1878	Lambertus van Loon Hzn
1878	Staat der Nederlanden

Molen Het Spinhuis op het Krabbe-eiland in 1769. Later heette deze molen De Reiger (GPV 551-36145).

Op het Krabbe-eiland hebben ooit drie molens gestaan. Ze zijn getekend op de kaart van Mattheus van Nispen uit 1688. In de legenda worden ze *Drie Coninghe* genoemd. De molen die hier beschreven wordt, is de meest rechtse van de drie (zie pag. 195). In akten werd hij jarenlang *de molen met het woonhuijs genaemt Dordtwijck* genoemd. In 1671 verkocht Aletta Aelders de Veer, weduwe van Johan Francken, een *wintmolen sonder binne werck bequaens* (bekwaam) *omme een oly ofte saeghmolen aff te maecten* aan kapitein Rudolf Bremkens, ook wel Broemkens genaamd. De molen lag tussen haar trasmolen (*Vrouw Maria*) en haar zaagmolen (*Tweede Koning*).¹⁷⁵ Hermanus van Beest, koopman in Dordrecht, verkocht in 1785 een windoliemolen met een huis genaamd *Dordtwijck*, tuinen en een boomgaard aan koopman Jan de Heere. De oliemolen stond op het zogenaamde *Gors de Crabbe* of wel het Krabbe-eiland, met verpondingsnummer 17, tegenover de zoutketen aan de 's-Gravendeelse-dijk; daartussen lag het Mallegat. Dit gebied viel onder de Heerlijkheid de Mijl. De molen werd in een eerdere akte, waarin Van Beest optrad, *Het Spinhuis* genoemd.¹⁷⁶ De windoliemolen met *dubbelt werk genaamd De Reiger*, boomgaard, moestuin, kaden, griendland, molenaars- en knechtwoningen werd in 1832 verkocht aan Adrianus Vos. De Staat der Nederlanden die het molenterrein nodig had om het Mallegat te verbreden, kocht het terrein in 1878 en liet de molen slopen.¹⁷⁷

¹⁷⁵ SAD 405, inv. 1, p. 25v.

¹⁷⁶ SAD 20, inv. 1130, nr. 61.

¹⁷⁷ K.R.Do dl. 343, nr. 2.

5.92 *Het Spinnewiel*

Soort: Paltrok
Functie: Houtzaagmolen
Ligging: Weeskinderendijk - Papengat
Gebouwd: <1650?, 1700
Gesloopt: 1854 verplaatst naar Numansdorp

Eigenaren:

<1650? Neeltgen Jans, weduwe van Jacob Pietersz Vechters (Vegters)
1700 Jacob Vechters (Vegters) ½, Aernoldt (Arnoldus) 't Hooft ½
1715-1716 Jacob Vechters (Vegters) 5/12
1715 Dirck Vegters 5/12
1730-1735 Johan(nes) (Jan) van Wageningen
1763-1790 Jacob van Wageningen
1805 Anna Cornelia de Bruijn, weduwe van Jacob van Wageningen
1805-1806 Pieter Bax, getrouwd met Cornelia Herings
1807 Cornelia Herings, weduwe van Pieter Bax
1821 Cornelia Herings, getrouwd met Bastiaan Goedhart
1821-1846 Bastiaan Goedhart, getrouwd met Cornelia de Wit
1846-1853 Pieter Goedhart
1853 Maarten Verboom

Frans Lebrecht tekende de molens aan de Weeskinderendijk bij de 's-Gravendeelsedijk rond 1850. De molen rechts is paltrokzaagmolen Het Spinnewiel. De molens in het midden zijn waarschijnlijk De Zeelt en De Pelikaan (GPV-G 2418).

Zo op het oog lijkt het alsof deze molen in 1700 werd gesticht, want toen kregen Jacob Vechters en Aernoldt 't Hooft toestemming een paltrokzaagmolen te zetten op de hoek van de dijk van het Oude land van Dubbeldam (Weeskinderendijk).¹⁷⁸ Er zijn echter

¹⁷⁸ SAD 3, inv. 846, p. 26v.

aanwijzingen dat er op deze plaats al eerder een molen stond. Op de plattegrond van Van Nispen uit 1688 is bij letter H een molen te zien. In een akte uit 1650 verklaren Neeltgen Jans, weduwe van de molenaar Jacob Pietersz Vechters, en haar zonen Vechter en Cornelis Jacobsz verkocht te hebben aan Rochus en Evert van Wesel *mijnen grootsten saeghmolen staende buyten de Sluyspoorte op statsgrondt*. Daarbij werd afgesproken dat de grote schuit bij de grote molen behoorde en de kleine schuit bij de kleine zaagmolen. Welke molen de grote zaagmolen (doorgaans bovenkruier) is geweest, is niet duidelijk. De kleine zaagmolen (paltrok) zou *Het Spinnewiel* of een voorloper daarvan geweest kunnen zijn, die mogelijk in 1700 werd vervangen.

Omstreeks 1853 werd de molen verkocht aan Maarten Verboom, een timmerman uit Numansdorp. Hij brak de molen af en bouwde hem in Numansdorp weer op als *Mijn Genoegen*. In 1926 kocht het Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem de molen en is de van oorsprong Dordtse molen daar te zien.¹⁷⁹ In 1854 verkocht Pieter Goedhart aan de houtzaagmolenaar Christoffel van der Linden een *huis, erf, loods, balkgaten en erven waarop mede heeft gestaan de palsrokzaagmolen genaamd Het Spinnewiel met een schuurtje, welke beiden zijn afgebroken*. Van der Linden bouwde op dit terrein de zeskante bovenkruier houtzaagmolen *De Vlasbloem*.

5.93 De Stadswatermolen aan het Nieuwkerksplein

Soort:	Ros-schepradmolen voor vier paarden
Functie:	Het wegmalen van overtollig water uit de binnenstad en waar nodig water in de grachten verversen
Ligging:	Nieuwkerksplein tegenover de consistoriekamer van de Nieuwkerk
Gebouwd:	1771
Gesloopt:	1861
	<i>Eigenaar:</i>
1771-1861	De stad Dordrecht

Uit een resolutieboek uit 1771 blijkt dat er maatregelen genomen werden om Dordrecht bij hoog water van het overtollige water te ontlasten en van tijd tot tijd uit hygiënische overwegingen het water in de grachten te verversen. Door de *heren regerende burgemeesters* werd besloten een schepradmolen op het Nieuwe Kerkhof, achter de steekoven, *te doen stellen*. De thesaurier der reparaties werd gelast zo snel mogelijk door de molenmaker Jan Pekke een schepradmolen, door paarden bewerkt en getrokken, in gereedheid te brengen. Het geheel stond onder toezicht van de thesaurier samen met de *stadsfabriek*, de heer Van den Brandeler (stadsarchitect).

Dinsdag 27 juli 1779 vond op aanvraag van de gebroeders F. en A. Eckhardt een inspectie van de stadswatermolen plaats. De inspectie werd uitgevoerd door Bastiaan de Baas, gezworen landmeter en Jacob van de Werken, meester-molenmaker. In hun verslag werd de toestand van de molen in zeven artikelen weergegeven. Bijgevoegd werd een berekening van de kwantiteit water, die de *Dordrechtse Staande Schepradmolen* opbracht.¹⁸⁰ Op de kaart van Nunnink uit 1849 staat de stadswatermolen

¹⁷⁹ Mededeling L.A. van Prooije van Het Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem.

¹⁸⁰ SAD 3, inv. 784.

[illegible]

Links: Detail van de berekening van de capaciteit van De Stadswatermolen in 1799.

5.94 *De Stier*

Soort:	Standerdmolen
Functie:	Korenmolen
Ligging:	Spuiweg / hoek Singel
Gebouwd:	<1613
Gesloopt:	1758

Eigenaren:

<1613	Adriaen Cornelisse Cruyskercke ½, Gillis Henricxz Styerman ½
1613	Aernt Josepsz ½, Heertgen Josephsz ½
1614	Josep Symonsz, Arent Josephsz, Heertgen Josephsz
<1621-1622	Heertgen Josephsz ½
1622-1644	Jan Willemsz (van Hoorn/Ho(o)ren) ½
<1650	Duyfien (Duyfken) Aryensdr, weduwe van Jan Willemsz van Hoorn
1651-1663	Aryen Jansz van Hoorn ½, Benedictus (Dirck) Jansz van Hoorn ½
1663-1667	Marijcken Aryensdr, weduwe van Aryen Jansz van Hooren ½, Benedictus (Dirck) Jansz van Hooren ½
1667-1680	Benedictus (Dirck) Jansz van Hooren ½, Lambert Joostsz v. Dievoort ½
1681-1683	Benedictus (Dirck) Jansz van Hooren ½, Charel (Charles) Jansz Pickè ½
1683-1688	Jannichien Willemsdr, wed. van Benedictus (Dirck) Jansz v. Hooren ½
1683-1704	Charel (Charles) Jansz Pickè ½, Willem van Hoorn ½

181 K.R.Do legger art. 353.

1713	Charel (Charles) Jansz Pickè ½, Angeniet Haerraets, weduwe van Willem van Hoorn ½
1726-1739	Weduwe van Leendert Piekè (Pickè)½, Dirk Ganseman ½
1740	Willem van der Lugt ½, Dirk Ganseman ½
<1746	Willem van der Lugt ½, Dirk van Meerwijk ½
1746-1747	Willem van der Lugt ½, Dirk van der Werf ½
1747-1752	Willem van der Lugt
<1757	Herme van Meerwijk

In 1613 moet de molen al hebben bestaan, want in dat jaar verkochten de timmerlieden Adriaen Cornelisse Cruyskercke en Gillis Hendrixsz Styerman een *seeckere corenwintmolen met huysinge daerbij staende buyten de Spueypoorte op statsgront omtrent den eersten Cruyswech* (Singel).¹⁸² *De Stier* werd op de oude kaart van de stadsuitbreiding van 1655 ingetekend op nr. 35. In enkele getuigenverklaringen uit 1638 werd de molen vermeld als *De Stier Osch*. Tussen 1622 en 1713 was de molen eigendom van de molenaarsfamilie Van Hoorn (Hooren), die ook bij bijna alle andere korenmolens als eigenaar voorkwam. In 1758 vroegen de overgebleven korenmolenaars de sloop aan van de door hen gekochte korenmolens *De Stier* en *De Rode Leeuw*. Hoewel zij bedongen hadden, dat er geen nieuwe korenmolens gebouwd mochten worden, verscheen op deze plek aan de Spuiweg in 1761 korenmolen *De Hoop*.¹⁸³

5.95 *De Treurwilg, zie De Gecroonde Bijl*

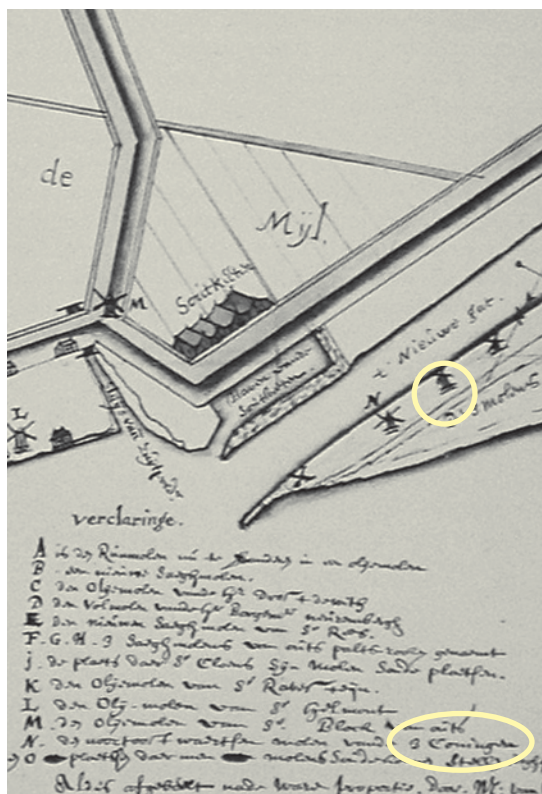
5.96 *De Tweede Koning*

Soort:	Mogelijk achtkante bovenkruier
Functie:	Houtzaagmolen
Ligging:	Krabbe-eiland
Gebouwd:	<1671
Gesloopt:	Rond 1689-1693
<i>Eigenaren:</i>	
<1671	Aletta Aelders de Veer, weduwe van Johan (Jan) Francken
1671-1679	Johannes van Baken 1/3, Rudolf (Rudolph) Broemken(s) (Bremken(s)) 1/3, Nicolaas (Claes) van Klaveren 1/3
1679	Rudolf (Rudolph) Broemken(s) (Bremken(s)) 2/3, Nicolaas van Klaveren 1/3
<1686	Rudolf (Rudolph) Broemken(s) (Bremken(s)) 2/3, Johanna Bongaerts, weduwe van Nicolaas (Claes) van Claveren 1/3
1686	Adriaen 't Hooft heeft molen gehuurt
1686	Rudolf (Rudolph) Broemken(s) (Bremken(s)) 2/3, Paulus Jansz van Neck (Esch) 1/3
1689	Erfgenamen Rudolf Broemken(s) 2/3, Paulus Jansz Van Neck (Esch) 1/3
1689-1693	Johan Boon

¹⁸² SAD 20, inv. 19, p. 15.

¹⁸³ SAD 9, inv. 24, 46.

Deze molen is niet met een naam bekend, maar wij noemen hem *De Tweede Koning*, omdat hij op de kaart die Mattheus van Nispen in 1688 maakte de middelste van drie molens is. Van Nispen heeft de molens afgebeeld op het Krabbeiland en noemt ze in de legenda - zoals eerder gezegd - *De Drie Koningen* (zie afbeelding). De molens stonden aan de buitenkant van de *nieuw gegrave vaert over den dijk van den Wieldrechtschen polder inden ambachte vande Mijle*.¹⁸⁴ In 1689 werd zaagmolen *De Tweede Koning*, het huisje en een boomgaard, gekocht door Johan Boon. De drie molens op het Krabbeiland waren nu in zijn bezit. Verder is niets meer over *De Tweede Koning* gevonden. Mogelijk liet Boon de molen na korte tijd slopen, of is dat gebeurd na zijn overlijden in 1693.¹⁸⁵

Bron: U.B. Leiden, collectie Bodel Nijenhuis P 21 n 4.

5.97 *De Valk (Uil) 's-Gravendeelsdijk*

Soort: Achtkante bovenkruier
 Functie: Dubbele oliemolen
 Ligging: 's-Gravendeelsdijk
 Gebouwd: ?1658 - <1677
 Gesloopt: 1873

Eigenaren:

?1658 Pieter Aeltjens
 <1677-1680 Johannes (Jan) van Ravesteyn
 1690-1713 Willem van Ravesteyn
 <1728 Erfgenamen Johannes (Jan) van Ravesteyn en Margareta Palm
 1728-1730 Jan Bosman
 1730-1744 Maria Schoen, weduwe van Jan Bosman
 1744-1749 Erfgenamen Johan Bosman en Maria Schoen
 1749-1759 Pieter van Boven
 1759-1768 Catharina Mauritz, weduwe van Pieter van Boven

¹⁸⁴ SAD 405, inv. 1, p. 25v.

¹⁸⁵ SAD 405, inv. 2, p. 33-34.

1768-1803	Jacob Bongers
1803-1807	Cornelia van der Camp, weduwe van Jacob Bongers
1807	Catharina Bongers, getrouwd met Dirk Storm van 's-Gravenzande 1/3, Cornelia Bongers, getrouwd met Jacob Cornelis Jantzon van Erffrenten 1/3, Helena Bongers, getrouwd met Andries Brooshooft 1/3
1825-1859	Jhr. Jacob Cornelis Jantzon van Erffrenten van Capelle, getrouwd met Cornelia Bongers Jacobsdr
1859	Jhr. Jacob Cornelis Jantzon van Erffrenten van Capelle
1859-1861	Jhr. Jacob Nicolaas Joan Jantzon van Erffrenten van Babylonienbroeck
1861-1873	Bastiaan Adriaan van Heijningen
1873	Gemeente Dordrecht

Wanneer deze oliemolen gesticht werd, is niet met zekerheid te zeggen. Mogelijk was dit in 1658, toen Pieter Aeltjens toestemming kreeg een molen te bouwen. In 1677 wordt hij voor het eerst vermeld als belending bij de verkoop van de iets verderop gelegen oliemolen *De Haan*.¹⁸⁶ *De Valk* is te zien bij de letter K op de kaart van Van Nispen uit 1688. In 1873 werd de dubbele windoliemolen *De Valk* openbaar verkocht. De gemeente Dordrecht kocht de molen en liet hem slopen.¹⁸⁷ Op deze plaats werd de Handelskade aangelegd. De molen wordt *De Uil* genoemd in een molenversje en op een plattegrond van Dordrecht met vermelde waterdiepten, maar in officiële akten is deze naam niet aangetroffen.

Oliemolen De Valk aan de 's-Gravendeelsedijk rond 1776 (GPV 551-30050).

¹⁸⁶ SAD 3, inv. 946, p. 138; SAD 405 inv. 2, p. 1, 8.

¹⁸⁷ K.R.Do legger art. nr. 6124, 6149.

5.98 *De Valk aan de Noordendijk*

Soort: Achtkante bovenkruier
Functie: Houtzaagmolen
Ligging: Noordendijk, binnendijks, tegenover kantoor nr. 250
Gebouwd: 1699
Gesloopt: 1833 afgebrand

Eigenaren:

1699-1707	Claes (Nicolaas) en Aryen Jansz van der Boor
1707-1729	Arnoldus 't Hooft
1729-1737	Gijsbert de Lench
1737-1752	Huybert van Duynen
1752-1755	Gijsbert de Lench
1755-1763	Elisabeth de Lench
1763-1776	David Crena en Leendert Roos
1776-1779	Leendert Roos
1779	Alida van Toulon, weduwe van Leendert Roos
1779-1798	Steven van Buul en Pieter van der Linden
1798-1800	Steven van Buul en Marinus van der Linden
1800-1808	Anthonij Stoel en Marinus van der Linden
1808-1811	Anthonij Stoel
1811-1816	Jan Cornelis Stoel
1816-1833	Hendrik den Turk

Op 13 juni 1699 kregen Claes en Aryen Jansz van der Boor van het stadsbestuur toestemming voor het zetten van een zaagmolen aan de Noordendijk.¹⁸⁸ Verscheidene keren werd geld geleend en de molen als zekerheid gesteld. Zij mochten de molen niet verkopen zolang zij hun schulden niet hadden betaald. In mei 1707 was dat zo ver en zij verkochten de molen onmiddellijk aan Arnoldus 't Hooft. Op 13 september 1729 verkocht 't Hooft voor *f* 4.000 zijn zaagmolen met erf, tuin, loodsen en houtberging aan Gijsbert de Lench. Behalve molen *De Valk* bezat Gijsbert toen ook molen *De Pauw* en molen *De Jager*.

Op 17 oktober 1737 verkocht Gijsbert zijn molen aan Huybert van Duynen, koopman te Dordrecht, voor de som van *f* 8.000. Het ging Huybert van Duynen echter financieel niet voor de wind en hij verkocht op 12 december 1752 voor *f* 4.000 zijn molen terug aan Gijsbert de Lench. Gijsbert overleed 7 december 1755, 77 jaar oud en liet al zijn bezittingen na aan zijn zuster Elisabeth die tot aan haar dood in 1763 ongehuwd bleef. Zij benoemde tot haar erfgenamen David Crena en Leendert Roos. Na het overlijden van Elisabeth de Lench ging het bezit van *De Valk* over in handen van David Crena en Leendert Roos, ieder voor 50%. David Crena verkocht 12 maart 1776 zijn helft in de molen met toebehoren voor *f* 1.000 aan mede-eigenaar Leendert. Na het overlijden van Leendert Roos in 1779 verkocht diens weduwe de molen aan Steven van Buul en Pieter van der Linden voor *f* 5.250.

Negentien jaren later verkocht Pieter zijn gedeelte aan zijn zoon Marinus van der Linden voor *f* 1.000. Steven van Buul verkocht in 1800 op zijn beurt zijn helft aan

¹⁸⁸ SAD 3, inv. 846, p. 9.

Anthonij Stoel voor *f* 2.500. In 1807 overleed Marinus van der Linden, 50 jaar oud. Drie dagen later overleed ook de weduwe en erfgename van Marinus, slechts 18 jaar oud. De voogden van de minderjarige kinderen verkochten 12 januari 1808 de helft van de molen en toebehoren aan Anthonij Stoel voor *f* 2.488. Deze overleed op 29 maart 1811. In de Dordrechtsche Courant van 6 juni 1811 werd een openbare verkoop van *De Valk* aangekondigd (*afbeelding onder*). *De Valk* werd gekocht door zoon Jan Cornelis Stoel voor *f* 3.000. Op 25 juli 1816 meldde een advertentie in de Dordrechtsche Courant dat *De Valk* openbaar verkocht zou worden. Niet uit een akte, maar uit de belastinggegevens van 1818 blijkt dat Hendrik den Turk toen eigenaar was. Op 2 februari 1833 brandde *De Valk* tot de grond toe af.

Kunnende door den Kooper met het doen van het Transport worden aanvaard.
Een extraordinairre hegte, sterken; en welgelegen achtkanen WIND-HOUT-ZAAG-MOLEN, genaamd *DEN VALK*, met de Gereedschappen daarbij behorende; benevens deszelfs Tuin, groote Loois, Bulten en Hout-Berg-
genuis; alsmede eene groote, hegte en sterke Molenaars-Woning, voorzien met verscheiden goede en ruime vertrek-
ken, aangelegd en zeer geschikt om met twee Huisgezinnen te worden bewoond; en het daarbij zijnde Erf, met
zeer goede en uitgezochte vruchtdragende Boomscheplant; met nog eene groote, ruime, hegte en sterke Loois;
Erf en Bulten, over denzelfden Molen. Alles staande en gelegen even buiten deze Stad Dordrecht, aan den
Noordendijk, zoo binnen als buiten dijks, aan en bij den anderen, op Merwede grond, nabij den Hallingendijk;
belend de Welde van Cornelis Noorman, aan de eene, en het Buitengoed van de Erven van Meijwifvrouw de We-
duwe Boonen, aan de andere zijde, geteekend F. 5 en 6, en 79 en 80.
Kunnende met het doen van het Transport door den Kooper worden aanvaard.
Een ongemeen hegt, sterk, weloportimmerd en bijzonder wel ter neringssande HUIS en ERVE, voorzien van
ruime en spatieuse vertrekken, Keukens, Kelder, Bomp, en vele andere Commoditeiten, van waar in sedert vele
jaeren, met het beste succes, de Negotie en Winkel in Koffij, Thee en Kruideniers Waren, is en nog wordt ge-
dreeven; staande en gelegen op de Voortstraat, naach de Boomstraat, binnen Dordrecht; belend de Welde Boon-
straat, aan de eene, en de Kalfstrat van de Heeren Sijpe en van Rijndorp, aan de andere zijde, geteekend
C. 176 en 162.
Kunnende met primo November aanteendende door den Kooper worden aanvaard.
De aankoop of beterschap van den ongemeen hegt, ongemeen en binnen welcke jaeren, naer een omekeerde HUIS en
ERVE, met twee daar nevens staande hegte, sterke, en bijzonder welgelegen Bulten, of Hout-Hooven en
Erven; voorts de daarbij zijnde hegte en sterke Loois, of Afdak en Erve; met de ruime en groote Sijlwerf,
daarbij en achter; zeer geschikt tot het Sijlen van groote en kleine Vaarvaten; en het laden en lossen van
Hout; waar in en op de Hout-negotie en Scheep-sijten, sedert vele jaeren met den besten uitslag is gedreeven;

5.99 Het Varken

Soort:	Wipmolen
Functie:	Volmolen
Ligging:	Noordendijks, binnendijks, even ten oosten van wat nu de Oranjelaan is
Gebouwd:	1644
Gesloopt:	1827
Eigenaren:	
1644-1654	Gillis Jansz van der Hulck
1654	Geertruij Leendertsdr van den Hatert, weduwe van Gillis van der Hulck, Johannes van der Hulck, Maerten Gillis van der Pijpen
1654-1677	Neeltgen Jans, weduwe van Jacob Pieterse, in leven molenaar op <i>Het Varken</i>
1677-1684	Willem Jacobsz van der Koogh
1684-1695	Jacob Willemsz van der Koogh ½, Theuntgen Hendricx Vernes, wedu- we van Willem Jacobsz van der Koogh ½
1695-1707	Jacob Willemsz van der Koogh
1707-1762	Willem Jacobsz van der Koogh
1762-1789	Huybert en Willem Willemsz van der Koogh
1789-1806	Willem Willemsz van der Koogh
1806-1820	Maarten Willemsz van der Koogh
1820-1827	Maarten en Willem van der Koogh als firma W. & M. van der Koogh

Op 6 december 1644 kreeg Gillis Jansz van der Hulck toestemming van het stadsbestuur een windvolmolen te stichten op een daartoe aangewezen plaats, op grond van de Merwede. Hij kreeg vrijdom van de wind (hij hoefde geen windbelasting te betalen) en een subsidie van *f* 600 om de grond bouwrijp te maken. Er waren wel twee voorwaarden aan verbonden. Allereerst moest de molen altijd als volmolen worden gebruikt en ten tweede als het vollen van laken, door gebrek aan vraag afnam, was het aan het stadsbestuur te beoordelen of de molen zou mogen stoppen met dit werk en daarna aangepast zou worden voor een ander soort werkzaamheden. In dat geval zouden ook andere belastingen worden geheven.¹⁸⁹

Geertruij van den Hatert, weduwe van Gillis Jansz van der Hulck, Johannes van der Hulck en Maarten Gillis van der Pijpen verkochten 2 maart 1654 voor *f* 4.000 de windwipvolmolen aan Neeltgen Jansdr, weduwe van Jacob Pieterse. Op 10 februari 1677 verscheen Neeltgen Jansdr voor notaris Arent van Neten en verklaarde voor hem en getuigen dat zij haar testament wilde maken. Daarin liet zij onder meer opnemen dat haar zoon Willem Jacobsz en de zoon van haar overleden dochter Crijntge Jacobs, genaamd Staes Dirxsz, ieder de helft in de volmolen zouden krijgen. Op diezelfde 10 februari 1677 verklaarde Willem Jacobsz in tegenwoordigheid van zijn moeder voor de notaris, dat hij de volmolen voor zes jaren in huur accepteerde. De huursom zou *f* 300 per jaar bedragen, ingaande 10 februari 1677.

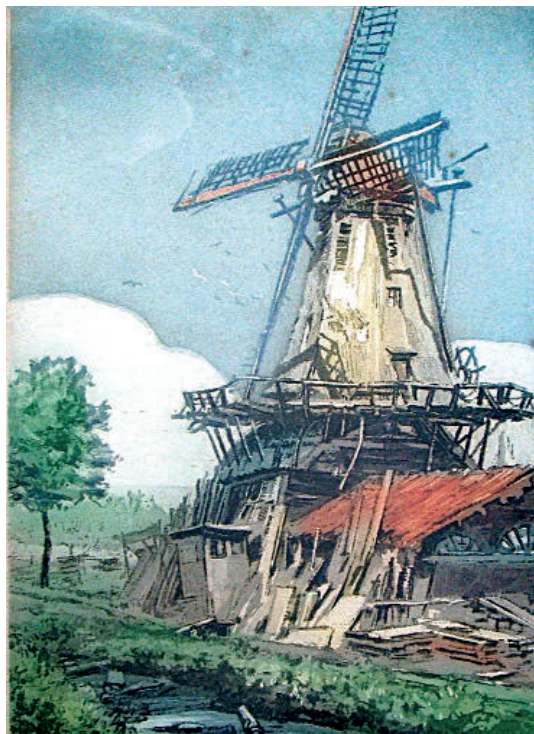
In augustus 1684 verschenen Willem Jacobsz van der Koogh, eigenaar van en moleenaar op volmolen *Het Varken* en Theuntgen Hendricxdr Vernes, zijn echtgenote, voor notaris Van Neten. Zij maakten hun testament waarbij de langstlevende erfgenaam was en ze elkaar als voogd over minderjarige kinderen benoemden, met uitsluiting van *de edele heren weesmeesteren* en de schout van Dubbeldam. In deze akte noemde Willem Jacobsz zich voor het eerst Van der Koogh (of Van der Coogh). Kort hierna overleed Willem Jacobsz van der Koogh. Zijn weduwe verkocht op 3 oktober 1684 de helft van de volmolen aan haar zoon Jacob Willemsz van der Koogh.

Op 28 december 1691 verhuurde Jacob Willemsz de helft van de volmolen aan zijn broer Pieter voor *f* 150 per jaar. Twee dagen later kwam de hele familie bijeen bij notaris H.J. van der Hoop om over te gaan tot scheiding en deling van de boedel van Willem Jacobsz van der Koogh, overleden echtgenoot van Theuntgen Hendricxdr Vernes. Volmolen *Het Varken* bleef voor de helft aan Theuntgen en ging voor de andere helft naar Jacob Willemsz. De overige familieleden werden bedeed met geld, goederen en afbetaling van schulden door hun broer Jacob.

Op 13 september 1695 verkocht Theuntgen aan haar zoon Jacob de helft in de volmolen met alle toebehoren voor *f* 1.400. In 1707 overleed Jacob Willemsz van der Koogh en erfde Willem Jacobsz van der Koogh de volmolen. In augustus 1728 verzocht Willem Jacobsz de burgemeesters van Dordrecht om een plaats, buitendijks, aan de Noordendijk voor het stellen van een zaagmolen, tussen *De Fortuin* en volmolen *Het Varken*. Dit ging na onenigheid met de firma Boonen en Van Hoogstraten niet door.

¹⁸⁹ SAD 3, inv. 946, p. 69v, 70.

Wel kocht Willem op 28 januari 1751 van Jan van Rijsoort een molenerf aan de Noordendijk waarop zaagmolen *Het Fortuin* met behuizing en loods gestaan had. Hij bouwde kort daarop zaagmolen *De Nagtegaal*, een verbouwde volmolen uit Leiden. Willem Jacobsz van der Koogh overleed op 6 december 1762. Zijn zonen Huybert en

Willem kregen volmolen *Het Varken*, maar moesten samen f 3.000 in de boedel storten. Zijn zoon Nicolaas kreeg de achtkante zaagmolen *De Nagtegaal* waarvoor hij f 7.000 in de boedel moest storten. Huybert van der Koogh overleed 12 december 1789. Omstreeks 1806 waren Willem en zijn broer Maarten eigenaren van de volmolen. Maarten verzocht in 1810 het stadsbestuur een nieuwe volmolen te mogen stichten tussen *De Nagtegaal* en *Het Varken*. Na bezwaren van de firma Boonen en Van Hoogstraten besloot Maarten toestemming te vragen de volmolen af te breken en op de fundering daarvan een zaagmolen te bouwen. De firma W. & M. van der Koogh kreeg in 1827 toestemming een zaagmolen te stichten, waarna volmolen *Het Varken* werd gesloopt.¹⁹⁰

Aquarel van onbekende maker van molen De Nagtegaal aan de Noordendijk (collectie R.F. Bos).

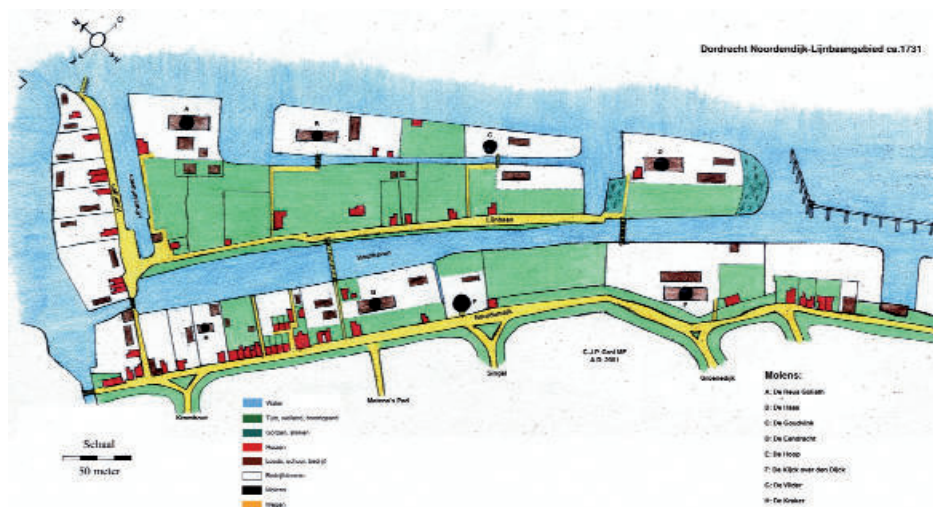
5.100 *De Vilder*, later *Het Fortuin*

Soort:	Achtkante bovenkruier
Functie:	Houtzaagmolen
Ligging:	Noordendijk tegenover het Matena's pad
Gebouwd:	1658
Hernoemd:	Rond 1811 in <i>Het Fortuin</i>
Gesloopt:	1891
	<i>Eigenaren:</i>
1658-1664	Jan Francken
1664	Joost Claesz van Thienen $\frac{1}{2}$, Dirck Leendertsz van der Lint $\frac{1}{2}$
1678	Joost Claesz van Thienen $\frac{1}{2}$, wed. van Dirck Leendertsz v.d. Lint $\frac{1}{2}$
1678-1686	Joost Claesz van Thienen $\frac{1}{2}$, Willem Holaert $\frac{1}{2}$, verhuurt $\frac{1}{2}$ aan Lidius Jasperse voor zes jaar

¹⁹⁰ SAD 785, inv. 1245.

1687	Jenneken Dirx de Vos, weduwe van Joost Claesz van Thienen ½, Sara de Carnakel, weduwe van Willem Holaert ½, verhuren molen aan Claes (Nicolaes) Jansz van der Boor voor 5 jaar
1700-1708	Claes Joostsz van Thienen ½, Claes (Nicolaes) Jansz van der Boor ½
1708-1722	Claes Joostsz van Thienen ½, Jan van Rijsoort ½
1722-1726	Claes Joostsz van Thienen ½, Pieter van Oossanen ½
1727	Claes Joostsz van Thienen ¼, Jenneke de Vos, weduwe van Joost van Thienen ¼, Pieter van Oossanen ½
1727-1761	Cornelis Claesz van der Boor ½, Pieter van Oossanen ½
1761	Dingenis Heering (Dignus Haaring/Harinck) ½, Pieter van Oossanen ½
1762	Dingenis Heering (Dignus Haaring/Harinck) ½, Margarita de Haen, weduwe van Pieter van Oossanen ½
1762-1768	Dingenis Heering (Dignus Haaring/Harinck), gehele molen
1802-1811	Antonie Stoel
1811-1834	Arnoldus de Groot
1834-1858	Arnoldus de Groot jr. ½, Jan de Groot ½
1858-1874	Arnoldus de Groot Arnzn als firma A. de Groot & Zonen
1874-1879	Maria Cornelia Jansse, weduwe van Arnoldus de Groot
1879-1881	Johannes Cornelis, Catharina Elisabeth, Maria Arnoldina de Groot
1881-1891	Johannes Cornelis de Groot als firma A. de Groot & Zonen

Op 31 juli 1658 kreeg Jan Francken toestemming een houtzaagmolen te bouwen aan het zevende erf op de Noordendijk, gezien vanaf het Kromhout in de richting van het Matena's pad.¹⁹¹ Op de oude plattegrond van de stadsuitleg tussen de Merwede en de Beeltjeshaven van 1655 is dat erf te zien bij nummer 78. Ook op de kaart uit 1731 is deze molenplaats naast molen *De Kijck over den Dijk* zichtbaar.

Geconstrueerde plattegrond van het Noordendijk-Lijnbaangebied, circa 1731 (C.J.P. Grol).

¹⁹¹ SAD 3, inv. 2666, p. 50.

De volgende eigenaren waren de huistimmerlieden Joost Claesz van Thienen en Dirck Leendertsz van der Lint. In 1678 gaf het stadsbestuur opdracht de helft van de zaagmolen die toebehoorde aan de weduwe van Dirck Leendertsz van der Lint, ter aflossing van haar schuld, openbaar te verkopen. Koopman Willem Holaert kocht de molenhelft en verhuurde deze in 1681 aan Lidijs Jasperse voor de tijd van zes jaar, tegen een jaarlijks bedrag van *f* 275. Sara de Carnakel, weduwe van Willem Holaert, en Jenneken Dirx de Vos, weduwe van Joost Claesz van Tienen, stelden in 1687 als eigenaressen van de zaagmolen een overeenkomst op. Zij verklaarden met Nicolaes Jansz van der Boor te zijn overeengekomen dat hij molenaar zou blijven op hun molen en voor een periode van vijf jaar al het voorkomende werk zou doen. Jaarlijks diende hij op zijn kosten de molen en de pont te teren en alles verder goed te onderhouden. Grote reparaties zouden door de weduwen worden bekostigd.

In 1802 werd de *grote sterke achtkante windhoutzaagmolen De Vilder* met gereedschappen, behuizing en loodsen ten openbare verkoop aangeboden. De koper werd Antonie Stoel. De executeurs-testamentair van de nalatenschap van Antonie Stoel gaven notaris Struijck in 1811 opdracht de achtkante molens *De Valk* en *De Vilder* openbaar te verkopen. Arnoldus de Groot kocht *De Vilder* en zette op deze plaats zijn houtzaagbedrijf voort en hernoemde de molen waarschijnlijk kort na de aankoop in *Het Fortuin*.¹⁹² Eerder in 1811 had hij ook de naastgelegen zaagmolen *De Kraker* aangekocht. De Groot had bovendien de zaagmolens *De Zwarte Arend* in het Kromhout en *De Jager* verderop aan de Noordendijk in eigendom. Hij was een invloedrijk man in de houthandel. Daarnaast had hij aandelen in een rederij en in schepen. Vanaf 1858 was Arnoldus De Groot jr. de enige eigenaar van *Het Fortuin* en van de molens *De Zwarte Arend*, *De Jager* en *De Oude Manhuis*. Johannes Cornelis de Groot zette het houtbedrijf van zijn grootvader en vader voort. Eind 1890 verkocht De Groot een per-

ceel bouwgrond bij zijn houtzaagmolen aan Wouter Nooteboom, onderwijzer aan de ambachtsschool. De molen werd in 1891 gesloopt.¹⁹³ Op dit vrijgekomen terrein werd in 1891 begonnen met de bouw van woningen. De Fortuinhof kwam gereed in 1895 en was daar tot in de jaren tachtig van de 20ste eeuw gevestigd.

Drie molens aan de Noordendijk in 1895, v.l.n.r.: De Blauwe Molen, eerder De Hoop geheten, De Kijck over den Dijk en Het Fortuin, eerder De Vilder (GPV 551-35283).

¹⁹² SAD 20, inv. 1579, nr. 49.

¹⁹³ K.R.Do dl. 448, nr. 19, K.R.Do legger art. nr. 7183.

5.101 *De Vlasbloem*

Soort:	Zeskante bovenkruier
Functie:	Houtzaagmolen
Ligging:	Weeskinderendijk - hoek 's-Gravendeelsdijk
Gebouwd:	1854
Gesloopt:	1918 bovenbouw, 1934 onderbouw afgebrand
<i>Eigenaren:</i>	
1854-1863	Christoffel van der Linden
1863-1864	Cornelis Gips Cornelisz als firma C. Gips Czn & Cie.
1865-1874	Cornelis Gips Cornelisz en Dirk Boest Gips als firma C. Gips Czn & Cie.
1875-1885	Cornelis Gips Cornelisz en Paulus Roelof van der Made als firma Van der Made & Gips
1886-1917	Jacobus Verburg
1917-1928	Johannes Hendrikus, Johannes Josinus, Rocus Bouman als firma J.H. Bouman en Zonen
1928-1933	Johannes Josinus, Rocus en Hendrikus Bouman
1933-1934	N.V. Sanitaire Stoomwasscherij Ozon

In 1854 kocht Christoffel van der Linden van Pieter Goedhart het terrein waarop de paltrok-houtzaagmolen *Het Spinnewiel* had gestaan. Hij bouwde daar een zeskante bovenkruier houtzaagmolen en noemde hem *De Vlasbloem*.¹⁹⁴ Negen jaar later werd de windhoutzaagmolen met de mole-naarswoning, houtloods, balkengaten en erven in opdracht van Van der Linden openbaar verkocht. De molen, door Christoffel van der Linden nieuw gesticht, was gelegen op de hoek van de Weeskinderendijk en de 's-Gravendeelsdijk, destijds nog tot de gemeente Dubbeldam behorend. Cornelis Gips Cornelisz, houtzaagmolenaar, kocht de molen voor zijn firma C. Gips Czn. & Co. Tussen 1865 en 1874 waren de firmanten Cornelis Gips Cornelisz en Dirk Boest Gips eigenaar. Begin 1874 werd de firma ontbonden.

In 1916 vroeg eigenaar Jacobus Verburg toestemming tot het wijzigen van de beweegkracht van den houtzaagmolen.

Houtzaagmolen De Vlasbloem aan de Weeskinderendijk (uitgave Versteeg).

¹⁹⁴ K.R.Do dl. 126, nr. 82.

Verburg wilde een elektromotor laten plaatsen. Hij kreeg toestemming onder voorwaarde dat tussen 's avonds negen en 's morgens zes uur geen *hinder- en geraasmakende arbeid in de inrichting zal worden verricht*. De machine moest worden geplaatst op trillingwerend materiaal. Vanaf 1918 volgde geleidelijke afbraak van het oude molengebouw.¹⁹⁵ Er werd hoe langer hoe meer gemechaniseerd. In het voorjaar van 1933 werd het bedrijf failliet verklaard. De molen, het balkengat, toegangshaven, open terreinen en woonhuizen aan de 's-Gravendeelsdijk 24 en 26 en Weeskinderendijk 89 werden openbaar verkocht. De N.V. Sanitaire Stoomwasscherij Ozon gevestigd te Dordrecht werd de eigenaar. Bouman huurde daarna het molengebouw en de huizen van de Ozon en zette daar zijn werk onder een andere naam voort.

In oktober van dat jaar werd door de N.V. Electrische Timmer- en Meubelfabriek *De Vlasbloem* aan de 's-Gravendeelsdijk 28 met succes toestemming gevraagd het bedrijf uit te breiden. Een inspectierapport uit juli 1934 vermeldt dat de vergunning afgegeven in november 1933 aan de N.V. Electrische Timmer- en Meubelfabriek *De Vlasbloem* vervallen was, omdat het bedrijf was opgeheven en het pand gesloopt. Uit een andere bron blijkt dat de onderbouw van de molen in 1934 was afgebrand en de restanten gesloopt waren.¹⁹⁶

Houtzaagmolen De Vlasbloem op de hoek van de Weeskinderendijk en de 's-Gravendeelsdijk omstreeks 1900. Op de voorgrond het Papengat (foto Tollens).

¹⁹⁵ SAD 6, inv. 11216, SAD 8a-1945, inv. 1912.

¹⁹⁶ SAD 8b-1980, inv. 589.

5.102 *De Voetboog*, later *De Nieuwe Eendracht*

Soort:	Achtkante bovenkruier
Functie:	Houtzaagmolen
Ligging:	Lage Bakstraat
Gebouwd:	1699
Hernoemd:	>1747 in <i>De Nieuwe Eendracht</i>
Gesloopt:	1868
	<i>Eigenaren:</i>
1699-1719	Govert van Wesel
1726-1746	Anthonij Repelaer, getrouwd met Geertruijd van Wesel
1747	Ida Bootsman, weduwe van Christiaan Meloen
1754-1755	Johannes Boonen $\frac{1}{2}$
1782-1788	Jan Schouten $\frac{1}{4}$, Jan Nierhof $\frac{1}{4}$
1788	Nicolaas Nierhof $\frac{1}{4}$, Jan Nierhof $\frac{1}{4}$ als Nicolaas Nierhof & Comp.
1789	Johanna Meloen, weduwe van Nicolaas Nierhof $\frac{1}{4}$
1791-1808	Jan Schouten
1809	Maria Boet, weduwe van Jan Schouten
1809-1852	Jan Schouten
1853-1858	Jan Schouten jr. $\frac{1}{2}$, Arnoldus Jan Schouten $\frac{1}{2}$, als firma Jan Schouten
1860	Jan Schouten jr.
1860-1868	Dordrechtschen Maatschappij van Beetwortelsuiker
1868	Staat der Nederlanden, Departement van Binnenlandse Zaken, Staats-spoorwegen

Govert van Wesel kreeg in 1699 toestemming een molen te bouwen buiten de Sluispoort zijnde de eerste molen aen de dijck van de Gebrande buurt. Hij bouwde daar een molenloods die, aldus de vergunning, niet hoger mocht worden dan andere molenloodsen in de buurt.¹⁹⁷ In 1708 vroeg hij een leeg erf gelegen *buiten de Sluijspoort in 't Willigenbosch* tussen zijn twee molens *De Oude Zager* en *De Voetboog* te mogen gebruiken als houtberging. Tevens vroeg hij toestemming voor een *houtbergenis bij zijn molen aen het eijnde der Kalkhaven (molen De Gecroonde Bijl)*, een terrein dat al in 1686 door zijn vader en hem werd gebruikt.

Anthonij Repelaer, getrouwd met Geertruijd, dochter van Govert van Wesel, werd na het overlijden van zijn schoonvader eigenaar. In 1732 gaf Repelaer te kennen dat een stuk slikgrond genaamd *het slick van Sonneman* al enkele jaren niet gebruikt werd. Hij wilde dit graag gebruiken als houtberging, omdat hij bij zijn molen *De Voetboog* daarvoor te weinig ruimte had. Toen Geertruijd van Wesel in 1731 overleed, bekleedde Anthonij Repelaer de positie van burgemeester van Dordrecht. In 1747 werd door de curators van de boedel van Anthonij Repelaer uit diens nagelaten goederen $\frac{2}{3}$ gedeelte van *De Voetboog even buiten de Sluijspoort*, met loodsen, houtbergplaatsen, molenaarswoningen, slikken en gereedschappen openbaar verkocht aan Cornelis Bax, handelende voor Ida Bootsman, weduwe van Christiaan Meloen, een koopvrouw uit Dordrecht. Daarbij werd nog $\frac{2}{3}$ deel van een huis en erf verkocht in de Bakstraat, *uijt-*

¹⁹⁷ SAD 3, inv. 2703/1.

komende in de Gebrande buurt, waarvan Ida het overige derde deel al in eigendom had.¹⁹⁸ *De Voetboog* werd door Ida Bootsman hernoemd in *De Nieuwe Eendracht*. Vanaf 1791 was de molen in bezit van de scheepsbouwer Jan Schouten. In het najaar van 1860 werd het molencomplex met alles wat erbij hoorde openbaar verkocht. *De Dordrechtchen Maatschappij van Beetwortelsuiker* werd de nieuwe eigenaar. Niet lang daarna, in 1868, viel de molen ten prooi aan de slopershamer. De grond onder de molen was nodig voor de aanleg van een spoorwegverbinding naar Willemsoord.¹⁹⁹ De bijnaam van de molen zou *De Doodeter* (klaploper) zijn. Mogelijk was deze naam in gebruik onder de bevolking. In de bronnen werd deze molennaam niet gevonden.

Houtzaagmolen De Nieuwe Eendracht aan de Lage Bakstraat omstreeks 1845. Vóór 1747 heette deze molen *De Voetboog* (GPV 551-35986).

5.103 De Volmolen in de Elfhuizen

Soort:	Rosmolen
Functie:	Volmolen
Ligging:	Elfhuizen nabij de Spuiport
Gebouwd:	<1604
Gesloopt:	>1617
<i>Eigenaren:</i>	
1604-1609	Erfgenenamen van Willem Gerritsz
1611-1616	Hans Geeritsz (van) Ruwel
1617	Bastiaen Ruwel

¹⁹⁸ SAD 3, inv. 25, p. 83v, SAD 3, inv. 1144, 7-3-1747.

¹⁹⁹ K.R.Do legger art. nr. 4669.

In het begin van de 17e eeuw stond in de Elfhuizen een volmolen. Diverse keren, onder andere in 1604 en 1609, wordt *de volmolen van de erfgenamen van Willem Gerritsz verwer (verver) in de Elfhuysen* genoemd als belending bij de verkoop van een huis.²⁰⁰ De erfgenamen van Willem Gerritsz verkochten de volmolen en een huis in 1611 voor *f* 1.900 aan Hans Geeritsz van Ruwel. Ruwel bleef de verkopers de koopsom schuldig en zou die jaarlijks met een bedrag van *f* 168 afbetalen. Eén van zijn borgen was Bastiaen Ruwel, in 1617 eigenaar van deze volmolen. In dat jaar vroeg hij toestemming achter zijn volmolen *staende aen 's Herenveste omtrent de Spoypoorte* een klein erfje op de hoek bij zijn molen, dat nu *vruchteloos ende desolaat* is, te mogen gebruiken om een loods of kleine stal voor zijn paarden te timmeren. Hij had onlangs *grote schade en verlies van paarden gehad*, en daar hij kortgeleden een afwijzend antwoord kreeg op zijn verzoek een rad van een watermolen in de *stadsveste of grachte* achter aan zijn molen te mogen maken, wilde hij deze stal timmeren ter bescherming van zijn paarden. Hij kreeg toestemming om binnen vastgestelde maten de stal te bouwen, maar moest jaarlijks voor dit erf *f* 3 betalen.²⁰¹ Hieruit kan opgemaakt worden dat het om een rosmolen ging. Dat het ook een rosmolen moest blijven, blijkt uit het feit dat hij geen toestemming kreeg op wateraandrijving over te gaan.

5.104 De Volmolen buiten de Vriesepoort

Soort:	Windmolen
Functie:	Volmolen
Ligging:	Buiten de Vriesepoort
Gebouwd:	<1625
Gesloopt:	1662
Eigenaren:	
1625	Hans Ruwel ½, Jan en Lambert Hulshout ½
1658	Hans Ruwel
<1661-1662	Geerit Ruwel

Op de plattegrond van de stadsuitleg van 1655 is links in het vierde kwartier op nummer 1 een molen met wieken te zien (*pagina 43*). De molen was gelegen buiten de Vriesepoort aan de kade van de zogenaamde Dubbeldamsevlief, later ook wel Dubbeldamsevaart genoemd. Later was hier de Beeltjeshaven. Ook op de plattegrond die Blaeu rond 1645 maakte, is de molen te zien. De plaatsbepaling naar de huidige situatie zou ongeveer op de hoek van de Blekersdijk en de Koningin Wilhelminastraat zijn.

Hans Ruwel, de (laken)verver, die we ook zagen bij de volmolen in de Elfhuizen, ging in 1625 een samenwerkingsverband aan met Jan en Lambert Hulshout, kooplieden, die later volmolen *De Beer* in het Lijnbaangebied in eigendom hadden. Ruwel was in dat jaar voor de helft eigenaar van *seeckere wintvolmolen staende buyten de Vriesepoort aen den Rustwat aldaer*.²⁰² Jan en Lambert Hulshout hadden de andere

²⁰⁰ SAD 9, inv. 747, p. 138; SAD 9, inv. 750, p. 126v.

²⁰¹ SAD 3, inv. 944, p. 63.

²⁰² *De Rustwat* was waarschijnlijk een in de buurt staande herberg.

helft in eigendom. Volgens een overeenkomst zou Ruwel de *arbeytshuyden tot alsulcken werck bequaem* aanstellen en begeleiden en ontving daarvoor een vergoeding. Daarnaast kreeg hij een derde part van het loon dat bedongen werd bij het vollen van wollen lakens. Verder was Ruwel nog verplicht het goed van Jan en Lambert Hulshout vooraf te vollen voor de prijs van dertig stuivers per 100 ellen. Een van de getuigen bij deze overeenkomst was Adriaen van de Molen *wollelaeckenwerver*.²⁰³ Jarenlang werd in de Dordtse stadsrekeningen de volmolen van Hans Ruwel genoemd. Zijn molenwerf was 82 roeden groot waarvoor hij jaarlijks *f* 18 erfpacht betaalde. In deze rekeningen werd, bij het innen van de erfpacht in het vierde kwartier, steeds begonnen bij de volmolen van Hans Ruwel, met vermelding van de te betalen erfpachten. In het voorjaar van 1662 werd de *opstal ofte affbreuck van den gewesen volmolen staende buyten de Vriesepoort op stadtsgront, mitsgaders den affbreuck van twee huyskens onder één dack bij den molen* door Geerit Ruwel openbaar verkocht. De koper moest op zijn kosten de molen slopen en het steen, hout en ijzer van de molen moest door hem binnen een maand, op straffe van boete, worden opgeruimd. Gillis Reyniersz kocht de molen voor *f* 200 en brak hem af.²⁰⁴

Detail van de kaart van J. Blaeu, circa 1645. De onderste molen is De Volmolen van Hans Ruwel, gelegen buiten de Vriesepoort. Daarboven zijn de korenmolens De Hoogmoet en Het Raephout afgebeeld.

²⁰³ SAD 20, inv. 29, nr. 291.

²⁰⁴ SAD 20, inv. 180, p. 183.

5.105 De Volmolen aan de Weeskinderendijk

Soort:	Wind- en getijdenmolen
Functie:	Volmolen
Ligging:	Weeskinderendijk
Gebouwd:	<1628 windvolmolen en in 1644 een getijdenvolmolen
Gesloopt:	Rond 1664 getijdenvolmolen afgebrand, 1780 windvolmolen
<i>Eigenaren:</i>	
<1628-1631	Johan (Jan) de Louter (Loutre) verhuurde de molen
1631-1644	Gillis Jansz (Verhulst)
1644-1664	Jacob Trip de Jonge ½, Johan van Neurenborch ½
1664	Hendrick Trip ½, Johan van Neurenburgh ½
1681	Johan van Neurenberch en de weduwe van Hendrick Trip verhuren aan Geerit Claesz van Alblas en Willem Teunisz voor 5 jaar
<1714-1726	Margaretha Trip, getrouwd met Johan Walraven ½
<1718	Johanna van Neurenburgh, getrouwd met Dirck van Nooij ½
1718-1727	Tobias Vernes ½
<1734	Anna Quevellerius, weduwe van Hendrick Trip ½
1734-1737	Tobias Vernes, gehele molen
1737	Leendert Vernes ½, later dat jaar gehele molen
1745-1777	Leendert Vernes, getrouwd met Hendrika Bavelaar
1777-1780	Cornelis Vernes

De eerste vermelding van deze windvolmolen dateert uit 1628. De lijst van aanbestedingen in dat jaar voor de bruggen rond het gebied Wilgenbos vermeldt: *de vierde brug zoo men uit het Willigenbosch gaat naar Jan de Louters molen*. Het jaar daarop werd het pad van de Sluispoort af langs de waterkant door het Wilgenbos tot voorbij en over de brugge gelegen zuidwestwaarts van den volmolen gerepareerd.²⁰⁵

Later werd de volmolen nog een aantal keren in deze bron genoemd. De *sijdelaecken-cooper* Johan de Loutere verkocht in 1631 aan de houtkoper Gillis Jansz een *geheel volmolen met het huysken daerbij staende buyten het Willigenbosch* met alle gereedschappen, behalve de zeilen die toebehoorden aan de huidige huurder van de molen.

In 1644 kregen Jacob Trip de Jonge en Johannes Norenborch (ook Neuren-Borch, Bergh, Burgh), toestemming een getijdenvolmolen te bouwen voor het vollen van lakenstof *tot gerief van de drapeniers*. Aan de bouw van deze getijdenvolmolen waren voorwaarden verbonden. Zo moest werk voor inwoners van Dordrecht voorrang hebben op dat voor mensen van buiten de stad. De houtberging mocht geen hinder hebben van de volmolen en die weer niet van het hout. Daarom moest er een sluis in de kade worden gemaakt om het hout in en uit te voeren. Ook mochten de eigenaren nog drie of vier molens bouwen aan Weeskinderendijk rond deze houtberging.²⁰⁶

Koopman Jacob Trip verkocht in 1664 de helft van *eenen oude wintvolmolen* en de helft van de *verbranden watervolmolen* aan Hendrick Trip en Johan Neurenburgh.²⁰⁷

²⁰⁵ SAD 3, inv. 2908, nr. 19, 25 e.a.

²⁰⁶ SAD 3, inv. 948, p. 47v; SAD 3, inv. 946, p. 70v.

²⁰⁷ SAD 241, inv. 1, p. 17v.

Jarenlang was de molen eigendom van de families Trip en Neurenberch. Anna Quevellerius, weduwe van Hendrick Trip, verkocht als erfgename van Margaretha Trip in 1734 de halve volmolen aan Tobias Vernes, die daarmee de gehele molen in eigendom verkreeg. Tobias verkocht drie jaar later de volmolen aan zijn zoon Leendert. De molen ging na verkoop in 1777 over in handen van zijn broer Cornelis Vernes, die de molen drie jaar later verkocht aan Andries Broekman en Anthonij Groenevelt.²⁰⁸ Vanaf 1780 stond op deze plaats de pelmolen *De Pelikaan*.

5.106 De Vrouw Maria, later Het Fortuin

Soort: Zes- of achtkante bovenkruier

Functie: Trasmolen; tras-runmolen

Ligging: Krabbe-eiland

Gebouwd: <1664

Hernoemd: 1804 in *Het Fortuin*

Gesloopt: 1879

Eigenaren:

1664 Johan Francken

1671-1673 Aletta Aelders de Veer, weduwe van Johan Francken

1673-1693 Johan Boon

1693-1710 Apalonia van Drongelen, weduwe van Johan Boon

1710 Pieter Bosch

<1719 Aletta Leijdecker, weduwe van Pieter Bosch

1719-1731 Jan Bosman en Maria Schoen

1736-1760 Maria Schoen, weduwe van Jan Bosman

1760 Arnoldus Bosman en Gijsbert Bosman

<1788 Arnoldus Bosman en Catharina Helena Bosman

1788-1792 Roelof de Vries

1792-1804 Roelof de Vries ½, Jurriaan Barent van der Beek ½, als firma Roelof de Vries & Compagnon

1804-1805 Hendrik van Lidt de Jeude

1805 Hendrik van der Koogh

1807 Jan Hordijk als firma Pieter en Jan Hordijk

1832 Pieter Hordijk en Consorten

1857 Jan Hordijk

<1879 Jan Gerard Hordijk en Consorten

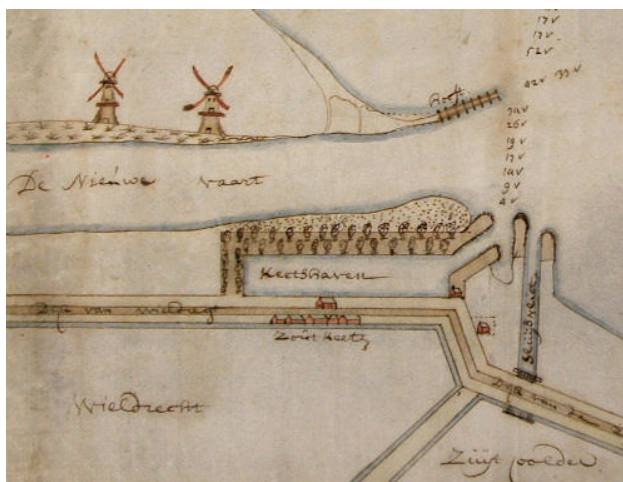
1879 De Staat der Nederlanden, gewone domeinen

Deze trasmolen, staande op de hoek van het Krabbe-eiland aan het Mallegat, werd in een akte uit 1664 voor het eerst aangetroffen. Hierin wordt door de dekens van het mazelaarsgilde (gilde van zakkendragers) aan Jan Francken toegestaan, voor de aan- en afvoer van tras van zijn *trasmolen staende aende Nadort* zelf arbeiders aan te nemen, mits hij het gilde daarvoor jaarlijks *f* 12 betaalde.²⁰⁹ Op een kaart uit 1680, gemaakt door Mattheus van Nispen, is de molen ingetekend.

²⁰⁸ SAD 241, inv. 4, p. 263v, 264.

²⁰⁹ SAD 3, inv. 946, p. 172.

Mattheus van Nispen bracht in 1680 het gebied Krabbe-eiland, het Mallegat (de Nieuwe Vaart) en een stuk van de dijk van Wiel-dregt ('s-Gravendeelsedijk) in kaart. De molen rechts is De Vrouw Maria.

Op de kaart van Van Nispen uit 1688 staan de drie molens - *De Drie Koningen* - die op dat eiland stonden, afgebeeld (zie pagina 195). Aletta Aelders de Veer, weduwe van Johan Francken, eerder genoemd bij de andere molens op dit eiland, verkocht in 1673 haar windtrasmolen gelegen op *de buytencant vande nieuw gegrave vaert* (Mallegat) tegenover de 's-Gravendeelsedijk aan koopman Johan Boon. Na zijn overlijden in 1693 volgde zijn weduwe Apalonia van Drongelen hem op. Zij verkocht in 1710 haar *trasmolentie* onderhands aan Pieter Bosch, die na zijn overlijden werd opgevolgd door zijn weduwe Aletta Leijdecker. De volgende wisseling van eigenaar vond in 1719 plaats. De weduwe Bosch verkocht de molen aan koopman Jan Bosman. Hij en zijn vrouw Maria Schoen waren ook eigenaren van oliemolen *De Valk* aan de 's-Gravendeelsedijk.

Het Krabbe-eiland in 1775 met de molens *Het Spinhuis*, later *De Reiger* geheten en *De Vrouw Maria* die hernoemd werd in *Het Fortuin*. Rechts molens aan de 's-Gravendeelsedijk (GPV 551-36137).

Juli 1804 koopt Hendrik van Lidt de Jeude, koopman, de windtrasmolen *Vrouw Maria, met drie zeven, 12 stampers, staande aan de rivier aan het Mallegat, met een groote loots, werf, boomgaard, tuin, een griend beplant met rijsgewas, beginnende aan het rietveld bij het Mallegatshoofd, loopende agter de werf tot aan de molen Den Rijger, alsmede twee huizen staande op voorschreven werf.*

Een jaar later werd de molen verkocht. In deze akte staat een molen vermeld met exact dezelfde omschrijving, maar nu *Het Fortuin* geheten.²¹⁰ Hendrik van der Koogh, lid van een molenaarsfamilie, die we veelvuldig bij andere molens tegenkomen, werd de nieuwe eigenaar, maar bleef dat maar kort. Twee jaar later kocht Jan Hordijk de molen. In de kadastrale leggers werd onder gors de Krabbe de molen als tras- en run-molen vermeld met als eigenaar koopman Pieter Hordijk en Co. Bij Koninklijk Besluit van 1 januari 1876 werden de molens op het Krabbe-eiland onteigend ten behoeve van de verbetering van de waterwegen. Jan Gerard Hordijk en Co. kregen een schadeloosstelling van f 19.000 aangeboden. Hordijk begon een proces om een groter bedrag te krijgen. Na onderzoek door deskundigen werd de Staat op 15 juni 1878 door de Dordtse arrondissementsrechtbank veroordeeld tot het betalen van een schadeloosstelling van f 23.228 met een rentevergoeding van f 420,01. *Het Fortuin* werd gesloopt in 1879.²¹¹

5.107 De Waal

Soort:	Achtkante bovenkruier
Functie:	Oliemolen
Ligging:	's-Gravendeelsedijk
Gebouwd:	1678
Gesloopt:	Rond 1789 <1808
<i>Eigenaren:</i>	
1678-1690	Matthijs Hacke
1694-1700	Matthijs Hacke de Jonge
1700-1724	Pieter van der Beeck
1742-1771	Gillis van der Beeck
1772-1808	Lambert Bernard Noordbergh

In 1678 mocht Matthijs Hacke een oliemolen bouwen aan de 's-Gravendeelsedijk. Hij betaalde daar volgens de stadsrekeningen jaarlijks f 2,50 voor.²¹² In de komende jaren werden aan deze dijk steeds meer molens gebouwd. Zo was in 1686, verderop naast zijn molen, de paltrokzaagmolen *De Windhond* gebouwd en aan de andere kant van zijn molen, oliemolen *De Lelie*. Vóór 1724 kwam hier oliemolen *De Arend* nog tussen te staan. Zijn zoon Matthijs Hacke de jonge was in 1694 eigenaar van de molen. Hij verkocht hem in 1700 voor f 7.550 aan Pieter van der Beeck. In 1771 was eigenaar Gillis van der Beeck overleden. Uit zijn boedel en nalatenschap werd 17 januari 1772 de windoliemolen verkocht aan Lambert Bernard Noordbergh (zie *afbeelding op volgende pagina*).

²¹⁰ SAD 405, inv. 5, 9-7-1804 en 26-7-1805.

²¹¹ K.R.Do dl. 340, nr. 86.

²¹² SAD 3, inv. 851, p. 107, SAD 3, inv. 2681.

uitgegeven ²/₂₁ 72
 (Transportbrief van den Olymolen genaamt de Waal, aan de
 Heer Lambert Bernard Noordberg
 Wij M^r. Martinus Boon, Schout, Arian Molendijk en Janne,
 als Molendijk Scheepers van Dribbeloom, eerkende ende kennen, dat
 op heden voelend gekomen en gecomponeerd sijn de Heeren David Horvick Gerard
 Molendijk, en Paulus Krogh, en te prebentseerij
 de Heer Dorvick, almede nog in dese Veraringen, de Heer M^r. Jacobus perduyn
 alle in qualiteit al Executeurs van den testament van wijle de heer Gillis van der Beeck
 in leve mede koopman en gewoone hebbende in voert: Het is
 Derwelke verklaren in die qualiteit Verkocht te hebben en nu bij obern
 te seeren en transporteren aan ende ten behoeven van den Heer Lambert
 Bernard Noordberg, koopman Wonnende te Dorvick Voorn, den Windmoly
 molen genaamt de Waal, op het veld alfo huijding en verdui gatennerse, staan,
 de aan den siftenendeelsedijk, onder dese Juridictie, beland aan de rene
 Lijde met de molen van de heer Jacobus hooft, en aan den anderen kant met

De executeurs van het testament van de overleden Gillis van der Beeck verkochten op 23 november 1771 bij een publieke verkoop oliemolen De Waal. De molen werd gekocht door Lambert Bernard Noordbergh (SAD 241, inv. 4, p. 169v).

In 1787 kreeg hij een stuk buitengors nabij de molen in erfpacht. Noordbergh was ook eigenaar van de nabijgelegen oliemolen *De (Witte) Lelie*. Hij bezat een woonhuis aan het Maartensgat, waar hij in 1808 op 67-jarige leeftijd, ongehuwd, overleed. In 1809 werd een extract gemaakt van zijn testament, opgemaakt in 1789, waarin hij zijn neef Jacob Cornelis Jantzon van Erffrenten, met wie hij samenwerkte onder de firmanaam Lambert Bernard Noortbergh & Comp., molen *De Lelie* naliet.²¹³ Zijn andere oliemolen *De Waal* wordt hierin niet genoemd. Mogelijk was *De Waal* toen al gesloopt, want verdere akten over de molen ontbreken.

5.108 De Wakende Kraan

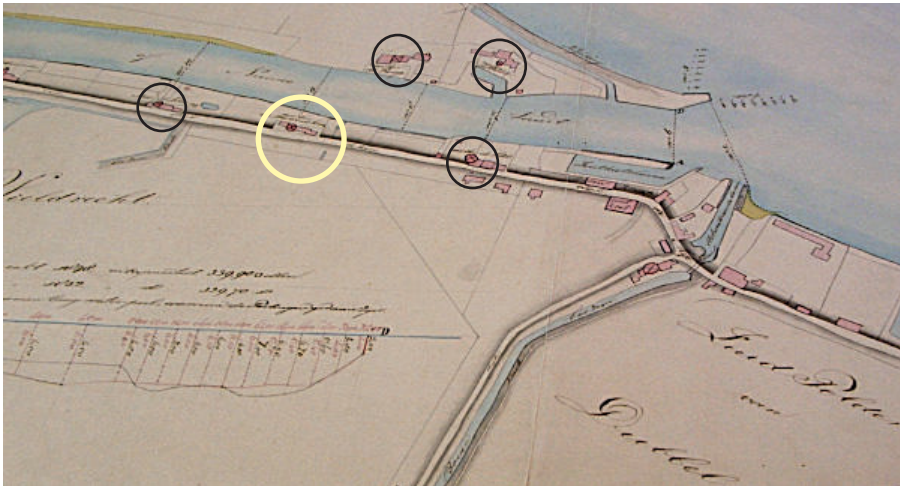
Soort:	Achtkante bovenkruier
Functie:	Dubbele oliemolen
Ligging:	's-Gravendeelsedijk
Gebouwd:	1e molen rond 1677, 2e molen 1849
Gesloopt:	1e molen 1849, 2e molen 1865
Eigenaren:	
<1677-1685	Herman Borset
1685-1714	François Francken
1714-1722	Pieter van der Werf
1724-1756	Jacob van der Werf
1756-1785	Jacobus Hoevenaar
1785	Pieter Hoevenaar ½, Hubertus Hoevenaar ½

²¹³ SAD 241, inv. 5, 8-6-1809.

1785-1812	Adriaan La Coste ½, Hendrik François De Court ½
1812-1848	Hendrik François De Court
1848	Maria Adriana Repelaer, weduwe van François Christiaan de Court van Heeckelingen, Petronella Margaretha de Court
1848-1853	Abraham van Duren
1853-1854	Kinderen en erfgenamen van Abraham van Duren
1854	Hendrik Bremekamp ½, Arie van der Linden ½
1855	Arie van der Linden, gehele molen
1863-1864	Arie van der Linden jr.
1864-1865	Pieter Hazebroek

Voor het eerst wordt *De Wakende Kraan* op 19 maart 1678 vermeld. Toen verliep de jaarlijkse recognitie over 1677 van f 2,50 die Herman Borset moest betalen voor het stellen van een oliemolen aan de dijk van Wieldrecht ('s-Gravendeelsedijk). Het is daarom aannemelijk dat deze oliemolen in of rond 1677 werd gebouwd.²¹⁴ François Francken kocht in 1685 de oliemolen van Herman Borset, aan wie hij de helft van de koopsom schuldig bleef. Deze beloofde hij na een jaar te betalen tegen 4% rente.

In 1714 verkocht Johan Francken, wonende te Delft, als executeur van het testament van zijn vader François, de *agtkante windoliemoolen genaempt de Wakende Kraen zijnde een twee block, met vier groote olijbacken neffens de huijsinge en solderinge daer annex*. De molen was gelegen aan de 's-Gravendeelsedijk nabij de zoutketen en oliemolen *De Kat*. Pieter van der Werf kocht de molen en werd later opgevolgd door Jacob van der Werf. Deze verkocht op zijn beurt de molen, die in het verpondingko-hier vermeld wordt als nr. 85, aan de koopman Jacobus Hoevenaer uit Dordrecht.

Detail van een kaart, gemaakt in 1853. Op de kaart staan de molens aan de 's-Gravendeelsedijk ingetekend; v.l.n.r.: *De Lelie*, *De Wakende Kraan* (geel omcirkeld) en *De Kat*. Op het Krabbe-eiland staan *De Reiger* en *Het Fortuin* (GPV-G 1861).

²¹⁴ SAD 3, inv. 2679.

Tot zijn dood in 1785 bleef Hoevenaar eigenaar van *De Wakende Kraan*. Na zijn overlijden verkochten koopman Pieter Hoevenaar en Jacobus Hoevenaar, emeritus predikant in Dussen, als aangestelde executeurs van het testament van Jacobus, *De Wakende Kraan* aan Adriaan La Coste en Hendrik François De Court. Zij hadden bij hun molen een stuk gors in erfpacht van de dijkgraaf van de polder Wioldrecht. Twee jaar later vroegen zij om nog een stuk grond. Het verzoek werd ingewilligd. Samen met de eigenaren van *De Kat* aan de 's-Gravendeelsedijk en *De Reiger* op het Krabbeiland werd in 1788 meer grond gevraagd en ook dit werd toegestaan. Adriaan La Coste was, naast koopman, bierbrouwer in brouwerij *Het Lam* in de Hoge Nieuwstraat. Toen hij in 1812 zijn helft van de molen, in het Frans *La Grue Veillante* (Wakende Kraanvogel), aan De Court verkocht, was hij onder andere voorzitter van de Kamer van Koophandel. Via Maria Adriana Repelaer, weduwe van François Christian De Court van Heeckelingen, ging de molen in 1848 over op Abraham van Duren. Toen deze een jaar later zijn vrouw verloor en de boedel verdeeld werd, behield hij de molen. In 1849 werd de molen gesloopt en op dezelfde plaats weer herbouwd onder zijn oude naam.²¹⁵ Na het overlijden van Abraham verkochten zijn kinderen en erfgenamen *De Wakende Kraan* met herenhuis en molenaarswoning aan Arie van der Linden, die in opdracht van Hendrik Bremekamp handelde. In 1863 werd in het Koffiehuis van Jillis Zahn *De Wakende Kraan* ten verkoop aangeboden. Pieter Hazebroek, sloper van beroep, kocht de molen en sloopte hem in 1865.²¹⁶

5.109 *De Waker (Karnton)*

Soort:	Achtkante bovenkruier
Functie:	Driebloks oliemolen
Ligging:	's-Gravendeelsedijk
Gebouwd:	<1698-1700
Gesloopt:	1910
<i>Eigenaren:</i>	
1698	Hendrick de Wacker
<1700	Mattheus Rees ½, Pieter Backus ½
1700-1703	Pieter Backus, gehele molen
1703	Mattheus Rees, getrouwd met Petronella Backus
<1719	Petronella Backus, weduwe van Mattheus Rees
1719-1728	Willem Geisweit (Gijswijk)
1728-1736	Nicolaas de Witt
1736-1748	Lambert Kuyter ½, Herman van der Star ½
1748-1755	Lambert Kuyter ½, Arend Kuyter Arendsz ¼, Arend Kuyter Lambertsz ¼
1756-1776	Lambert Kuyter ½, Arend Kuyter Arendsz ¼
1776	Anna de Kuijter ¼
1777	Anna Kuyter ½, Jacobus Kuyter ½
1777-1802	Jacob van der Camp

²¹⁵ K.R.Do legger art. nr. 82, 154.

²¹⁶ K.R.Do legger art. nr. 831.

1802	Dirk Storm van 's-Gravenlande 1/3, Jacob Cornelis Jantzon van Erffrenten 1/3, Andries Brooshooft 1/3
<1857-1859	Jacob Cornelis Jantzon van Erffrenten van Capelle
1859-1875	Jacob Nicolaas Joan Jantzon van Erffrenten van Babyloniënbroeck
1875-1882	Hendrik van Loon Lambertuszn
1882-1883	Hendrik Schouten en Leendert Schouten als firma H. en L. Schouten en Co.
1883	Leendert Schouten ½, Dirk Schouten Leendertszn ½
1883-1907	Dirk Schouten Leendertszn
1907-1908	Johanna Dina Wilhelmina Schouten, weduwe van Dirk Schouten Leendertszn
1908	Gemeente Dordrecht

Het bouwjaar van deze oliemolen is onduidelijk. In 1698 werden door notaris Hagoort verkoopvoorwaarden opgesteld voor de verkoop van een driebloks-oliemolen aan de rivierkant van de 's-Gravendeelsedijk. Het hoogst werd ingezet door Hendrick de Wacker. Bij deze akte werd vermeld dat de koop was opgehouden, wat betekende dat de koop niet doorging.²¹⁷ Mogelijk kwam de molen later toch in het bezit van De Wacker en heeft de molen aan hem zijn naam te danken. De molen stond tussen twee zaagmolens van Mattheus Rees, *De Deelzager* en *De Windhond*. De bijnaam van *De Waker* was *De Kar(e)nton*. Onder deze naam treffen we de molen aan in een koopakte uit 1838 als belending van de houtzaagmolen *De Hoop* (voorheen *De Windhond*). De oliemolen genaamd *De Waker* bijgenaamd *De Karnton* werd in 1882 verkocht aan firma H. en L. Schouten. In 1908 werd *De Waker* aan de Gemeente Dordrecht verkocht en een jaar later voor afbraak verkocht en gesloopt.²¹⁸

De Waker; bijgenaamd De Karnton, in 1905, buitendijks aan de 's-Gravendeelsedijk (foto Meijers).

²¹⁷ SAD 20, inv. 434, nr. 4.

²¹⁸ K.R.Do legger art. nr. 8738.

5.110 *De Walevest*

Soort:	Windmolen
Type:	Standerdmolen
Functie:	Koren- en moutmolen
Ligging:	Boven op de wal op het Nieuwe Werk, aan het einde van het Vlak
Gebouwd:	1577
Gesloopt:	1e helft 1663
	<i>Eigenaren:</i>
1577-1580	Jan Lupaert
1580-1588	Jan Lupaert ½, Adriaen Brants Jansz ½
1589-1594	Francijntje Bekemans van Dueremonde, weduwe van J. Lupaert ½, Stephania Cornelisdr van der Voort, weduwe van A. Brants Jansz ½
1594-1595	François Schoutet, Willem Tack, brouwers 1/3
1602	François Schoutet, Willem Tack en Boudewijn Coninx, brouwers
1603-1610	François Schoutet en Herman Repelaer
1611	Hendrik Schoutet en Michiel Cotermans 1/3
1613-1618	Michiel Cotermans en anderen
1618-1635	Michiel Cotermans, Jan Matheus Onderwater en Aert Schut
1637	David Decker, Pieter Schoutet, Arjen Janssen Ooms en Boudewijn Onderwater
1663	Boudewijn Onderwater, Jan Michielsz Deijlman, Govert van Bergen, Simon Cornelisz de Vries en Anthony de Vries, brouwers
1663	Hendrick van der Lee

Op 26 september 1577 kreeg Jan Lupaert van de Camere Judiciale van de stad Dordrecht toestemming een windkorenmolen te stellen op het Nieuwe Werk boven op de wal aan het einde van het Vlak.²¹⁹ Uit een akte van 1584 blijkt dat Lupaert een compagnon in zaken had, Adriaen Brants Jansz; deze overleed eind 1588. Begin 1589 stierf ook Jan Lupaert. De twee weduwen traden in de rechten van hun echtgenoten. Vanaf 1594 komen de namen van de weduwen met betrekking tot de molen niet meer voor. Het verpondingregister noemt in 1594 als (mede)eigenaar François Schoutet, bijgenaamd François den Brouwer. Op 17 oktober 1595 gaf Willem Tack, *brouwer en borger dezer stede* als zekerheid voor een geldlening 1/3 deel in een korenwindmolen, staande op het Nieuwe Werk. Boudewijn Coninx, brouwer, betaalde in 1602 het windmolengedeelte van de rente, 4 pond Vlaams, verschuldigd aan het Armen- en Weeshuis. Hij bezat dus ook een deel van de molen. In 1603 betaalden François Schoutet en Herman Repelaer de jaarrente aan het armenweeshuis.

Van 1618 tot 1635 waren Michiel Cotermans (deze al vanaf 1611), Jan Matheus Onderwater en Aert Schut eigenaren van de molen. In 1635 verkocht Michiel Cotermans een derde deel in de molen aan Maerten Pieters, brouwer in *Den Ancker*. Binnen het jaar overleed Maerten Pieters. 16 oktober 1636 verkochten de weduwe en de voogden over de kinderen een zesde gedeelte van de molen aan Arjen Janssen Ooms. Aert Schut verkocht 28 januari 1637 onder andere zijn gedeelte in de molen aan David

²¹⁹ Zie: roskorenmolen op het Nieuwe Werk, nr. 5.62.

Decker. Ook verkocht hij zijn brouwerij *Den Gecroonde Distel* aan David Decker. Op 3 september 1637 verklaarden Pieter Schoutet en Arjen Janssen Ooms dat zij ieder een derde deel in de windmoutmolen bezaten en dat David Decker en Boudewijn Onderwater ieder een zesde gedeelte hadden. Zij kwamen overeen de molen onder elkaar te verdelen. De waardeverschillen werden onderling verrekend. In de loop van de 17e eeuw ging de bierconsumptie achteruit en een aantal brouwerijen verdween van het toneel. Het sterk toenemende gebruik van koffie en thee was hier een van de oorzaken van. Minder brouwerijen betekende ook minder behoefte aan mout. Een aantal brouwers, dat zelf een moutmolen in bezit had, kon daarom die molen wel missen.²²⁰ Op 24 februari 1663 kwamen de eigenaren van de windmoutmolen op het Nieuwe Werk voor notaris De Wit. Dit waren: Boudewijn Onderwater, Jan Michielsz Deijlman, Govert van Bergen, Simon Cornelisz de Vries en Anthonij de Vries, brouwers binnen Dordrecht. Zij verklaarden verkocht te hebben aan Hendrik van der Lee, rentmeester van het Oost-kwartier van het Markiezaat van Bergen op Zoom, een windmoutmolen op het Nieuwe Werk met alle toebehoren enz. De voornaamste conditie was:

*dat de cooper den molen ende aenclevinge van dien gelijk hij belooft bi desen sal moeten ende gehouden zijn aff te breecken, te verplaetsen ende van ofte uyt deser stede naer Brabant ofte elders te vervoeren, tussen dit ende primo mey eerstcomende dese jaers 1663. De koopprijs bedroeg f 1.510.*²²¹

Standerdkorenmolen De Walevest (detail schildering door A. Willaerts, 1629, Dordrechts Museum).

²²⁰ Zie Jaarboek Oud-Dordrecht 2007, p. 57.

²²¹ SAD 20, inv. 228.

5.111 *De Willem de Eerste*

Soort: Achtkante bovenkruier
 Functie: Dubbele oliemolen
 Ligging: Weeskinderendijk - Papengat
 Gebouwd: 1832 vernieuwd
 Gesloopt: 1889

Eigenaren:

1832 Willem de Jongh
 1854-1880 Daniël de Jongh Willemsz $\frac{1}{2}$, Johannes Schuijten $\frac{1}{2}$
 1881 Catharina Elisabeth van Heijningen, weduwe van Johannes Schuijten
 Huibertsz $\frac{1}{2}$, Anna Maria Schuijten, weduwe van Daniël de Jongh
 Willemsz $\frac{1}{2}$
 1881-1882 Marinus Kemp
 1882-1883 Marinus Kemp jr. $\frac{1}{2}$, Maria Lucia Kemp, getrouwd met Pieter Hendrik
 van Drooge $\frac{1}{2}$
 1883-1885 Gerrit Goedhart $\frac{1}{2}$, Laurent Jacobus van den Steenhoven $\frac{1}{2}$
 1885-1886 Laurent Jacobus van den Steenhoven
 1889 Heiltje de Borst, weduwe van Laurent Jacobus van den Steenhoven

In 1832 kocht Willem de Jongh van Anthonij Ruts een windoliemolen met dubbel werk gelegen aan de Weeskinderendijk. De molen die aan het Papengat lag, heette in 1832 *De Witte Arend*. In datzelfde jaar vroeg Willem de Jongh toestemming aan de dijkgraven en heemraden van de Vierpolders van Dubbeldam om *eenen vernieuwing aan den molen De Witte Arend* te mogen maken. De molen kwam iets meer naar de kruin van de dijk.²²²

In een aankondiging in 1854 van een openbare verkoop werd gesproken van een *kapitale hechte sterke in 1832 nieuw uit de grond opgebouwde in goede staat onderhouden en in volle werking zijnde windoliemolen Willem de Eerste*. De molen had volgens deze aankondiging in 1853 een nieuwe eikenhouten as gekregen en lag zeer gunstig voor de aan- en afvoer van goederen over water. De molen *thans genaamd Willem den Eerste* werd door de weduwe van Willem de Jongh verkocht aan Daniël de Jongh Willemsz en Johannes Schuijten Huibertsz.

Oliemolen Willem de Eerste aan de Weeskinderendijk in 1870 staat afgebeeld op een bewaard gebleven advertentie (GPV-K 458).

²²² SAD 785, inv. 1385.

Na het overlijden van De Jongh in 1880 en Van Schuijten in 1881 werden door hun erfgenamen alle onroerende goederen, waaronder molen *Willem de Eerste*, verkocht. Marinus Kemp kocht de molen, maar hij overleed na een jaar, waarna de molen opnieuw openbaar werd verkocht. De nieuwe eigenaren werden Gerrit Goedhart en Laurent Jacobus van den Steenhoven. Na twee jaar verkocht Goedhart zijn molendeel aan Van den Steenhoven. De laatste eigenaar van de molen was Heiltje de Borst, de weduwe van Laurent Jacobus van den Steenhoven. Molen *Willem de Eerste* werd in 1889 gesloopt. Op deze plaats werden woningen gebouwd in de vorm van een hof die de oude molennaam kreeg, *Hof Willem de Eerste*.²²³

5.112 De Willem de Tweede

Soort: Stellingmolen

Functie: Korenmolen

Ligging: Krommedijk

Gebouwd: 1841

Gesloopt: 1934

Eigenaren:

1840-1842 Dirk 't Hooft

1842-1862 Jacobus Kooijman, getrouwd met Neeltje Schipper

1862-1865 Neeltje Schipper, weduwe van Jacobus Kooijman, Jannigje, Cornelis en Sijgje Kooijman

1865-1871 Jannigje Kooijman, gescheiden van Dirk 't Hooft, getrouwd met Pleun Timmerman

1871-1875 Izaak van Schelven

1875-1903 Johannes de Haan

1903-1923 Arie de Haan $\frac{1}{2}$, Arend de Haan $\frac{1}{2}$

1923-1934 Arie de Haan, gehele molen

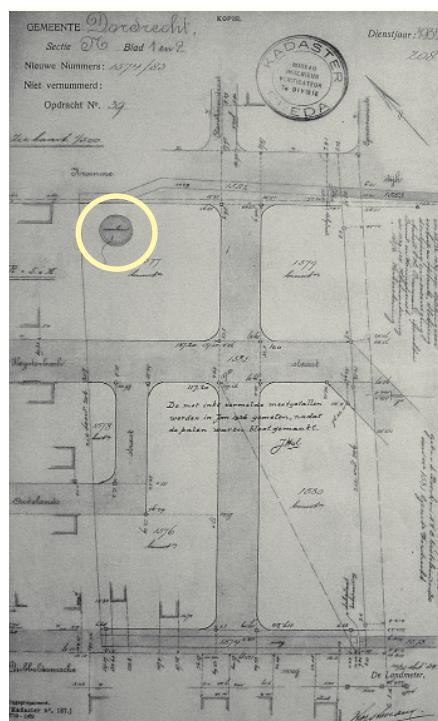
1934 N.V. C. Kasteleins en Zoons, aannemersbedrijf

In 1841 kreeg Dirk 't Hooft toestemming een korenmolen aan de Straatweg, *belend ten noorden de Krommedijk* in de polder Oud Dubbeldam, te bouwen.²²⁴ Eind 1842 verkocht 't Hooft de molen aan zijn schoonvader Jacobus Kooijman. Later kwam de van Dirk 't Hooft gescheiden dochter van Jacobus in bezit van de molen. In 1875 kocht Johannes de Haan de molen en verkocht deze in 1903 aan zijn zoons Arie en Arend die tot 1923 samenwerkten. Daarna trok Arend zich terug en werd Arie de enige eigenaar. De molen stond na de gemeentelijke herindeling tussen Dubbeldam en Dordrecht inmiddels op Dordts grondgebied. Oorspronkelijk stond de molen in open weiland, maar na 1923 werden in de directe omgeving huizen en een school gebouwd. De grond behoorde destijds aan de gebroeders J. en D. Valk. De naam van de nieuwe stadswijk werd dan ook het *Land van Valk*.

De Haan protesteerde tegen de woningbouw, omdat de molen daardoor minder wind ving. De 'Vereniging de Hollandsche Molen' in Amsterdam stuurde op verzoek van De Haan een deskundige om de situatie te bekijken. De Vereniging spoorde het ge-

²²³ K.R.Do legger art. nr. 5582.

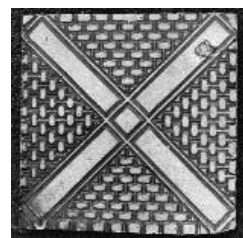
²²⁴ SAD 785, inv. 2018.

Links: korenmolen de Willem de Tweede, hier afgebeeld in 1930, werd geheel ingesloten door de bouw van stadswijk het Land van Valk (fotocollectie: R. de Bruijn).

Rechts: Op deze kadastrale tekening uit 1934, (dienstjaar 1935) staat de Willem de Tweede ingetekend in het stratenplan met onder meer de Standhasenstraat, Krommedijk en Heijsterbachstraat.

meentebestuur aan de geleden schade te vergoeden en zo de molen gangbaar te houden. De molen zou voorzien moeten worden van een ander wiekensysteem om ook met weinig wind te kunnen draaien of hij zou voor een betere windvang anderhalve meter opgevijseld moeten worden. Dit kon De Haan niet betalen. De gemeente, die aansprakelijk was gesteld, liet niets van zich horen.²²⁵ Uiteindelijk verkocht Arie de Haan in 1934 de molen met erf en drie woonhuizen aan de Dubbeldamseweg aan Adr. Kastelein, directeur van de N.V. C. Kastelein en Zoons, aannemersbedrijf, gevestigd te Dordrecht. De molen werd gesloopt en op die plaats kwamen huizen.²²⁶ Arie de Haan begon na de sloop een handel in graan, diervoeders, vissen en dergelijke in een pakhuisje in de Tieselensstraat.

Een vloertegeltje dat Piet de Haan, zoon van de laatste molenaar Arie de Haan, meenam als herinnering aan de molen (foto R. de Bruijn).

²²⁵ Willemsen, p. 39.

²²⁶ K.R.Do dl. 870, nr. 43. Volgens Piet de Haan, zoon van Arie, zijn in de kelder van het woonhuis dat op de molenplaats staat, de fundamenteën van de molen te vinden.

5.113 *De Windhond*, later *De (Goede) Hoop*, aan de 's-Gravendeelsedijk

Soort: Paltrok
Functie: Houtzaagmolen
Ligging: 's-Gravendeelsedijk
Gebouwd: 1681
Hernoemd: 1778 in *De Hoop*
Gesloopt: 1879

Eigenaren:

1681-1685	Mattheus Rees
1689	Mattheus, Gillis, Adrianus Rees
<1694	Elisabeth Ooms, weduwe van Rochus Rees 1/3
1694	Mattheus Rees 1/3
1724-1731	Mattheus Rees
1731	Roelant Kuyter
1731-1738	Margaretha Staelsmit, weduwe van Roelant Kuyter
1738-1756	Pieter Droogh
1756-1760	Jan van der Linden
1760-1774	Johannes van der Swits ½, Cornelis Vernes ½
1774-1777	Hermanus Knipscheer ½, Pieter Vernes ½
1777-1784	Hermanus Knipscheer, gehele molen
1784-1790	Jan van Velsen
1790-1798	Frank van der Schoor
1798-1819	Leendert (van) Eijsbergen
1819-1833	Johanna Broeksmit weduwe van Leendert (van) Eijsbergen
1833-1835	Cornelia (van) Eijsbergen ½, Johanna Hendrika (van) Eijsbergen ½
1835-1838	Bastiaan Goedhart
1838-1869	Johan Pieter Scheiberling
1869-1872	Cornelis de Broekert
1872	Pieter Adrianus Drinkwaard
1872-1879	Dirk Volker

In 1681 kreeg Mattheus Rees toestemming op de 's-Gravendeelsedijk twee zaagmolens te bouwen: *De Deelzager* en *De Windhond*.²²⁷

In 1777 verkocht Pieter Vernes zijn helft van de paltrokzaagmolen, genaamd *De Windhond*, aan zijn compagnon Hermanus Knipscheer. Kort na deze aankoop moet Knipscheer zijn molen hernoemd hebben, want in 1778 stelde hij zijn paltrokzaagmolen *De Hoop* als onderpand voor een lening.²²⁸ De molen werd ook wel *De Goede Hoop* genoemd. Deze stond in die tijd tussen de oliemolens *De Waker* en *De Arend*. Uit de failliete boedel van Jan van Velsen werd in 1790 *De Goede Hoop* verkocht aan koopman Frank van der Schoor die ook de paltrok *De Kleine Noordsche Boer* in eigendom had.

De uit Middelburg afkomstige eigenaar Cornelis de Broekert kocht *De Hoop* in 1869 en hernoemde de molen in *De Stad Middelburg II*. Hij bezat al sinds 1867 de molen

²²⁷ SAD 3, inv. 2686.

²²⁸ SAD 405, inv. 4, p. 37.

De Lindentak die hij had hernoemd in *De Stad Middelburg I*. In 1872 plaatste hij een advertentie in de Dordrechtse Courant: *uit de hand te koop twee goed onderhouden windhoutzaagmolens zijnde paltrokken genaamd Stad Middelburg 1 en 2 staande en gelegen aan de Mijl nabij Dordrecht. Te bevragen bij C. de Broekert aan De Mijl*.²²⁹ Hij verkocht *De Stad Middelburg II* aan Pieter Adrianus Drinkwaard. In de verkoopakte wordt de molen weer *De Hoop* genoemd.²³⁰ De naam *De Stad Middelburg II* werd na 1872 niet meer gebruikt. In 1879 werd de molen gesloopt.

Dordrechtsche Courant waarin De Broekert zijn twee molens ten verkoop aanbiedt.

5.114 *De Windhond* aan de Noordendijk

Soort:	Paltrokmolen
Functie:	Houtzaagmolen
Ligging:	Noordendijk buitendijks
Gebouwd:	1685
Gesloopt:	1917
Eigenaren:	
1685-1697	Hendrick Willemsz van der Koogh ½, Govert van Wesel ½
1697	Govert van Wesel
<1726	Clara Margarita van Wesel, weduwe van Adriaen van der Pot
1726-1731	Hendrick Willemsz van der Koogh ½, Maarten van der Koogh ½
1731-1739	Maarten van der Koogh ½, erfgenamen van Hendrick Willemsz van der Koogh
1739-1769	Anna Biertjes, weduwe van Maarten van der Koogh ½, Hendrik Maartensz van der Koogh ½
1770-1791	Gerrit en Hendrik van der Koogh, beide zoons van Maarten van der Koogh
1791-1822	Willem van der Koogh
1822-1857	Willem Willemse van der Koogh
1857-1862	Magdalena Petronella Muller, weduwe van Willem Willemse van der Koogh en verdere erfgenamen
1862-1894	Firma van Dorsser en Compagnie
1894-1901	Johannes Bernardus Thobé
1901-1902	Pieterella van Rijswijk, weduwe van Johannes Bernardus Thobé
1902-1915	Pieter Willem Geleijnse ½, Leonard Jacobus Uitenboogaard ½
1915-1916	Waterschap de Vierpolders

²²⁹ SAD 569, inv. 78, 16-8-1872.

²³⁰ K.R.Do dl. 284, nr. 7.

In 1685 hadden Hendrick Willemsz van der Koogh en Govert van Wesel een paltrokzaagmolen gesticht aan de Noordendijk. Zij bezaten ieder de helft van de molen.²³¹ Om zijn aandeel in *De Windhond* te financieren leende Hendrick van Johan van der Mast f 1.400 tegen 5% rente per jaar. Hendricks moeder, Theuntgen Hendricx Vernes, weduwe van Willem Jacobsz van der Koogh en eigenaresse van volmolen *Het Varken*, stond borg. In 1697 verkocht Hendrick zijn helft van de molen aan zijn compagnon Govert van Wesel voor f 1.400 en de gereedschappen enz. voor f 625. Met dit geld loste hij zijn schuld aan Johan van der Mast af. In 1726 verkocht Clara Margarita van Wesel, dochter van Govert, de paltrokzaagmolen aan Hendrick Willemsz van der Koogh en zijn zoon Maarten voor f 3.600. Hendrick Willemsz van der Koogh kwam rond 25 december 1731 te overlijden. In 1739 overleed Maarten Hendricksz van der Koogh en werd zijn weduwe Anna Biertjes eigenares van *De Windhond*. Zij overleed omstreeks 10 december 1770. *De Windhond* werd nu eigendom van Hendrik en Gerrit van der Koogh, zonen van de in 1739 overleden Maarten. In 1791 verkochten zij de molen aan hun achterneef Willem van der Koogh. Deze verkocht de molen op 27

maart 1822 voor f 3.000 aan Willem Willemsse van der Koogh. De erven van Willem Willemsse lieten op 16 april 1862, onder andere *De Windhond* veilen. Koper voor de prijs van f 6.525 werd de firma Van Dorsser en Comp., houthandelaren. Rond het jaar 1889 werd de molen ook wel *De Hazewindhond* genoemd. Op de kap was een windhond geschilderd.

Op 3 oktober 1894 verkocht de firma van Dorsser en Comp. de molen met toebehoren aan Johannes Bernardus Thobé voor f 4.000. Op 1 juli 1915 verkochten de vennoten van de firma J.B. Thobé, Pieter Willem Geleijnse en Leonard Jacobus Uittenboogaard, *De Windhond* voor f 15.000 aan Waterschap de Vierpolders. Vanwege de bouwvallige staat werd de molen in 1917 gesloopt.²³²

Paltrokzaagmolen De Windhond aan de Noordendijk omstreeks 1910 (foto Tollens).

²³¹ SAD 20, inv. 446, p. 80.

²³² K.R.Do legger art. nr. 12586.

5.115 *De Wip (Wipken)*, later *De Caerscorft*, later *De Grote Wip*

Soort:	Wipmolen
Functie:	Korenmolen
Ligging:	1e molen buiten de Vuilpoort, 2e molen op de Vest tegenover de Heer Heymanssuisstraat 3e molen buiten de Spuiport aan de Spuiweg
Gebouwd:	2e molen <1580, 3e molen rond 1606
Gesloopt:	1e molen <1580, 2e molen rond 1606
Hernoemd:	3e molen rond 1622 hernoemd in <i>De Caerscorft</i> , in 1644 hernoemd in <i>De Grote Wip</i>
Gesloopt:	1750 als <i>De Grote Wip</i>
	<i>Eigenaren:</i>
<1580	Claes de molenaar ½, weduwe van Jochem de molenaar ½
1583	Neeltgen Gomersdr
<1601	Cornelis Gillisz
1601-1604	Jacob Ariensz
1604-1615	Pieter Henricksz
1615-1617	Jan Joosten
1617	Jan Victorsz (Vechters)
1617-1618	Jan Cornelisz
1618	Jan Pietersz
1622	Jan Pietersz (Mal). ½, Aert Aertsz ½
1626	Jan Pietersz (Mal) ½, Hubert Foppen verhuurt ½ aan Claes Joosten voor 1 jaar
1627-1628	Huybert (Hubert) Foppen, gehele molen
1628-1632	Jacob Jansz
1632-1645	Jacob Egbertsz (van Heyligersberch)
1644	Jan Vermont (Vermout) ½, Cornelis Jacobsz ½, huurders?
1645	Jan Willemsz van Hoorn ½, Hendrick Geeritsz van de Bosch ½
1647-1649	Duyfken Aryensdr, weduwe van Jan Willemsz van Hoorn ½, Cornelis Jansz Wor ½
1649-1668	Willem Roelantsz van Hogerlinden ½, Cornelis Jansz Wor ½
1656	Cornelis Jansz Wor verhuurt ½ aan Claes Sachariasz voor 3 jaar
1668-1683	Cornelis Jansz Wor ½, Pieter Dierten ½
1670	Cornelis Jansz Wor verhuurt ½ aan Jacob Cornelis Peper voor 1 jaar
1673	Pieter Dierten verhuurt ½ aan Samuel Geeritsz van Lier voor 3 jaar
1677	Cornelis Jansz Wor verhuurt ½ aan Jan Lamberts van Heuckelum voor 2 jaar
1681	Cornelis Jansz Wor verhuurt ½ aan Dirck Aelbertsz (Wulp) voor 3 jaar
1687	Cornelis Jansz Wor verhuurt ½ aan Dirck Aelbertsz van der Wulp voor 4 jaar
1691	Cornelis Jansz Wor verhuurt ½ aan Dirck Aelbertsz van der Wulp voor 4 jaar
1704	Cornelis Jansz Wor ½, Paulus van der Maes ½
1704	Jan Aartsz Kop ½
1713-1739	Jan Aartsz Kop ½, Jan van der Wulp ½

1740	Bastiaantje van der Wulp, weduwe van Jan Aartsz Kop $\frac{1}{2}$, Van der Wulp $\frac{1}{2}$
1748	Bastiaantje van der Wulp, weduwe van Jan Aartsz Kop $\frac{1}{2}$, Jan Sels $\frac{1}{4}$, Lijsbeth van der Wulp $\frac{1}{4}$
1750-1751	Kinderen en erfgenamen van Bastiaantje van der Wulp, weduwe van Jan Aartsz Kop $\frac{1}{2}$, Jan Sels $\frac{1}{4}$, Lijsbeth van der Wulp $\frac{1}{4}$

De stadsomroeper maakte in 1580 bij het stadhuis bekend dat een ieder die nog iets te vorderen had met betrekking tot een *gheheelen wintmoelen gestaen hebbende buyten de Vuylpoorte ende nu gestelt achter den Nieuwerck aen de Stede Veste*, toebehorende aan Claes de molenaar en de weduwe van Jochem de molenaar, dat kenbaar moest maken. Er zou worden overgegaan tot verkoop van de molen om achterstallige betalingen te vorderen.²³³ De exacte standplaats, buiten de Vuilpoort, was niet te lokaliseren, maar op de plattegrond van Guicciardini, gemaakt omstreeks 1590, is de molen wel afgebeeld. Linksonder is op het Nieuwkerksplein de Nieuwkerk getekend. Nog iets meer naar links is de stadsmuur te zien met de molen.

Op de plattegrond van Dordrecht van Guicciardini staat links De Wip afgebeeld (GPV 551-15030).

²³³ SAD 3, inv. 14, p. 50v, 52v.

In 1601 kocht Jacob Ariensz de *wintmolen genaemt De Wip staende ende gelegen aende Stede Veste achter het Hermansuysstraete*. Drie jaar later werd de *wintmolen genaemt Het Wipken staende achter die Hermanshuysstraet* verkocht aan Pieter Hendricksz. In 1606 sloot deze een lening af, waarbij hij zijn *corenwintmolen ende toebehooren staende ende gelegen buyten de Spueypoort* als zekerheid stelde.²³⁴ De molen was dus verplaatst. Volgens Lips (p. 565) zou de molen verplaatst, *verkroden*, zijn omdat hij in de luwte van de stad te vaak stilstond. Bij dit *verkroden* werd het onderstel losgemaakt van de grond. Vervolgens bracht men daaronder grote balken aan, zodat het geheel met behulp van mankracht verplaatst kon worden.

In een koopakte uit 1617 wordt de molen een *wip corenmolen* genoemd. Dat kwam wel voor, maar de meeste korenmolens waren toen nog standerdmolens. In 1618 wordt de molen omschreven als: *wintcoorenmoelen genaemt De Wip staende buyten de Spoypoorte op het nieuwe bolwerck aldaer ende eertijts gestaen hebbende op ten Rietdijck*. In 1622 verkocht molenaar Jan Pietersz de helft van de inmiddels hernoemde korenwindmolen *genaemt De Keerskorft* buiten de Spuiport aan Aert Aertsz. De koper mocht het achterhuis van de woning bij de molen bewonen, Jan Pietersz bleef in het voorhuis wonen. Hubert Foppen had in 1626 de helft van de *corenwintmolen genaemt Den Caerscorft* in eigendom. Foppen verhuurde deze helft aan Claes Joosten voor een jaar. In 1626 verkocht Jan Pietersz voor f 1.200 zijn molenhelft aan molenaar Huybert Foppen. De molen wordt in deze akte vermeld met de naam: *Oude Wip ofte Keerskorft staende buyten de Speuypoorte op deser stede gront*. Foppen was nu eigenaar van de gehele molen.

In akten tussen 1628 en 1644 wordt de molen aangeduid als *De Grote Wip* of *De Caerscorft*. Pas in een akte uit 1644 wordt de molen alleen *De Grote Wip* genoemd, de naam *De Caerscorft* komt daarna niet meer voor. Tientallen jaren bleef de helft van de molen eigendom van Cornelis Jansz Wor, die deze helft regelmatig verhuurde. Aan het begin van de 18e eeuw kwam *De Grote Wip* in handen van de families Kop en Van der Wulp. Als *De Grote Wip* bleef de molen tot 1750 in gebruik. In 1748 dienden de eigenaren een verzoek in de molen wegens *bouwvalligheid en slegte winden* te mogen afbreken en op die plaats een nieuwe stenen achtkante molen te bouwen. Zij kregen toestemming *De Grote Wip te slopen* en bouwden er in 1750-1751 korenmolen *De Oranjeboom*.²³⁵

5.116 De Witte Arend

Soort:	Achtkante bovenkruier
Functie:	Dubbele oliemolen
Ligging:	Weeskinderendijk - Papengat
Gebouwd:	<1686
Gesloopt:	1832 vernieuwd
	<i>Eigenaren:</i>
<1686	Johan de Witt ½, Willem de Witt
1686-1696	Aernold de With
1696-1713	Paulus van Esch

²³⁴ SAD 9, inv. 748, p. 165.

²³⁵ SAD 3, inv. 851, p. 70.

1717	Elizabeth Schoormans, weduwe van Paulus van Esch
1731-1735	Pieter Anthonij van Esch ½, Johan van Esch ½
1735-1751	Pieter Anthonij van Esch ½, Anna Catharina Walraven, weduwe van Johan van Esch ½
1751-1752	Pieter Anthonij van Esch
1752-1765	Maria de Vlugt, weduwe van François Dura
1765	Arij, Francois en Cornelia Dura, weduwe van François van Kessel
1765-1771	Willem Kouwens ½, Jan Knipscheer de jonge ½
<1776	Willem Kouwens ½, Maria Smak, weduwe van Jan Knipscheer ½
1776-1790	Jacob Ruts
1817-1819	Arend Ruts
<1832	Anthonij Ruts
1832	Willem de Jongh

Johan de Witt, oud-burgemeester van Dordrecht en Willem de Witt, lid van de Oudraad van Dordrecht, verkochten in 1686 aan Aernold de With *eenen wint olijmolen staende ende gelegen op ten dijk vant Oudelandt van Dubbeldam tegens het Papegat ende de Steenplaats* (Weeskinderendijk).²³⁶ Deze oliemolen die volgens latere bronnen *De Witte Arend* heette, was gelegen naast de paltrokzaagmolen *De Kleine Noord-sche Boer* aan de Weeskinderendijk. Tussen 1696 en 1752 was de molen in eigendom bij de familie Van Esch.²³⁷ In 1752 werd de molen verkocht aan Maria van de Vlugt, weduwe van François Dura. Deze familie had ook zaagmolen *De Reus Goliath* in de Lijnbaan in eigendom. In 1776 kwam de oliemolen in handen van de familie Ruts, die ook oliemolen *De Oude Ruiter* aan de Zuidendijk in eigendom had. Tot 1832 bleef de molen eigendom van de familie Ruts. In 1832 kocht Willem de Jongh de molen en

vroeg toestemming deze te mogen vernieuwen. De vernieuwde molen werd *Willem de Eerste* genoemd.

De standplaats van oliemolen De Witte Arend is hier goed zichtbaar (kaart 1849, A.A. Nunnink).

²³⁶ SAD 241, inv. 1, p. 225.

²³⁷ Zie ook Oud-Dordrecht 2005-1, p. 14 t/m 24 over de nalatenschap van Pieter Anthonij van Esch.

5.117 De Zeelt

Soort: Achtkante bovenkruier

Functie: Oliemolen

Ligging: 's-Gravendeelsdijk bij de Steenplaats

Gebouwd: <1688

Gesloopt: 1922

Eigenaren:

<1688 Margareta de Vries, weduwe van Rochus van Wesel

1688-1707 Hendrick Taeij

1707-1749 Simon Taeij (van Campen) verhuurt aan Anthonij den Bandt voor ruim 4 jaar

<1752 Maria Jacoba Sepla, weduwe van Simon Taeij van Campen

1752-1779 Anthonij den Bandt

1779 Anna Maria den Bandt

1779-1800 Huijbert den Bandt

1800-1824 Thomas 't Hooft ½, Pieter Du Faijen ½

1824-1861 Adrianus Bemolt Gerritszn

1861-1874 Margaretha de Zwart, weduwe van Adrianus Bemolt

1874-1876 Gerardus Adrianus Bemolt

1876-1904 Johannes Hendrik Lebret

1905 Adrianus Jacobus Lebret

1922-1926 Gerrit Hendrik Hubers

Oliemolen De Zeelt aan de 's-Gravendeelsdijk omstreeks 1801. Nadien werd de molen eigendom van Adrianus Bemolt Gerritsz oomzegger van schilder Frans Lebret. Dit niet gesigioneerde schilderij is bijna identiek aan een schilderij van Jacob van Strij (schilderij, E. van Kammen).

In 1688 werd windoliemolen *De Zeelt* door Margareta de Vries, weduwe van Rochus van Wesel, verkocht aan haar schoonzoon Hendrick Taeij, die de molen eerder huurde.²³⁸ De molen stond aan het begin van de 's-Gravendeelsedijk, bij de Weeskinderendijk, tegenover de Steenplaats, waar stenen werden gebakken. Verderop, richting het Wilgenbos, stond zaagmolen *De Oude Zager*.

In 1749 werd verhuurd: de windoliemolen, solders, pakhuijsen, oliebakken, huijsinge, tuijn, gaande ende staande werk, zijlen en verdere gereedschappen staande en gelegen omtrent de Steenplaats aan de 's-Gravendeelsedijk op grond van Dubbeldam, aan Anthonij den Bandt voor de duur van vier jaar, acht maanden en tien dagen, voor f 650 per jaar.

Thomas 't Hooft en Pieter Du Faijen kochten in 1800 *De Zeelt* met een huis, erf en een koepel. Zij werkten 24 jaar samen, daarna verkochten zij het molencomplex en de koepel aan Adrianus Bemolt Gerritszn.

Rond 1904 was Piet van der Stigchel molenaarsbaas op de molen. Samen met drie knechten werd er bij gunstige wind soms wel 18 uur per dag gewerkt. Als er geen wind was, werd er schoongemaakt, gerepareerd of slaap ingehaald. Bij hoog water liep het water tot in de molen en moesten de oliebakken worden afgedekt. Van der Stigchel was 55 jaar lang molenaarsbaas op *De Zeelt*.²³⁹

Adrianus Jacobus Lebre, lid van de gemeenteraad van Dordrecht, verkocht de molen in 1922 voor f 11.120 aan aannemer Gerrit Hendrik Hubers. De molen, vlak bij de spoorbrug gelegen, werd nog in datzelfde jaar door Hubers gesloopt.²⁴⁰

In verband met de bouw van de spoorbrug en de doorvaart van schepen moest het koepeltje bij oliemolen De Zeelt verwijderd worden (uitgave Morks).

²³⁸ SAD 241, inv. 1, p. 230v.

²³⁹ SAD 489, nr. 20880.

²⁴⁰ K.R.Do legger art. nr. 10541.

5.118 *De Zouw*

Soort: Zeskante bovenkruier
Functie: Korenmolen
Ligging: Toulonselaan
Gebouwd: 1818
Gesloopt: 1839 afgebrand, restant in 1841

Eigenaren:

1818-1831 Klaas (Nicolaas) van Zouw
1831-1836 Johanna Sophia Kuijpers, weduwe van Klaas van Zouw en kinderen,
verhuren de molen aan Jacob Sonneveld voor twee jaar
1836-1839 Jan Arnold Velds

Klaas van Zouw was aanvankelijk timmerman en molenmaker van beroep. In 1818 bouwde hij een molen voor zichzelf en gaf hem zijn familienaam. *De Zouw* werd in 1827 ten verkoop aangeboden maar werd toen niet verkocht.²⁴¹ De molen stond halverwege de Toulonselaan, ongeveer ter hoogte van de huidige De la Reystraat en de Eigenhaard. Dat gebied in de Oud-Dubbeldamsepolder behoorde toen tot de gemeente Dubbeldam.

In 1836 werd de zeskanten windkoornmolen genaamd *De Zouw*, met huizing, koepel en verder getimmerte, tuin, bleekveld en erf en alle vaste en losse gereedschappen gelegen in de Toulonselaan openbaar verkocht. De molen was op dat moment tot 1 mei 1838 voor f 450 per jaar verhuurd aan korenmolenaar Jacob Sonneveld, met nog een optie voor een jaar. Broodbakker Jan Arnold Velds kocht *De Zouw* voor f 2.150.

Helaas kwam de ondergang van de molen al drie jaar na de aankoop. Op 11 november 1839 brak 's avonds rond half zeven op de molen een hevige brand uit. De vlammen grepen zo snel en hevig om zich heen dat, eer hulp kon worden geboden, de hele molen in brand stond. Toegesnelde brandspuiten en manschappen van de schutterij, de

— Gisteren avond omstreeks half 7 ure is in het Kluizenarspad, even buiten deze stad doch op Dubbeldamschen grond, op de korenmolen *de Zouw* brand ontstaan, die zoo snel en hevig voortwoedde dat, alvorens krachtadige hulp kon toegebracht worden, de geheele molen in volle vlam stond. Al spoedig waren uit deze stad verscheiden brandspuiten toegesnel, maar het was vooral aan de aanwezigheid der insgelijks toegesnelde manschappen van de schutterij, afdeeling marechausées en pontonniers, dat men dezelve met vrucht kon doen werken, waarbij zich bijzonder onderscheiden heeft de spuit n°. 6, die het meeste bijdroeg om den brand te stuiten. De molen is geheel in de asch gelegd, maar het

Verslag in de Dordrechtse Courant van 12 november 1839 van de brand van molen De Zouw.

²⁴¹ SAD 569, inv. 33, 1-2-1827.

afdeling marechaussees en pontonniers probeerden de molen te redden, maar deze werd volledig in de as gelegd. Het huis bij de molen bleef behouden en raakte licht beschadigd. Eigenaar Velds was tegen brand verzekerd, maar zetbaas H. Recourt die de molen met zijn gezin van zeven kinderen bewoonde, was niet alleen zijn middel van bestaan kwijt, maar ook zijn huisraad en wintervoorraad en werd door deze ramp in diepe armoede gedompeld.²⁴² De restanten van de molen werden gesloopt en op het terrein werden huizen gebouwd.

5.119 *De Zwaan aan de Noordendijk*

Soort:	Achtkante bovenkruier
Functie:	Houtzaagmolen
Ligging:	Noordendijk binnendijks tegenover kantoor nr. 250
Gebouwd:	1833
Verstoomd	1884
Gesloopt:	1893, voortzetting firma als stoomzagerij zonder molen tot 1960
<i>Eigenaren:</i>	
1833-1859	Hendrik den Turk
1859-1864	Arie Driesse van de Weg
1864-1876	Matthijs van de Weg, Willem van de Weg Arie Driessesz
1876-1877	Johanna Wilhelmina Keeman, weduwe van Matthijs van de Weg en erven ½, Willem van de Weg ½
1877-1882	Johanna Wilhelmina Keeman, weduwe van Matthijs van de Weg ½, Johannes Adrianus van de Weg ½
1882-1893	Cornelis van de Weg Willemsz ½, Johannes Adrianus van de Weg ½

Hendrik den Turk had als eigenaar van de afgebrande molen *De Valk* het stadsbestuur toestemming gevraagd een nieuwe zaagmolen te mogen stichten.²⁴³ Hij zette weer een molen op de plaats van de afgebrande. Hij noemde deze nieuwe molen *De Zwaan*. Het ging Hendrik niet voor de wind. De bouw van de nieuwe molen had hem veel geld gekost en hij was gedwongen in januari 1838 een lening van f 12.000 op zijn nieuwe molen af te sluiten bij W.D.A.M. baron Bienen. Hendrik kon de f 500 aflossing per jaar en de rente niet voldoen. In 1859 werd de molen openbaar verkocht. De nieuwe eigenaar werd Arie Driesse van de Weg. Tot het einde van de 19e eeuw bleef de molen eigendom van de familie Van de Weg. In 1884 werd *De Zwaan* omgebouwd tot stoomhoutzaagmolen.²⁴⁴

In de nacht van 20 oktober 1893 brak brand uit in de molen. De molen en het machinegebouw werden geheel vernield. Aanvankelijk had de brandweer veel last van de lage waterstand in de rivier en het gebrek aan brandkranen in de buurt van de molen.²⁴⁵ Toch bleef de stoomzagerij bestaan. Aandrijving en zaagmachines werden ondergebracht in loodsen. Rond 1940 ging men over op elektrische aandrijving voor de machines. De houthandel werd in 1960 opgeheven.

²⁴² SAD 569, inv. 45, 12-11-1839 en 16-11-1839.

²⁴³ SAD 785, inv. 1247.

²⁴⁴ SAD 209, inv. 89 opgave verleende bouwvergunningen 1863-1909.

²⁴⁵ SAD 569, inv. 121, 20-10-1893.

*De stoomhoutza-
gerij De Zwaan
aan de Noorden-
dijk rond 1939
(GPV-M 1327).*

5.120 De Zwaan aan de Weeskinderendijk

Soort:	1e molen achtkante bovenkruier, 2e molen paltrok, 3e molen zes-kante bovenkruier
Functie:	Houtzaagmolen
Ligging:	Weeskinderendijk - Papengat
Gebouwd:	1e molen 1664, 2e molen omstreeks 1679, 3e molen omstreeks 1783
Gesloopt:	1e molen <1679 afgebrand, 2e molen omstreeks 1783, 3e molen 1889, afgebrand
<i>Eigenaren:</i>	
1664	Jan Jansz Pluijm $\frac{1}{2}$, Hendrick van der Pijpen $\frac{1}{2}$
1665-1667	Neeltgen Jacobs, weduwe van Jan Jansz Pluijm de oude $\frac{1}{4}$, Jan Jansz Pluijm de Jonge $\frac{1}{4}$, Hendrick van der Pijpen $\frac{1}{2}$
1665-1669	Neeltgen Jacobs, weduwe van Jan Jansz Pluijm $\frac{1}{2}$, Hendrick van der Pijpen $\frac{1}{2}$
1669	Eefgen Machiels, weduwe van Salomon Frans van Wageningen $\frac{1}{2}$, Hendrick van der Pijpen $\frac{1}{2}$
<1679	Sara van Wageningen, weduwe van Hendrick van der Pijpen, gehele molen
1679	Aeltgen, Jacob, Dirck en Trijntgen Vechters
1700	Jacob, Cornelia, Dirck, Janneken Vechters, getrouwd met Leendert van Dorren
1700-1720	Jacob de Wit
1720-1731	Cornelis van Hombroek
1759-1771	Hendrik van Hombroek
<1775	Anna Neering, weduwe van Hendrik van Hombroek
1775	Jan de Heere, gehele molen
1779	Jan de Heere $\frac{1}{2}$, Daniël de Heere $\frac{1}{2}$

1783-1790	Jan de Heere, gehele molen
1796	Jacob Vriesendorp
1817-1819	Jacob Vriesendorp & Zonen
1823-1833	Nicolaas Hooglander
1833-1835	Elisabeth de Bruin, weduwe van Nicolaas Hooglander
1835-1845	Arie Driesse van de Weg ½, Jacob Barto ½
1845	Lodewijk Faasen Pietersz ½, Jacob Barto ½
1846	Pieter Gips als firma C. Gips & Zonen
1889	Dirk Boest Gips en Regoris Gips als firma C. Gips & Zonen

Op 2 juli 1664 werd het Jan Jansz Pluijm *vergunst het gebruyck van seecker erf ende stuck dijcx gelegen buyten de stadt langs de houtbergenisse genaemt 't Papengadt, omme daerop te stellen eenen wintsaechemolen*. Een maand later liet Pluijm samen met koopman Hendrick van der Pijpen bij notaris Reijns vastleggen, welke afspraken zij maakten over de bouw van de zaagmolen en het beheren van hun molenbedrijf.²⁴⁶ Rond 1679 sloeg het noodlot toe, de molen brandde af. In 1679 verkocht de toenmalige eigenaar Sara van Wageningen aan de familie Vechters een huis, erf en een tuin gelegen aan de dijk tegen het Papengat *alwaer voor desen den afgebranden saegmolen gestaen heeft*.²⁴⁷ Deze familie Vechters had meerdere molens op het Eiland van Dordrecht in eigendom. In 1700 verkocht zij de, dan als paltrok herbouwde molen, aan de houtkoper Jacob de Wit.

In 1783 gaf eigenaar Jan de Heere te kennen dat zijn paltrok *De Zwaan*, eertijds gebouwd op de plaats van een grote afgebrande achtkant, in zo'n slechte staat verkeerde dat reparatie onmogelijk was. De Heere bouwde een zeskante bovenkruier op de plaats van de oude paltrok en opnieuw werd de molen *De Zwaan* genoemd.²⁴⁸ In 1796 gaf Jan de Heere zijn zoon Pieter opdracht in zijn naam de zeskante houtzaagmolen *De Zwaan* te verkopen. Jacob Vriesendorp werd de nieuwe eigenaar, die later werkzaam was onder de firmanaam Jacob Vriesendorp & Zonen. De *uitmuntende hechte sterke en voor alle winden welgelegen en volkomen goed onderhouden groote zeskante windhoutzaagmolen genaamd De Zwaan* werd in 1823 ten openbare verkoop aangeboden, waarna Nicolaas Hooglander de nieuwe eigenaar werd en na diens overlijden in 1833 werd zijn weduwe tot 1835 eigenares.

Scheepsbouwmeester Pieter Gips kocht de molen in 1846 voor zijn firma C. Gips en Zonen. Ook *De Zwaan* zou afbranden, want op 21 september 1889 trok er 's avonds een hevige onweersbui over Dordrecht, waarbij *De Zwaan* en de bijbehorende houtloodsen werden getroffen door de bliksem en in brand vlogen. Op het naastgelegen spoorwegterrein vatte daardoor ook de zware palissade van spoorleggers vlam. De brandweer die met alle brandspuiten uitrukke, kon slechts de omliggende gebouwen nat houden. De molen stortte met donderend geraas in. Van de molen en de loodsen met de voorraad hout bleef een gloeiende puinhoop over.²⁴⁹

²⁴⁶ SAD 3, inv. 946, p. 172v; SAD 20, inv. 116, p. 56.

²⁴⁷ SAD 241, inv. 1, p. 162.

²⁴⁸ SAD 3, inv. 871, p. 5v.

²⁴⁹ SAD 569, inv. 106, 21 en 23 -9-1889.

Molen De Zwaan aan de Weeskinderendijk circa 1845, getekend door Frans Lebrecht (GPV 551-35992).

Het terrein van de afgebrande molen, twee huizen en balkengaten werden een paar maanden later door de gebroeders Gips verkocht aan de gemeente Dordrecht.²⁵⁰ De ruimte werd daarna benut voor woningbouw.

5.121 De Zwarte Arend (Sukkelaar)

Soort: Achtkante bovenkruier
 Functie: Houtzaagmolen
 Ligging: Kromhout
 Gebouwd: 1717
 Gesloopt: 1895

Eigenaren:

1717-1731 Gijsbert de Lengh $\frac{1}{2}$, Roelant Kuyter $\frac{1}{2}$
 1731-1736 Gijsbert de Lengh $\frac{1}{2}$, Margareta Staelsmit, weduwe van Roelant Kuyter $\frac{1}{2}$
 1738 Gijsbert de Lengh, getrouwd met Margareta Staelsmit, gehele molen
 1738 Pieter Abrahamsz van Oossanen
 <1768 Christina Schouten, weduwe van Dirk Calis $\frac{1}{2}$
 1768-1781 Hendrik Baggerman $\frac{1}{2}$, Jacob van der Kaa, Arij Kool, Jan Schouten, Paulus Jan Clos $\frac{1}{2}$
 1781 Nierhof, Schouten en Comp.
 <1784 Jacob van der Kaa, Arij Kool $\frac{1}{4}$

²⁵⁰ K.R.Do dl. 440, nr. 24.

1784	Jan Schouten jr. ¼
1785	Jan Nierhof, Nicolaas Nierhof, Jan Schouten sr., Jan Schouten jr. als firma Nierhof Schouten en Comp.
<1788	Jan Schouten sr. als firma Nierhof Schouten en Comp. ½, Jan Schouten jr. ¼, Paulus Jan Clos ¼
1788-1803	Martinus Johannes van Eyck ½, Samuel van Eyck ½
1803-1824	Samuel van Eyck
1824-1834	Arnoldus de Groot
1834-1858	Jan de Groot ½, Arnoldus de Groot jr. ½
1858-1874	Arnoldus Arnoldusz de Groot als firma Arnoldus de Groot & Zonen
1879-1881	Catharina Elisabeth, Maria Arnoldina, Johannes Cornelis de Groot
1881-1895	Johannes Cornelis de Groot als firma Arnoldus de Groot & Zonen

De kooplieden Gijsbert de Lengh en Roelant Kuyter gaven in 1717 te kennen dat zij *tot voortzettinge van de negotie en coophandel deser stadt genegen zoude wesen om op een ledige plaats van 't Kromhout tusschen de Sint Jorispoort en Vriesepoort* of aan de Vest bij het Bagijnhof, of bij de koolput aan de Vest, van plan waren *te setten en timmeren een achtkantige windt zaagmolen met een huijsinge voor de molenaar*. Zij vroegen dus toestemming voor de bouw van een molen op één van deze drie plaatsen, met een molenaarshuis, loodsen om hout te bergen en een balkengat voor het in water bewaren van ongezaagd hout. De heren kregen hun toestemming en bouwden de molen aan het Kromhout. Voor de grond moest jaarlijks *f* 54 en voor windgeld *f* 6 worden betaald.²⁵¹ Na het overlijden van Roelant Kuyter in 1731 volgde zijn weduwe hem op. In 1738 hertrouwde zij met mede-eigenaar Gijsbert de Lengh, die in die tijd tevens eigenaar was van de zaagmolens *De Valk* en *De Pauw* aan de Noordendijk. In dat jaar verkocht Gijsbert de Lengh de, door huwelijk geheel in eigendom verkregen, zaagmolen in het Kromhout aan Pieter Abrahamsz van Oossanen. In 1768 volgde een dubbele wisseling van eigenaren. Christina Schouten, de weduwe van Dirk Calis, verkocht de helft van zaagmolen *De Arend* aan Hendrik Baggerman voor *f* 2.500. Arnoldus Koster verkocht in opdracht van een niet met name genoemde persoon de andere helft voor *f* 2.000 aan Jacob van der Kaa, Arij Kool, Jan Schouten en Paulus Jan Clos. Bij de molen, die als enige Dordtse molen het zogenaamde kromhout zaagde, dat wil zeggen gebogen stukken hout speciaal voor de scheepsbouw, waren kleine scheepswerven gevestigd. Diverse keren wordt in akten melding gemaakt van *De Arend* of met zijn bijnaam *De Sukkelaar* betreffende deze scheepswerven. Hendrik Baggerman verkocht in 1781 zijn molendeel aan de firma Nierhof, Schouten en Co. Jacob van der Kaa en Arij Kool verkochten een paar jaar later een vierde molendeel aan Jan Schouten junior.

Huibert en Paulus van Asperen wilden in 1785 een loods bouwen bij hun huis buiten de Vriesepoort vlakbij korenmolen *De Dordtse Maagd* en zaagmolen *De Arend*. De eigenaars van beide molens hadden geen bezwaar, deze loods zou volgens hen de windvang van hun molens niet hinderen. De eigenaars van de molen waren toen Jan Schouten senior en junior en Jan en Nicolaas Nierhof, handelende als firma Nierhof en Schouten en Co.

²⁵¹ SAD 3, inv. 847, p. 109.

Molen De Zwarte Arend aan het Kromhout vóór 1805 (Prentenkabinet Leiden inv. nr. BA 1082).

In 1788 verkocht Jan Schouten namens zijn firma Nierhof en Schouten en Co. voor f 8.000 de helft van de zaagmolen, die dan weer *De Sukkelaar* werd genoemd, aan Martinus Johannes en Samuel van Eyck. De andere helft van de molen werd vijf dagen later door Jan Schouten senior en junior en Paulus Jan Clos aan dezelfde kopers voor dezelfde prijs verkocht. Een advertentie in de Dordrechtsche Courant meldde in 1803 de verkoop van de helft van een *groote hegte sterke agtkante houtzaagmolen met gereedschappen en huizinge gelegen even buiten de Vriesepoort alhier, te bevragen bij M.J. van Eyck*. Zeer waarschijnlijk kocht Samuel de andere helft, want in 1824 verkocht hij de gehele molen aan de houtkoper Arnoldus de Groot. In de jaren voorafgaande aan deze verkoop was de molen geheel opnieuw bekleed en waren reparaties uitgevoerd die ongeveer f 10.000 hadden gekost. In 1824 waren een nieuwe as en roe aangebracht.²⁵² Arnoldus de Groot was naast *De Arend* tevens eigenaar van de zaagmolens *Het Fortuin* en *De Jager* aan de Noordendijk en van *Het Oud Manhuis* aan de Weeskinderendijk. Drie generaties De Groot waren eigenaar van deze molen. Na Arnoldus ging de molen over op zijn zoons Jan en Arnoldus de Groot, later alleen in eigendom bij Arnoldus. Na zijn overlijden en dat van zijn vrouw besloten hun drie kinderen dat Johannes Cornelis de Groot de houtkoperij en houtzagerij voort zou zetten onder de oude firmanaam Arnoldus de Groot & Zonen. Tijdens een zware onweersbui in 1881 sloeg de bliksem in een van de wieken van *De Arend*, maar veroorzaakte geen brand.

In november 1895 verkocht Johannes Cornelis de Groot een erf aan het Lange Kromhout. Uit kadastrale akten blijkt dat hier *De Zwarte Arend* stond. Deze was eerder dat jaar gesloopt.²⁵³ Hoewel deze molen te boek staat als *De Zwarte Arend*, wordt deze in akten meestal *De Arend* en ook wel *De Sukkelaar* genoemd.

²⁵² SAD 569, inv. 30, 25-12-1824.

²⁵³ K.R.Do dl. 489, nr. 27.

Bronvermelding

CODA, *Archief en Kenniscentrum te Apeldoorn*: Het permanente archief van de stichting Papiergeschiedenis.

Dordracum Illustratum (DI)

Kadaster Rotterdam: Kadastrale gegevens van Dordrecht (K.R.Do.)

Nationaal Archief, 's-Gravenhage (N.A.):

Financiën van Holland 3.1.29-485, kohier verponding 1731

Gemeentelijke Prent Verzameling (GPV)

Provinciale verslagen, 1868, 1875

Raad van State, nr. 5

Resolutiën der Staten-Generaal 1.1.6-12

Staten-Generaal 1.01.06-12300, 12301

Staten van Holland 3.1.29-191 10e penning 1543

Staten van Holland 3.1.29-929 10e penning 1558

Primaire bronnen:

Erfgoedcentrum DiEP; afdeling stadsarchief (SAD), archieven:

1 Grafelijke tijd 1200-1610

3 Tijd van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden 1571-1795

4 Bataafse Republiek 1795-1813

5 Gemeente Dordrecht 1813-1859

6 Gemeente Dordrecht 1851-1980

8a-1945 Gemeente Dordrecht

8a-1960 Gemeente Dordrecht

8a-1970 Gemeente Dordrecht

8b-1980 Gemeente Dordrecht

9 Oud Rechterlijk Archief (ORA)

16 Gilden en confrérieën

18 Verenigd Arme Wees- en Nieuw Armhuis

20 Oud Notarieel Archief (ONA)

32 Eigendomsbewijzen

34 Register eigendomsovergang gebouwde eigendommen

35 Wieldrecht, Oud Rechterlijk Archief

94 Familieverzameling Lebrecht

116 Familiedossiers en verzamelingen

134 Keuren en verordeningen

150 Handschriftenverzameling

202 Gemeente de Mijl, Krabbe en Nadort 1803-1857

209 Bouw- en Woningtoezicht, gemeente Dordrecht 1853-1968

241 Dubbeldam, Oud Rechterlijk Archief

405 De Mijl, Krabbe en Nadort, Oud Rechterlijk Archief

489 Archiefbibliotheek

569 Kranten: Dordrechts Nieuwsblad, Dordrechtsche Courant, AD de Dordtenaar

581 Kadaster Dordrecht, Dubbeldam, Wioldrecht
 785 Archief polder de Vierpolders en haar rechtsvoorgangers
 786 Archief voormalige polder Wioldrecht
 Adresboeken van Dordrecht
 Burgerlijke stand Dordrecht en Dubbeldam
 Doop-, trouw- en begraafboeken
 Gemeenteverslagen Dordrecht

Secundaire bronnen:

- Aa, A.J. van der: *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden*, 13 delen en een aanhangsel, Gorinchem 1839-1851
- Allewijn, R.: *En wijd was de polder*, Dordrecht en zijn polderland 1-24, Dordrecht 1988
- Baarsel, M. van: *Van Aardappelmarkt tot Zwijndrechts Veerhoofd*, Hilversum 1992
- Balen, M.: *Beschrijvinge der stad Dordrecht*, 2 delen, Dordrecht 1677
- Balk, J. Th.: *Kijk op Molens*, Amsterdam/Brussel 1979
- Besselaar, H.: *Molens van Nederland*, Amsterdam 1974
- Bicker Caarten, A.: *De molen is ons volksleven*, Leiden 1958
- Blokland-Visser, H.W.G.: *Kapiteinsvrouwen*, tijdschrift Ver. Oud-Dordrecht 2007-3
- Buisman, J.: *Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen*, dl. 3 1450-1575, Franeker 1998
- Buisman, J.: *Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen*, dl. 5 1675-1750, Franeker 2006
- Buisman, J.: *Bar en boos, zeven eeuwen winter in de Lage Landen*, Baarn 1984
- Catalogus Meesters en molens: van Rembrandt tot Mondriaan, Noord-Brabants Museum 2007
- Dalen, J.L. van: *Geschiedenis van Dordrecht*, 2 delen, Dordrecht 1931-1933
- Dotd van Flensburg J.J.: *Archief voor Kerkelijke en Wereldsche Geschiedenissen, inzonderheid van Utrecht*, uitgegeven onder begunstiging van Zijne Majesteit den Koning, deel V 1846
- Dooremalen, E. van: *De Lelie alias Den Arent*, tijdschrift Ver. Oud-Dordrecht 2003-1
- Doorman, G.: *Octrooien voor uitvindingen in de Nederlanden uit de 16e-18e eeuw*, 's-Gravenhage 1940
- Endedijk, L.: *Hollandse molens, typologie van molens en vormen van gebruik*, Stichting Open Monumentendag, De Hollandsche molen, Amsterdam 1998
- 1794-1914-1964, *De geschiedenis van C. Gips & Zonen, N.V. Gips Houthandel, later Gips Handel-Beleggingsmaatschappij N.V.*, 's-Gravenhage 1964
- Gemeentearchief Dordrecht: *Kopperprenten van Dordrecht*, Dordrecht 1990
- Haan, A.B. den: *Acta selecta 2*, tijdschrift Ver.Oud-Dordrecht 2005-1
- Havers, E.: *Op zoek naar het verdwenen hart van de landzijde*, Dordrecht 1997
- Heiningen, E. van: *Voor een ander, met genoeg, zonder voordeel, de Regenten- of Lengenhof 1756-2006*, Dordrecht 2006
- Hoek, A.P. van den: *Boerderijen en hun bewoners in de Groote Waard*, dl. 1 'Eiland van Dordrecht', Oud-Beijerland 2006
- Duinen, H.A. van, Esseboom, C.: *Water wordt een feest zodra het bij de brouwer is geweest*, Historische Vereniging Oud-Dordrecht: Jaarboek 2007, Dordrecht 2008
- Historische Vereniging Oud-Dordrecht: *jaarverslag 1969*, Dordrecht 1969

- Kloes, J.A. van der: *De gemeentewerken van Dordrecht, Bouwkundige bijdragen*, uitgegeven door de Maatschappij tot bevordering der bouwkunst, dl. 24, 1877-1878
- Koopmans, C.: *Dordrecht 1811-1914, een eeuw demografische en economische geschiedenis*, Hilversum 1992
- Lekkerkerker, T.: *Gips Hout en Schepen*, beknopte versie, Leiden 1941
- Lips, C.J.P.: *Wandelingen door Oud-Dordrecht*, 2 delen, Zaltbommel 1974
- Nelemans, A.: *Sepulture ofte grafboeck van de Augustijnenkerck te Dordrecht*, Sliedrecht 1998
- Nijhof P.: *Molenbibliografie*, Zutphen 1982
- Noord-Brabants Museum, dubbeltentoonstelling 'Leven van de wind' en 'Meesters en Molens', 's-Hertogenbosch 2007
- Oostveen, G.J. van: *De economische ontwikkeling van Dordrecht 1795-1945*, gedenkboek 150-jarig bestaan der Kamer van Koophandel en Fabrieken te Dordrecht, Dordrecht 1946
- Overmars jr. H.: *Het Waterwerktuig genaamd: POMPRAD*, 's-Gravenhage 1871
- Prooije, L.A. van: 'Bijdragen en mededelingen van Het Nederlands Openluchtmuseum' in Arnhem, 1983
- Renting, G.: *Verdronken land, herwonnen land, Historische geografie van het Eiland van Dordrecht*, Alphen aan den Rijn/Dordrecht 1993
- Ronse, A.: *De windmolens*, Brugge 1934
- Stem van het weekend, 27 juni 2008
- Stokhuyzen, F.: *Molens, de nieuwe Stokhuyzen*, Zwolle/Amsterdam 2007
- Teixeira de Mattos, L. F. : *De waterkeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland*, dl. IX 'De eilanden (vervolg)', Afdeling VI: 'Het eiland van Dordrecht en de in Zuid-Holland gelegen landen van den Biesbosch', 's-Gravenhage 1936
- Tutein Nolthenius, A.: *Getijmolens in Nederland*, in Tijdschrift K.N.A.G. 1954, dl. 3
- Tutein Nolthenius, A.: *Getijmolens in Nederland - vaak een onbekend begrip*, in Zeeuws tijdschrift 1956-1
- Visser, H.A.: *Zwaaiende wieken*, Arnhem 1979
- Voorn, H.: *De papiermolens in de provincie Zuid-Holland alsmede in Zeeland, Utrecht, Noord-Brabant, Groningen, Friesland, Drenthe*. Haarlem 1973
- Wall, P.H. van der: *Handvesten, Privilegiën, Vrijheden, Voorrechten, Octrooyen en Costumen, mitsgaaders Sentiën, Verbonden, Overeenkomsten en andere Handelingen der Stad Dordrecht*, 8 afdelingen in 3 delen, Pieter van Braam, Dordrecht 1770-1780
- Warnaars, H.B.E., Hijlkema, M.A.: *Molens en klederdrachten*, Leiden 1949
- Willemsen J.H.J.: *De Dordtse molens*, Berkel Z-H. 1970
- Wijk, W. van e.a.: *Atlas van Dordrecht*, Zaltbommel 1999
- Wijk, W. van: *Dordrecht Weer-zien*, Dordrecht 1988-1989
- Wijk, W. van: *Dordt in de kaart gekeken*, Zwolle/Dordrecht 1995
- Zondervan-van Heck, J.: 'Molens en de familie Van der Koogh te Dordrecht', in Gens Nostra, *Molens en Genealogie* 2007, nr. 10, Weesp 2007
- Zondervan-van Heck, J. en Grol, C.J.P.: *Buyten de Sluyspoort op Merwedegrond buyten-dyks*, Vereniging Oud-Dordrecht, jaarboek 2001, Dordrecht 2002